

76-3
L 383

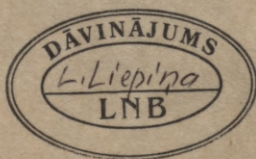
KRITIKAS *gada- grāmata*

Rakstnieku savienības
10. kongress

Trimdas literatūra

Pārskati
un recenzijas

19

KRITIKAS

*gada-
grāmata*

19

19

RĪGA «LIESMA» 1992

135926

Rakstnieku savienības
10. kongress

Trimdas literatūra

Pārskati
un recenzijas

76-3
L 383

Latvijas Nacionālā
bibliotēka

0306099198

03.31.7
Kr. 660

L
8A ✓

KRITIKAS *gada- grāmata*

19

RIGA «LIESMA» 1992

83.3L7
Kr 660

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

0306099198

Sastādītāji Broņislavs Tabūns, Ildze Kronta, Inta Čaklā

Māksliniece Ināra Jēgere

Redaktore Inta Čaklā

Kr. 660 **Kritikas** gadagrāmata, 19 / Sast. B. Tabūns,
I. Kronta, I. Čaklā. — R. : Liesma, 1992. —
288 lpp. — Bibliogr. 260.—286. lpp. Sast.
S. Sirsone.

ISBN 5—410—00741—7

Kritikas gadagrāmatā ievietoti žanru pārskati, literārās
dzīves hronika un bibliogrāfija, kā arī R. Mūka, M. Gūt-
manes, I. Avenas, M. Poiša u. c. trimdas un Latvijas
autoru raksti par nozīmīgām literatūras un garīgās dzīves
problēmām.

K 4603020102 — 101
M 801(11) — 92 92

83.3L7

© Izdevniecība «Liesma»,
1992

Viena no Latvijas literārās dzīves raksturīgām ipatnībām patlaban ir strauja laika robežu izplešanās: aktuāli, lasītājam iepazīstami, kritiķiem apcerami kļuvuši darbi, kas tapuši pirms gadu desmitiem. Šajā situācijā zaudējis spēku pieņēmums, ka literatūras kritika nodarbojas ar jaunākās literatūras parādībām, bet desmit vai divdesmit gadus veci darbi jau ir akadēmiskās literatūrzinātnes daļa. Šis process lielā mērā ietekmējis arī «Kritikas gadagrāmatas» seju: rakstītāju interese pievērsta atskatam uz trimdas literatūras procesiem un autoriem, grūtāki un reizēm nesekmīgi bijuši sastādītāju centieni izveidot mūsdienu literatūras procesa spoguļi. Tā šajā gadagrāmatā nav gada pārskata ne vien par kritiku pašu, bet arī par 1990. gada dzeju. Līdzīgu interešu noslieci redzam arī literārajā periodikā, un tas liecina, ka tai ir savs objektīvs pamats, kaut arī par labu šādu stāvokli uzskatīt nevar.

Tiktāl par to, kā un kāpēc gadagrāmatā nav. Par to, ko lasītājs tur atradis, plaši komentāri nav vajadzīgi. Ausmas Cimdiņas, Ievas Kalniņas, Margītas Gūtmanes, Irenes Avenas, Benedikta Kalnača, Gundara Pļavkalna un citu autoru darbos aplūkotas nozīmīgas latviešu literatūras parādības. Pārliedzinoši iezīmēts trimdas literatūras cilvēcisko un māksliniecisko drāmu smagums (M. Gūtmane), citādu, bet ne mazāk skaudru problēmu nasta Latvijas rakstnieka plecos (M. Birze). Vērtību pārvērtēšanas un jaunu atziņu dzimšanas laiks nedrīkst pārvērsties par jaunu ilūziju, noklusējumu un stereotipu laiku literatūrā — tāda ir viena no pamatatziņām.

Sakārtotāji

I. RAKSTNIEKU SAVIENĪBAS

10. KONGRESS

JĀNIS PETERS

Nevis fundamentālisms, bet gan demokrātija

So laiku, kurš ir mūsos un kurā esam mēs, Latvijas rakstnieki nevis pārdzīvo, bet lielā mērā ir to veidojuši un turpina veidot. Var uzskatīt, ka Rakstnieku savienības izvirzīšanās pārbūves priekšgalā, no vienas puses, bija savu tiešo pienākumu atstāšana novārtā. Bet var arī uzskatīt, ka mūsu organizācija darija to, ko prasīja visas republikas intereses brīdī, kad jaunie procesi Padomju Savienībā atrada īpaši labvēlīgu vidi Baltijā.

Latviešu rakstnieku radošā organizācija nedrīkst nedz savu lomu pārvērtēt, nedz arī kautrīgi noklusēt. Protams, totalitārisma korozija, vienpartijas diktāts, cenzūras un pašcenzūras postošā ietekme, konjunktūrisms, birokrātisms, pseidointernacionālisms, parādīkums skāra arī Rakstnieku savienības vadības darba stilu, un no tā cieta visa mūsu kultūra. Man tāla ir doma, ka visapkārt viss bija slikti, bet rakstniekos valdīja demokrātija un brīvība, sociālais taisnīgums un drosme. Rakstnieki nebija tie, kuri piedalījās pirmajās protesta akcijās pie Brīvības pieminekļa. Tā vispār nebija radošā inteliģence, kas organizatoriski nodibināja pirmās civiltiesību aizstāvēšanas grupas, — tā ir, mēs visu vērtējam vienkāršoti un pēc shēmas, kas nupat sāk pārņemt cilvēku smadzenes jaunās politiskās modes apstākļos. Izsakot visu cieņu pirmajiem 1987. gada vasaras drošminiekiem, kas izgāja ielās, es tomēr pārbūves pirmajā aizvērņī nevaru neatgādināt Knuta Skujenieka brīvdomību jau 60. gadu sākumā un par to nopelnītos septiņus gadus ieslodzījumā, kuri ir atzīti par nelikumīgi piespriestiem pēc mana personīgā iesnieguma Mihailam Gorbačovam 1989. gada janvārī, es nevaru nepieminēt Vizmas Belševicas principialitāti un apbrīnojamo drosmi un izturību stagnācijas gados,

es nevaru nepieminēt Imanta Ziedoņa aso, analītisko domāšanu un konsekventos centienus reformēt administratīvo sociālismu, es nevaru nepieminēt Visvalža Lāma kategorisko atteikšanos no kompromisiem savā jaunradē, un, protams, mēs būsim mankurti, ja aizmirsisim, ka šo laiku kā īpašs talants ir tuvinājis visas latviešu pēckara kultūras avangardists Ojārs Vācietis. Starp citu, es esmu pārliecināts, ka arī tagad Ojārs Vācietis nelocītos līdzī jaunajiem nacionālajiem štampiem, komiskajai kažoku griešanai apkārt un labējā primitivisma kultivēšanai, kas draud jaunu disciplinārismu uzdot par demokrātiju un brīvību. Dzejnieks ar tādu talantu kā Ojārs Vācietis būtu acīmredzot citādi domājošais arī tagad, gluži kā Raiņis, kam brīvās Latvijas pilsoniskās aprindas nežēloja nedz savu naidu, nedz sapuvušas olas. Taču tas ir cits temats, un par to būs jārunā arī rakstniekiem savā publicistikā.

Protams, absolūti un principiāli nepieredzēta ir Anitas Liepas stāja, tik daudzus gadus šķietamā bezcerībā saglabājot mūsdienām romāna «Ekshumācija» rokrakstu. Lai man piedod kolēģi, kas godprātīgi un talantīgi ir strādājuši visus šos gadus un kurus šeit es nenošaucu, — vairāk vai mazāk samocīti talanti ir glābuši latviešu valodu un visas tautas identitāti, snieguši liecības par mūsu dzīvi, centušies būt objektīvi, patiesi, izturēti. Bez rakstniekiem acīmredzot nācijas bojāejas process būtu daudz postošāks un tautas kustībai diez vai būtu tik masveidīgs raksturs kā tagad.

*

Cienījamie kolēģi, atļaujiet man sniegt īsu pārskatu par šī laika galvenajiem notikumiem un procesiem, kuros man un mani kolēģiem bija tas gods un svēts pienākums piedalīties. Pēc Krišjāņa Barona jubilejas svinībām, kuras patiesībā bija tautas atmodas uvertūra Latvijā un kurās mums izdevās latviešu tautas identitāti zināmā mērā internacionalizēt, 1986. gada aprīlī notika Latvijas rakstnieku 9. kongress. Kā jūs zināt, tanī mani ievēlēja par Rakstnieku savienības valdes priekšsēdētāju. Līdz tam biju 15 mēnešus strādājis par valdes pirmo sekretāru kopā ar Māru Misiņu, Annu Žiguri, Igoru Jakaiti un vēlāk — arī Gunti Valujevu, vadījām savienības darbu lielu pārvērtību laikā.

1989. gada 27. novembrī iesniedzu lūgumu mani no priekšsēdētāja amata atbrīvot, jo pārgāju profesionālā, algotā darbā PSRS Augstākajā Padomē kā PSRS parlamenta Kultūras, valodas, tradīciju un vēstures mantojuma komisijas loceklis. Šajos nepilnos četros gados savienība faktiski pārvērtās par sabiedriski politisku ideju centru, un pēc 1988. gada 1. un 2. jūnija Rakstnieku savienības valdes un citu radošo savienību vadītāju Plēnuma situācija Krišjāņa Barona ielā 12 kļuva ārkārtēja — pie mums nāca pilsoņi ar nacionālām, politiskām, ekonomiskām, ekoloģiskām, pedagogiskām, reliģiskām problēmām. Pirms tam jau bija noticis manis pieminētais rakstnieku 9. kongress, kuru varbūt daudzi jau ir aizmirsuši, bet kura laikā 1986. gadā tika skartas tās problēmas, par ko debatē ne tikai Tautas frontē, bet arī republikas parlamentā. Cilvēki sadzirdēja mūsu balsi, un toreizējā republikas vadība, kas sastāvēja gan no vecās sistēmas dogmatikiem, gan arī no pirmajiem reformatoriem, neoficiāli novērtēja kongresu kā savā laikā neparasti asu forumu. Toreizējā republikas augstākā vadība, kurā Komunistiskās partijas CK ideoloģijas sekretāra amatā bija mūsu tagadējais parlamenta priekšsēdētājs Anatolijs Gorbunovs, jau bija atteikusies no administratīvi komandējošā stila. Pastāvēja vēl tikai koordinācijas un konsultatīvās formas, mēs atradām pie vadītājiem vairāk palīdzības, nekā saņēmām norādījumus. To es saku tāpēc, ka gribu būt objektīvs. Ar tiešu vadības atbalstu nodibinājām jau Gunāra Priedes un Gunāra Cīruļa iecerēto Tulkotāju padomi, tapa žurnāls «Avots», braucieni uz ārzemēm, kurus joprojām traucēja vecās izbraukuma formalitātes un politiskie aizspriedumi, kā arī staļiniskās instrukcijas. Sarežģījās stāvoklis «Literatūrā un Mākslā», un tur redaktoru maiņas nenotika bez partijas CK iejaukšanās — šajā aspektā mēs vēl nebijām stāvokļa noteicēji. Taču jāņem vērā, ka cīņa notika arī pašā LKP Centrālajā komitejā. Ar gandarījumu jāteic, ka visu mūsu literāro izdevumu redaktoru posteņi ir neatkarīgi no partijām un valdības — savienības valdes rokās ir redaktoru Māra Čaklā, Māras Zālītes, Vladlena Dozorčeva un Aivara Kļavja statuss.

Šajos četros gados savienības vadība ir cīnījusies par grāmatniecības izklūšanu no krīzes, taču bez lieliem panākumiem. Jāpiebilst gan, ka arī rakstnieku kolek-

tīvā nebija vienprātības, un tagad, kad sākas ekonomikas privatizācija, kultūras decentralizācija, politiskais plurālisms un pragmatiska tirgus konjunktūra, acīmredzot grāmatniecības krīzes pārvarēšanai jāmeklē absolūti jaunas metodes. Uzskatu, ka valsts te ir bezspēcīga.

*

Gados, kuros es strādāju valdes priekšsēdētāja amatā, mēs nodibinājām principiāli jaunas attiecības ar trimdā dzīvojošiem kolēģiem. Notika spoži Vairas Viķes-Freibergas un Imanta Freiberga, kā arī Astrīdes un Ivara Ivasku autorvakari, kopā ar Stokholmas universitātes profesoriem Baibu Kangeri un Kārli Kangeru noorganizējām pirmo Vispasaules latviešu rakstnieku tikšanos Stokholmā, otrā tikšanās būs šoruden; pateicoties LaRA's priekšsēdētāja Kārļa Zvejnieka sadarbībai ar mums, pirmoreiz trīs Latvijas rakstnieki — Māra Zālīte, Māris Čaklais un Alberts Bels — devās braucienā pa latviešu centriem ASV. Nu jau vairs par lielu notikumu neuzskatām trimdas rakstnieku publikācijas Latvijā. Te varbūt der pieminēt Jurim Kronbergam piešķirto Ojāra Vācieša prēmiju, kas ir pirmais tāds apbalvojums trimdiniekam. Plaši kontakti Rakstnieku savienībai veidojas ar rietumvalstu kolēģiem — 1989. gada janvārī kopā ar Dānijas PEN kluba biedriem man bija tas gods Kopenhāgenā parakstīt protesta telegrammu pret Vaclava Hāvela apcietināšanu, un šogad 4. maijā saņemtā apsveikuma telegramma no prezidenta Hāvela Latvijas parlamentam ir arī latviešu rakstnieku nopelns. Pērn mūsu savienības valde oficiāli protestēja gan pret Hāvela, gan pret Rušdi vajāšanu, un to pamanīja visa pasaule. Pēc mūsu ierosinājuma nodibinājām kontaktus ar Zviedrijas Rakstnieku savienību, atradām līdzekļus stipendijai zviedru rakstniekam, tika noorganizētas divpusējās vizītes Zviedrijā un Latvijā.

Jau pirms Latvijas Tautas frontes organizēšanas Rakstnieku savienībā nodibinājām tādas struktūras, kas daudz vēlāk radās valdības līmenī, proti — staļinisma ļaundarību apzināšanas komisiju un rakstnieku rehabilitācijas komisiju. Rakstnieku savienība pirmā veda 20 tūkstošus sērotāju 1988. gada 25. martā piemiņas gājienā pie Mātes Latvijas Brāļu kapos, un atkal jāpiemin

Anatolija Gorbunova loma jau toreiz, kad pašlaik «progresīvi» pasniedzēji augstskolās te atļāva, te aizliedza studentiem tuvoties Brāļu kapiem.

Par 1988. gada 1. un 2. jūnija Plēnumu nerunāšu, visiem ir zināms, ka tas bija pirmais oficiālais un intelektuālais forums, kurš ievadīja jaunas kvalitātes laiku Latvijā un kurā Mavriks Vulfsons pirmais no oficiālas tribīnes pateica to, kas līdz tam tika teikts tikai pagrīdē un ASV kongresā. Nerunāšu arī par Tautas frontes dibināšanu. Vēsture visu novērtēs. Varu pieminēt Dāņu kultūras institūta nodibināšanu un varu paziņot, ka tas drīz ar Rakstnieku savienības līdzdalību sāks darboties. Jādibina Vācu kultūras biedrība. Jādomā par Izraēlas kultūras vai informācijas centru Rīgā. Čehoslovākijas vēstniecība Maskavā ir ar mieru veicināt čehu un slovaku kultūras biedrības nodibināšanos Latvijā. Taču tas vairs neattiecas uz Rakstnieku savienību.

*

Cienījamie kolēģi! Es noteikti nepieminēju daudzus notikumus un iniciatīvas, kas iepriekšējos četrus gadus risinājās mūsu kolektīvā. Es nepieminēju un neizanalizēju otro starptautisko latviešu literatūras tulkotāju konferenci Rīgā, Vitālija Korotiča autorvakarus un Annas Ahmatovas, arī Puškina jubilejas vakarus. Es tikai gribu kolēģiem atgādināt — lai cik vecmodīgi arī skanētu mani aicinājumi uzturēt sakarus ar krievu un citu slāvu tautu kultūrām, tas ir jādara, jo citādi mēs kļūsim ne tikai provinciāli un komiski, bet arī tendenciozi. Neaizmirsīsim, ka manis pieminētie latviešu rakstnieku radošie komandējumi uz Rietumiem allaž ir notikuši ar PSRS Rakstnieku savienības vislielākās labvēlības statusa piešķiršanu tieši mūsu republikai. Materiālā puse nav pat galvenais — būtiskais ir tas, ka arī Rietumos mūs vērtē pēc mūsu attiecībām ar pasaules nozīmes rakstniekiem Padomju Savienībā. Tas nav verdziskums, tā ir kultūras solidaritāte, bez kuras politika var kļūt par politikānismu un apriņķa līmeņa politiskās modes skati.

Kad pirms pieciem gadiem mēs ierosinājām tautietei no Šveices politoloģei Vitai Matisai organizēt forumu Lugano, likās, ka tā ir utopija. Šogad šī utopija kļuva realitāte. Es ticu, ka pašreiz, liekot pamatus jaunām

idejām, Latvijas rakstnieki tuvojas pašai galvenajai perspektīvai, proti, absolūtai vārda brīvībai, kas nav tikai glasnostj atļautība, bet demokrātiskas sabiedrības rakstnieku atbildība par visu, ko viņi pauž un paudīs brīvībā.

Man šķiet, ka pašreiz galvenais mūsu uzdevums ir analizēt to, kas notiek ar Latvijas tautu un valsti, brīdināt no politiķu atvieglināti vienkāršotajām shēmām, izglītēt sabiedrību nevis abstraktas brīvvalsts, bet demokrātiskas brīvvalsts virzienā. Žurnālistikā publicistika, kura pašreiz dominē republikā, var novest tautu situācijā, kas neatbilst pasaulei, kurā mēs dzīvojam. Pirmās psiholoģiskās uzvaras, ko guvusi sabiedrība, vēl nav nedz juridiski, nedz faktiski nodrošinātas. Es negribu bojāt mūsu visu garastāvokli, bet tikai rakstnieki, kuru darba iedaba neprasa sensacionālus dienas jaunumus, var cilvēkiem likt saprast nopietnību, ko sauc par dzīvi un attīstību sabiedrībā.

Mūsu republikas preses tendence pasniegt tikai sev tīkamu informāciju, kā arī notikumu preparēšana ir kaitīga. Mums ir jāizmanto literāro izdevumu lappuses, kurās rakstnieku uzdevums ir rādīt pilnu pasaules ainu bez lētas sajūsmas, hipertrofēta dramatiskuma un vienpusības vēstures vērtējumos un nākotnes pareģošanā.

Sī revolūcija, ko mēs pārdzīvojam, nav nedz Piektā gada muižu svilināšana, nedz arī nacionālā revanša revolūcija. Sī nav Oktobra revolūcija, bet drīzāk — Februāra revolūcijas dialektisks turpinājums. Tātad — nevis fundamentālisms no vienas vai otras puses, bet gan demokrātija ir tas, ko veidot ir aicināti arī rakstnieki.

Tagad, kad arī ar mūsu palīdzību ir radīta visai plurāla sabiedrība Latvijā, rakstnieku organizācijai acīmredzot būs iespējas darīt savu tiešo darbu — atbalstīt katru talantu gan morāli, gan arī materiāli.

Lit. un Māksla, 1990, 2. jūn.

Savācēja laiks

Var lops par tautu sevi uzdot
un ābejdārzā brāli kārt,
bet paliek tautas sirdī gruzdot
nemūžam nepakarams vārds.

Kad tārpam lāgā nav ko norīt
no tiesnešiem un bendēm vairs,
kad sapuvuši prokurori,
tad ceļas augšā tiesātais.

Un viņš stāv balts, un viņš nav vainīgs
un dara baltus visus mūs...

Ojārs Vācietis... Dzejolis par Raini, laikmetu, tautu. Dzejolis par vārdu, ko mēs šodien esam sanākuši no jauna svērt. Manuprāt, ir taisnīgi šo svēršanu sākt, atceroties Ojāra vārsmas, jo viņa dzejas augstais un spriegais lidojums ilgu gadus ir bijis mūsu literatūras būtiskākās daļas kamertonis. Redzams, tāpēc viņš arī sadega viens no pirmajiem.

Un vēl man gribētos sākt ar Liliijas Dzenes atgādinājumiem Eduarda Smiļģa vārdiem: liela māksla ir tā, kura rada ilgas.

Pasaules literatūras vēsture liecina, ka izcilākie darbi radušies nebūt ne labāko caru un ķeizaru laikos. Literatūra kā cilvēka gara izpausme nav tik fatāli atkarīga no labas vai sliktas valdības, no vieglākiem vai grūtākiem laikiem, kā to dažkārt iedomājas.

Latviešu literatūra nav izņēmums kādā milzīgā, noslēpumainā cilvēka garīgās dzīves procesā. Cilvēks var radīt lieliskus mākslas darbus labvēlīgos apstākļos; cilvēks var radīt brīnišķīgus mākslas darbus grūtību pilnā dzīvē; cilvēks, izrādās, var radīt izcilus darbus pat nāves ēnā.

Paši darbi, reiz radīti, nemainās.

Mainās vērtējumi, mainās sabiedrības attieksme pret tiem.

Bet kas gan ir šī attieksme? Vispirms tā ir iespēja publicēt, nodot plašam lasītāju un vērtētāju lokam visus būtiskākos un raksturīgākos darbus. Tālāk — mainās vērtējumu skala, rodas jaunas kopsakarības, dzimst jauna dzīves un mākslas patiesība.

Nu jau vairākus gadus mēs esam šajā vērtību pārvērtēšanas gaitā.

Mans uzdevums ir ievadīt diskusiju par latviešu literatūru atdzimšanas gados. Atgādināt vai mēģināt uztautstīt vismaz dažus mezgla punktus pēdējā pusgadsimta Latvijas traģēdiju, drāmu un komēdiju kontekstā.

Pārdesmit minūtēs iespējams savu viedokli izklāstīt galvenokārt tēzu veidā, bet šī saruna ilgst jau vairākus gadus, un tā vēl ilgi turpināsies.

Šis nebūs pārskats. Pūlēšos iztikt bez daudzu uzvārdu uzskaitījuma, kaut arī gluži bez piemēriem neiztikt.

— Vai šie ir atdzimšanas vai atdzišanas gadi literatūrā? — tikai viens burts, pavirša vārdu spēle kā asmens šķir daudzus viedokļus.

Sākšu ar pretjautājumu:

— Vai jaunos vulgārsocioloģiskos vai citas primitīvas izpratnes slazdos neiekritisim, cerot uz ātrām un vieglām atbildēm?

Viena ir eiforiskā atbilde: tikai tagad — austošas vārda brīvības staros — rieš pumpurus pusnokaltušais literatūras kociņš...

Otra atbilde atdzimšanu literatūrā dēvē par atdzišanu: jā, šis tas bija, bet kur nu vairs...

Tādu pieeju nebalsta ne Latvijā, ne svešumā ilgos gadu desmitos paveiktais, kad tapa un piepildījās neatkārtojamas rakstnieku personības.

Mūsu rokās vēl nav patiesības atslēgu, bet ik brīdī pārlicināties: pat interesantākais tērzējums par literatūru nevar aizvietot pētījumus, rakstnieku un literatūrzinātnieku diskusiju. Tā ir sākusies un turpinās.

Tiesa, daudz kas jau bija zināms un pat apzināts.

Tomēr simti grāmatu, rokrakstu, dokumentu tikai tagad nonāk mūsu rokās. Lēnām, bet top jauna XX gadsimta latviešu literatūras vēsture. Cerēsim: ar būtiski jaunām atziņām pamatā.

Kad lasām un pārļasām pazīstamu un maz pazīstamu

rakstnieku darbus, tapušus Latvijā un ārpus tās, mums jādomā par folkloras dižmantojumu, par latviešu gramatniecības četriem gadsimtiem, uz kuriem atskatījāmies pērn, par pasaules balsīm Austrumos un Rietumos.

Jo, protams, tukšā vietā nevarēja rasties A. Egliša un M. Zariņa, V. Strēlertes un M. Bendrupes, V. Lāma un J. Klīdzēja, I. Grebzdies un R. Ezeras, O. Vācieša un L. Tauna, V. Belševicas un A. Ivaskas, O. Stumbra un V. Ļūdēna, G. Saliņa un M. Čaklā vai U. Bērziņa un J. Kronberga labākie darbi... Uzskaitījumu var turpināt.

Šķiet, mēs arvien labāk izprotam, ko nozīmē Latvijas atzīšana *de iure* un *de facto*; bet ir vēl trešā — tikpat vajadzīgā garīgā neatkarība, garīgā suverenitāte. Tā nav iedomājama bez attīstītas nacionālās literatūras.

Pēdējā pusgadsimtā pieredzēts, ka garīgā suverenitāte cilvēkam un tautai var piederēt bez pirmajām divām — nelabvēlīgos un pat ļoti nelabvēlīgos apstākļos. Bez garīgās suverenitātes, redzams, nav iespējama nekāda cita neatkarība.

Tās sargāšanas un nostiprināšanas ceļš ir bijis grūts.

Latviešu literatūra pēdējā pusgadsimtā attīstījusies četros piecos atzaros — ļoti atšķirīgos apstākļos; tās pilnu ainu veido tikai šo atzaru kopums mijiedarbē un pretstatos: Latvijā publicētās literatūras daudzveidīgais klāsts; plaša latviešu literatūra ārzemēs; izsūtījumā un nometnēs radušies darbi; arī rok rakstu literatūrā, kas tepat Dzintarzemē tapusi, arī noklusēta... Atsevišķi, manuprāt, vēl būtu pētāma karavīru sūrā pieredze pretējās frontes pusēs.

Atcerēsimies — viss vēl joprojām nav apgūts. Bet mēs jau zinām krietni vairāk nekā jēkad agrāk.

Cilvēku gara attīstību nav iespējams nomākt.

Sī doma allaž skanējusi te un tālumā. Ilze Šķipsna par to lakoniski sacījusi: «Mēs gribam būt bijuši...» Un otra balss no tālās Amerikas — Benita Veisberga: «Viss, kas vērtīgs, radies šādiem vai tādiem apstākļiem par spīti.»

Sodien te daudzi varētu liecināt, ka pat pagalam noplicinātajos pēckara kultūras laukos mēs nenomirām badā, jo mums bija dainas, Rainis, daudz kas cits; mums skanēja tuvas un tālas pasaules balsis.

Kopš piecdesmito gadu vidus gausi, bet neapturami sākās pārmaiņas. Jā, ar pašumiem un bēgumiem. Jā,

mēs tikai pēdējos gados atguvām Raiņa «Daugavu», A. Čaka lieldarbu «Mūžības skartie», E. Virzas «Straumēnus», vairākus K. Skalbes, A. Grīna un citu darbus, bez kuriem grūti iedomājama latviešu literatūra. Simtiem darbu vēl jāatgūst.

Lai kā pūlējās dažādu aizliegumu un priekšrakstu sacerētāji, visu laiku neredzami mūsu literatūras procesā piedalījās plašs specfonds — personiskās bibliotēkās, lauku māju bēniņos noslēptas literatūras klāsts. Kaut kas līdzīgs notika ar izciliem cittautu literatūras darbiem. Pareizi iebildīs: bet cik daudz zaudējam!

Tiesa.

Bet literatūra jau neaug pirmām kārtām no literatūras. Nav viena avota, no kura visiem smelt. Nav vienas pareizās dziesmas, ko visiem dziedāt. Krituši un krīt veci un jauni mīti un pseidomīti.

Mēs priecājamies tikties grāmatās ar L. Tauna, V. Krāslavieša, J. Kronberga dzeju; gaidāmas vēl daudzas citas grāmatas. Tomēr sastopas ilgi šķirtas vienas literatūras daļas.

Tā nav ne vienkārša, ne ikdienišķa parādība — jo sevišķi tūkstošiem lasītāju, kurus TV, radio, literārie un citi izdevumi iepazīstina ar simtiem neordināru publikāciju. Vai tas ir viegli? — Nē.

Viss nostājas savā vietā, ja literatūru pirmām kārtām vērtējam ar mākslas, nevis ideoloģijas vai politiskas mērauklām. Vēl vairāk. Mūs reizēm šķīra laikmets, bet vienoja mūži; mūs dažkārt šķīr vakardiena, bet vieno šodiena un vēl jo vairāk — rītdiena.

Šis ir savācēja laiks, sintēzes laiks literatūrā.

Arī par pretrunām nenāktos brīnīties. Pretrunīgs, dažkārt pat pretējs bijis veselu tautas daļu ceļš. Daudzkārt atšķirīgas bija to cerības, ilūzijas, pieredze. Pārvarīgi spēki veicināja tautas šķelšanos, tāpat kā nežēlīgās cīņas loģika, milzīgie zaudējumi.

Nav pamata domāt, ka jaunatgūtie darbi būtu kādā nesamierināmā pretrunā ar visu labāko, kas mūsu literatūrā radīts iepriekšējās desmitgadēs; parasti tā ir dabiska mūsu literatūras procesa daļa, kas dara kopainu pilnvērtīgāku, mākslinieciski patiesāku.

Poētikā, estētikā ir vairāk kopīga nekā cilvēku uzskatos, jo tās izaug no dziļākām cilvēka būtības dzīlēm.

Nē, tā nav tikai atzinība, vēl jo mazāk — kompliments.

Esmu pārliecināts, pētījumi arvien drošāk pierādīs, cik daudz kopīga ir vienas tautas un viena laikmeta rakstniekiem, pat ļoti atšķirīgas mūža gaitas ejot. Arī vainas daudzkārt ir radniecīgas...

Lai kā, literatūras grūtības Latvijā, manuprāt, pirmām kārtām ir lielas bagātināšanās, ne nabadzības grūtības.

Neidealizējot situāciju, jāatzīst, ka garīgās vērtības Latvijā šobrīd ir bezmaz vienīgās, ko tomēr nenāksies uz taloniem izsniegt. Daudz ir zaudēts, bet daudz ir nosargāts.

Tikai tāpēc latviešu literatūra, Latvijas rakstnieki spēja saglabāt un attīstīt vārda mākslas demokrātiskās, humanistiskās tradīcijas. Tikai tāpēc mums ir pamats prāvu literatūras daļu dēvēt par garīgās pretošanās kustību. Tikai tāpēc Rakstnieku nams kļuva par Tautas frontes šūpuli, un dažādu tautību rakstnieku loma atdzimšanas gados nav noliedzama.

Mans nolūks ir akcentēt mūsu sarunas profesionālos aspektus, jo šis ir rakstnieku kongress. Uz to mudina radniecīgas parādības arī kaimiņtautu un tālākās literatūrās, mūsu cittautu kolēģu darbs tepat līdzās. Te mainās ne tikai literatūra, bet mainās laikmeti.

Ir tā, ka jaunā gaismā skatām kā zināmo, tā nezināmo.

Man šķiet, pašlaik literatūras centrā noteikti izvirzās literatūras mūžsenais uzdevums: humanizēt cilvēkus un sabiedrību. Orientēt uz mūžīgām vērtībām. Pie tādām pieder demokrātija, tautu pašnoteikšanās tiesības, visu tautu brīvība un pilnvērtīga cilvēku dzīve.

Arvien dzirdamākas kļūst balsis, ka bez kultūras ētiskā, garīgā potenciāla atjaunošanas diezin vai iespējams atrisināt arī smagos saimnieciskos, sociālos uzdevumus.

Ikvienā literatūras žanrā ir darbi, kas spilgtāk iezīmē laikmetu maiņu. Mums nav jābalso, kuri šie darbi ir, sen vai nesen tie rakstīti. Svarīgi, ka tie nav ar uguni jāmeklē.

Prozas pazinēji tad varbūt diskutēs par V. Lāma «Kāvu blāzmā», A. Liepas «Ekshumāciju», M. Zariņa «Trauksmainie trīsdesmit trīs» vai pavisam citiem Latvijā vai ārzemēs tapušiem darbiem. Vēl grūtāk klāsies dzejas pētniekiem: bez nosauktajiem autoriem par jauniem aspektiem būs jādomā, lasot ne vienu vien

K. Skujenieka, J. Petera, M. Zālītes, I. Ziedoņa lappusi. Citiem varbūt lūzums iezīmēsies kādā A. Pelēča, B. Mārtuževas, O. Gūtmaņa, L. Livenas vai G. Godiņa dzejolī?

Un kurā M. Ziverta, G. Priedes, P. Pētersona, R. Staprāna lugā saklausīsim nākotnes drāmas pieteikumu? Varbūt to atradīsim H. Gulbja, P. Putniņa, Ā. Geikina vai L. Stumbres darbos?

Isi uz to nevar atbildēt.

Vieglāka nerādās saruna par kritiku, latviešu un cit-tautu tulkoto literatūru. Iespējams, visgrūtāk šobrīd ir izsvērt to plašo memuāru, atmiņstāstu, dienasgrāmatu straumi, kas strauji augusi, ja nemaldos, pēc O. Medņa publikācijas «Literatūrā un Mākslā». Kādas ir tās attieksmes ar daiļliteratūru?

Literatūra un politika, literatūra un dokuments, literatūra un vēsture — lūk, vēl viens ciešs mezgls. Tam piekļaujas publicistika. Tas palīdz rakstniekiem sargāt skarbu prasīgumu, nepaveikto darbu kalna apziņu.

Lai kā esam pūlējušies, cik daudzi var sacīt: es darīju visu iespējamo, es vairāk nevarēju? Ne tuvu viss nav pateikts par mūsu Tēvzemi un tās cilvēkiem šajā laikmetā: ne par karu, ne pēckaru, ne par antifasišiem, ne antistaļinistiem, kuri bieži tika malti vienās elles dzirnavās, ne par Afganistānā vai citur kropļotajiem, ne par daudz ko citu.

Runa nav par kvantitāti.

Runa nav par tematismu.

Un runa nav tikai par mūsdienu aktualitātēm.

Būtu grūti izskaidrot, kāpēc tā saista M. Birzes darbi vai, teiksim, E. Līva «Rēta lūpas iekšpusē». Jā, taisnība E. Hānbergam: tas ir «godīgs dokumentējums», bet arī kas vairāk — ar īsta prozaika tvērienu rakstīts darbs, cilvēciņas caurstrāvots.

Vai — cits piemērs.

Cilvēkiem savu baismo pieredzi izstāstīt talkā nākuši rakstnieki un žurnālisti. Rezultāts vairākkārt bijis negaidīts. Lūk, Rūdolfa Gabra atmiņstāsts «Latvju virsnieks Nr. 35473» Jāņa Lejiņa literārajā apdarē. Man nav zināms šī un dažu radniecīgu darbu tapšanas process, stāstītāja un literāta ieguldījums. Vienu var teikt droši: tā nav tikai satriecoša dokumentalitāte, bet kaut kas vairāk.

Māksla nav politikas kalpone, bet vai tā var klusēt

par pagātnes vai tagadnes sāpi? Vai nav par agru izolēties — un vai tas vispār iespējams?

Kā allaž lūzuma laikos, sakuplo satīra un publicistika. Arī dzejā, arī prozā. Arī tur saklausāmas jaunas skaņas gan jauno, gan pieredzējušo rakstnieku darbā.

Neredzu iemesla pretstatīt dažādas ievirzes.

Dzejnieks, rakstnieks veidojas garos gados.

Redzams, paliekoša ir augstas profesionalitātes, savdabības zīmogotā daļa, kas izaug no talantīgu literātu meklējumiem — vai tā būtu politiska vai nepolitiska literatūra. Uzdrīkstos apgalvot: prāvā literatūras daļā jūtama radoša augšupeja, jauna ticība savām iespējām un spēkiem.

Riskants apgalvojums. Pietiek sasteigtu, viendienīgu sacerējumu.

Augstu vērtējot satīriskas ievirzes darbus, tomēr laikam negribēsim, lai par mums sacītu E. Freimaņa vārdiem: «Nirgšana bija šodienas tikums.»

Atzīstot tiesības tēlot visu, dažbrīd būs derīgi atcerēties I. Grebzes domu: «Nekas nav slēpjams, bet jāraksta tīri. Arī netīrais.»

— Vairāk garīguma! — tāds vai līdzīgs sauciens skan arvien biežāk. Ir brīži, kad atliekam malā kārtējo svarīgo rakstu un meklējam klusu Leona Brieža, Andreja Irbes, Velgas Kriles vai Veltas Sņiķeres dzejoli. Arī tas ir mezglis.

Tikai viss kopā atklāj galveno: rakstnieks nav ne kvēls mītiņotājs, ne kārs puķīšu ošņātājs, ne nirdzīgs velns, ne eņģelis baltās drānās, bet tipisks cilvēks, lai kādus tēlus vai maskas viņš radītu. Tāds viņš mums arī kļūst tuvs.

Gadu desmitiem esam baroti ar nacionālo nihilismu kā ar nitrātiem. Tā ir. Palaikam arī literatūrā.

Reizē jāteic: būtu bēdīgi, ja tuvākajā nākotnē literatūra kaut daļēji iegrimtu kādā jaunā pozitīvismā, tautiskas eiforijas sapnī, mazinātu dabiski kritisku attieksmi pret sevi, apkārtni, tautu.

Var minēt daudz piemēru, kuri rāda, ka auglīgāka ir tieši vērtējoša attieksme. Starp citu, to skaidri redzam vairākās mūsu tautiešu grāmatās ārzemēs. Kas tik viņiem pārņemts! Ipaši jau nu viss, kas saistās ar tautisko, ar patriotismu, nacionālismu; bet bieži lasītāji pārliccinās: dzīvodami svešu tautu vidū, viņi pārprasta

patriotisma vārdā nebūt neidealizē savas tautas piederīgos, tāpat kā neidealizē citus.

Nepārspējami vērīgs un asprātīgs ir, piemēram, mūsu prozas vecmeistars Anšlavs Eglītis. Latvijā ironiska un pašironiska attieksme pret tēloto labi redzama Z. Skujiņa un citu darbos.

Skatot mūsu literatūras straumes un virpuļus, nesmu pūlējies kaut ko mākslīgi sastatīt vai pretstatīt. Pa plauktiem jau virpuļus un straumes vispār nevar sagrupēt. Visu laiku nāca prātā kādas kritiķes aforisms: arī viens rakstnieks ir rakstnieks.

To vēl un vēl liecina no aizmirstības celtie un sen zināmie darbi. To uzsver rakstnieki arī tagad. Lūk, īss citāts no K. Skujenieka izteikumiem nupat «Karogā»: «Dzeja sev pašam. Tā ir vislabākā cilvēka būtības realizācija.»

Ne literāri grupējumi interesē lasītāju, atverot grāmatu, bet noteikta autora konkrēts darbs.

Lielajā vētīšanas laikā, domājams, tāpat būs jāizvērtē konkrēti darbi un autoru likteņi. Šis process notiek, un labi, ja tas būs brīvs no jaunas vulgarizācijas. Vilinošas shēmas viegli pārtop slazdā.

Teiksim, ir zināms, ka no augstām tribīnēm vēl līdz nesenam laikam tika bargi nosodīti tieši labākie literatūras darbi, ko tomēr bija izdevies publicēt. Protams, nosodījums vien nav augstas kvalitātes zīme, bet arī nepublicēšana tā nav. Vai nesarodas pārāk daudz «ciešu», «drosmīgi klusējušu»? Tas var būt neordināras domas un literāta drosmes signāls, bet var arī nebūt.

Viens kas tiesa: polemika par literatūras tiesībām runāt par visu cilvēku un sabiedrības dzīvē noritējusi nepārtraukti un daudzveidīgi jau garus gadus. No Ē. Vilka līdz G. Repšei, no A. Škalbes līdz K. Elsbergam un A. Zeberam.

Un vēl: noraidot primitīvus, dogmatiskus darbus kā pēckara, tā citās desmitgadēs, tomēr būtu pietiekami jāatšķir upuris no vajātāja, politisku karjeristu ciniskā demagoģija no godīga rakstnieka meklējumiem un pat maldi, kuri dažkārt bija vesela laikmeta maldi un kuru netrūka visās pusēs. Lai zem mūsu tagadnes dažāda sprieduma abām rokām neparakstītos pasenie un nesenie literāro grautiņu rīkotāji.

Tikai pētījumi, dokumentu publikācijas, laikabiedru atmiņas radīs pietiekami dziļu ieskatu notikušajā.

Šīs lappuses jau tagad ir krietni pārliecinošākas par garāmejojot izmestām replikām, slavasdziesmām vai paviršiem nopēlumiem. Tādi materiāli un apceres ir publicētas par A. Upīti, A. Čaku, V. Eglīti, P. Birkertu, Z. Mauriņu un citiem. Aspazijas un Raiņa lielajā gadā sevišķa atzinība pienākas visiem, kas gadu gadiem pētījuši viņu daiļradi, sargājuši, es teiktu, viņu daiļrades dvēseli un palīdzējuši uzturēt dzīvu viņu aizdegto uguni.

Pirmreizīgu darbu represēto rakstnieku rehabilitācijā, viņu veikuma apzināšanā veic I. Bērsons, daudzu publikāciju autori literārajos un citos izdevumos. Pelnīta vieta šiem rakstniekiem un noklusētiem darbiem ierādīta A. Līces sastādītajos krājumos «Via dolorosa». Parādās apceres par emigrācijas literatūru.

Tā ir tikai daļa no paveiktā.

Sintēze prasa izvērtējumu, un mēs esam ceļā uz to. Ikviens talants ir neaizvietoājams, neatkārtojams. Daudzu talantu uzticība literatūras galeru verga darbam kā visskaistākajam ir mūsu garīgās neatkarības garantija.

Neatkarība nav izolācija. Atvērtība pasaulei tradicionāli bijusi un paliek tā dēvēto mazo tautu — arī latviešu — literatūras stiprums. Neatsverams te ir tulkotāju darbs — gan latviešu valodā, gan no latviešu valodas. Atdzeja.

Pašreizējā grāmatniecības krīze kļūst arvien nedrošāks pamats gan oriģinālliteratūras, gan tulkotās literatūras normālai attīstībai. Nupat valdes sēdē mēs kārtējo reizi tikāmies ar izdevējiem. Izdevniecību iestrāde ir liela. Mēs uzmanīgi uz klausījām viņu viedokli. Tur ir vesels mudžeklis problēmu: papīrrūpniecībai jāpārorientējas uz republikas vajadzībām; grāmatniecībai vajadzīga lielāka daļa esošo poligrāfisko jaudu; jāizlemj Preses nama liktenis — valsts to izmantos vislabāk; neatliekama ir Paraugtipogrāfijas korpusa celtniecība Pārdaugavā, pienācīgas rūpes par poligrāfiķu sagatavošanu un viņu dzīves apstākļiem.

Tas vēl ne tuvu nav viss.

Summēt to var īsā teikumā: vajadzīga valsts kultūras programma, arī — Likums par grāmatniecību, jo Likums par presi tikai garāmejojot skar grāmatniecības lietas.

Mans pienākums ir atgādināt vismaz vienu: šajā mudžeklī nekādi nedrīkst pazust latviešu un citu tautu literatūra, rakstnieku, kritiķu, tulkotāju intereses, jo bez viņu darba visa varenā ražošanas ķēde tomēr spēj ražot tikai dažāda apjoma tukšus bloknodus, nevis grāmatas.

Grāmatām Latvijā ir pārāk liels svars, lai varētu kavēties un minstināties.

Grūta veidojas literāro izdevumu situācija. Dīvaini: ne nopietnais limenis, ne lielie metieni neko nav līdzējuši, jo nopelnītais gadu gadiem ieslīdējis citās kabatās.

Literārie izdevumi prasmīgi un operatīvi strādājuši jaunajos apstākļos, veikuši lielu kultūras darbu, gājuši sabiedrisko procesu priekšgalā. Nav viņu vaina, ja dažbrīd tie zināmā mērā pārvēršas par almanahiem: viņi steidz iepazīstināt ar latviešu un ārzemju līdz šim nepieejamiem darbiem. Citreiz lielu vietu aizņēmušas aktualitātes. Mūsdienu literārais process tad var ciest.

Kaut ko atrisinātu atsevišķs tulkotās literatūras un atdzejas žurnāls, tāpat ārzemēs izdoto latviešu grāmatu un žurnālu brīvs ceļš uz dzimteni.

Ieguvēji faktiski bijuši visi pazīstamie un jaunie preses izdevumi, kuros pienācīga vieta ierādīta literatūrai, kultūrai. Manuprāt, nākotne to rādīs vēl pārlicenošāk.

Jaunas cerības rada izdevumi bērniem un jaunatnei, kā arī jaunais apgāds «Sprīdītis». Kaut drīzāk izdotos pārvarēt sākuma posma grūtības un nenāktos konstatēt, kā to nācās nupat darīt valdes sēdē:

— Agrāk noliedza baznīcu, tagad — literatūru...

Nobeigumā — isi par LRS darbu.

Pateiksīm kongresā paldies J. Peteram, kura vadībā rakstnieku organizācija sniedza būtiskus impulsus tautas atdzimšanai.

Pēdējā pusgadā esam pūlējušies darbu turpināt.

Janvārī pieņemot jaunus statūtus, LRS nostājusies uz neatkarības ceļa. Drīz pēc lietuviešiem noslēdzām Sadarbības līgumu ar PSRS RS, kurš regulē šo sadarbību organizāciju, personisko kontaktu, izdevniecību, preses izdevumu un saimnieciskā līmenī.

LRS darbību šajā šajā posmā noteikušas būtiskas pārmaiņas republikas dzīvē un vairāki pirmreizīgi notikumi literatūras un kultūras novadā: piedalījāmies Kultūras foruma sagatavošanā un darbā; turpinājām stiprināt kontaktus ar latviešu rakstnieku organizācijām

un rakstniekiem ārzemēs; sākām priekšdarbus II Pasaulē latviešu tikšanās dienām gada nogalē; piedalījāmies Aspazijas un Raiņa gada pasākumu kompleksa realizācijā; meklējām iespējas sākt savu izdevējdarbību; gatavojām LRS X kongresu.

Un, protams, veicām kārtējo darbu.

LRS Ārlietu nodaļa meklē jaunas iespējas nostiprināt mūsu literāros sakarus; viens no grūtākajiem pasākumiem bija nedēļu ilgais jauno dāņu literātu seminārs Rīgā. Ārlietu nodaļas almanaha izdošana vairākās valodās radītu stingru pamatu šim darbam.

Mums bijušas tikšanās un kopdarba sākumi ar pazīstamo asociāciju «Aprīlis». Turpinājusies sadarbība ar kaimiņzemju, kā arī Zviedrijas, Dānijas, Ungārijas un citu zemju rakstniekiem.

Trijās valdes sēdēs galvenie jautājumi bija — jauno statūtu apspriešana, gatavošanās kongresam, grāmatizdošana.

Valdes sēdēs un kopsapulcēs esam informējuši par LRS aparāta darbu; diezgan sīka informācija atrodama «LRS Ziņotājā», kas pieejams RS bibliotēkā, tādēļ sīkāk par to nerunāšu. Mēģināšu izdarīt dažus secinājumus.

Sis bija pārejas laiks.

Tas nebija viegls. Visu svarīgāko paveikt neizdevās.

Mēs necentāmies mērķtiecīgus pārveidojumus aizstāt ar darbības imitāciju, sasteigt to, par ko kongress un jaunā vadība varbūt lems citādi.

No turpmākās LRS attīstības, uzbūves un darbības virzieniem atkarīga arī LRS aparāta un dienestu struktūra.

Skatējuši divi galvenie priekšlikumi: vieni izsakās par LRS kā mazu, augsti profesionālu organizāciju, citi — par virzību uz plašas literātu arodbiedrības statusu.

Vai šie ceļi ir pretrunā viens otram?

Mūsu jaunie statūti rada visas iespējas veidot domubiedru apvienības. Atgādināšu — apmēram piecpadsmit rakstnieku jau izveidojuši PEN kluba Rīgas nodaļu; citi sadarbojas ar «Aprīli»; RS paspārnē darbojas Deklētīvžanra asociācija; patstāvīgi darbojas vairākas sekcijas.

No otras puses, nav šaubu, ka kopīgi mums ir iespējams labāk aizstāvēt ne tikai rakstnieku intereses, bet

arī literatūras intereses, vairāk padarīt savas tautas un atdzimstošās Latvijas labā.

Gadiem pareizi uzsverot augstu kritēriju nepieciešamību, LRS tomēr ir neatlaidīgi novecojusi. Gadi gan nenosaka literārā darba kvalitāti, bet diez vai ir normāli, ka ārpus profesionālas savienības paliek visai daudzi literāti, kuru veikumam ir atzīstama vieta.

Latgales kultūrai nozīmīga, domājams, kļūs LRS Daugavpils nodaļas nodibināšana, kas varētu notikt jau šogad; viņi jau meklē iespējas izdot savu almanahu. Mums ir jāatrod iespējas izdot libiešu un latviešu valodā mums tuvās tautas folkloru un literāros darbus. Tālāk perspektīvā domājams arī par citu Latvijas novadu literārās dzīves bagātināšanos.

Kopsecinājums: var un vajag veidot jaunu LRS modeli, striktāk nosakot tās funkcijas, attīstot visu dzīvespējīgo un vajadzīgo. Tas paliek tāds kā novēlējums jaunajai valdei un vadībai.

Viegluma, redzams, nebūs arī turpmāk.

Jo — atkārtoju: te mainās laikmeti, ne tikai literatūra.

Lit. un Māksla, 1990, 2. jūn.

Latviešu padomju literatūras viduslaiki

Sešdesmitie un septiņdesmitie gadi

Katram laikam savi viduslaiki.

Staņislavs Ježi Lecs

Upes, ezeri un jūras aizsalst, meži, lauki un ceļi aizsnieg, putni koku dzīslās stindzina sulas, vienīgi padomju cilvēku sirdis neaizsalst, neaizmiegt un nesastingst. Tās virmo visās gadskārtās.

LM, 21.12.63.

Gadiem (kā to ar gadiem var pārliedzināt) ir īpatna īpašība — viņi nekur nepazūd, viņi ar laiku aug. Aug par nepārejošo laiku. Bet sešdesmitie septiņdesmitie gadi vēl nav sasnieguši to statusu, tie turpinās — gadi, no kuriem impulsējamies vēl šobrīd.

Kāda tad ir sešdesmito gadu sākuma situācija Latvijā?

Pirmais. Tieša iznīcība tautai nedraud. Draud demogrāfiska nīkšana, aiz sliekšņa — iznīkšana. Tas ir viens moments, kas dod spriegumu šiem gadiem.

Otrais. Bada nav. Pārticības arī ne. Eksistences cīņa ir nozīmīga katram un visiem kopā.

Trešais. Ar grūtībām, bet sasienas — kultūras nepārtrauktības saikne. Nepietiekami, bet tomēr. Notiek nopietna kultūras attīstība, kas dabiski izraisa arī lielu uzurpatoriskās varas pretdarbību.

Piecdesmito gadu partijas centrālie uzbļāvēni notiek galvenokārt oficiālās sapulcēs un lielās zālēs, turpretim sešdesmitajos gados uzturēt vajadzīgo temperatūru padomju literatūras katlā palīdz modē nākušās pusoficiālās, Hruščova raksturam vairāk atbilstošās sanāksšanas, ieskaitot pat tās — «milzīgā krāsainā teltī starp dīķiem, simtgadīgu liepu pavēnī».

Sākumā, protams, notiek sasniegumu uzskaitījums, tad draudzīga pirksta kratīšana, tad pavisam nopietni uzbrēcieni. Paiet nedēļa, darbojas dienesti, fakti top pienesti, referātos ienesti, kopā var vākties, vietējā ambrāža sākties.

Latvijā tas viss notiek bez hruščoviskā humora, ar galēji stīvu nopietnību, Pelšes ģimī. Toties še, ak, biedri, (te nu jānodreb visi) buržuāziskā nacionālisma bieds eventuāli stāv aiz katra muguras.

Pirms pāriet pie šīm «vēsturiskajām apspriedēm», kas lielā mērā veidoja sešdesmito un septiņdesmito gadu atmosfēru (gan pakļāvīgo, gan nepakļāvīgo), interesanti pavērot, kā tad rakstniecības stāvokli vērtē, piemēram, Andrejs Upīts 1960. gada 3. janvāra «Pravdā»:

«Latviešu daiļliteratūras darbiniekiem un jo sevišķi tās virzītājam kritikai bagātais divdesmit gadu stāžs (tātad četrdesmitie un piecdesmitie gadi — M. Č.) nekādā gadījumā neieteic apmierināties ar līgsma sasniegtā apskati...»

Pakulu Bērziņa Lienas goda apustulis šai, liekas, visīsākajā savā rakstā — pāris mašīnraksta lapiņās — neskopojas ar tādiem apzīmējumiem kā «buržuāzijas pabiras», «žūstošās paliekas», «skribelējumi». Friča Bārdas tolaik nez kā iznākusī jau otrā izlasīte ir «cara laiku latviešu buržuāziskā romantiķa ultraideālista dievameklētāja un reakcionāra dzeja», kas — ak šausmas! — «atkārtotā izdevumā tiek izķerta pāris stundu laikā».

Bet — vēl viss nav pagalam!

«Prātā paturēdami Ļeņina principiālos novēlējumus, atmetīsim vieglprātību buržuāziskā literārā mantojuma vērtēšanā, izvirzīsim tikai to nedaudzo, kas vēl izrādās noderīgs un vajadzīgs, lai būtu piebiedrojams mūsu sociālistiskā reālisma tālākās augsmes virzītājiem spēkiem!» Un — «Atgūsim nokavēto, no visdziļākajām atradnēm ņemsim spulgās vērtības, palīdzēsim tautai vēl vairāk tuvojies komunisma kalngaliem!» Tātad no mantojuma — «tikai to nedaudzo». Bet no «šodienas» — «spulgās vērtības»...

Es ar šīm spulgajām vērtībām, «lai tētiņam un māmiņai, un Jāzepam ir prieks», esmu barots no 1. klases. Žaņa Grīvas epopejas un Jāņa Granta vēstījumi, Arvīda Grīguļa «Kad lietūs un vēji sitas logā» un paša Upīša «Bezsaules noriets latviešu buržuāzijai un tās

literatūrai emigrācijā», Jūlija Vanaga jauncelsmes odas un Ignata Muižnieka imperiālistus atmaskojošās fabulas, — arvien spulgāk dzīvodami, varējām baudīt visus šos gardumus tik lielos metienos, ka vēl pēc 10—15 gadiem tos varēja nopirkt.

Scenārijs tādām sanāksmēm ir gluži vienkāršs.

Vispirms vai nu pirmais, vai trešais (idioloģiskais) gans sniedz pārskatu, kā tas «starp diķiem» vai spožā zālē bijis Maskavā, pēc preambulas seko izvērsumi «vietējos apstākļos» — un atrodas viss, ko vajag, — abstrakcionisti, formālisti, pacifisti. Tiem, kam domāšana vai, nedod Dievs, stilistika tāda kā neparastāka, tiek apšaubīts pats rakstnieka kā pilsoņa statuss. Jūs saprotat, ko tas nozīmē? Neļauj uz viduvējībām, ļauj uz Erenburgu, Okudžavu, Vozņesenski, Draču, Vācieti, Vilku utt., utt.

Tad ceļas augšā partijas uzticamie palīgi — Grigulis, Grīva, Vanags, Pēlmanis un citi: vienprātīgs atbalsts, vienprātīgs vāks visam, kas bija, visam, kas nāks. «Vajag izbeigt ar to maļčiku literatūru!» — «Pietiek vienreiz ar šo viņpasaules ideoloģiju!»

«Es arī esmu bijusi Ermitāžā,» lepni sauc Socdarba varone, — arī tur bija kailķermeņi, bet kas ir jūsu izstādēs? Un, dārgie rakstnieki, rakstiet taču tā, kā rakstīja Gorkijs, Rainis, Blaumanis!

Seko kāds naivs iebildējs, mikstinātgribētājs, ak, zvirbulīt baltu! — noslaucīs tevi galavārds saltais. Un to parasti sāk Peļše, Voss vai Jurijs Rubenis — rubināt norubina. Pēc pērkona seko lietutiņš. «Spulgie talanti» piemēro jaunās tēzes jaunajiem apstākļiem. Jūlijs Vanags, piemēram, atrod jaunu konflikta definīciju: «Mūsu laikos konflikts šodien — uzvarējušā sociālisma zemē — apliecina mūsu valsts sabiedrisko iekārtu.»

Tad — kā saka — darbs sekcijās. Tiek atrasti kritiķi, spriedēji, kas tēzēm piešķir profesionālas ticamības *image*.

Palasiet tādu 1963. gada rakstu kā «Par skaidrību analogijās, pret vērtību samainīšanu» (LM, 29.06) — un jūs redzēsīt, cik pamatīgi cienījams literatūrzinātnieks, tobrīd arī literatūrkritiķis, apguvis jaunā laika garu:

«Nemaldīgu orientieri šai ziņā dod vienīgi cīnītāja pozīcija, komunistiskais partejiskums.» Tālu mēs ar viņu esam tikuši, ar šo nemaldīgo orientieri ...

Jāpasaka vienreiz un par visām reizēm — neviens neatņems un, pats galvenais, neviens neuzrakstīs ne «Nogurušo namu», ne «Džentlmeni ceriņu frakā», bet neviens arī nevarēs šo cilvēku pozīcijas, attieksmi pret savu kultūru un savu tautu pasludināt par ētiskām un vienīgi iespējamām pat tajos apstākļos, kādos viņiem nācās dzīvot.

Jūlijs Vanags par Ojāru Vācieti: «Es lūdzu savienības biedrus atcerēties mūsu statūtus! Tajos skaidri formulētas sociālistiskā reālisma tēzes — un sociālistiskais reālisms taču ir bijis un paliek mūsu jaunrades metode!» Bija — Vanaga, nebija — Vācieša metode. Tāpēc Vācietim ir — dzejoļi, Vanagam — sociālistiskais reālisms.

To sarūsējušo grabažu kaudzi, kuras centrā vislielākā čupa ir gadu desmitiem locītais un apziņā neemocītais sociālistiskais reālisms, domāju, nav vērts pat apcerēt — var un vajag cīnīties ar vējdzirnavām, nav jēgas cīnīties ar lūžņu kaudzi.

Es vienmēr esmu varējis saprast laikmeta sārņus, no kuriem nav pasargāts neviens sava laika bērns, bet nevaru saprast un pieņemt personisko ieinteresētību vairoto citu ciešanas, izkalpojoties uz otra ādas, personisko kaismī, kas, laikmeta mašinērijai piepalīdzot, dragā citu kaulus un likteņus.

Ikgadējās sanāksmes Maskavā, Rīgā kurina uguni, silda gaisu, arī gaužas asariņas neizpaliek. Ugunsroku vajag uzturēt dzīvu, lai vajadzīgā brīdī būtu pagales, ko grābt.

Bet viens nav apjēgts (un varai — totālai varai vienmēr ir sava vienbriža, bet nekad nav lielā, nepārējošā laika apjēgsmes), nav apjēgts, ka aizturēto, slāpēto, ārānīdēto gara enerģiju savāc pilnīgi svaigi, negaidīti spēki un caur viņiem tauta dzen savas dzīvības sulas un izdod jaunus dzinumus.

It kā nez no kurienes parādās Ojāra Vācieša «Eišteiniāna», sprauni Imanta Auziņa, Imanta Ziedoņa dzejoļi, un tad 1964. gada 7. marta «Literatūrā un Mākslā» kā pērkongrāviens —

Car, tu maldies, ja tas, ko dzirdi,
Mūru mēmumā noslāpēts šķiet.
Uz krustceļu — dzejnieka sirdi
Takas cietumiem pāri iet.

Sirds krustceļos kobzari šķiras,
Un, kad kobzari šķiras, car,
Raugš ielījis nemieru dzīrā,
Dzirkstis pulvera pagrabus skar.

Vizmas Belševicas «Tarasa sirds».

Jā, pulveris ir. Pagrabi — arī ir. Un arī dzirkstis dzirksteļo pavisam jau tuvu.

Dzirksteļo studentu auditorijas un kopmītnes, savdabīgi bohēmiski «Kaza» un «Skapis», par savdabīgiem intelīgences saietu centriem kļūst Gunāra Priedes, Vizmas Belševicas, Ojāra Vācieša, Maijas Silmales, Dzidras Kalniņas un citu dzīvokļi.

Sešdesmito gadu sākumā latviešu rakstniekiem ir labi sakari ar krievu literatūras avangardu. Latvijā visai bieži viesi ir Andrejs Vozņesenskis, Bulats Okudžava, Ļevs Kopeļevs, Boriss Možajevs, arī Aleksandrs Solženicins. Maskavā mācās Vizma Belševica, Monta Kroma, Knuts Skujenieks, Imants Ziedonis...

Nē, nesagaida ugunspagaļu vicinātāji bailes jauno literatūras cilvēku acīs. To, ka zemdegās gruzdošā, bet būtībā pretošanās kustība bija pavisam iedarbīga, apliecina Knuta Skujenieka «aiz matiem pievilkta» lieta, arests un 7 gadi lēģeros.

Bet arī šis akts nepanāk gaidīto — tas ne vien neiebiedē, bet saliedē rakstniekus, un 1965. gada decembrī, kad sanāk Latvijas rakstnieku V kongress, situācija ir jau tik samilzusi, ka no valdes saraksta kā korķi izlido RS vadītāja posteņa pretendenti, savstarpēji sevi apkarojošie Grīva un Grigulis, Vanagu un citus korifejus līdzī paraujot.

Tas ir šoks. Pavisam nopietni viens no caurkritušajiem pieprasa veselas literātu grupas arestu. Domāju, ka tikai rakstnieku plašā popularitāte glābj vairākus mūsu rakstniekus no Knuta likteņa. Lasītāju, vairāk — tautas mīlestība bija tā, kas lika arī priekšniecībai rēķināties ar latviešu rakstniekiem i sešdesmitajos, i septiņdesmitajos gados. Tikai tā izskaidrojams, ka viņi bija spiesti ne tikai ar oficiālu atzinību apveltīt gan Ojāru Vācieti, gan Imantu Ziedoni, bet arī atļaut zināmu ventiļa statusu, piemēram, avīzei «Literatūra un Māksla».

Un rakstnieki arī nekavējas izmantot relatīvi brīvākus periodus, preses izdevumus, organizācijas.

Par vienu no lielākajiem šo desmitgažu sasniegu-

miem es uzskatu to, ka izdevās dzejā — ar lielākiem pārtraukumiem arī prozā un dramaturģijā — neļaut pārtrūkt paaudžu pārmantotībai.

Atceros to pleca sajūtu, kādu manai paaudzei deva, piemēram, Ojārs Vācietis un Vizma Belševica, Anatols Imermanis un Imants Auziņš. Savukārt mūsu rūpju objekts līdz grāmatu pasaulē laišanai bija gan trīs ozoli (Uldis Bērziņš, Leons Briedis, Jānis Rokpelnis), gan abas Māras (Māra Misiņa un Māra Zālīte); viņi strādāja jau ar nākamo paaudzi — Pēteri Brūveri, Egilu Zirni, Inesi Zanderi. Konjunktūristu paaudzi, kā tas notika Krievijā un vēl šur tur citur savienībā, Latvijā neizdevās sintezēt tieši kopumā labdabīgās literārās atmosfēras dēļ, kas valdīja Rakstnieku savienībā arī stagnācijas gados.

Protams, ka tas izraisīja jaunu uzurpatoru naidu un pretreakciju.

1968. gada 9. decembrī vēl vienā bēdīgi slavenā apspriedē Ebreju teātrī LKP CK sekretārs Jurijs Rubenis, citējis PSKP XXIII kongresa tēzi: «Partija ir pret administrēšanu,» — tūlīt pat sāk slānīt Puru, Belu, Auziņu, Belševicu. Bet Gunāra Priedes «Smaržo sēnes» atreferējumā pat nav pieminētas. Tāpat kā spilgtā Bela runa.

Ko tad teica Bels?

«Cenzūra ir rakstnieka dzimtbūšana. 1861. gadā atcēla dzimtbūšanu Krievijā, Latvijā to izdarīja agrāk. Es domāju, ka arī cenzūra reiz būs noiets etaps. Es domāju, ka arī augšā to saprot. Ja cenzūru atcels 40 gadus agrāk Latvijā, nekas slikts nenotiks.»

Labi zinām, ko šis priekšlikums maksāja Belam — drukāšanas aizliegumu, aizliegumu beigt kinoscenāristu kursus; gan jau arī prokuratūras akcijām impulss nāca no tās reizes. Katrai šādai sanāksšanai, ja nu kāds ko uzdrošinājās pīkstēt — un katru reizi kāds atradās —, sekoja tieši vai netieši ietekmēšanas procesi, medību starplaiku sarunās kārtojami, cilvēku likteņus maļoši, reizēm arī samaļoši. Tāpēc cilvēkos izstrādājas pārmērīgi piesardzīga attieksme pret kritiku, savukārt pašā kritikā ieviešas piesardzība — netrāpīt tai pašā virzībā, kuras rezultātā autoru var ietekmēt administratīvi: nepublicēt, neraidīt pa radio, neizdot. Tāpēc patiesi lieli ir Jāņa Škapara centieni, «Literatūras un Mākslas» redaktora postenī esot, attīstīt kritisko domu, un, kamēr

ar to nodarbojas Voldemārs Melnis, Mārtiņš Poišs, Evalds Vilks, Valdis Ķikāns, Harijs Hiršs, Imants Auziņš, vēlāk Ruta Veidemane, tas arī izdodas. Diskusijas par viduvējību un bērnu literatūru, par valodu, par binokulāro redzēšanu vēl tagad lasāms kā interesants materiāls.

Septiņdesmitajos gados «darbs ar literatūru» notiek kabinetos un telefonizētā sabiedrībā — galvenokārt pa trīsciparu valdības telefona līniju. Te pēkšņi Vizmu Belševicu nevar raidīt pa radio, te Ulda Bērziņa grāmata tiek aizturēta, te savu pazemojumu klāstu nākas izbaudīt i Raiņa biogrāfam Jānim Kalniņam — labi, ka viņš to visu dokumentējis.

Bet, lūk, LKP kongresā šopavasār atkal tribīnē uzslienas ne vairāk un ne mazāk kā — Jurijs Rubenis — un spodrina tos pašus vecos bleķa grāpjus, pa kuriem grabināts vairākus gadu desmitus. Acīmredzot šīs konsekvences dēļ viņš tiek atalgots... ar vietu platformas partijas CK. Līdz šim vienīgi Aivars Goris ir publiski atvainojies Vizmai Belševicai un Imantam Auziņam, un tas A. Gorim dara godu.

Visi, visi šie pagātnes fakti ir darāmi zināmi visplašākajai sabiedrībai — ja patiesi gribam iet uz demokrātisku sabiedrību. Tāda iejaukšanās — vienalga, no valsts vai kādas vienas partijas (vai daudzpartiju sistēmas) puses — deldējama ārā ar visām metastāzēm, bet vislabāk tas izdarāms dīglī.

Dzejnieks dzejā atklāj sevi, sabiedrību, bet ne tikai. Viņš nes sevī iepriekšējo paaudžu krātus emocionālās apjēgas un jušanas slāņus — nes sevī dzīvesziņu, viedumu. Ja tā dzejā nav, viselegantākais teksts top plakans un nebūtisks.

Šis viedums ir Ojāra Vācieša — latviešu Fēniksa — augšupceļošo strāvu avots.

Ārija Elksne no mierīga plūduma, vārpu vilņojuma, dziedējošu plāvu dzejnieces uz —

...kādreiz paliks tikai tie —
Ar saspringtības uguns zīmi
Uz mūžu apzīmogotie...

Viņa pieder tai mūsu dzejnieču paaudzei (Vizma Belševica, Olga Lisovska, Lija Brīdaka, Skaidrīte Kaldupe, Daina Avotiņa), kas uzņemas savas paaudzes nogalēto un samocīto vīriešu dzejasdarbu.

«Protams, laikmets palīdzēja viņiem, bet arī viņi palīdzēja laikmetam,» teicis kāds vecākās paaudzes dzejnieks. To noteikti var apgalvot par lielu daļu sešdesmito un septiņdesmito gadu dzejas. Šiem dzejniekiem noteikti pieskaitāmi arī Imants Auziņš un Imants Ziedonis.

Jāņa Petera «Dzirnakmens» un «Asinszāle» ir grāmatas, kas paliek, kā paliek dzirnakmens un asinszāle.

Laima Līvena:

Mani draugi ir skaisti ar to,
ko nepasaka.

Bet viss noveco, noveco, noveco
ar sekundi katru.

Jā, bieži uzdots jautājums, vai šais gados dzejai nav bijis uzkrauts par daudz, jo cerības, ka dzeja atrisinās to, ko varētu risināt kultūra, dzīve kopumā, taču bija hipertrofētas. Jā, bija jābagātinās stilistikai.

Sai jomā it daudz darījuši Knuts Skujenieks, Leons Briedis, Pēteris Zirņītis, Jānis Rokpelnis, Uldis Bērziņš, Māra Zālīte, Māra Misiņa.

Nevar nenosaukt dzejniekus, kuri kā Fēniksi atdzimuši jaunas attīstes lokos. Anatols Imermanis, Mirdza Bendrupe, Monta Kroma.

Par prozu. Gandrīz vai katrs Ēvalda Vilka darbs kopš piecdesmitajiem gadiem izraisa labi trenēto literatūras činavnieku iebildumus, niknumu, uzbrēcienus. Tie ir nepārtraukti — tieši viņa zemnieciskās nepiekāpības, cilvēciskās normalitātes un nesaudzīgā skatiena dēļ. Protams, ka tas nekādi neatbilst socreālisma oļektīm.

Spilgts ir Visvalža Lāma (līdz 1968. gadam Eglona) sākums — pirmie romāni un stāsti «Baltā ūdensroze». Tieši to un vēl «Kāvu blāzmā» dēļ (grāmata iznāk pēc 31 gada) Lāms sešdesmito gadu sākumā iekļūst peramo aptverē, un šais gados viņam ir lielas problēmas ar publicēšanos. Bet viņam pietiek spēka, viņš netiek salauzts, un septiņdesmitajos turpina aktīvu literāro darbu (starp nozīmīgākajiem romāniem «Jokdaris un lēlle»).

Mārtiņš Lasmanis — «Jaunajā Gaitā» — tā formulē 60.—80. gadu latviešu prozaiķu pievēršanos indivīdam un psiholoģiskam padziļinājumam, sociālās norises vien ieskicējot: «..joprojām valda daudzi noliegumi,

ideoloģiska pārraudzība un administratīva iejaukšanās. Ierobežojumi ir sevišķi stingri attiecībā uz vēsturisku, politisku un sociālu norišu attēlojumu vai pat piemiņšanu.»

Debitējusi piecdesmitajos, Regīna Ezera cauri sešdesmito gadu nozīmīgākajām grāmatām — «Dzilnas sila balāde», «Aiztek Gaujas ūdeņi, aiztek» — iet uz «Aku», «Zooloģiskajām novelēm», fantasmagoriju «Zemdegas».

Psiholoģiskās kolīzijās gremdējas šo desmitgažu dramaturģija. Gunārs Priede, Harijs Gulbis, Pauls Putniņš, Jānis Jurkāns, Lelde Stumbre («Andersons»). Pētera Pētersona ceļš dramaturģijā no «Man trīsdesmit gadu» līdz «Bastardam» ir savrups un patiesi dramatisks.

Gunāra Priedes pirmās lugas, kas atgriež cilvēku pie normālas mentalitātes, litvadītāju aprindās tiek uzņemtas visai atzinīgi. Bet, kad šai normalitātē, ikdienišķumā un ārējā necilībā parādās skaidri sociāli akcenti, priekšniecība attopas, un turpmāko Priedes darbu liktenis ir smags.

Sakropļotas uz skatuves nonāk «Miks un Dzilna» un «Tava labā slava». «Smaržo sēnes» — viens no spilgtākajiem varas patvaļas piemēriem pēckara Latvijas kultūrpolitikā. Jau par vēlēšanos iestudēt šo darbu cilvēki lido no darba, līdz šis darbs var parādīties pēc 22 gadiem. Arī Priedi šie bliezieni nesalauž, to labi var redzēt viņa astoņdesmito gadu lugās.

Un tomēr — arī sociālās norises, nacionālā problemātika lauž ceļu uz atklātību. Imanta Ziedoņa «Kurzemīte», «Tik un tā», Vizmas Belševicas, Aivara Kalves, Andra Jakubāna, bet it īpaši Alberta Bela proza. Viņa pirmais romāns «Izmeklētājs», arī trešais — «Būris» fascinē ar nesaudzīgu pašanalīzi, bet arī ar laikmeta dzīli.

Bela stāstnieka talants grāmatās «Es pats līdzenumā» un «Sainis» pulso no lirisma līdz groteskam sarkasmam. Plašākos vēsturiskos kontekstos, spilgtās reljefās ainās Alberts Belš iziet savā otrajā romānā «Bezmiēgs», kā dēļ tiek vajāts un kas parādās 1986. gadā.

Zigmunda Skujiņa koncentrētais romāns «Kailums», bet īpaši viņa meistarnoveles pieder pie spilgtākajiem šī perioda darbiem. To pašu var teikt arī par vairākiem

Miervalža Birzes stāstiem un esejām, Ilzes Indrānes, Egona Līva, Margēra Zariņa romāniem.

Tagad reizēm izskan: «Mākslai nu vairs nav jālieto Ezopa valoda, tagad viss ir skaidrs — nost ar metaforām un visādiem tur tropiem, mākslai jārunā skaidra valoda!» Un atkal laikam būs kādam puisītim, tāpat kā savlaik Ojāram Vācietim, jāatgādina jauniem onkuliem un jaunām tantēm, ka mākslai atkal vispirms ir jābūt mākslai. Nu tas taču reiz ir tas laiks, kad neviens mūs vairs netraucē. Ko mēs gaidām?

Man vienmēr ir liesies, ka tas laiks, tie gadi nevar ilgt mūžīgi, bet drūmākos brīžos esmu arī pieļāvis iespējamību, ka tas varētu turpināties arī vienu dzīvi ilgi. Esmu pateicīgs sešdesmitajiem, septiņdesmitajiem gadiem, ka tie mugurkaulu nedarija stīvu, bet nostiprināja, ka ar visu šo spriegumu laiks mūs nepadarīja kokainus. Esmu pateicīgs liktenim, kas deva tādus kolēģus un tādu koleģialitāti, kādu varu vien novēlēt pašreizējai un nākamajām jaunajām paaudzēm.

Esmu pilnīgi pret Rakstnieku savienības depolitizēšanu. Tas būtu tikko kā sāktā cīņā izmest ieroci no rokām, un man ir vienalga — vai tas ir kādas pārgudrības, aprobežotības vai snobisma vārdā. Ļauties lenganumam, bezdarbībai, muļķīgai neiejaukšanās taktikai šodien ir vienkārši noziedzīgi.

Nedod Dievs jaunus viduslaikus! Mūsu tauta ir pelnījusi, lai arī viņai beidzot sākas jauno laiku vēsture.

Lit. un Māksla, 1990, 2. jūn.

Iztikas minimums bez dienišķās maizes

1990. gada proza

Kas ir dienišķā maize? Viss, kas nepieciešams miesas uzturam un vajadzībai, proti: ēdiens, dzēriens, drēbes, kurpes, māja, sēta, lauki, lopī, nauda, manta, labs laulāts draugs, labi bērni, laba saime, labi un uzticīgi kungi, laba valdība, labs gaiss, miers, veselība, kārtīga dzīve, gods, labi draugi, uzticami kaimiņi un tā joprojām.

M. Luters

Un tā joprojām... Saproti nu: mūsdienu terminoloģijā bieži lietotais «iztikas minimums», varētu domāt, nozīmē apmēram to pašu, ko M. Luterā laikā «dienišķā maize». Izrādās, nepavisam. Ne tikai subjektīvajā uztverē, bet arī laika ritumā vārdu nozīmes pakļaujas pārvērtībām, un jēdzienu vispārējā saprotamība ir ilūzija. Pastāv uzskats, ka 20. gs. problēma vispār un arī 20. gs. kultūras pamatproblēma ir dialoga problēma starp cilvēku un cilvēku, paaudzi un paaudzi, tautu un tautu, kultūru un kultūru. Mūsu jaunās oriģinālprozas un arī tās kritikas aspektā šogad spilgtāk nekā citus gadus tā manifestējusies kā dialoga (proti — interpretācijas, sapratnes, recepcijas) problēma starp grāmatu (tekstu) un lasītāju. «Es atveru grāmatu, un grāmata atver mani» — savulaik skaisti rakstīja Č. Aitmatovs, un viņa grāmata atvēra daudzus. Kāpēc notiek šī abpusējā atvēršanās vai — gluži pretēji — kāpēc saērcināts tiek lasītājs un kritiķis, lasot saturīgu grāmatu? Sis jautājums, kurš jau pasen izstrīdēts latviešu dzejas (saistītās valodas) sakarā, nu parādījies

arī prozas (it kā nesaistītās valodas) sakarā un ne tikai estētiskās gaumes aspektā vien.

Mūsu literatūras kritikā ienākuši jēdzieni: klusums, tukšums, nekas — kā kultūras fenomeni; vairākkārt izskanējusi postmodernismam raksturīgā tēze, ka pašlaik mākslā ko jaunu radīt nav iespējams un tāpēc elitāri ir neradīt. Paradoksālā kārtā tad varētu secināt, ka mūsu rakstnieku mākslinieciskā reakcija uz pasauli patlaban ir īsteni elitāra, jo salīdzinājumā ar iepriekšējiem gadiem prozas, īpaši lielprozas kvantitāte ir sarukusi līdz minimumam, bet jaunās strāvas prozisti, kas tagad ieņēmuši ievērojamas platības periodikā, neatlaidīgi cenšas radīt un izskaidrot šo «Neko» — tieši izskaidrot, nevis, kā daļliteratūrā bija pieņemts, tēlot vai aprakstīt.

Aizejošajā sezonā nozīmīgākās oriģinālprozas kvalitātes saistās ar periodikā («Karogā», «Āvotā», «Literatūrā un Mākslā») nodrukāto. Par to mazumiņu jaunās oriģinālprozas grāmatu, ko šogad izdevniecība «Liesma» klajā laidusi, parādījušās recenzijas (kaut arī īsrecenzijas formā) «Literatūrā un Mākslā» un «Karogā» — tāpēc es atļaušos vairāk pakavēties pie periodikā publicētajiem tekstiem.

Es nerunāšu par tiem objektīvajiem cēloņiem, kāpēc šogad literatūras izdevēju un līdz ar to lasītāju skats un domas pārlieku kavējušās pagātnē: trimdas literatūrā, 20.—30. gadu literatūrā, memuārliteratūrā ar tai specifisko pagātnes perspektīvu bez tagadnes refleksijas.

Es nerunāšu arī par topošās radošās domas bojāejas cēloņiem publicēšanās nespējas dēļ, es runāšu par daļu no tā, kas ir publicēts, mazāk par literārajām neveiksmēm, vairāk par to, kas gāja pie sirds.

Šogad nodrukāti trīs jauni oriģinālromāni, viens izdevniecībā «Liesma», divi periodikā: Anitas Liepas «Ekshumācija», Vijas Upmales «Lauska», Aivara Tarvida «Robežpārkāpējs».

Šogad grāmatās izdoti arī trīs agrāk periodikā publicēti romāni — G. Repšes «Ugunszīme», Aivara Kalves romānu jumis «Gaīsa tilts», A. Rijnieka «Komandors rudens krustcelēs». Isprozu grāmatās publicējuši Mārtiņš Kalndruva, Antons Stankevičs, Jānis Liepiņš, Anita Liepa, bet periodikā publicējušies Egons Līvs, Vladimirs Kaijaks, Imants Ziedonis, Rimants Ziedonis,

Aivars Ozoliņš, Guntis Berelis, Mārtiņš Zelmenis, Gundega Repše, Andra Neiburga, Arturs Snips, Eriks Hānbergs u. c. Pa dažādiem izdevumiem turpina klejot M. Birzes «Dienasgrāmata», un šim žanram pievienojas R. Ezeras stundu kalendārs ar nosaukumu «Visiticamāk, ka ne...».

Lasītāju lielākajā daļā gaidītākā, lasītākā un paliekošākā grāmata, šķiet, būs daugavpilietes Anitas Liepas romāns «**Ekshumācija**». Protams, ja saliek kopā šogad nodrukāto «Duktu» un «Ekshumāciju», rodas iespaids, ka tās tapušas dažādos gadu desmitos vai pat dažādos gadsimtos un kontinentos, — tik atšķirīgi savā iekšējā būtībā un autoru attieksmē pret literatūru ir šie abi daiļdarbi. Didaktiskā viennozīmība, skaidri atklātā autores idejiskā pozīcija un emocionalitāte «Ekshumācijā» neatbilst priekšstatam par labu mūsdienu literatūru: tā vairs neraksta. Bet sava sugestija piemīt tieši šai retropoētikas citādībai. Tas ir tā saucamā «viena romāna, ko varētu uzrakstīt katrs» tipa darbs. «Ekshumācija» nāca klajā pērnā gada pašā sākumā, ir jau recenzēta «Kritikas gadagrāmatas» iepriekšējā laidienā, tāpēc tuvāk pie tās nepakavēšos.

Sērijā «Pirmā grāmata» šogad iznācis ar 1985. gadu datētais Andra Rijnieka romāns «**Komandors rudens krustcelēs**». Pretstatā vairumam jaunās paaudzes prozistu A. Rijnieks kopj reālpsiholoģisko vēstījumu, grēksūdzes jeb audzināšanas romāna tradīciju. Romāna centrā ir jauns cilvēks robežsituācijā (padomju armijā jauniesaucamo savākšanas punktā), un šī robežsituācija liek pārdomāt un pārvērtēt sevi un dzīvi sev apkārt. Varētu piekrist «Literatūras un Mākslas» īsrecenzijā teiktajam, ka romānā maigi tēlotas dzīves nepievilcīgās puses. Bet varbūt galvenā varoņa spēja kritiski vērtēt sevi un autora spēja maigi runāt par dzīves negācijām šodienas kontekstā romānam piešķir negaidītu savdabību? «Komandors rudens krustcelēs» ir pagarlaicīgs, bet stilā izturēts romāns un neapšaubāmi apliecina, ka A. Rijnieks ir romānspējīgs.

Vijas Upmales «**Lauska**» ir apjomā neliels no dzīves norakstīts romāns, variācija par «Zemes sāpes» tēmu. Zemes un sāpes motīvi izskan klusinātāk, toties virtuozāk rakstniece paspēlējas ar mīlas un nāves motīviem. Lauska ir gudrs un spēcīgs, bet likteņa piemeklēts nelaimīgs vīrietis, kuru karš padarījis par

bēgli, mežabrāli, bandītu. Viss notiek kā dzīvē. Lauskas mājā, tāpat kā daudzās zemnieku mājās, saimnieko zaldāti. Lauskas sievā Airā ieskatās krievu leitnantīņš, uzplaukst īsa, bet traģiska mīlestība. Bet, kad pēc kara Lauska atgriežas mājās, armijas klātbūtnes rezultātā viņa ģimenē radies pieaugums.

Pirms kaut ko saku par Aivara Tarvida romānu **«Robežpārkāpējs»**, pamatīgāk jāievelk elpa. Tā ir tipiska «avottipa» bezaizspriedumu literatūra, vēl karsta un nealdzīsusī, un gan paš aizsardzības, gan citaizsardzības nolūkā negribētos mesties iekšā šai mutuļojošajā vielā, bet tikai ieelpot un izgaršot aromātiskos garaiņus, kas labprātīgi paši pretī tiecas.

No šogad publicētajiem romāniem mūsdienu klātbūtne visspēcīgāk jūtama tieši Aivara Tarvida «Robežpārkāpējā». Mūsdienīgi aktuālās tematikas apguve un postmodernismam radniecīgā romāna poētika nodrošinājusi «Robežpārkāpējam» popularitāti jaunatnē, bet profesionālajiem lasītājiem sagādājusi grūtības pārvarēt romāna viennozīmīgi reālistisku interpretāciju un skārusi vājākā vietā potenciālo lasītāju ar hipertrofētu tikumisko apziņu. Piemēram, sk. 1990. g. «Karoga» 8. nr. publicēto recenziju. Šī recenzija rakstīta tā kā no optimālā lasītāja (gana patriotiska, gana tikumiska, gana filoloģizēta) viedokļa. Es laikam nevaru pretendēt uz optimāla lasītāja viedokli, jo recenzijas izejas pozīcija un romāna teksta interpretācija man nav pieņemama. Citēju recenziju: «... tā ir kā katla dibens — melna, netīra, gluži vai smirdīga pasaule. [...] Un tāpēc — lasītājam (Kuram? — A. C.) ne silts, ne auksts. Un, kaut arī viss atkritumu spainis tiek tīri vai uz galvas uzgāzts, tāpat nekādu emociju. [...] Ko dara cilvēks, nonācis dzīvošanai nepiemērotos apstākļos? [...] Cilvēks meklē līdzsvaru, rada to pats.» Bet romāna galvenais varonis «Arnolds (ak, laimīgais!) aizbrauc uz ārzemēm, pametis mūs šajā bezcerības zaķī». Un secinājumi: «romāns ir nokavēts. Par pāris gadiem vismaz.» Autoram vajadzēja meklēt «citu sarežģītības pakāpi, ... citus dziļumus, ... citu mākslinieciskuma līmeni». No formālās loģikas viedokļa šos secinājumus vajadzības izteiksmē var attiecināt uz jebkura rakstnieka jebkuru darbu. Man nav saprotama arī atskaites sistēmas norobežošana pāris gadu ietvaros un lasītāja radošās gribas apspiešana: ja gribas kaut ko citu un

lasīšanas gaitā nekā neizdodas pieslēgties tekstam, tad varbūt vajag meklēt un atrast šo citu citur.

Tiesa, Tarvids estētikas formām ir pakļāvis tieši dzīves «neestētiskākās» puses. Viena no romāna raksturīgākajām iezīmēm ir koncentrētība, tāpēc grūti izraut kaut ko analīzei un apcerēšanai no šīs koncentrētās domas veseluma. Tā ir galvenā varoņa Arnolda apziņā un zemapziņā tvertā mūsdienu Latvija un tās sabiedrība. Kā jau apziņas plūsmas literatūrā, «Robežpārkāpējā» autora pozīcijas aktivitāti lielā mērā nomaina lasītāja apziņas aktivitāte. Līdz ar to romāna tēma atkarīga no lasītāja dzīves pieredzes, apziņas pieredzes un struktūras. Romāna galvenais varonis, talantīgais ķirurgs Arnolds, ir nokārtojis vīzu izbraukšanai uz pastāvīgu dzīvesvietu ārzemēs un kopā ar jaunu, labi situētu ebrejieti Sofiju ir ceļā uz Rietumiem. Arnoldam ir minimālas ārējās darbības iespējas, jo romāna tiešās darbības laiks un vieta ir pāris diennaktis vilcienā, kas traucas rietumu virzienā.

Romānā noteicošā ir iekšējā darbība, Arnolda sensiblās un ietilpīgās apziņas plūsma, kurā ielaužas austrumos gaistošās neskaitāmās situācijas un cilvēcisko attiecību fragmenti, dažādas demogrāfiskās, sociālpolitiskās, profesionālās un ģeogrāfiskās vides; zināšanas un mītiski priekšstati par Latvijas laiku un impēriju attiecībām; par politiski karstajiem punktiem mūsdienās un arī par pārlaicīgām lietām, kuras pastāv allaž, pateicoties bioloģiskās un garīgās dzīvības noslēpumam. Romāns klusē par to, ko sevī slēpj robežpārkāpējas sievietes Sofijas apziņa. Bet Arnolda apziņā — gan profesionālajās, gan personiskajās attiecībās — tās ir negatīvu emociju pavadītas piespiedu komunikācijas, izņemot atmiņas par vecmāmiņu, pirmo sievu un Maskavas aktierzvaigzni Slaviku, kurš tiktāl «doigralsja», ka viesizrāžu laikā Rīgā dakteris Arnolds to sastop pusdzīva pacienta lomā uz operāciju galda — plīsumi kuņģa čūla.

Gandrīz ar hronista precizitāti Tarvids fiksējis trešās latviešu nacionālās atmodas sagatavotājmotīvus, priekšvēstnešus un arī dažas būtiskas izpausmes. Romāns ir savdabīga «stagnācijas laika» latvietības rokasgrāmata, tikai ierastās nacionālās brašošanās vietā te stājies pašcieņu stabilizējošs nacionālais kriticismis un pārkāpti labā toņa priekšstati par latvietību. Piemēram,

«mīlu mūsu patriotus, viņi ir galējību cilvēki. Par gaļas gabalu vai dzīvokli gatavi gan rīkli pārķēst, gan pakalā ielīst. [...] Kam vajadzīga valodiņa, kurā nieka miljons izmirstošu aborigēnu cenšas cits citam ieskaidrot, ka ir lepna un brīva tauta, varena, bagāta ar kultūru, un nu gara mantības uz nacionālās paplātes jāpasniedz tumsonīgajai cilvēcei. [...] Lopiskumā mēs ejam kopsolī ar visām kultūrtautām. [...] Garīgais onānisms! Baigā atdzimšana, ja vadoņi jāūjina caur avīzēm.» Utt.

Romānā ir pārkāptas arī latviešu dailprozā vispāratzītās leksikas normas. Strukturālisti izpētījuši, ka kopš Viduslaikiem Eiropas literatūru veido 3 leksikas slāņi: sakrālā (Bībeles), sekularizētā (laicīgā, profesionālā) un profānā leksika. «Robežpārkāpējā» spēcīgi jūtams visjaunāko laiku — t. i., profānās, pazeminātā stila leksikas slānis. Profāns (no latīņu val. *profanus* — cilvēks, kam nav tiesību ieiet svētnīcā, neiesvētīts cilvēks), Dieva un laicīgās valdības svētību nesaņēmušais cilvēks, arī runā profānā valodā, kuru demokrātiski lieto visi sabiedrības slāņi — gan galmā, gan tirdzniecības bāzē, gan uz ielas. Atļaujiet man šīs rozīnītes necitēt, tās romānā atradīsiet paši, gan latviešu valodā, gan starpnāciju sazināšanās līdzekli bārstītas. Bet norakstīt romānu uz leksikas rēķina būtu netaisnīgi ne vien tāpēc, ka mēs neesam tik bagāti, lai to darītu. Ko lai dara, ja dzīve un jūtu pasaule nefunkcionē pēc sterilas literārās valodas likumiem? Profānās leksikas uzplaukums «Robežpārkāpējā» un mūsdienu tekstos kopumā saistīts ar valodas ekspresivitātes meklējumiem. Un A. Tarvida teksts savukārt barojies no dzīvās runas. Atvainojiet, bet, piemēram, Rīgas pusaudžu leksikā šodien diezgan stabils ir frazeologisms (lietošu to nenoteiksmē, bet tas funkcionē dažādi) «iedirst dziļi dvēselē». Skan šausmīgi, bet tas nav šausmīgāks par tām šausmām, kas ir šodienas bērns un jaunieša (un ne tikai) dvēseles pieredzē. «Robežpārkāpējs» būtu patcīgīga viela sociolingvistikas pētījumiem.

Atzinības vārdus romānam manī diezgan lielā mērā izprovocēja minētā recenzija «Karogā». Mākslinieciski viengabalains un nevainojams «Robežpārkāpējs» nav. Te apvienojas gan iekšējais monologs, gan spēcīgs, latviešu literatūrā maz praktizēts apziņas plūsmas reālisms, gan publicistika. Mākslinieciski nobeigtāki ir romāna pirmie turpinājumi, kur Arnolda suverēnajā

apziņā virtuozī kopā saistās vīzijas, krāsas, skaņas, smaržas. Romāna nobeigumā individualizētās apziņas viengabalainību it kā nomaina sabiedriskās masu apziņas priekšstati, tuvojoties publicistiskajam stilam. Kopumā Tarvids ir padarījis nacionālajai literatūrai un latvietībai svētīgu darbu.

Pēdējos gados mūsu estētiskajā domā izteikti mājieni, ka vajag rakstīt tā, kā modernajā pasaulē pieņemts. Lai pasaule mūs lasītu un saprastu, kopt tieši apziņas plūsmas un postmodernisma tradīcijas. Tomēr doma, ka tādā veidā mēs varētu kļūt lasīti un saprasti pasaulē, nepārliecina — kaut vai tādēļ vien, ka apziņas plūsma klasiskā izpratnē (Džoiss) ir kultūrapziņas plūsma, bet mūsu apziņā, kā redzējam «Robežpārkāpējā», plūst galvenokārt vēstures, politikas un sadzīves sārņi. Diez vai mēs kļūtu saprasti, ja šī apziņa mūsu literatūrā sāktu plūst lielos mērogos un pāri robežām. Pirms tam vajadzīga pašattīrīšanās. Otrkārt, kāda garantija, ka tieši apziņas plūsmas veidā mēs tiktu saprasti, ja mūsu apziņā būtu tik daudz nacionāli specifiskā retroelementa, cik to piedāvā, teiksim, šogad publicētā literatūra un publicistika? Rolāns Barts tāpat teiktu, ka, salīdzinot ar pasaules literāro valodu, mēs rakstām latviešu literatūras dialektā.

Mēs nesam sevī visu, kas ir bijis. Arī tās nežēlīgās un neminamās, jau no bērnu dienām dzirdētās atmiņas, kas cirkulēja tautā par briesmu darbiem un noziedzībām pret cilvēci Sibīrijā. Šogad nākušas klajā divas staļinisma upuru liecību grāmatas, kas iezīmē šos mūsu tautas sāpju ceļus: «Via dolorosa» ir piemiņas grāmata, kurā ietilpst dažādi žanri (atmiņas, vēstules, dzeja, proza), bet Roberta Gabra «Latvju virsnieks Nr. 35473» (jau pērn publicēts «Karogā») ir dokumentāls garstāsts J. Lejiņa literārā apdarē, — un to visu vēlreiz pārdzīvot ir ļoti smagi.

Mazāk uz līdzpārdzīvojumu, vairāk uz apceri tiecas Egonā Līva pēdējā nepabeigtā grāmata «Rēta lūpas iekšpusē» (pagaidām lasāma tikai žurnālvariantā «Karogā»), atmiņu stāsts par kara laikā vācu būvbataljonā mobilizēto latviešu zēnu mājupceļu. Tās ir pašas kara beigas, kad no Hellas pussalā izvietotā būvbataljona sākas ilga un grūta mājupceļš uz Latviju. Atmiņu pavediens pārtrūcis notikumos 1945. gadā Tornas (Toruņas) koncentrācijas nometnē, Otrā pasau-

les karā dzīvu palikušo karavīru olimpiādē, tātad vēl nepieskaroties Latvijas zemei.

Miljoniem cilvēku kļīst pa visu Eiropu. Kļīst uzvarētie, kļīst uzvarētāji. Un nožēlojamākie starp tiem ir vācu un krievu uniformās tērptie. Bet cita atrisinājuma nav: «Apšaut visus tagad.. tur jau vismaz mēnesi būtu ko šaut...»

Šī grāmata papildinās mūsu priekšstatus par kara beigu cēlienu un pirmajiem «miera dienu priekiem» vācu frontē. («Un tad es visu aptveru, un man paliek baigi. Starplaukā rāpo vācu kareivji un meklē ieraktās mīnas... Nekādas meklējamās aparatūras viņiem nav, vienīgi rokas un drebošie pirksti... Pavisam netālu uzlido gaisā zemesstabs.») Tā arī izgaismos latviešu padomju literatūras vēsturē (Mūsdienu latviešu padomju literatūra, 1960.—1980., Zinātne, 1985) neregistrētus faktus no Egona Līva biogrāfijas, kurā kā nozīmīgākais notikums rakstnieka dzīvē — no piedzimšanas brīža 1924. gadā Jelgavā līdz darba gaitām Liepājas motorizētās zvejas stacijā 1950. gadā — minētas, ka E. Līvu jau pamatskolā sajūsminājuši «Mērnieku laiki». Protams, prozaīķa literārajā biogrāfijā tas nav maznozīmīgs fakts, un pats par sevi saprotams, ka ne tik daudz vairs rakstnieka aizsardzības nolūkā, cik padomju mītiskās apziņas aizsardzības interesēs «maznozīmīgajās» detaļās iedziļināties nebija pieņemts. Kaut gan tieši vācu būvbataljona un ilgstošā mājupceļa nežēlīgā pieredze bija tā, kas E. Līvam neļāva glorificēti paskatīties uz Otro pasaules karu (un karu vispār) un «Velnakaula dviņos» (1966) savukārt ļāva karavīra uniformā tērptajā ienaidniekā saskatīt cilvēku. Minētajā «Mūsdienu latviešu padomju literatūrā» rakstnieka solītā «Velnakaula dviņu» turpinājuma sakarā diplomātiski citētas zīmīgas rindas no «Padomju Jau-natnē» publicētās sarunas ar E. Līvu: «Esmu pārtraucis darbu pie šī romāna otrās daļas. Apsolīju to, līdz galam neapjēdzis, ar kādām grūtībām saduršos. 40. gadu beigas ir ļoti sarežģīts laika posms mūsu vēsturē, un pagaidām neesmu atradis īsto veidu, kā to atklāt.» Tātad «Rēta lūpas iekšpusē» zināmā mērā ir arī paša rakstnieka solījuma piepildījums.

«Manā apziņā pavisam skaidra bija pārliecība, ka, tikai apstākļu nosacīti spiests, es esmu te nokļuvis, ka pretēji savai gribai esmu iesēdināts tai nežēlīgajā

karuselī, ka drīz, pavisam drīz es atšķiršos no šīs pelēkās masas un būšu — es. Toreiz es vēl nezināju, kas ir šis es, kā tas izpaudīsies, kas ar mani notiks, tikai es būšu es. Es pats,» atmiņu grāmatā raksta E. Līvs. Es nekad neaizmirsīšu, man visu mūžu paliks atmiņā, es to atcerēšos līdz pēdējam elpas vilcienam — šie vārdi 1945. gada pavasara atmiņās atkārtojas jo bieži. Un viss jau patiešām nēsāts līdzī, jo atmiņas rakstveida formu sākušas iegūt tikai 80. gados un beigušās līdz ar pēdējo elpas vilcienu. Pie tam savā pēdējā grāmatā E. Līvs apzināti kopis atcerēšanās mākslu, savai grāmatai par moto liekot vārdus: «Visnepatiesīgākie ir atmiņu stāsti.»

Arī par Mārtiņa Kalndruvas otrajā atmiņu grāmatā «**Pēdas gar krastu**» apcerēto pagājību varētu jautāt: tā bija vai tā varētu būt? E. Līva atmiņas ar diezgan izteiktu tagadnes refleksiju vēsti par viena gada (1945) notikumiem, bet M. Kalndruvas atmiņas ir mūža garumā — no pamatskolas laikiem līdz mūža novakares rudenīgajai apskaidrībai, iezīmējot robežsituācijas un pagrieziena punktus personības tapšanā. M. Kalndruva nenoliedzami ir viens no talantīgākajiem īsprozas rakstniekiem, un arī «Pēdas gar krastu» ir ar meistara roku rakstīts darbs, par kuru jau J. Čakurs rakstījis, ka «gadiem kaudzē krājoties, Mārtiņa Kalndruvas stāstītājmākas līmenis nav pazeminājies. [...] Vārdi un teikumi plūst vienkārši un dabiski un neliekas pat īpaši meklēti.,, tekstā uzbāzīgi «iespeļoti», bet gan organiski no tēlotās vides cēlušies.»

«Vai jūs spējat brīdi apstāties savā lielajā runāšanā, vai jūs spējat dziļi ievilkst elpu? Jūs runājat, gaisu grābdami, aizrīdamies, un galu galā top neskaidrs viss, ko jūs sakāt, pazūd pat tie pāris vārdi, kas jūsu garajās vārdu virknēs ir cik necik ar jēgu. [...] Pamēģiniet jel reizi, kāda brīnumaina sajūta rodas, kad ir dziļi krūtīs ievilkta elpa, kad vārdi ir norīti. Tie reizē ar gaisu ietek asinīs, un tie nenāks ārā, iekams nebūs tapuši par zelta vārdiem. Tāda svētījoša sajūta ir pirms skūpstā, kas ievada visu turpmāko.» Šis pagarais citāts ir no daktera un rakstnieka Jāņa Liepiņa — sešdesmitgadnieka — grāmatā «**Smalki ļaudis**» publicētā darba «Nenospēlētais Romeo». Medicīnas jomā J. Liepiņš sevi apliecinājis terapijā, psihiatrijā un dietoloģijā (citāts vedina domāt arī par logopēdiju), bet

kas viņš ir mūsu rakstniecībā? Pastāstnieks, atstāstnieks, publicists, paskvilists, paskviliskās esejas vai esejiskās paskvilas iedibinātājs? «Skandāls jau ir šis grāmatas žanrs, ko dažs niekkalbis jo pārlicecinoši tiek tos dēvēt par autobiogrāfisku. [...] Lasītājs, radis pie Apsīšu Jēkaba skaidrības vai pie Ulda Bērziņa neskaidrības, jūtas nevarīgs pastāstnieka un atstāstnieka ambivalentās irgāšanās priekšā» — kā vienmēr oriģināli un šajā gadījumā «Smalkiem ļaudīm» atbilstoši raksta Pēteris Bankovskis.

Saturā šī grāmata ir mūsdienu vīrieškārtas latviešu cilvēka spilgts un netipisks kultūrapziņas uzplaisnījums. J. Liepiņš patiesības un šķituma gaismā konfrontē kultūras darbības ārējās izpausmes un dziļāko būtību, kultūrapziņu ar animālistiskas un zootehniskas domāšanas priekšstatiem. Viņš raksta kā neviens cits — reizē kaitinoši un tomēr intrigējoši. Piemēram, pastāstā «Auksta kafija» kopā sadzīvo Gētes «Romas elēģijas» un tas, ka senāk «vecmātes nedrīkstēja būt bez bērniem, bet nu visādu neauglības simbolu ir pilni dzemdību nami... es tomēr saprotu, kādas bēdas nospiež ālavu — pat dzīvnieku pasaulē.»

Nevienu neportretējot un pat portretskici vilkt nemēģinot, J. Liepiņš «Smalkajos ļaudīs» ievēdis pāri simtam mūsdienu latviešu inteligento un radošo profesiju pārstāvju gan gara izpausmēs, gan miesiskās un ķermeniskās aprisēs. Tie parādās pārsvarā amūziskos momentos, tomēr saistībā ar lielās mākslas tapšanas necilo procesu, nevis ar sadzīvi un privātās dzīves slepenībām.

Žurnālā «Karogs» šogad atrodamas dzejnieka Imanta Ziedoņa prozas publikācijas «Tutepatās» un «Mūžības temperaments». «Tutepatās» ir esejiski publicistiska vai drīzāk bezžanra proza, līdz šim nepublicētas pārdomu un ideju atskalas no palīgvārdu «Re, kā» un «Tik un tā» laikiem. Lasot «Tutepatās», nāk prātā J. Petera savulaik rakstītais, ka lielajam vairumam I. Ziedonis pieder tikai pa daļām: vienam — dzejnieks, citam — publicists, vieniem — smadzeņu zemgarozas atbrīvotājs epifānijās, citiem, respektīvi, citām — kolosāls vīrietis, vēl citiem — dižkoku atbrīvotājs un mežkopju palīgs, bet kritiķiem — salaman dra, kas ikreiz atstāj viņiem savu asti rūpīgai analīzei. (Šodien vēl varētu klāt pievienot — parlamentārietis un

Kultūras fonda priekšsēdētājs.) «Tutepatās» tiek piedāvāta tieši viena no astes daļām: Ziedonis — dižkoku atbrīvotājs, kas kopā ar līdzgaitnieku grupu mainīgā sastāvā (J. Baltvilks, A. Buiķis, J. Pigoznis, V. Avoitiņš, Māra Zālīte u. c. Māras, Mārites, Baibas un Ilzes, G. Eniņš, A. Zvirgzds, A. Urtāns, Dr. Zirnis u. c.) izstaigā malu malas un izbrien brikšņu brikšņus Kurzemē un Vidzemē, meklējot vertikāles starp kokiem un cilvēkiem. Viņu ceļā ir dažādi gadalaiki, mājvietu nosaukumi, šīssaules un aizsaules gara cilvēki un drastiskas vitalitātes mēģinājumi pie dabas krūts, piemēram, pašrocīgi inscenētajā operā-popūrījā «Sarkanbikšite un vilks».

«Par lielu ir ozols, lai mēs to apjēgtu. Par milzīgu, lai to apgūtu. Mēs nevaram to visu nekā cienīt. Nevaram paspēt ieraudzīt. Sauras ir mūsu cūkacītes. [...] Ozolu Jānis (vēl šovasar Jāņos ar vainagu galvā) jau šoruden uzars ozolam saknes. Liels ir ozols: kas redz zarus, neredz saknes» — I. Ziedonis it kā izlīdzinās «mēs» izjūtas nepietiekamībā, tomēr cērtas cauri alkšņiem, lai ieraudzītu dižozolu visā tā lielumā, cērtas cauri ļautiņiem, lai tiktu istajos «Brakos», «Brencēnos», «Kaibēnos»...

Ziedonis saglabā distanci ne tikai starp sevi un saviem līdzgaitniekiem brikšņos — «dzimtenes sajūta nomierina... Vakara krēslā deg lielais ugunskurs, un ir liela vientulības sajūta» —, bet arī starp sevi un lasītāju: Ziedonis pozē un dzen didaktiku, ko dzejā parasti neatļaujas. Liekas, šos atbrīvotājus laucinieki pacieš vien tādēļ, ka tie ir kopā ar Ziedoni. Ziedoņa klātbūtne disciplinē «apkopjamos iezemiešus» — citādi dažu labu reizi diez vai dageri tiktu paciesti un tik viesmīlīgi uzņemti. Vietām I. Ziedonis it kā taisnojas, ka brikšņos lien cēlu mērķu vadīts, pavīd tāda kā pārlieku demonstratīva un mākslota labdarība — no pilsētnieku intelektuālās elites (?) puses — pret vietējiem neprašām. Tomēr kolektīvskatījumā ne vienmēr izdevies «nolaisties» līdz iezemiešiem un to problēmām. Piemēram, vai citādi (kaut arī domās) tiktu strostēts Kaudzīšu skolas direktors (pretstatā «Kalna Kaibēnu» muzejam, kurš tagad ir totāli nolaists un izputināts), jo skola ir spējusi pretoties vispārējam lauku skoliņu iznīkšanas procesam un līdz šim turpina eksistēt, un savā gara savdabībā ļauj patverties ne vienam vien

augošajam piebaldzēnam. Un direktors, kā smeijies, ir pārlaidis visus laikus, kaut gan vieglāk bija aiziet, kur labāk un skaistāk. Bet «Kalna Kaibēnos» tolaik, kad Ziedoņa grupa cirta danču placi, rakstīja un domāja Hermanis Cincis, Austrā Cince (kuru citē I. Ziedonis) tikai «vadīja» un parakstījās, jo Hermanis oficiāli nedrīkstēja — pirms tam bija rakstījis Latvijas laika presē un pabijis Sibīrijā.

Vairāk nekā desmit gadus kopā darbojoties un piedzīvoto un novēroto uz papīra fiksējot, mainījušies noskaņojumi, savstarpējās attiecības un pašvērtējums: sākumā dominē atskaites sistēma vispārības labā, bet uz beigām Ziedonis atzīst: «Mēs esam kļuvuši sevī brīvāki un padarītos darbus vairs neuzskaitām. [.]... esam kļuvuši derīgāki. Mēs klusi ejam gar malu un sevi nepiesakām.» «Tutepatās» ir vertikāļu — koku un cilvēku grāmata. Sarunā ar J. Mackovu I. Ziedonis par to izteicies: «To man gribējās tīri biogrāfiski... tos cilvēkus nofiksēt un atstāt vispārībai, kas ar mani strādājuši. Savu kompāniju.» Jā, svaigā gaisā jau ir ļoti labi. Tās bija tādas «stagnācijas» laika privilēģijas — kopt un kopties pēc principa: kur priekša, tur ceļš. Privatizētajā Latvijā vairs tā nevarēs. Tomēr meža cirtēja cirvītis I. Ziedoņa rokās šķiet tāds pats aizsargriks kā badapātāga makšķerniekam, kurš ceļā devies nevis pēc lielā loma, bet gan smadzeņu izvēdināšanai un atbalsta punktu meklēšanai sevī pašā, savā zemē un tautā. Tas diezgan skaidri pausts nodaļā «Es, Mēs, Mūžība». Gaisā virmo dzejiska un epifāniska «nenoskārstai vajdzībai» noskaņa. Ziedonis taustās, šaubās, meklē, bet «viņš debesis ar galvasvidu jūt», zina, ko meklē, un, liekas, nekad neuzdursies falšībai: pārmaiņas pēc vien nekad Ziemassvētkos neaizdedzinās priedīti, kamēr vien Latvijā būs eglītes.

Fragments no topošās I. Ziedoņa grāmatas par Raini «Mūžības temperaments» publicēts ar atzīmi «Rainim 125», tomēr tas nav tikai jubilejas tipa darbs. Abu dzejnieku sakars ir daudz dziļāks un ilglaicīgāks: pats nosaukums «Mūžības temperaments» parādījies jau 1986. gada Ziedoņa publikācijās par Raini, vēl Raiņa motīva klātbūtne spēcīgi jūtama arī kritikas pietiekami nenovērtētā krājuma «Taureņu uzbrukums» (1988) dzejoļos un mikroesejās.

«Rainis nekļuva vecs. Veca kļuva patiesība par viņu.

[..] Ja mēs būtu mazliet jaunāki garā, mēs redzētu, ka Rainis vēl iet. Tai Tagadnē, kurā ir mūžība... pašlaik. Rainis ir mūsu vienlīdzības zīme. Starp cilvēces kultūras lielumiem un mums, latviešiem. Viņš ir mūsu vienādojums ar daudziem nezināmiem. [..] Visās valodās piesaukto gara evolūciju viņš tulko mums latviešu valodā.»

Tā var pateikt tikai esejā. Eseja kā žanrs spēj risināt vienādojumus ar daudziem nezināmiem, esejas viela ir Lielā īstenība, jaunradītā paplašinātā realitāte, tā realitāte, kurā Ziedonis meklē Raiņa garu un atdzimšanu. Starp citu, pēdējo gadu tēvzemes literatūrā ienākusi esejisma mode bieži vien šo žanra apzīmējumu nepamatoti valkā, bet «Mūžības temperamenta» analītiski interpretējošais skatījums un poētiskā iedaba, kā arī autora subjektīvi emocionālā attieksme liecina, ka «Mūžības temperamentam» pieder šis 20. gs. Eiropas literatūras žanru hierarhijas virsotnē nonākušā žanra «esejas» apzīmējums. Tomēr publicētajam fragmentam ir kāda esejai netipiska stila tendence — smagnējums. Esejā parasti uzreiz zīmē būtības projekciju, tai piemīt vieglums un sugestivitāte, atstājot «aiz kadra» sagatavotājdetaļu vairumu, kas nepieciešamas esejas tapšanā. Ziedonis daudz citē, informē, skaidro, apvārdo, tātad — smagi zīmē Raiņa būtības projekciju. Tas varētu būt izskaidrojams divējādi: gan tāpēc, ka Rainis pats ir smagi ceļams, gan arī rēķinoties ar latviešu lasītāja vēl vāji attīstīto kultūrapziņu.

Ar taureņa šķietamo vieglumu un reizē it kā šokējoši mikroesejas par Raini un mūžību ienāk «Taureņu uzbrukumā». Gan krājuma nosaukums, gan pati ideja par taureņiem nosaukt Kaudzīšu Reini, Krišjāni Baronu un citus latviešu rakstniecības darbavīrus, bet par lielāko no latviešu taureņiem — Raini, šī ideja var likties absurda un pat nepiedienīga tiem, kas taurenī pazīst tikai kāpostu balteni.

Jau franču literatūras un entomoloģijas (tauriņzinātnes) speciālists Vladimirs Nabokovs domāja par tauriņiem, to trīsreizējo pārtapšanu un sakrālo noskaņojumu, kas rodas, vērojot tauriņdeju vasaras tveices uzkarstētā plāvā. (Starp citu, šī sakrālā noskaņa var rasties, arī nezinot un nedomājot par pārtapšanas ceļu līdz tauriņdejai.) Tātad no oliņas līdz kāpuram (kā-

purs — intensīvs barošanās periods), no kāpura līdz kūniņai (kūniņa — miera periods pirms izlidošanas); bet taurenim pašam tikpat kā vairs neesot barības trakta, viņš pārtiekot tikai no ziedputekšņiem, taurenī vairs esot tikai spārni un dzimumorgāni, proti — jaunrades orgāni. Atvainojiet varbūt pārlietu naturālo pieeju taureņu sakrālās un simboliskās būtības meklējumos, tomēr, zinot šo taureņa iekšējo bioloģisko dabu (protams, ne tikai to), labāk uztverams taureņa simbols — kustības veids — I. Ziedoņa dzejā un mikroesejās. Ne spārni, ne lidojums, bet kustības veids ir ļoti būtiska nianse I. Ziedoņa taurenī, kustības veids: augšup-lejup-augšup, riņķošana, aplidošana, deja. I. Ziedoņa tauriņveida kustības būtība — ne mērķtiecīga vienvirziena, bet daudzvirziena kustība, kas ir radošas personības tapšanas kustība, cilvēka dzīves gājuma kustība un arī kultūrapziņas kustības būtība — «taureņu svaidīšanās ir vienīgā viņu vērtība šai taisnvirziena pasaulē: viņi liecina, ka ceļš ir par taisnu, lai skaisti dzīvotu. [...] Ir mēslu vaboles jau atradušas, un odi zina visu, dunduri jau zina visu, tikai taureņi vēl skrien un meklē.» Tas ir mūžības un kultūrapziņas uzbrukums, kas taureņa simbolā vajā Ziedoni.

Vēl dažos vārdos par jaunās strāvas jeb avangarda prozistu (Gunta Bereļa, Rimanta Ziedoņa, Aivara Ozoliņa) šī gada publikācijām. Minētie autori raksta intelektuālu īsprozu, kuru nosacīti žanriski var raksturot kā stāstu. Par vienu no jauno prozas poētikas īpatnībām — t. i., par vēstījuma veida eksperimentiem — 1990. g. «Karoga» 11. num. jau rakstīja Broņislavs Tabūns.

Minētos rakstniekus vieno vismaz trīs kopīgi momenti: pirmkārt, atteikšanās no reālpsiholoģiskā vēstījuma un no tā izrietošā teksta deheroizācija un desietizācija. Otrkārt, autora tēla efekts. Proti, rakstnieka — gatavas patiesības sludinātāja un visziņa pozīcijas no maiņa ar rakstnieka — līdzautora pozīciju. Rakstnieks ir līdzautors visam līdz šim uzrakstītajam, viņa jaunradi baro ne tik daudz dzīves (sadzīves) pieredze, cik tieši apziņas pieredze. Un, treškārt, attieksme pret vārdu kā literatūras satura un formas elementu. Proti, vārda tēlainās un jēdzieniskās nozīmes koncentrēšana ne pašā daiļdarba tekstā kā relatīvi noslēgtā veselumā, bet vārda tēlainās un jēdzieniskās nozīmes meklējumi ār-

pus tā: lasītāja pieredzē un iespējami plašā kultūrapziņas kontekstā. Teiktā ilustrācijai tikai pāris piemēru.

Ko gribējis pateikt Rimants Ziedonis stāstā «kāpēc tu nespēlē?»? Sartrs 1947. gadā uz šo jautājumu būtu atbildējis: «Neviens, pat visgaišrēgīgākais un iedziļināties spējīgākais prozists neizdomā līdz galam to, ko viņš grib pateikt, .. neviens cilvēks nevar izprast un izsmelt vārdu visā tā dziļumā.»

R. Ziedonis stāsta sākumā raksta: «Es varētu pateikt, kas man ir mīlestība,» — un tālāk stāsta gaitā autors izsaka trīs it kā pretrunīgus apgalvojumus: «pirmoreiz es iemīlējos, kad man bija piecpadsmit gadu .. es pirmoreiz iemīlējos, kad man bija kādi divdesmit četri gadi .. kad es pirmoreiz iemīlējos, man bija trīsdesmit trīs gadi.» Secinājums varētu būt: mīlestība (ja ir), tāpat kā nāve, vienmēr ir pirmoreiz. Visa stāsta gaitā atbildes meklējumos uz jautājumu, kas ir mīlestība, tiek iesaistīts Selindžers un Blaumanis. Bet jautājuma neatbildētā daļa paliek — «es tomēr gribētu satikt Jēzu no Nācaretes, es viņam pajautātu: kāda ir tava attieksme pret konkrētu, erosa pilnu mīlestību? es pajautātu: vai tu būtu ļāvis sevi krustā piesist konkrētas, erosa pilnas mīlestības pārņemts?»

Gunta Berēļa stāsta «Nekas» vēstījums rakstīts «Es» formā. Es — tas ir pie gultas piesaistīts pagrabstāvā dzīvojošs invalīds, kam liegtas pārvietošanās iespējas. Vienīgais «Es» veids, kā iepazīt ārējo pasauli, ir skats caur logu uz pagalmu. Jēdzienisku slodzi stāstā nes slēgtas vides (pagalma) efekts, pat snobisks detaļu apraksts Prusta manierē. «Pagalms darbojās ne tikai kā Dieva auss, bet arī kā sūknis: vējš iebrāžas caur vārtu rūmēm un tad izšaujas debesīs, aiznesdams sev līdz papīra lapiņas, un tad tās lidinās virs pilsētas, kamēr nokrīt zemē; būtu interesanti izsekot vai iedvesmot kādas driskas ceļu — šī lapiņa, pareizāk sakot, mana pagalma esamība, kaut kādā mērā izmaina manu dzīvi. [...] Cilvēkiem šīs papīra driskas bija pilnīgi vienaldzīgas — viņi tās samīdīja vai, labākajā gadījumā, pārkāpa pāri.»

Pagalmā bez «Es» vēl darbojas (pareizāk sakot — tiek ieraudzīti un darbināti) citi tipoloģiski tēli: viņi, cilvēki, iedzīvotāji, kopēja, sētnieks, puisēli, milicis. Pagalms — tā ir nosacīta pasaule ar savu reāliju, krāsu, skaņu, kustību, zīmju valodu, kuras apgūšana

atkarīga no lasītāja ļaušanās, no lasītāja intelekta un iztēles piepūles pakāpes. Kustību šajā pagalmā ienes puisēli. Zēni pamestos bērnu ratiņos iesēdina invalīdu, aizraujas vizinot un pamet ratiņus ar visu invalīdu parkā patālu no pagraba mitekļa. Pēc šīs ārpasaules ielaušanās mūsu varoni aizved «sterils sarkanbalts mikroautobuss». Pēc atgriešanās savā mitekļī varonis pārdomā lietas, kuras tāpat zinājis, un izdara secinājumu: «es nez kāpēc biju iedomājies, ka galvenais ir bērnu ratiņi, bet izrādās — aizvest un pamest.» Vēstījuma beigās ienāk kāda bārdaina vīra nāve. Šī stāsta koptēls, kura dažus momentus es ieskicēju, pāraug vispārinājumā par «Neko», un šo vispārinājumu pāris rindkopās tālāk vispārināt būtu nenopietni.

Aivara Ozoliņa duktu «**Dukts**» bija ievērojami grūtāk izlasīt nekā Bereļa stāstu «**Nekas**». «**Karoga**» satura rādītājā tas pieteikts sekojoši: Aivars Ozoliņš. **Dukts**. **Dukts**. Tātad «**Dukts**» ir gan stāsta nosaukums, gan žanra apzīmējums, bet dukta saturā ir duktoloģijas teorijas un prakses izklāsts. Teksts sākas ar komatu: «, jo, lai gan banāla patiesība ir banāla, varbūt tieši tāpēc, ka tā ir patiesība», — un «**Dukts**» beidzas ar vārdiem:

«— Rādās, ka mēs neesam vieni.

— **KAS TE VISU LAIKU RUNĀ?!**

— Vai nav vienalga? **PLUFT!** Ka tik runā.»

Kas ir pa vidu? Tekstā ir vairāki dukt- saknes vārdi: duktoskops, duktilometrs, sasperdukts, duktcelms u. c.

Šī zinātne esot ļoti sena un mūsdienīga, tāpēc tās pirmsākumi tiek meklēti sirmā senatnē, kad «**Alfabēta** vēl nav, visi ir analfabēti». Vēl ir teikts, ka «**Dukts** nav mērķis. [...] **Dukts** ir dievu un cēzaru spēle, ko var spēlēt katrs, kurš ir no dieviem vai cēzariem izredzēts, vai tikai vienkārši — vēlas to spēlēt.» Lasītājs tiek brīdināts, ka visiem, kas nodarbojas ar duktoloģiju, tas beidzas ar traģiskām sekām personiskajā biogrāfijā.

Ko lai es riskēju dažos vārdos pateikt par **Duktu**? «**Dukts**» ir parodija un intelektuāla anekdote. **Dukts** parodē mitoloģizāciju. **Dukts** āzē lētīcīgu un garīgi kūtru lasītāju, kurš vienmēr dod priekšroku autoritātei, nevis savam veselajam saprātam. (Piemēram, «**Dukta**» parindēs norādīta precīza bibliogrāfija darbiem, kuru vispār nav.) **Dukts** parodē mitoloģizāciju un humanitāro zinātņu pētniecības metodes, kas tiecas uz-

tiept kauzalitāti gara sfērai, kura kauzalitātei nepakļaujas, bet lasītāju, kurš nav apmuļķojams, vedina uz lielām lietām, piemēram, uz fenomenoloģisko refleksiju. (Protams, citādā veidā nekā I. Ziedoņa «Taureņu uzbrukums» un «Mūžības temperaments».) Es mēģināju šifrēt dukt- saknes semantiku un atradu to latīniskas cilmes vārdos: viadukts, akvedukts. Tātad ceļš — savienotājs, garīgās kultūras dzīvības ceļš, apziņas arheoloģija. Bez latīņu cilmes Dukts varētu būt saistāms ar Borhesu un Heses intelektuālajām spēlēm. Protams, nav izslēgts, ka Dukts izāzējis mani.

Pastiprinātas avangarda tieksmes patlaban vērojamas arī latviešu tēlotājmākslā un kino. Zīmīgus vārdus par latviešu kino A. Krieva filmas «Ievas paradīzes dārzs» sakarā teicis A. Redovičs. Viņš raksta, ka filma «mēģina iedēstīt eksotiskus augus rāmajās latvju birztalās. Zeme ne visu ņem pretī. Bet šis tas tomēr ieaug. Estētiskā agresija nav bijusi veltīga.» Šos vārdus varētu attiecināt arī uz prozas avangardu. No vienas puses — it kā varētu pārmetēt vai vismaz pavīpsnāt, ka kārtējo reizi parādījusies jauna rakstnieku paaudze, kas domā, ka tieši ar viņiem sākas jauna pasaule un īstena literatūra. Bet — no otras puses — tas ir normāli, jaunās strāvas prozistu darbs nav tikai pekstiņi. Viņu uzdevums ir uzsvērt vārda neatkarības (tik daudzi jēdzieni aplipuši ar spēcīgu ideoloģisku saturu) un vārda visplašākā konteksta tiesības. Bet vārda brīvība un konteksta tiesības ir cilvēka un jaunrades brīvības pamats.

Tās ir pārdomas, kas pavadījušas mani, gada laikā (iztikas minimuma režīmā tapušās) prozas mākslai līdzī sekojot. Bezzobaina kritika? Pamaz vispārinājumu? Es no tiem instinktīvi vairo. Jāattopas vispirms no aizvadītās ēras vispārinājumu epidēmijas komplikācijām. Bet versijai par mūsu prozas strupceļu es gribētu oponēt, pievienojoties A. Jakubāna jubilejas intervijā izteiktajai domai, ka šis strupceļš ir desmitreiz svētīgāks par pusaizmīgušu fālākgaitu.

Daļēji publicēts: Izglītība, 1990, 12. dec.

**1990. gada dramaturģija —
jauns rokrakstu
literatūras veids latviešu kultūrā**

Latviešu dramaturģijai 1990. gads ir tikpat skumjš kā 1908. un 1929. gads. Tie ir trīs mūsu lielāko dramatiķu — Rūdolfa Blaumaņa, Raiņa un Mārtiņa Zīverta nāves gadi. Drūms šis gads ir arī tādēļ, ka trešās tautiskās atmodas trešajā gadā iestudēta tikai viena 1980./90. gadā uzrakstīta luga — P. Putniņa «Žēlojiet mūs» Valmieras teātrī un iespiesta tikai viena luga — U. Segliņa «Pasažieru ievēribai» trimdas žurnālā «Jaunā Gaita». Nevienu no Latvijas žurnāliem — ne «Karogu», ne «Avotu», ne «Teātra Vēstnesi» — mūsdienu latviešu dramaturģija neieinteresēja. Vēl asāk šo situāciju uztveram 1991. gada janvārī — preses izdevumu aizkavētā iznākšana nozīmē, ka pagājušajā gadā uzrakstītās lugas mēs neiepazīsim arī šogad. Ne velti latviešu sakāmvārds saka: «Ko vari izdarīt šodien, neatliec uz rītu.»

1990. gadā J. Jurkānam iznāca lugu krājums «Oāze». «Teātra Vēstnesis» publicēja Jāņa Baloža lugu «Raudzīties nākotnē». J. Balodis ir latviešu izcelsmes austrāliešu dramaturgs, kas raksta angļu valodā. Nenoliedzami, ka attēlotā dzīve starp spēli un īstenību, savdabīgie laika un telpas atveides principi var būt interesanti latviešu lasītājam un kalpot viņa ievadīšanai pasaulē mūsdienu dramaturģijas meklējumu lokā. Tomēr J. Baloža luga ir Austrālijas dramaturģijas, nevis latviešu literatūras fakts.

Vissistemātiskāk latviešu lugu izdošanā darbojas izdevniecība «Zinātne». Jau trešo gadu pēc kārtas iznāk zinātniski nopietnas, pamatīgas latviešu trimdas dramaturgu lugu izlases, ko veido V. Hausmanis. 1990. gadā lasītāji varēja iepazīties ar A. Eglīša lugu izlasi. Tajā ievietotas gan vēl Latvijā sarakstītās un

publicētās lugas «Kosma Konfirmācija», «Par purna tiesu», «Kazanovas mētelis», gan trimdā tapušās — «Galma gleznotājs», «Omartija kundze», «Jolanta Durbe», «Bezkaunīgie veči», «Ferdinands un Sibilla», «Karmen, Karmen!», «Spēle ar brāļiem». A. Egliša «Lugu» iznākšana ir priecīgākais un nozīmīgākais notikums 1990. gada dramaturģijā, latviešu kultūrā atgriežas spilgts dramatiķis.

1990. gada literatūras dzīvē bija neskaidrs jautājums, kas noticis ar Latvijā dzīvojošajiem dramatiķiem, vai viņi vispār raksta. Šķiet, sabiedrībā valdīja uzskats, ka politisko pārvērtību laiks ir aplūsinājis dramaturģus, ka viņi situācijā, kad jāraksta jaunā patiesības pakāpē, nespēj vairs strādāt. Pirmā necilā ziņa, ka dramaturgi lugas tomēr raksta, bija jau pavasarī laikrakstā «Literatūra un Māksla» publicētā informācija «Globālā drāmas konkursa rezultāti». Kanādā organizētajā konkursā piedalījās tikai latviešu dramaturgi, 9 no Latvijas, 7 no trimdas. No informācijas uzzinājām, ka konkursam jaunas lugas aizsūtījuši J. Jurkāns, L. Stumbre, Ā. Geikins, P. Putniņš. Konkursā pirmā vieta netika piešķirta, otro vietu piešķīra G. Griezes (ASV) darbam «Tobago», trešo vietu J. Jurkāna lugai «Aizmirstā melodija». Taču ne vasarā, ne rudenī lasītāji ne skatītāji nekādas jaunas ziņas par latviešu dramaturgiem nesaņēma. Gada beigās izdevās noskaidrot, ka Kultūras ministrija, atbalstot dramaturģus, iepirkusi interesantākās lugas un izsludinājusi naudas prēmiju par labāko jaunākās oriģināllugas iestudējumu. 1989./90. gadā jaunas lugas uzrakstījuši: P. Putniņš — «Žēlojiet mūs» un «Ar Dievu pie zemes»; L. Stumbre — «Suns», «Roze», «Garais dancis»; J. Jurkāns — «Aizmirstā melodija», «Akacis»; Ā. Geikins — «Viņš pārnāca rītausmā»; U. Segliņš — «Pasažieru ievēribai», «Trakts»; jau 1991. gada sākumā jaunu lugu uz Kultūras ministriju aiznesa G. Priede — «Pārventas Hetēra». Protams, par vēl nezināmu jaunu dramatiķu darbiem, par kuriem, iespējams, pamatoti sajūsmnās autoru draugi un paziņas, informācijas nav, tāpat kā par darbiem, kurus Kultūras ministrija neiepērk. Būtībā latviešu dramaturģija ir pārvērtusies par jaunu rokrakstu literatūras veidu.

Visas minētās lugas tiecas aptvert šodienu, gan tieši reāli izvērtējot politisko situāciju, gan mēģinot noskaid-

rot mūsdienu cilvēka psiholoģisko būtību, gan meklējot tiešas paralēles ciltautu vēsturē. 1990. gadā vēstures izvērtēšana atstāta vēsturnieku ziņā, arī tautas likteņa apzināšanās atkāpusies ēnā.

Vistiešāk tagadne aktuālās problēmas lugās «**Zēlojiet mūs**» un «**Ar Dievu pie zemes**» attēlo Pauls Putniņš. Lugu «Zēlojiet mūs» viņš ir nosaucis par laikmetīgu traģēdiju. Darbā parādīts, kā godīgu, sirdsskaidru meiteni Gundegu Leitasi čeka un skolotāja Marta Dauberga kopā ar skolas kolektīvu iedzen pašnāvībā, kāda ir reakcija uz šo notikumu toreiz un atmodas laika sākumos. Traģiski ir lugā attēlotie notikumi: Gundega Leitase paskrien zem vilciena, domādama, ka viņa var kļūt par vainīgu savas ģimenes vēlreizējā izsūtīšanā, lugas beigās pašnāvību izdara skolotāja Marta (uz šādu soli gan lugas darbība mūs nesagatavo). Martas Daubergas tēls salūst trīs krasi atšķirīgās personās — lugas sākumā viņa ir redzīga, lepna, patstāvīgi domājoša vientuļa sieviete, pēc intīmas iepazīšanās ar čekas pulkvedi Papeļi — fanātiska, ļauna, idejai akli kalpojoša briesmone, kas gandrīz sadistiski moka Gundegu un patoloģiski ienīst viņas laimīgo ģimeni, lugas beigās, pēc atmaskojoša raksta publicēšanas, dziļi nelaimīgs, godīgs cilvēks, kas nav nojautis savu līdzdalību Gundegas nāvē. Martas Daubergas stāvoklis attēlots tik dramatiski, ka lasītājā tas izsauc kvēlāku līdzjūtību nekā Gundegas nāve un, protams, rada pārdomas, vai patiesība ir tā vērtā, lai atkal ciestu cilvēki (sirdsapziņas atmošanās rada ciešanas), pat ja tie bijuši līdzvainīgi citu nāvē.

Lai arī lugā tēloti traģiski individuāli likteņi, pēc žanra «Zēlojiet mūs» nav traģēdija, bet ir drāma; lugā nav parādīta ne traģēdijai raksturīgā varoņu cildenā, apzinātā cīņa ar apstākļu pārspēku, nav darbā arī kādas idejas, kuras dēļ varoņi ietu bojā. Personas sadalītas divās krasi pretējās grupās — ir gaišā, baltā, tīrā pasaule, ko pārstāv Leitasi, un visa pārējā — trulā, naidīgā staļinisma un stagnācijas pasaule, ko lugā attēlo skolotāji, skolnieki, partijas komitejas darbinieki, čekas pulkvedis Papele. Nekādas ideju sadursmes (arī kādā replikā pieteiktās — starp godīgumu pret ideju un godīgumu pret cilvēci) drāmā nav, situācijas izvērtējums dots pašā tās nostādnē. Arī lugas beigās

apspēlētā frāze «Žēlojiet mūs!» ir tikai sarežģīta vārdu spēle, kas neizriet no darbības.

Kā vispār šādā tumsas pasaulē varēja iespīdēt kaut kāds gaišuma stariņš, ir absolūti neskaidrs: Leitāsi no pasaules krasi norobežojas, pārējie ir tik bailīgi, truli, aprobežoti, ka radīt nespēj neko. Lugā ir daudz deklarativu stāstījumu par mums tagad jau labi zināmo — par izvešanām, par apcietināšanām, vajāšanām, arī citējumu no PSKP dokumentiem — par nemirstīgo komunisma nākotni, par internacionālismu, par krievu valodas nozīmi. Drāma «Žēlojiet mūs» atgādina kādu izvilkumu kvintesenci no «Atmodas» rakstiem, bet rodas jautājums, vai ērtāk nav ieslēgt televizoru, nevis teātrī piedalīties kopējā politmācības pulciņā. 1988. gada «Kritikas gadagrāmātā» Valda Čakare izteica prieku, ka lugās lietas un parādības sauktas īstajos vārdos, taču jau tagad vēstures faktu nosaukšana vien nekādu prieku nesagādā. Atkailināta publicistika jānomaina ar mākslas tēlos ietvertu patiesību.

Lugā vispār netiek izvirzīts jautājums, vai cilvēki paši tam tic, ko runā, kāpēc viņi ir tik absolūti truli un dumji. Vienīgais raksturs, kurš lugā ir pamatots, — Viktors Papele. Viņš ir Krievijas latvietis, kura tēvs, arī čekists, 1938. gadā nošauts, māte mirusi, un audzinājusi Viktoru «tjotja Aņa». Viktors Papele ātri izpratis patiesību, ka galvenais dzīvē ir ideja, kuras vārdā jāiet pāri liķiem, lai tikai pats paliktu dzīvs. P. Putniņš lugas tēlus veidojis ar sev raksturīgo komēdiju paņēmieni — paspilgtinot kādu rakstura īpašību, bet drāmā, vismaz šajā lugā, protams, īpatņu ievietošana reālistiskā vidē un situācijā rada priekšstatu par atsevišķu parādību, ne visu sistēmu. Papeles tēlā krāsas tik ļoti sabiezinātas (viņš ik pa brīdim sola kādu pielikt pie sienas vai arī nožēlo, ka nevar to izdarīt), ka viņu vairs neuztveram nopietni. Visa stagnācijas pasaule ir tik pārspīlēti kariķēta, ka šķiet — visos notikumos vainojams tikai cilvēku raksturs: būtu paši cilvēki nedaudz humānāki, nekas traģisks nenotiktu. Luga traģēdijas dziļumu nerasniedz, paliek publicistiska fakta līmenī.

Līdzīgā publicistiskā manierē uzrakstīta komēdija «Ar Dievu pie zemes», kas ir lugas «Ar būdu uz baznīcu» turpinājums. Luga veidota kā skatu virkne, attēlots laiks no Tautas frontes dibināšanas līdz vietējo

deputātu padomju vēlēšanu sākumam; tas ir arī Mariannas dzīves vērtību izaugsmes ceļš no sabiedriskas darbinieces līdz zemes kopējai. Komēdijas personas pazīstamas no iepriekšējās lugas, tās tikai piemērotas jaunajai politiskajai situācijai; tā Anrijs Pumpiņš mēģina kļūt gan par Tautas frontes, gan Interfrontes līderi, līdz kļūst par kooperatīva vadītāju. Asprātīgo izteikumu, atsevišķu situāciju un pazīstamo raksturu dzīvīguma dēļ luga, protams, skatītāju atsaucību iegūs.

Jauna persona lugā ir partorgs Vsevolds Kuzmičs Jegorovs. Vsevolds Jegorovs ir krievs, ko padomju sistēma izveidojusi par cilvēku bez dzimtenes un mājām. Viņš skaita frāzes par internacionālismu, par nacionālistu un separatistu briesmām, atsaucas uz avīzēm «Советская Латвия» un «Правда». Jā, latviešu dramaturģijā vismaz uz laiku beidzies 40. gados aizsāktais strīds, vai «Правда» melo vai nemelo. Tagad ir skaidrs — melo, un šos melus izplata nabaga partorgs, viņš dibina arī Interfronti, nesaprotot, kas tā tāda īsti ir. Jegorovs tēlots kā labsirdīgs, panaivs, aprobežots cilvēciņš, ko apmānījusi partija. Viena viņa īpašība ir absolūti novatoriska latviešu dramaturģijā — partorgam sagādā baudu sieviešu sitieni; vairākkārt remarkās minēts, ka Jegorovu pārņem dīvains satraukums un tiksmē, kad Marianna viņu kā stagnātu lamā un vienreiz arī iekausta. Protams, var jau uzskatīt, ka tā ir partiju atmaskojoša iezīme, bet, šķiet, vairāk lēta atsaukšanās uz publikas smiekliem.

P. Putniņš ar smaīdu paskatās uz Tautas frontes, Interfrontes un Zemnieku savienības dibināšanos, uz šo politisko aizrautību laiku. Cauri smiekliem ik pa brīdīm pavīd skumjas — cilvēki padomju sistēmā ir garīgi sakropļoti, un atgūt sevī harmonisku spēku ir ļoti grūti, pirmajā brīdī runas un darbi ir pārspīlēti skaļi, lielīgi, frāžaini un bailīgi. Lugā attēlots, ka Interfronti dibina sliņķi, Zemnieku savienību — varaskārie kolhozu priekšsēdētāji, bet Tautas fronte tiek dibināta no augšas, un to veido ļoti aktīvi cilvēki, kas īsti nesaņēdz, ko viņi paši runā, kāpēc tiek vākti paraksti par valodu, par karogu utt. Marianna, galvenā Tautas frontes veidotāja, ir ļoti līdzīga Jegorovam, abi viņi nesaņem, ko sludina, un abi jūt, ka aizstāv kādas lielas idejas, abi ir vientuļi. Tikai izrādās, ka Marianna ir uztautstijusi īsto patiesību, bet Jegorovs ne. Sādās poli-

tisko deklarāciju vietās mums gluži vienkārši jābūt vienādās pozīcijās ar vienu no varoņiem, lai spētu smieties par otru. Marianna lugas beigās atrod īsto dzīves jēgu: ir jāatgriežas pie zemes. Tikai tie cilvēki, kas aizgājuši no zemes, zaudējuši saknes, kļūst par sabiedriskiem darbiniekiem, deputātiem, kooperatoriem utt. Cilvēkam ir jāatgūst ticība. Latviešu literatūras un nacionālā mīta pastāvīgākais tēls — zeme — mūs aizrauj arī 1990. gadā.

Ja šis ceļš būtu parādīts tikpat absurds kā visi pārējie, varētu pieņemt, ka P. Putniņa luga ir par mūsu vienpusīgi aizrautīgo uztveri, par nepieciešamību pēc harmoniskas un brīvas sabiedrības un cilvēka. Bet komēdijas beigās satīriskā tonkārtā pāraug himniskajā: latviešu ideāls ir zeme, tā ir vienīgā vērtība, kas glābs latviešu tautu. Bet šodien tas ir pats piezemētākais ideāls: nepieciešams likums par zemes privatizāciju, un var sākties jaunsaimnieka darbs, gluži vienalga, kādā pārvaldē vai valstī dzīvojam. Tas ir politisks lugas izskaņas skaidrojums, bet komēdija, ļoti aktīvi iesaistīdamās aktuālajā politikā, ļauj to traktēt arī šādi, ne tikai ētiskajā plāksnē — par zemi, saknēm, saskaņu, garīgumu. Lugas finālā Kintija un Marianna P. Putniņa iecerēto ideju pasaka tieši. Komēdijā nomāc politiskas deklarācijas un darbības ārišķības. Varbūt lugas galvenās idejas deklaratīvismu jūt arī P. Putniņš, kāpēc gan citādi Nacionālā teātra izrādes¹ programiņā dramaturgam pašam būtu plaši jāizklāsta lugas ideja?

Abas lugas rosina pārdomas par latviešu drāmas attīstības mitoloģizēto laiku: tā riņķo it kā pa apli — 19. gs. 70.—80. gados latviešu drāmā personas pēc to politiskās pārliecības dalīja labajos un ļaunajos cilvēkos un idejas deklarēja tieši, neietverot tās tēlos un darbībā; 20. gs. 40.—50. gados šī iezīme valdīja Annas Brodeles un Arvīda Grīguļa lugās. Vai tiešām šī tendence uzplauks arī 20. gs. 90. gados? Mākslas uzdevumu aizstāšana ar politiskām deklarācijām rada tikai nemākslu, tikai mirkļa aizrautību.

Nepastarpināti viennozīmīgi latviešu tautas liktenis tēlots Ārija Geikina drāmā **«Viņš pārnāca rīt»**

¹ Komēdijas «Ar Dievu pie zemes» pirmizrāde notika Nacionālajā teātrī 1991. gada 8. februārī.

ausmā». Lugas darbība norit Dēlas salā, ko pakļāvuši ahajieši. Salas bijušais valdnieks Likodēms, ko salinieki uzskata par kritušu, izrādās dzīvs un, pārnācis mājās, sastop savu sievu un dēlu, glēvo salas jauno valdnieku. Lugā auksti, statiski tēlotas viņu savstarpējās attiecības, spriežot, kurš ko nodevis, kādam jābūt mazas valsts pārvaldītājam, kā jāapkrāpj un kā jācīnās pret lielo ienaidnieku. Uzsvērtā nepieciešamība katram sevi ziedot tautas labā. Lugai pietrūkst dzīvīguma un daudzslāņainības. Pirms pāris gadiem šī luga būtu drosmīga, pašlaik tā ir tikai racionāla spēle.

Komiski šodienas pūli un pūļa cilvēku tēlo Uģis Segliņš lugā «**Pasažieru ievēribai**»; tās apakšvirsraksts ir «luga vārmās naivisma manierē divos cēlieņos». Uģis Segliņš, līdzīgi savas paaudzes autoriem G. Berelim, A. Ozoliņam, atsakās no reālās dzīves notikumu loģiskas atveides, cilvēka psiholoģijas izpētes, gara pasaules estetizācijas. Salīdzinājumā ar pārējiem dramatiķiem U. Segliņa lugās biežāk vērojami jaunas formas meklējumi. «Pasažieru ievēribai» autors atteicies gan no lielo burtu, gan pieturas zīmju lietojuma. Var tādu paņēmieni uzskatīt par rotaļāšanos, var arī uzskatīt, ka šajā lugā nevienu personvārdu un nevienu teikumu nav vērts uzsākt ar lielo burtu. U. Segliņš netēlo individualitātes, lugas personas ir bezkrāsainas, vienaldzīgā un agresīvā pūļa sikas sastāvdaļas, un viņu izrunātie teikumi kalpo tikai personisko interešu aizstāvēbai. Lugas varoņi ir remarka, kura priecājas, ka beidzot pati tikusi pie vārda, kā nemēdz būt citu autoru lugās, un kurai īpaši patīk Dailes teātris, pūlis, kas uz stacijas perona cīnās par savām eksistences tiesībām, t. i., iekļūšanu vagonā, un atsevišķas avārijā cietušu ķermeņu detaļas — divas dvēseles, galva, torss, rokas, kājas. Katra no ķermeņa daļām bijusi savam īpašniekam pati mīlākā, tā būtības izteicēja, piemēram, «es esmu roka kā redzat labā augstā vietnieka roka» un klibā kāja, kas veda jaunu janiču uz specveikalu. Apzinoties katrai savu nozīmību, ķermeņa daļām nekādi neizdodas izveidot vienotu ķermeni, pat miskastē katra ir tik liela personība, ka otra to izprast nevar. Tikai kad pie ķermeņa izveidošanas ķeras dvēseles, izdodas radīt jaunu cilvēku. Dvēseles šo cēlo darbu veic tādēļ, ka baidās aizlidot nebūtībā. Vienprātības ideja lugā veidota naivisma manierē, bet naivisms ir arī

mūsdienu preses un televīzijas oficiāli proponētā ideoloģija, reizē tas jau divus gadus ir mūsu tautas kopāturētājs. U. Segliņa ironiju par lielo saskaņu jūtam tikai vienā epizodē — jauno ķermeni no miskastes izlaiž kareivis, kā jau tas atbrīvotājam klājas. Luga veidota kā komiska rotaļa, bet, izpriecejušies par dialogu un situāciju asprātībām, sākam nogurt, it kā mēs paši riņķotu uz vietas, un rodas nepārvarama vēlēšanās ķermeni ātrāk sastutēt kopā.

Lugā «**Trakts**» neparasti lielu vietu — jau patstāvīga tēla funkcijā — aizņem TV ekrāns. U. Segliņa lugas galvenā varone ir televīzijas režisore Vaira, raidījuma «Es» veidotāja. Visas personas alkst pēc cilvēciskas tuvības, bet īsti katru interesē tikai paša «es». Lugā ir bezgala gari Vairas un viņas dēla monologi, kuru laikā viņi pat nemana, ka runā vieni paši, ka citi viņus nedzird. Vairas ilgās pēc cilvēciska kontakta, nemitīgā nepieciešamībā dzīvi skatīt caur TV ekrānu par viņas labāko sarunu biedru kļūst pašas mainīgais attēls ekrānā. Dzīve tiek aizstāta ar televīzijā attēloto realitāti, savā tiešajā tuvumā redzēto cilvēki ekrānos nepazīst. Atsvešinātība, tukšums, nerealitāte dominē cilvēku attiecībās.

Uga Segliņa lugās ir vieni no interesantākajiem formas meklējumiem 1990. gadā, un pirmoreiz latviešu dramaturģijā tik valdonīgi sevi piesaka trešā īstenība — TV. Gan P. Putniņa, gan Ā. Geikina, gan U. Segliņa lugās dažādās formās tiek fiksēta mūsu šodiena, vai nu akcentējot tautas likteni kā Ā. Geikina drāmā, vai sabiedrības aktualitātes kā P. Putniņa darbos, vai masu psiholoģiju kā U. Segliņa lugās. Cilvēks kā individualitāte, personība viņu darbos īpaši neizdalās, viņi nepēta ne cilvēka raksturu, ne jūtu dzīvi. Tā ir šo trīs dramaturgu 1990. gada lugu lielākā atšķirība no J. Jurkāna un L. Stumbres darbiem, kuros cilvēku sociālā būtība atstāta tālākā plānā.

Jāņa Jurkāna pirmajā krājumā «**Oāze**» apvienotas lugas, kas sarakstītas un iestudētas no 1976. līdz 1988. gadam: «Pulkstenis ar dzeguzi», «Kolibri», «Kraukļi», «Jāzepiņš», «Oāze». Lugu centrā ir psiholoģisko attiecību un cilvēku apziņas izmaiņu izpēte divpadsmit gadu garumā. Laiku, kas nosaka katra cilvēka raksturu un dvēseli, lugās veido nedrošības, neuzticības, baiļu pilnā pagātne (kopš 1940. gada) un

personību arvien vairāk ārdošā tagadne — kad var pirkt un pārdot itin visu, kad vienkāršākais veids, kā cilvēki var sevi realizēt, ir materiālā labklājība, kad populārākais dzīves kredo ir — «dzīvot kā cilvēkiem». Lugu personas vēlas dzīvot saskaņā ar sevi, grib būt viņas pašas, būt laimīgas, bet gandrīz visi viņi ir nelaimīgi, neapmierināti ar sevi un citiem. Katrs cilvēks gribējis dzīvot citādi, bet lugā «Kraukļi» Verners saka: «Kad nesanāk, tad dzīvo tā, kā sanāk.» Laimīgas J. Jurkāna darbos ir tikai tās personas, kuras pakļāvušas savu sirdsapziņu — kā Raimonds un Bruno brālis lugā «Kraukļi», Saša drāmā «Pulkstenis ar dzeguzi» u. c. No lugas uz lugu pieaug bezcerība, arvien mazāk vietas paliek cilvēka godīgumam, garīgumam, valda dzīve, kurā galvenā ir fizisko vajadzību apmierināšana.

Jaunākās J. Jurkāna lugas ir «Aizmirstā melodija» un «Akacis». «Aizmirstā melodija» ir pasaka, vairāk domāta bērniem nekā pieaugušajiem. Darbība noris pilsētā — valstī, kuras karalis ir Tumsas valdnieka kalps. Šīs pilsētas centrā ir vecā pilsēta, kurā neviens nedrīkst ieiet: atmiņas par kaut ko bijušu ir bīstamas šai valstij. Luga veidota kā puisēļa Kalvja sapnis, tajā Kalvis un Puika, kurš iesaukts par Tukšo kuņģi, Suņu lāstu, Ātro pēdu, Sprāgoņu, bet īstenībā ir Kvēlā sirds, dodas uz veco pilsētu princeses meklējumos; reizē tas ir aizmirstās melodijas atcerēšanās ceļš un personības veidošanās ceļš. Telpu un laiku lugā veido trīs slāņi: 1) pasaku fantastikas elementi — pils, apburtā pilsēta, it īpaši stabule, ko Kalvis saņem no mirušo pasaules, senču pasaules, u. c.; 2) mūsdienu reālijas, teiksim, starp pasaku dārgumiem pavīd videomaģis, mūsdienu dārgums; 3) dažāda tipa literārās reminiscences, piemēram, Kalvja ceļš ir kā parafrāze par Antiņa ceļu Stikla kalnā. Atšķirīga Raiņa lugā «Zelta zirgs» un J. Jurkāna pasakā ir attieksme pret princesi. J. Jurkāna princeses tēls, līdzīgi Raiņa Saulcerītes tēlam, ir daudznozīmīgs — gaisma, brīvība, laime, bet J. Jurkāna darbā tauta vispār nezina, vai šāda princese viņiem ir bijusi, un tikai tāpēc, ka tāda bijusi citām tautām, šķiet, bijusi arī viņiem. Tumsas valdniekam ir tiešas paralēles ar Melno bruņinieku, Melno māti, viņš ir mūžīgs un Kalvja dzimtu aptvēris tik cieši, ka šķiet — tūlīt, tūlīt būs viņa uzvara. Pasakā gan Tumsas valdnieka klātbūtne istu dramatismu nerada, jo puikas

vienmēr ļoti viegli aizbēg no tā kalpiem. Luga, līdzīgi šāda tipa darbiem, piemēram, Māterlinka «Zilajam putnam», ir samērā statiska — puišēji, satikdamies ar dažādiem spēkiem, veido savu drosmi un sirdi. Pārbaudes loki ir trafareti: armija, no kuras rupjuma tikai jābēg, zinātne, kas ir salda inde, ļauj aizmirst reālo dzīvi, bagātība, kura parādās kā spīdīga, graboša sieviete. Brižam lugas dialogi un atziņas ir naivi ierasti un viennozīmīgi:

«Zirnekļis. Te ir tiesību zinātne. Tās kļūs ļoti populāras. Sevišķi tur, kur nav nekādu tiesību. Te vēsture. O, tā ir liela zinātne — te tu varēsi dot vaļu savai fantāzijai.»

Starp Kalvi un Puiku ir statiskas attiecības: apzinātais, kulturālais, mērķi izprotošais varonis un vitālais, dzīvais tautas neapzinātais spēks viens otru papildina, tikai atsevišķos dialogos iezīmējas mijiedarbe. Lugas beigās tieši Puika ir tas, kas atceras krogā aizmirsto brīvības, laimes melodiju. Kalvis spētu nospēlēt tikai Tumsas valdnieka melodiju — tā ir it kā aizliegta, tādēļ Kalvim šķistu, ka spēlē īsto. Šī līnija ir viena no aktuālākajām mūsu dzīvē: kad tauta vai tautas daļa, aizstāvot kādu ideju, cīnās par savu brīvību, kad, pašai negribot, tā ir tikai marionete Tumsas valdnieka rokās. Puika iet bojā, bet aizmirsto melodiju uztver Atbalss, un tā mājā Kalvja sirdī. Luga beidzas ar ticību jaunas personības spējai apvienot sevī drosmi un spēles prasmi, gudrību, lai aizmirstā melodija sāktu skanēt. Tik optimistiski — neraksturīgi J. Jurkānam un visai 1990. gada dramaturģijai — šī luga beidzas acīmredzot tādēļ, ka tā ir pasaka bērniem un bērni varbūt izveidos šo jauno nākotni. Bet visai 90. gadu dramaturģijai raksturīga neticība pieaugušo pasaulei, ko neatgriezeniski deformējis aizgājušais laiks.

«Aizmirstā melodija» 1989./90. g. ir pati ticību aplicinošākā luga, turpretim J. Jurkāna drāma «Akacis» ir pati drūmākā un reizē vīrišķīgākā šigada luga. Gan nosaukumā, gan sižetā redzamas paralēles ar R. Ezeras romānu «Aka». Līdzīgi kā pār Tomariņu mājām «Akā», arī pār «Akača» varoņiem gul pagātne. J. Jurkāna lugās par to nerunā garos monologos, neizvērs diskusijas, bet no pusaptrauciem teikumiem, īsām piezīmēm šī pagātne ir izjūtama. J. Jurkānu nekad neinteresē tiešā vainas pakāpe, un redzams, ka izsūtīšanas laiks

(lugās «Kraukļi», «Oāze», «Akacis»), kad galvenais bijusi cīņa par savu dzīvību, deformējis abās pusēs atrodošos cilvēkus: «Kraukļu» Bernhards un «Akača» Niklāvs ir viena tipa varoņi.

«Niklāvs. Laiki. Nav mums laiku... Mūsu laiki aizgājuši... Visi... Zem viena zābaka. Visi zem viena.»

J. Jurkāns parāda, ka pagātne skar jebkuru cilvēku: Niklāvs izsūtījis savas meitas līgavaini un mazmeitas Indras tēvu, un viņās abās iezīmējas jauni ļaunuma loki. R. Ezeras Laurai mīlestība pret Rūdolfu bija dziļa un liela, turpretī Indras un Viļņa satikšanās ir divu dzīvē svaidītu cilvēku pieķeršanās viens otram ilgās atrast cilvēcisku siltumu — vienīgo, kas vēl dod cerību gaišam stariņam dzīvē. Politisko pārvērtību laiks neko viņu personīgajos likteņos nemainīs. Bet — sociālās dzīves skaudrums satriec arī šo beidzamo cerību. Mājās no cietuma atgriežas Indras vīrs, nevainīgi notiesāts, sasists, garīgi slims cilvēks, kas Indrā vairs nesaredz sievieti, bet vienīgi patvērumu no despotijas, ļaunuma, sāpēm. Jā, Indra līdzīgi Laurai ziedo sevi. Bet viņai nav nekā gaiša ne pagātnē, ne nākotnē, viņā vienīgi ir spēks nenodot sevī elementāru cilvēcību, pienākumu pret cilvēku. Jāņa Jurkāna pirmajās lugās visās bija tēli, kas iemiesoja sevī augstu garīguma kvintesenci, lugās «Kraukļi», «Oāze» valdīja gandrīz absolūts cilvēku tukšums, bezsirdība. Šinī lugā J. Jurkāna cilvēks vairs nemeklē īpaši dvēselisku garīgumu, bet to spēku, kas cilvēkam ļāvis izturēt visus deformācijas laikus un ļauj palikt cilvēkam arī turpmāk. Šī luga un Leldes Stumbres trīs lugas «Suns», «Roze» un «Garais dancis» ir spēcīgākās 1990. gadā.

Leldes Stumbres lugā «Suns» valda ilūzijas, «Roze» — kaislības un lugā «Garais dancis» — deja. L. Stumbres lugu varoņu pasauli politizācija neskar, protams, situācijai vai spēles laukumam izmantoti kādi reāliju elementi, bet galvenais ir šo cilvēku raksturi, te nav tradicionāli izprastās raksturu daudzslāņainības, bet dažbrīd pat groteski, saasināti koncentrēts atsevišķu kaislību, jūtu, dziņu, īpašību tēlojums.

Lugā «Suns» valda ilūzijas — gan trīs sieviešu prātos, kuras pēkšņi uzzina, ka bojā gājušais vīrietis Roberts Kristsons bijis vienas vīrs, abu pārējo mīļākais un visām trim ir bērni vienā vecumā, — gan ilū-

zījai ik brīdi var ļauties lasītājs, domājot, ka viņš izpratis, kas īsti bijis Roberts Kristsons. Bērnu skandināvu vārdi — Una, Nils, Svens — ir vienīgais, kas saista vienā konkrētā cilvēkā Antas darba pienākumu pārņemto vīrieti, mākslinieces Magdas mīļāko — radošu personību, cēlu varoni — un veikala vadītājas Irēnas parupjo, bravūrigo, dzīvespriecīgo vīrieti. Katra no sievietēm kvēli aizstāv savu Robertu, vienīgi pret viņu viņš ir bijis patiens, vienīgi viņa viņu sapratusi, katra gatava apsūdzēt otru Roberta nāvē. Lasītājs var uzskatīt Robertu gan par L. Stumbres lugu liktenīgo vīrieti, gan par četru sieviešu iedomu tēlu, gan — līdzīgi Roberta bērniem — par nelieti: «sunim suņa nāve», jo viņš satriecis bērnu priekšstatus par ģimenes kārtību un godīgumu. Bet kas lugā ir suns? Suns kā meteors klist pa lugu, Anta to pirmoreiz pamanījusi Roberta nāves dienā, Magda sauc to par Tīni, bet Irēna — par Sēli. Varbūt Roberts bijis šī suņa līdzinieks, meklējis pie sievietēm mieru, vai varbūt, tā klistot, pats centies realizēt savu iluzoro priekšstatu par liktenīgo vīrieti, apjucis, nespēdams saprast, kas viņš pats ir.

Lugā «Suns» valda ilūzijas, lugā «Roze» virmuļo atklātas kaislības. Tā ir vienīgā luga, kurā 1990. gadā tēlota mīlestība — kaislīga, nepieķāpīga, zemes tumšo spēku pārņemta, raganiska. Ar to apsēsti visi četri lugas varoņi. Roze, kurai jau ir trīsdesmit gadu (šis tomēr ir dramaturģisko paralēļu, asociāciju gads), ir mainīga, tūkstošveidīga, pat tīri vizuāli pēkšņi viņa ir gan jauna sieviete sarkanā tērpā, gan vecene ikdienas drēbēs. Viņa ir Spīdālas — Spīdolas līdziniece. Gan Pauls, gan viņa dēls Māris, gan Inta, Paula sieva, sauc Rozi par burvi, raganu. Jā, viņa ir piebūrusi sev — kvēli, nenovēršami — gan tēvu, gan dēlu. Pati mīl Paulu — vīrieti, kas vienmēr visās dzīves jomās panācis to, ko gribējis. Bet Rozes pievilkšanas spēks ir stiprāks par viņa gribu, prātu, apņemšanos, vēlmi aizraidīt to projām. Lugā Roze un Pauls iemieso mainīgā, sievišķā un noturīgā, pamatīgā, patstāvīgā, vīrišķā mūžīgo savstarpējo pievilkšanos un atgrūšanos. Paula sieva Inta jūt sava vīra kaislību, un viņas lāsts, šāviens uz Rozi, bojāeja ir tikpat lielas, tumšas zemstrāvu mīlestības apliecinājums. Pēc Intas nāves cīņā kā divi lepni staltbrieži saduras tēvs un dēls. Nevienā citā lugā netiek apliecināta tik kvēla dzīves griba, lep-

nums, kaislība. Šī ir vienīgā luga, kas tik tieši apliecina, ka mēs paši esam ne tikai kungi un dāmas, biedri, kolēģi, cilvēki, latvieši, bet pirmām kārtām vīrieši un sievietes.

«Garais dancis» ir luga — deja, visa darbība noris deju zālē deju konkursa laikā, un personas nepārtraukti dejo. Kas īsti ir šī deja? Dejā visi iesaistās labprātīgi, tā prasa nepārtrauktu piepūli, tātad darbu; deja ir veids, kā sasniegt augstāku stāvokli sabiedrībā, tātad karjera; deja prasa tempu, un, jo straujāka dzišanās pēc panākumiem, jo lielāka neatlaidība iekļauties vienotajā ritmā. Deja ir noteikta katra laikmeta izpausme, un attieksmē pret to izdalās trīs paaudzes — pirmskara, kas dejojusi brīvi un tagad ir tikai skatītāja, vidējā paaudze, kura dejojusi visu dzīvi, ritmu ievērojusi, bet neko nav sasniegusi, un jaunākā paaudze, kam prasmīga deja pavērs ārzemes, slavu, naudu. Lai bērni uzvarētu deju konkursā, vidējā paaudze ir gatava nodot, pārdot, ziedot. Tieši tāpat vecākā paaudze nežēlo līdzekļus, lai saglabātu labas atmiņas par jaunību. Dejas stingrajā ritmā vēl līdz galam nav iesaistījusies tikai jaunākā paaudze, tā pat gatava dažbrīd atstāt zāli. Bet dejai piemīt vēl viena īpatnība — tās ritmu, melodiju nerada paši dejojāji. Šo konkursu pārvalda Fēlikss — neatvairāms vīrietis, labs dejojājs, konkursa priekšsēdētājs, direktors, kas viegli jebkuru no dejojājiem var aizsūtīt uz tālām zemēm, velns (brīžam pavīd velna klibā kāja) un — lugas beigās — režisors, jo visa šī deja bijusi tikai izrāde. Bet režisors iemieso visus iepriekšējos tirānijas veidus, aktieri režisoru sasiens, tādējādi it kā atbrīvodamies no izrādes — garā danča — varas. Lugas forma, šķiet, radīs daudzas pārdomas mūsu teātros. «Garais dancis» visskaidrāk nostājas pret standartizētu dzīves uztveri un aizstāv brīvību; kādā plāksnē to traktēt — filozofiskā, vispārcilvēciskā, sociālā, politiskā, personības izvēles —, to autore atstāj lasītāja paša ziņā.

1990. gada latviešu drāma ir interesanta, spilgta, daudzkrāsaina. Latviešu dramaturgi katrs ir personība, katrs pārstāv savu suverēnu pasauli. Viņus nenodarbina domas par kalpošanu prezidentam, Augstākajai Padomei vai kādai citai politiskai tendencei, viņi paši vērtē šo dzīvi, nevienam neglaimodami, un viņi nav optimisti, bet nav arī pesimisti. Galvenais drāmas

objekts kļuvis cilvēks visās tā izpausmēs — tātad drāma atgūst savu galveno izpētes objektu. Drāma kļuvusi brīvāka arī savās mākslinieciskajās izpausmēs — formā. Taču ir skaidrs — lielu daļu no šīm lugām mēs tuvākajā laikā neieraudzīsim ne iespīestas, ne uzvestas. Lugas netiek iespīestas ne jau māksliniecisko īpašību dēļ, bet gan ekonomisku un arī politisku iemeslu dēļ. Tās ir neizdevīgas, nenes peļņu. Tās neatsaucas uz katru politisko aktualitāti. Mārtiņš Zīverts reiz rakstīja: «Lugas, protams, var rakstīt arī bez teātra, un to es arī daru. Gluži tāpat kā cilvēki dara daudz ko tādu, kam nav jēgas.» Bet M. Zīverta lugas vismaz iespīeda, mūsu izdevējus jaunākā drāma neinteresē.

Reāla kultūrapziņa vēl mūsu republikā nav izveidojusies. Trešais tautas atmodas laikmets var izdarīt to, ko nespēja staļinisms un stagnācijas laiks, — pārraut mūsu literatūras dzīvo ritējumu, atsvešināt no literatūras lasītāju. Situācija dramaturģijā ir šai domai pirmais liecinājums.

Karogs, 1991, № 9, 10.

Memuāri kā literatūras vēstures palīgmateriāli

*Referāts II pasaules latviešu rakstnieku
saietā 1990. gada 27. decembrī Dubultos*

Mūsu saietā dziļākā jēga ir tā, ka meklējam ceļus uz kopdarbību. Gadiem, gadu desmitiem ilgi politiskas kaislības un pretrunas valdījušas pār rakstniecības ikdienu, literāro darbu estētiskajām vērtībām un arī nevērtībām. Ir bijusi pat tāda kā steiga tā sauktajā pretējā pusē pēc iespējas ātrāk kaut ko norakstīt. Piemēram, Jānis Rudzītis avīzē «Laiks» 1955. gadā ievietoja rakstu «Pēdējais mohikānis. Andrejs Upīts piedzīvo savu norietu pie komunistiem». Pēc dažiem gadiem Andrejs Upīts laida klajā grāmatu «Bezsaules noriets latviešu buržuāzijai un tās literatūrai emigrācijā», izkropļotā gaismā parādot trimdas literatūru.

Atmaksa un atriebība ir ļoti slikti ceļveži, īstenībā tās abas ved no viena grāvja uz otru grāvi. Būtu jau saistoši uzrakstīt latviešu literatūrkritiskās un literatūr-publicistiskās domas vēsturi, bet domāju, ka tas nav šodien darāms darbs. Tas būtu daudzu muļķīgu iedomu savākums.

Daudz cildinātās Viļa Ambaiņa un Arvīda Grīguļa sastādītās «Latviešu literatūras kritikas» biezās grāmatas nopietnāk vērtējot, jāatzīst, ka tajās pārāk liela vieta ierādīta ķīviņiem un vulgārsocioloģiskiem izprātojumiem. It kā pēc principa «jo trakāk, jo labāk». Sliktākais tas, ka ārpusē tāpēc palikuši daudzi būtiski apcerējumi.

Mums droši jāsatausta kopīgais. Galvenā ceļa rādītāja zvaigzne ir literatūras kvalitāte. Vērtība ir mērs visā dzīvē, mākslā it īpaši. Tāpēc, domājot par Valtera Nollendorfa ieteiktajiem dažādažiem jaunas literatūras vēstures rakstīšanas principiem, gribu uzsvērt: tai vispirms jābūt labāko sasniegumu uzrādītājai, un izcilie darbi arī vislabāk ataino tautas likteņgaitu. Primārais

ir pats darbs kā estētiska pašvērtība. Rakstnieka biogrāfija, politiskie uzskati, dzīvesvieta, arī laikmets — sekundāri (kaut arī nozīmīgi) jēdzieni. Mana un manu kolēģu cīņa par literatūras mantojuma plašāku un dziļāku apgūšanu bieži atdūrās pret politisku ierēdņu pieņemumu, ka galvenais ir sekundārais, otršķirīgais.

Jaunu celtni neder būvēt no trūcīgiem vai nolieta tiem materiāliem. Var jau sacīt, ka visaptverošās literatūras vēstures būvlaukumā savestas daudzas grāmatas, daudzi raksti, taču galvenais arhitekts — virsredaktors sauks: «Vēl nav viss nepieciešamais!» Neskatīsimies cits uz citu ar aizdomām: redz, viņš kādreiz kaut kur rakstījis šķībi, — bet aicināsim talkā ikvienu strādātāju. Runātāji, bet nekā nedarītāji — tie lai paliek malā.

Viens no priekšdarbiem — apgūt plašo, it īpaši trimdā radīto memuārliteratūru. Par to esmu rakstījis avīzes «Izglītība» 1990. g. 5. decembra numurā. Šodien izteikšu dažus papildu apsvērumus un faktus.

Latviešu literātu memuāri ir visai jauns žanrs. Atcerēsimies, ka kopš Kaudzītes Matīsa divām klasiskajām grāmatām «Atmiņas no «tautiskā laikmeta» un viņa lielākiem aizgājušiem darbiniekiem» pagājuši tikai sešdesmit seši gadi. Viens no iemesliem, kāpēc mums tik maz atmiņu literatūras, ir tas, ka Latvijā ļoti bieži mainījušās sabiedriskās iekārtas un varas un ka katrā laikā kaut kas ticis noklusēts, pat aizliegts. Attiecībā uz pieminētajām Kaudzītes atmiņām biogrāfiju grāmata «Latviešu literatūras darbinieki» 1965. gadā it kā nospiež bremzes pedāli: «...te daži aplami sabiedrisko parādību vērtējumi.» Šodien jāteic: tā ir aplama piezīme.

Diemžēl ideoloģiskie bremzētāji, partijiskie uzraugi darbojas vēl šodien, kaut arī politiskā cenzūra ir likvidēta. Žurnālists Ilmārs Iverts, vecās kompartijas avīzē «Cīņa» 1990. g. 3. novembrī ievadot Jāņa Kārklīņa grāmatas «Latvijas preses karalis» publikāciju, piezīmē, ka dažus apgalvojumus nevarot pieņemt un ka «saistošajā tekstā reizēm klaiņo ne vien drukas velniņš, bet arī paliels subjektīvisma zilonītis». Taču nekas konkrēts minēts nav. Iznāk abstrakts subjektīvisms pret abstraktu subjektīvismu — domas tukšgaita. Bez šaubām, itin visi memuāri ir subjektīvi, tāda ir specifika, tā ir aksioma. Lietderīgi ir novērst kļūmes, kas

var rasties no atmiņas pavājināšanās vai no autora pārspīlētas tendenciozitātes.

Jāatšķir memuāru dažādība. Literatūras vēsturei kā palīgmateriāli visvairāk var noderēt atmiņu raksti, arī pieraksti dienasgrāmatās. Apsveicami, ka Ivars Riekstiņš (apgāds «Zinātne») izdod Ivandes Kaijas dienasgrāmatu, kas gan iespiesta jau agrāk, Latvijas laikā. Tiks izdots Egons Līvs. Nepieciešams būtu no rokrakstiem publicēt arī Kārļa Freinberga, Pāvila Gruzņas, Frīdriha Gulbja un citu rakstnieku dienu piezīmes. Kādreiz sastādīju Jēkaba Kalniņa (rakstnieka Mākoņa), cara laika politiskā ieslodzītā, dienasgrāmatu «Mana pārgalvīgā dzīves dziesma». Pavisam citādas izjūtas bija manī, kad nesen iepazinos ar Viktora Egliša pratināšanas protokoliem 1944. gada rudenī: tie jāvērtē kritiski, jo rakstnieka atmiņas pierakstīja pretizlūkošanas sarkanarmieši.

Jāpublicē Paulīnas Bārdas atmiņas, Elzas Stērstes darba «Divdesmit kopā nodzīvoti gadi» (par Edvartu Virzu) pilns teksts — izvilkumi bija avīzē «Literatūra un Māksla».

Vērtīga ir Žaņa Unāma grāmata «Karogs vējā» (1969) — par Staļina un Hitlera laiku Latvijā, par divām okupācijām.

Esmu jau aizrādījis uz rupjām faktu kļūdām Oļģerta Liepiņa grāmatā «Tālos atspulgos raugoties» (1982) — par Apsesdēlu, Rihardu Rudzīti, Kārli un Rūdolfu Eglēm. Par Apsesdēlu tur teikts tā: «Ļoti žēl, ka neesmu dzirdējis, kas vēlākajā vaidu laikā notika ar šo simpātisko dzejnieku. Vismaz līdz 1960. gadam viņš, dzimtenē palicis, vēl bija dzīvs. Tomēr šis godīgais revolucionārs, cara vajātais katordznieks neizrādījās boļševikiem piemērots, un publicēties viņš nevarēja.» (69. lpp.)

To darīt viņš tiešām nevarēja, jo bija miris jau 1932. gadā, kad Liepiņš bija avīzes «Pēdējā Brīdī» redaktors un ievietoja Ādolfa Ersa rakstītu nekrologu.

Minēšu vēl vienu piemēru. Par Kārli Zariņu, kas pēc kara dzīvoja Talsos, O. Liepiņš raksta: «...pēc boļševiku atgriešanās viņam aizliedza jebko jaunu rakstīt, publicēt, atskaitot sagrozītu vecā romāna «Kaugurieši» izdevumu.» (276. lpp.) «Reiz jau viņš pieņēma kompromisu — kad publicēja «Kauguriešus» jaunā, sakropļotā izdevumā (nav zināms, vai viņam atļauju prasīja).» (355. lpp.) Pēc Kārļa Egles ieteikuma es iepa-

zinos ar Kārli Zariņu. Ierosināju izdot «Kauguriešus». Viņš neatļāva pārpublicēt veco tekstu, jo uzskatīja, ka darbam ir savas nepilnības, trūkumi, ko gribēja novērst. Autors pats romānu pārstrādāja, uz to viņam bija pilnas tiesības. Cits jautājums — kurš variants labāks. Un neviens Zariņam netika aizliedzis rakstīt. Kā to vispār var izdarīt attiecībā uz rakstnieku, kurš nav apcietināts?

Dažkārt memoāri jāmeklē daiļdarbos kā to sastāvdaļas. Tādi ir iespraudumi par 1940. gadu Alfrēda Dziļuma romānā «Pēdas rasā» (1964), Anšlava Egliša romānā «Piecas dienas» (1976). Daiļdarbu un to autoru labākai iepazīšanai palīdz arī autobiogrāfiskie romāni (Paulas Jēgeres-Freimanes, Zentas Mauriņas u. c. grāmatas), lai gan tajos daudz kas arī izdomāts.

Tā varētu būt, bet ne vienmēr tieši tā bija. Uz to aizrāda paši autori.

Zenta Mauriņa grāmatā «Tālā gaita» (1955): «...jo vecāka kļūstu, jo skaidrāk ieskatu, ka absolūto patiesību izstāstīt nav iespējams. Labākā gadījumā tā būs mana patiesība vai, pareizāk sakot, mans ceļš uz patiesību.» (11. lpp.)

Mirdza Čuibe grāmatā «Granātāboli» (1981): «Lasītāji man kādreiz jautājuši: — Vai viss, ko raksti, ir patiesība? Tavu atmiņu var apbrīnot! Cik smalki atceries, ko taisni tad un tur esi satikusi. Pat vaibstus, vārdus. Kas ir ēsts, kāds bijis laiks!

Objektīvu atmiņu tēlojumu neesot. Tas nav traktāts ar vērēm un norādēm. Kādreiz Vadonim piedēvēja domugraudu: «Kas ir, tas ir. Kas nav, tas jāsaziedo.» Man gribētos pārfrazēt: «Kas ir, tas ir. Kā nav — tas jāpiepušķo.» (112. lpp.)

Mārtiņš Zīverts atmiņās «Garāmejojot»: «Memoāri un autobiogrāfijas ir visiemīļotākais melošanas veids. Kaut arī autors godīgi apņēmis rakstīt «patiesību un tikai patiesību», viņš bieži vien dara pretējo, pats to nemaz nemanīdams.» (Kopgrāmatā «Mārtiņa Zīverta pasaulē», 1974, 81. lpp.)

Trimdas literatūra ir bagātāka ar memoāriem nekā Latvijā tapusi. Paradoksāli, ka plašāku atmiņu darbu nav pat Andrejam Upītim, Vilim Lācim. Viņi paņēmuši sev līdzī viņsaulē daudz mums vajadzīgu faktu, varbūt arī noslēpumu, kas būtu jānoskaidro.

Biju iecerējis sastādīt vismaz septiņas latviešu rakstnieku autobiogrāfiju grāmatas, turpinot Kārļa Egles, Pētera Ērmaņa, Artura Plauža, Teodora Zeltiņa darbu, bet tagad redzu, ka mans sapnis peld zilā tālē. Izdošanas iespējas taču saplakušas.

Tomēr aicinu visus rakstniekus kopt arī šo žanru, lai nākamajā saietā varu priecīgs ziņot: tapušas tik un tik autobiogrāfijas.

III. APCERES UN VIEDOKĻI

ROBERTS MŪKS (ASV)

Ne garīgumu, bet dvēselīgumu

Gars. Dvēsele. Sadzīves valodā un nereti arī rakstos un citos oficiālākos kontekstos šos divi vārdus parasti lieto kā sinonīmus. Tie it kā norāda uz kaut ko «augstāku», kaut ko «dižgarīgu» un tiek pretstatīti matērijai un visam materiālajam. «Garīgs cilvēks» ir tāds, kam materiālās vērtības skaitās sekundāras vai — pat zemiskas un nicināmas. Vārds «dvēsele» saistās ar kaut ko trauklāku, ar romantiski iekrāsotu jūtīgumu, taču būtiski «dvēseles cilvēks» ne ar ko neatšķiras no garīga cilvēka: abos gadījumos mums ir darišana ar vairāk vai mazāk izteiktu duālismu — ar ticību vai pieņemumu, ka gars (dvēsele) un matērija ir grūti savienojami pretstati un ka cilvēka dzīve sastāv no nemitīgas un agonizējošas svārstīšanās starp šīm galējībām.

Latvijā patlaban ir ļoti modē «garīgums». To var viegli saprast, ja ņem vērā aizdomas, lai neteiktu vairāk, kādās marksisma ideoloģija ir turējusi visu garīgo, identificējot to ar Rietumu filozofisko ideālismu un līdzīgiem šķiriskās sabiedrības ražojumiem. Un, ja tam vēl pieskaita faktu, ka marksisma prakse (par spīti tā teorētiski dialektiskajam raksturam) ir izvērtusies praktiska un vulgāra materiālisma kundzībā visās dzīves jomās, tad, protams, uzsvars uz garīgumu jāuzskata par gluži dabisku reakciju. Bet modes dabā ir būt pārejošai. Vēl vairāk, piesaucot garīgumu vietā un nevietā, mēs to neizbēgami trivializējam, padarot par saukli, kas gala rezultātā var izrādīties tikpat sekls (sists ar burtiskumu) un tieši tāpēc tikpat bīstams kā «materialistīgums».

Man nav gatavas receptes, kuru pielietojot lasītājam pēkšņi kļūtu skaidrs, kas jādara vai kādai ideoloģiskai

nometnei būtu jāpievienojas, lai tiktu uz «pareizā ceļa»... Nemaz nerunājot par to, ka visaptverošu ideoloģiju laiks, šķiet, ir pagājis, mums būtu jāapzinās, ka Rietumus nekādā ziņā vairs nav iespējams uzskatīt par garīguma citadeli pretstatā marksismam vai tamlīdzīgi. Marksismu, resp., dialektisko materiālismu, taču nav dzemdējis nekas cits kā tas pats cildenais Rietumu «gars» — fakts, kas pats par sevi liek domāt par liktenīgākām un subtilākām sakarībām starp garu un materiju, nekā to parasti pieņem. Jo, ja materiālismu dzemdē gars, tad neapšaubāmi šie divi faktori nevar būt bez atlikuma antagonistiski. Varbūt paradoksālā kārtā tie ir sava veida dvīņubrāļi, kas, aizmirsuši savu sākotnējo radniecību, ir atsvešinājušies viens no otra tik tālu, ka kļuvuši par ienaidniekiem. Ja tas tiešām tā ir, tad vienīgais jēdzīgais jautājums būtu: kāpēc? Kas ir radījis šo šķietamo aizu?

Atbildot uz šo jautājumu, mums ir nepieciešams saukt palīgā trīs autoritātes: dziļuma psihologu K. G. Jungu, arhetipiskās psiholoģijas nodibinātāju Džeimsu Hilmanu un vienu no abu attālajiem tēviem — dievišķo Platonu. Vispirms: ko nozīmē vārdi «dvēsele» un «gars»?

Viduslaiku sholastikas filozofijā un teoloģijā, kas pārsvarā izveidojās Aristoteļa ietekmē, dvēseli saprot kā nemainīgu substanci aiz mūsu domām, intuīcijām, emocijām, percepcijām, akcijām un iztēles. Dvēsele ir nemirstības princips, «dievišķā dzirkstele» cilvēkā, viņa nemateriālā daļa, visu vitālo aktivitāšu pirmavots vai subjekts, viņa īstais «es», «personība». Jungs savos darbos šo dvēseles jēdzienu ir stipri paplašinājis, ietverot tajā visus — apzinīgos un neapzinīgos — psihiskos procesus. Dvēsele vai latīņu *anima* viņam apzīmē dziļāku arhetipisku spēku aiz mūsu apziņas dzīves, tā ir apziņas arhetipiskā struktūra vai «dzīves arhetips», ar kura palīdzību cilvēks spontāni iesaistās eksistences problēmu labirintā.¹ Jungiešu izpratnē psihe nav zinātnisks, viennozīmīgs un precīzs definējams jēdziens, bet simbols — izteikti divdomīgs termins, kas aptver tādas lietas kā «sirds», «dzīve», «siltums», «emocija» utt. Par dvēseli var teikt, ka tā ir «satraukta», «inspirēta», «garīga», «pazudusi», «nevainīga», «mazdūšīga», ka tāda psihe nekad nevar kļūt par objektīvas novērošanas objektu, jo tai pašā laikā tā ir arī novērotājs subjekts. Pārsteidzošā kārtā to pašu (domājams — neatkarīgi

no Junga) ir izteicis mūsu Rainis. Leona Brieža parafrāzē: «Dvēsele zina vai vismaz kādreiz uzzinās, «cik daba liela... saule karsta... debess dziļa...» Tikai Dvēsele nekad līdz galam un pa īstam neuzzinās, «cik tā pati skaista, dziļa».²

Junga dvēseles jēdziens stāv tuvāk arhaiskajam uzskatam par dvēseli kā dzīves un dzīvības avotu, «pirmo kustinātāju», kurai piemīt objektīva, no «es» personības (apziņas) neatkarīga realitāte. Primitīvo tautu iztēlē dvēsele nekad nav padota indivīda subjektīvajai gribai, bet ir autonoms, untumains, neizdibināms fenomens. Varbūt vislabāk to ir formulējis sengrieķu domātājs Heraklīts: «Jūs nekad nevarēsiet atklāt psihi robežas — vienalga, kur un cik tālu jūs ceļotu: tik dziļš ir tās logoss.»³ Dvēsele nav homogēns veselums, bet pret-runīgu impulsu un afektu vārošs katls, tā ka tas, ko mēs saucam par «personību» (pabeigtības un stabilitātes nozīmē), pēc Junga, nav vis kaut kas reāls, bet — tikai vēlams.⁴

Arhetipiskā psiholoģija grib par katru cenu izvairīties no dvēseles substancializēšanas, no pielīdzināšanas lietai vai *res cogitans* (domājoša lieta) Dekarta nozīmē. Hilmana darbu centrālā atziņa ir ietverta vārdos: «Ar «dvēseli» es saprotu perspektīvu, nevis substanci, viedokli par lietām, nevis lietu. Dvēsele nozīmē dabas doto potenciālu izteikties tēlu valodā, spēju redzēt visas lietas kā galvenokārt simbolus un metaforas.»⁵ Dvēsele ir nevis kaut kas nemateriāls aiz mūsu domām, emocijām utt., bet visu caurstrāvojoša klātie, ko nav iespējams lokalizēt. Dvēselei nav noteiktas, fiksētas vietas, tā neatrodas mūsu ķermenī, smadzenēs vai kādā citā fiziskā substancē; tā ir visur tur, kur ir mūsu mīlestība, mūsu noslieces, emocijas, noskaņojumi. Dvēsele var pieņemt daudzus veidus, jo pēc būtības tā ir *anima*, animēta būtne, kas var iemānot spokus, dēmonos, dievos, zvaigznēs un visā apdvēselotajā universā.⁶

Vārds «gars» (lat. *spiritus*, gr. *pneuma*) sākotnēji apzīmē dinamisku principu, kura galvenā pazīme ir spontanitāte — spontāna spēja producēt tēlus neatkarīgi no percepcijas un sajūtām. Šādā nozīmē, t. i., kā stimulējošs un inspirējošs faktors, gars ir identisks ar psihi. Taču dīvainā kārtā tieši kā spontāns spēks tas Rietumu domāšanā ir kļuvis par matērijas pretstatu. Jungs domā, ka šī mākslīgā opozīcija jāatvedina uz

kristīgo aizspriedumu, ka gars ir būtiski un kvalitatīvi pārāks par visu dabisko un ka daba un dabiskais tāpēc ir garam pilnīgi pakārtota, nedzīva un inerta realitāte. (Pēc Bībeles, daba ir radīta, lai kalpotu cilvēkam, tā ka pēdējā konsekvencē to var izmantot pēc patikas un varbūt pat iznīcināt.) Rietumu tradīcijā gara jēdziens ir ticis identificēts ar pārdabisko vai pat pret dabisko un zaudējis savu būtisko vienību ar psihi un dzīvi. No otras puses, 19. gadsimta zinātniskā materiālisma ietekmē var vērot pretēju procesu, kura gaitā garu degradēja par matērijas verdzisku atribūtu. Abos gadījumos rezultāts bija tāds, ka gara sākotnējais spontānums un emocionalitāte pārcēlās uz psihi. Šodien «gars» nozīmē vienu no divi lietām: tas ir vai nu matērijas pretstats (supernaturālisms), vai nenozīmīgs kosmētisks matērijas piedēklis (materiālisms).

Šeit var piebilst, ka vismaz viens no iemesliem, kāpēc kristietība šodien pārdzīvo krīzi un daudziem ir kļuvusi vienaldzīga, varētu slēpties apstākļi, ka tā ir aizstājusi dvēseli ar garu, tādējādi zaudējot kontaktu ar dzīvi un pasauli. Zīmīgi, ka šis process, šķiet, sācies jau Jaunajā Derībā, kur vārdu *psychē* lieto tikai 57 reizes, kamēr vārds *pneuma* atrodams 275 vietās.⁷ Protams, kristīgie teologi mūsdienās ir kļuvuši daudz «pasaulīgāki» nekā agrākos laikos, viņi vairs nemēdz pārāk akcentēt viņsaules labumus, pēcnāves dzīvi utt. Taču visu to būtu grūti uztvert savādāk kā tikai stratēģisku atkāpšanos modernā sekulārisma un zinātnes triumfējošā pārspēka priekšā vai — ļaunākā gadījumā — kā kristiānisma metamorfozi tīri humānistiskā un moralizējošā mācībā.

Tradicionāli (mītu pasaulē un pirmskristīgajās reliģijās) dvēseles mājvieta ir ielejas un, kā to Jungs saka, «tā tiecas dot priekšroku ķermenim un visam ķermeniskajam, emocionālajam. Viņa ir iekalta Dabas važās un tai pašā laikā ilgojas tikt no tās vaļā.»⁸ Pēc Hilmana, dvēseles vieta ir «iztēles, kaislību, fantāzijas, refleksiju pasaule, kas nav ne fiziska un materiāla, no vienas puses, nedz garīga un abstrakta, no otras, taču piesieta abām».⁹

Pretēji dvēseles radniecībai ar iztēli un fantāziju, t. i., ar visu konkrēto, daudzveidīgo un imanento, gara tēli ir līdzīgi liesmojošai gaismai, ugunij un vējam. Gars ir ātrs, tas stimulē visu, kam tas pieskaras. Gara būtiskais virziens ir vertikāls. Gars ir taisns kā bulta, ass

kā nazis, fallisks, aktīvs, mīl formas, kārtību, skaidras raksturības. Bet jāievēro, ka šeit ir runa par gara tēliem — garam patīk iztēloties kā pārākam par visu materiālo, kas nozīmē, ka tas, ko mēs saucam par garu vai garīgumu, nav šķirams no dvēseles. Garīgi lidojumi (ieskaitot kosmiskos lidojumus), gara meklējumi pēc «pēdējām lietām», pēc visu lietu vienības, veseluma un sakarības pēc būtības ir psihiska avantūra, jo saskaņā ar arhetipiskās psiholoģijas atzinumu «visas lietas — tā tad arī mūsu gara lidojumus — nosaka psihiskie tēli».¹⁰ Neskatoties uz to, ka mūsdienu kultūrā gars ir ticis atrauts no savām saknēm psihē un pēc tam identificēts ar nemateriālo, ar «tīru domāšanu» un tamlīdzīgiem kropļojumiem, — dvēsele tomēr alkst pēc atsvešinātā gara. Ikars ceļā uz sauli, Bellerofonts uz balta, spārnota zirga ir mitoloģiski gara tēli. Ja arī šie pārdrošnieki bija spiesti atgriezties dvēseles ielejās, viņi varēja lidot tikai tāpēc, ka viņus spārnoja iztēle. Junga vārdos — gara uzdevums ir piešķirt dvēselei «zināmu dievišķu iedvesmu» un augstāku lietu ziņu, kas arī izskaidro dvēseles animāciju.¹¹

* * *

Rietumu zinātne «atklāja» nedzīvu, kvantitatīvu spēku pārvaldītu pasauli tikai 17. gadsimta beigās. Līdz tam visās tradicionālajās filozofijās pasaule tika skatīta kā dzīva, apdvēselota būtne. Vēsturiski «pasaules dvēseles» (*anima mundi*) jēdziens atiet uz Platona mācību, pēc kuras Dēmiurgs ir apveltījis ar dvēseli visu pasaules ķermeni, «kālab, lietojot mītu valodu, var teikt, ka pasaule kļuva par dzīvu radījumu» (Timejs, 30). Kopš Platona šī doma dažādās versijās uzpeld stoīku filozofijā, Plotīnā un neoplatonismā, Nikolaja Kūzieša (*Cusanus*) sistēmā un jaunākos laikos starp t. s. Kembridžas platonikiem (Mors, Kadvorts) un vācu romantiķu dabas filozofijā. Gnosticismā, kas bija populārs agrajos kristietības gadsimtos, pasaules dvēsele ir dabā iesprostotā Dieva daļa, kas sastāda *physis* būtību. Cilvēks ir daļējs fenomens ar «pieaugušu dvēseli». — dvēseli, kas viņā ieaugusi caur minerālu, augu un dzīvnieku valsti.¹² Izcilais vācu romantisma filozofs F. V. J. Šellings (1775—1854) centās pierādīt, ka daba ir «redzams gars» un gars — «neredzama daba». Pa-

saules dvēsele sastāv no gara un matērijas, tā ir organizējošs princips, kas visu satur kopā dzīvā veselumā. Sellīnga sistēmā matērija un gars eksistē, tikai pateicoties to savstarpējai iedarbei. Citi filozofi iztēloja dvēseli kā apli, kura centrs ir visur un aploce — nekur (*circulum cuius centrum est ubique circumferentia autem nusquam*). Sākotnēji bezgalīga apļa tēls simbolizēja Dievu, bet Nikolajs Kūzietis (1401—1464) to lietoja, lai apzīmētu Dieva radīto universu, un renesanses filozofi (Dž. Bruno, M. Fičino, Dž. Viko) to attiecināja arī uz individuālo cilvēku.

* * *

Rietumu filozofijai raksturīgais konflikts starp dabu un garu, matēriju un prātu, objektīvo un subjektīvo sākās no brīža, kad viduslaiku aristotelisma un tomisma iespaidā dvēsele tika degradēta par sekundāru otras šķiras fenomenu. Junga dziļuma psiholoģijas galvenais mērķis ir atdzīvināt šo aizmirsto orgānu, aizstājot banālo prāta un ķermeņa dualitāti ar trīsdalīgu cilvēka tēlu: ķermenis, dvēsele, gars. Šai ziņā Jungs pievienojas Platonam, renesanses neoplatoniķiem, 18. un 19. gs. romantisma dzejniekiem un filozofiem un viduslaiku alķīmiķiem.

Junga psihe koncepts kā «trešā lieta» starp garu un matēriju nav loģikas diktēts slēdziens, bet radošs atrisinājums, pie kura viņš nonāca, pateicoties reliģiskajā un artistiskajā pieredzē dotajam faktam, ka visi iedomājamie un aktuālajā dzīvē sastopamie pretstati tiecas saplūst cits citā. «Trešā faktora» parādīšanās uz skatuves ir «brīnums» — notikums, par kura iespēju loģikai nav un nevar būt ne mazākās jausmas.

Dialogā «Timejs» (31 B un C) Platons deklarē: «Divām lietām nav iespējams pašām no sevis izveidot labu vienību, jo starp abām jābūt saitei (desmos), kas tās satur kopā. Vislabākā saite ir tāda, kas savieno abus elementus pilnīgā vienībā.» Platona problēma bija neparasti grūta. Konstruējis kosmosu pēc mūžam nemainīgu un perfektu ideju parauga, viņš ieraudzīja, ka pastāv aiza starp transcendentālo, bezķermenisko (garīgo) un nekustīgo pasauli, no vienas puses, un fiziskās pasaules daudzveidīgumu, no otras.

Platona radošais atrisinājums bija Eross, varenais

dēmons (*daimon megas*), kas atrodas vidū starp mirstīgajiem un nemirstīgajiem, jo viss dēmoniskais (lasi: dvēselīgais) ir vidū starp dievišķo un mirstīgo (Dzīres, 202c). Kā to Diotima izskaidro Sokratam, dēmona uzdevums ir būt par vidutāju starp dieviem un cilvēkiem un iedvest visā mirstīgajā ilgas pēc nemirstīgā. Eross ir princips, kas satur kopā debesis un zemi un ļauj tiem piedalīties vienam otrā.

Platona Erosam nav nekāda sakara ar sājo «platonisko mīlu». Viņš ir dievs, no kura postošās varas un pēkšņajām iniciatīvām jābaidās. Eross «nebūt nav maigs un skaists, kā to daudzi iedomājas, bet neaptēsts, neapkopts, ar basām kājām un bez mājām, viņš gul uz kailas zemes, durvju priekšā un uz ielām zem klājām debesīm» (Dzīres, 203 D). Viņš tiek tēlots arī kā liels mednieks, kā drosmīgs un impulsīvs dēkainis, kas allaž traucas pēc skaistā un labā. Eross ir aktīvs ne tikai cilvēku dvēselēs, bet visās dzīvās būtnēs un veģetācijā, visās eksistences formās — kā spēks, kas savieno naidīgus pretstatus: auksto un silto, rūgto un saldo, sauso un slapjo; viņš valda harmonijā un iesniedzas kosmisko lietu kārtībā.¹³ Eross nav tikai cilvēcisks, bet arī metafizisks faktors visā dabā — brīnums iras centrā, hierofanisks, arhetipisks princips, kas pasargā universu no iziršanas haosā.

Platonam bija nepieciešams uzsvērt Erosa varenumu, lai nodibinātu vienību starp mūžīgajām idejām un maiņas pasauli. Jo krasāk viņš atdalīja inteligiblo sfēru no ķermeniskās, nemainīgo no mainīgā, jo stingrākai vajadzēja būt saitei, kas tos vieno. Saites pārcilvēcisks spēks ir garantija, ka tā būs reālāka nekā pretstatī, kuras tā savieno. Dvēsele kā vidutāja — pretēji ideju valstībai un tīrai maiņai — ir jauns, radošs akts, kas aizstāj veco radību. Ar «veco radību» šeit domāts Parmenīda monistiskais universs, kurā mūžība un laiks, ira un tapšana nekad nesaplūst kopā (pēc maksimas «kas ir — ir, kā nav — nav»). Tas ir universs bez poēzijas un bez mitoloģijas.

Timeja mītā Dēmiurgs, radījis pasauli un nemirstīgos dievus, uzdod tiem radīt cilvēci. Dēmiurgs izskaidro dieviem, ka universs var būt pabeigts (nevis perfekts!) tikai tad, ja bez nemirstīgiem tas satur arī mirstīgus radījumus — radījumus, kuros iemājo dvēsele — nemirstības princips. Tā nu dēmoni, kas ir vidējās pasaules

gari, ķeras pie darba, pie «mirstīgā un nemirstīgā savienošanas» (91d). Jāuzsver, ka, pēc Platona, šāds sajaukums ir nepieciešams, lai universs būtu pabeigts. Rietumniekam, kas piesūcies ar «monoteistisku» — visu viennozīmīgo un loģisko eksaltējošu mentalitāti, tā var izlikties neparasta doma. Mēs esam instinktīvi parmenīdieši, jo mūs, šķiet, interesē tikai viens no diviem: mūžīga dzīvošana vai nāve un pilnīga iznīcība. Pielaiest iespēju, ka mēs varētu būt vairāk vai mazāk «nemirstīgi», liecina par nesakarīgu domāšanu, ko mēs visžēlīgi pieļaujam tikai dzejnieku un psihopātu gadījumā. Platonam pabeigtība nozīmē nevis kādu abstraktu (garīgu) pilnību, bet perfektibilitāti — kustību, trauksmi, avantūru kā pašmērķi.

Pēc Timeja, katram no mums ir piešķirts savs dēmons, kas pārstāv mūsu augstāko, debesīm radniecīgo daļu. Mēs esam «augi, kuru saknes atrodas nevis zemē, bet debesīs» (90a). Un tas ir dēmons, kas, pareizi aprūpēts un apkopts, dara mūs nemirstīgus, līdzīgus dieviem un iedibina mūsos svētīgu attieksmi pret mūžību. Cilvēks, kas atstāj novārtā savu dēmonu, kļūst tik mirstīgs, cik vien tas viņam iespējams, bet tāds, kas mīl viedību un cenšas pēc tās savā dzīvē, kļūst nemirstīgs, cik vien tas viņam iespējams. Cilvēks, kas «allaž rūpējas (*therapeunta*) par savu dievišķo elementu (*to theion*), būs augstākā mērā laimīgs (*eudaimonia*)» (90c). Verbs *therapeuein* nozīmē «rūpēties», «dziedināt», kā arī «kalpot dieviem», «pielūgt». Tādējādi — mēs varam īstenot un stiprināt savu nemirstību, tikai pateicoties rūpēm (terapija) par un godbijībai pret dievišķo vai, Junga terminoloģijā, iepretim psihiskajam elementam mūsos. Platona filozofijā vienīgais veids, kādā to var panākt, ir, imitējot kosmosa gaitu — debesu ķermeņu ritmisko cirkulāciju.

Pēc Junga domām, cirkulārās kustības jēdziens arī implicē, ka eksistence ārpus laika norit paralēli eksistencei laikā. Mēs varam simultāni būt abās pasaulēs, un zināmos apstākļos mums ir nojausma par šo divkāršo pilsonību. Tas nozīmētu, ka mēs esam reizē mirstīgi un nemirstīgi vai, kā to Platons teiktu, spējīgi būt kā mirstīgi, tā nemirstīgi. Var tāpēc teikt, ka dvēsele jau tagad, mūsu dzīves laikā, piedalās abās pasaulēs, jo tās atrodas mūsos kā vienmēr klātesošais tēls.

Bet, ņemot vērā to, ka «nemirstība» ir augstākā

mērā divdomīgs jēdziens, Platons, runājot par Erosu un Dēmiurgu, lieto stāsta (mīta) formu tikai tad, kad viņš redz, ka Sokrata dialektiskie argumenti par labu dvēseles nemirstībai nav pārliecinājuši klausītājus. Ar to Platons grib teikt, ka psihei ir nepieciešams *mythos*, burtiski: iespējams, paticams stāsts (*eikotas mythos*, Timejs, 59c-d), t. i., radoša un tēlaina runa, nevis loģiska argumentācija. Likumos (903 B) viņš saka: «Mīti mums ir vajadzīgi, lai apburtu dvēseli.» Līdzīgā kārtā — kad Jungs gribēja izteikties par pēcnāves dzīvi — viņš labprātāk stāstīja stāstus, mitoloģizēja.¹⁴ Mitoloģiskā moda priekšrocība pastāv tanī, ka tas var izteikt ideālo un universālo jutēkliskos tēlos, kālab — pretēji loģiskai pieejai lietām — tas nav spiests atdalīt domāšanu no realitātes, esenci no eksistences. Mīts, tāpat kā Eross, par kuru Diotima stāsta Sokratam, ir varens dēmons, starpnieks starp cilvēku un cilvēka ideju, starp mirstīgo un nemirstīgo.

Jungs ir pārliecināts, ka kristietība izdarīja liktenīgu kļūdu, pārvēršot grieķu *daimones* un *daimonion* (dēmonus un dēmonisko) par ekskluzīvi ļaundabīgām būtnēm un sākot tos eksorcēt. Atbrīvojoties no dēmoniem, kristīgā baznīca izdzina laukā arī dvēseli un pārvērta to par nemateriālu (garīgu) substanci, kas pēc nāves nonāk mūžīgas svētlaimes sfērā vai elles drausmīgajos moku kambaros. Platons un Jungs mums atgādina, ka dvēseli var pazaudēt ne tikai ellē, bet arī pārlieku sanitārajos debesu gaiteņos.

Platons un Jungs māca, ka dvēsele ir nepieciešama daļa no iras un tapšanas, no nemirstības un nāves valstības un ka to nevar permanenti ieslodzīt nevienā no tām. Platona mīts runā par dvēseles dubulto pilsonību, norādot uz radniecību starp dvēseles un debesu ķermeņu kustību. Cilvēks ir mazs kosmos (mikrokosms), iekļauts lielajā kosmosā (makrokosmā), un tie abi ir dzīvas, autonomas dvēseles. Dvēseles liktenis tāpēc ir nesaraujami saistīts ar universu: «perfekta» dvēsele atspoguļo universālās dvēseles (*anima mundi*) ritmisko kustību.

Bet, kā to Jungs un arhetipiskā psiholoģija uzsver, perfekcija ir nerasniedzams ideāls, fantāzija, kas kā tāda, protams, ir laba un svētīga (un «veselīga») tik ilgi, kamēr mēs to nepadarām par burtisku stāvokli vai vietu kaut kādās hipotētiskās debesīs. Garīgas pil-

nibas vai garīgas augšupejas fantāzija ir būtiska daļa no cirkulārās kustības, kas ietver galotnes (tieksmi uz garīgo) un ielejas (tieksmi uz ķermenisko, materiālo un pat zemisko). Hilmans savos darbos bieži atgādina, ka «dvēsele nevar iztikt bez patoloģizēšanas» un ka mūsu vājības un likstas arī ir dievišķas: mītu dievi nav tikai cēli un perfekti, bet arī ķildīgi, blēdīgi, seksuāli apsēsti, atriebīgi, viegli ievainojami, sašķelti. Viņu nemirstība (*athenos*) nozīmē, ka arī viņu vājības ir nemirstīgas.¹⁵

Vai tas viss rāda, ka dzīve ir bezmērķīga, absurdiska — idiotisks stāsts? Uz šo jautājumu nav iespējams sniegt viennozīmīgu (loģisku) atbildi. Kustību var atdalīt no mērķa tikai *in abstracto*. Istenībā, konkrētā dzīvē tie nav šķirami, tālab mums jāmēģina iedomāties kustību kā pašmērķi. «Kā gan var atšķirt dejotāju no dejas?» jautāja V. B. Jeitss (*Yeats*). Vienīgā jēdzīgā atbilde šeit varētu būt: ja mēs to varētu, mēs vairs nevarētu dejot.

* * *

Mēs minējām, ka dvēselei šai pasaulē nav noteiktas, stabilas vietas. Šādā nozīmē var teikt, ka dvēseles liktenis ir sekot grieķu dievam Hermesam. Grieķu mitoloģijā Hermess ir vidutājs un dievu vēstnesis, kas allaž atrodas «vidū starp iru un neīru», kas ir «mājās uz ceļa»; viņš ir *hodos*, «piederošs ceļam», nepārtrauktā kustībā. Un zīmīgi, ka viņa ceļi ir ģenuīni zemes ceļi, «čūskveidīgi, līdzīgi iracionāli vilņojošām līnijām, kas ved visur un nekur»¹⁶ — tāpat kā dejā. Bet gars, atrauts no dvēseles un zemes ielejām, neved nekur. Garam nekur nav vietas — tas ir burtiski u-topisks, bezvietīgs. Kā tāds tas var doties tikai augšup, «tik augstāk un augstāk, un augstāk...». Bet kur tad tā var tikt? Cik augstu? Neizbēgami jāpienāk brīdim, kad gars noreibst un apstulbst pats no saviem augstumiem un krit lejā — šoreiz nevis dvēseles ielejās, bet dubļos un asinīs. Taču neaizmirsīsim, ka arī tā ir «garīga» avantūra, lai gan šoreiz kritiens var nest nāvi: gars var tik pilnīgi identificēties ar matēriju, ka tas vienkārši tajā pazūd, izplēn.

Garam piemīt neatvairāma tieksme ņemt visas lietas ļoti, ļoti nopietni, dzīvnieciski nopietni. Gara kardinā-

lais grēks ir burtiskums: tas ir tā un ne savādāk. Katrai lietai ir sava no mūžības ierādīta vieta, viss ir glīti sadalīts norobežotos, nesajaucamos apcirkņos. Bet šīs lietas un vietas ir nedzīvas un kā tādas — ne-vietas: abstrakcijas, u-topijas, briljantas definīcijas, grandiozi filozofisku sistēmu cietokšņi, kuros neviens nespēj dzīvot.

Gars atdzīvina un apgaro tikai ar dvēseles starpniecību, jo dvēselei — arī lidojot līdzīgi taurenim no vienas vietas uz otru — vienmēr ir kur apmesties. Bet dvēsele neierīkojas nevienā vietā uz pastāvīgu, omulīgu dzīvošanu, jo tas nozīmētu eliminēt citas un jaunas vietas, citu — vēl neatklātu apvāršņu iespēju, īsi — pārstāt būt radošai. Dvēseles mājas ir ceļš — mājas. Paradoksāli: «perfektais» vai, labāk, īstais cilvēks ir pēc savas dabas nepabeigta, ierobežota (ne aprobežota!) būtne. Tas nav truisms (nodrāzta patiesība): tikai nepabeigtībā, kaut kā trūkumā ir iespējama dzīve un brīvība. Būt cilvēkam ir atrasties vidū starp esamību un jābūtību, kas ir tas pats, kas kopt dvēselīgumu. Latgate, nāc palīgā!

Vēres

¹ Sk.: C. G. Jung, *Collected Works*, trans. R.F.C.Hull. Bollingen Series XX (Princeton University Press, 1967), vol. 13, par 62; sal. vol. 6, par. 797—99; James Hillman, «Anima», *Spring* 1973 un *Spring* 1974. Angļu vārds «soul» nāk no seno ģermāņu «daivala», vācu Seele un iespējami ir radniecīgs ar grieķu *aiolos*, «kustīgs, mainīgs». Grieķu *psyche* ir no verba *psychein*, «elpot»; *psychos* nozīmē «vēss» un *psychosis* — «animācija». Ģermāņu *Geist* (gars) atiet uz indoirāņu *gheizd*, kura sakne nozīmē «spēcīgi kustēties» un ir radniecīgs anglosakšu *gaestan*, «terors». Ebreju *ruah* ir dusmu sinonīms, un to lieto, lai apzīmētu tādas emocijas kā skumjas, nepatīkšanas, rūgtums, ilgas. Sk.: James Hillman, *Emotion* (Zürich: Routledge and Kegan Paul, 1960), 232. lpp.

² Leons Briedis. Nepretoties ar jaunumu. — Avots, 1990, № 9, 54. lpp.

³ Diels-Kranz, jr. 45. English trans. by K. Freeman in *Ancilla to the Pre-Socratic Philosophers* (Oxford: B. H. Blackwell, 1948).

⁴ Sk.: Jung, *Collected Works*, vol. 91, par. 190.

⁵ James Hillman, *Revisioning Psychology* (New York: Harper and Row, 1975), X lpp.

⁶ Grieķu mitoloģijā dvēsele bieži parādās kā taurenis. Valija Runge man atgādināja, ka senlatviešu ticējumos dvēsele palaikam tiek priekšstatīta kā mazs putniņš vai balts taurenītis: «Dvēsele, miesu atstādama, izejot cilvēkam ārā pa muti kā zili dūmiņi vai arī kā balts tauriņš... Pusceļā uz debesīm esot mazs krodziņš,

kur dvēselēm atpūsties.» («Latviešu tautas pasakas un teikas» XIV, prof. Pētera Smita red. Rīgā, 1936, Valtera un Rapas apg., 382. lpp.)

⁷ Sk.: David L. Miller, *Archelous and the Butterfly: Toward an Archetypal Psychology of Humor*, Spring, 1973, 15. lpp.

⁸ Sk.: Jung, *Collected Works*, vol. 15, par. 673.

⁹ Hillman, *Revisioning Psychology*, 68.—69. lpp.

¹⁰ Hillman, *Peaks and Vales, Puer Papers* (Irving: Texas: Spring Publications, Inc., 1979), 64. lpp.

¹¹ Jung, *Collected Works*, vol. 14, par. 673.

¹² Sal.: *ibid.*, vol. 14, par. 374.

¹³ Paul Friedländer, *Plato I*.

¹⁴ Jung, *Memories, Dreams, Reflections* (New York: Vintage Books, 1963), 322.—325. lpp.

¹⁵ Sk.: Hillman, *On the Necessity of Abnormal Psychology* (*Eranos Jahrbuch* 43-1974), 91.—135. lpp. Leiden: E. J. Brill, 1955, *Revisioning Psychology*, 88.—104. lpp.

¹⁶ Karl Kerényi, *Hermes, Guide of Souls* (Zürich: Spring Publications, Inc., 1976), 77. lpp.

Trimda — trimdas situācija — trimdas literatūra

Fragmenti

Iznira jūras krēslainā klajā
Rēgains kuģis, vientulīgs masts,
Sen bij apvārsnis dūmakā placis,
Pēkšņi sāpēs satumsa acis:
Liesmās atblāzmo Kurzemes krasts!

Tur tā palika, cerību zeme,
Mūsu slavas un ticības riets,
Tu, kas trimdai celies un aujies,
Svešiem vilņiem un ūdeņiem ļaujies,
Uguns zīmi atmiņā liec!

Miera zvani modina tautas,
Mūsu miers kad beidzot būs rasts?
Visos ceļos un likteņos klūmos
Jūtīsim: asinīs, mokās un dūmos
Māj mums degošais Kurzemes krasts.

*(Veronika Strēlerte. Kurzemes krasts,
Kathamarsvikā, 1945. gada 12. maijā)*

1

1944./45. gadā ap simt rakstnieku devās trimdā uz Zviedriju un Vāciju, un, zinot latviešu literatūras iespējas Latvijā pēc 1945. gada, var teikt, ka latviešu literatūra uz kādiem 10—15 gadiem istā nozīmē pastāv tikai trimdā kā tiešs turpinājums pirmskara literatūrai.

Lielumlielā daļa bija devusies bēgļu gaitās uz kara izpostīto Vāciju. Pēc Vācijas kapitulācijas un sadales latviešu bēgļi amerikāņu, angļu un franču zonās ieguva DP (*displaced person* jeb, kā latvieši to sauca, «dīpīša» — pārvietotas personas) statusu. Bēgļu no-metnēs (Augustdorfā, Hanavā, Detmoldā, Eslingenē, Mērbekā u. c.) attīstījās milzīgas kulturālas aktivitātes

ar koriem, teātriem, avīzēm, apgādiem (Mērbekas un Eslingenes teātri bija ar profesionāļu sagatavotiem inscenējumiem).

Literatūrā radās t. s. DP laikmeta dzeja, diezgan viengabalaina, jo kopējie piedzīvojumi ir diezgan viengabalaini. Sai dzejai raksturīga «...smeldzīga atmiņu romantika un nākotnes domu dedzīgais patoss», kas «sajaucas ar reālistisku tagadnes dokumentāciju. Individuālo pārdzīvojumu dzejiskā izpausme it kā aizslēpjas aiz nemitīgi skanošiem sabiedriskiem motīviem» (J. Rudzītis. Starp provinci un Eiropu, 134).

Šiem «dīpišu» baraku un kazarmu dzīves tēlojumiem bija pievērsušies Pēteris Ermanis, Arveds Švābe, Rūta Skujiņa, Jānis Veselis, Pēteris Aigars, Klāra Zāle, Kārlis Dziļleja, Arturs Kaugars, pie kam pats raksturīgākais pārstāvis, liekas, bija Ermanis.

Latviešu literatūras attīstība Zviedrijā ir atšķirīga. «Izkāpuši krastā, viņi rakstīja dzeju» (A. Irbe, Jaunā Gaita, № 123), bet tā literārā pašplūsme, kādā bija ievirzījusies latviešu literatūra Vācijā (kur rakstnieki nemaz nespēja piedāvāt tik daudz manuskriptu, cik apgādi pieprasīja), Zviedrijā nav notikusi. Izšķirīgs fakts, kā Jānis Rudzītis saka, bijis tas, ka Zviedrijā nokļuvis Jānis Grīns. Grīns atjaunoja «Daugavu» un bija arī viena latviešu laikraksta redaktors (otru vadīja Andrejs Johansons). Zviedrijā bija nokļuvuši Veronika Strēlerte, Andrejs Eglītis, Mārtiņš Zīverts, Mirdza Čuibe, Anna Dagda, Dzintars Sodums, Kārlis Straubergs, Maija Cielēna, Ingrīda Viksna, Fricis Dziesma, Lija Kronberga u. c.

«Ceļš uz brīvību (būs? nebūs?) bija veikts, bet pienākusi bija arī pēdējā laiva.» (A. Irbe) Anna Dagda rakstīja:

Pāri pār kūpošu jūru likteņa laiva šaujas,
Cauri caur nakti un nāvi likteņa laiva skrien.
Paliek aiz tevis zeme, sīka tālumā raujas,
Nelaimes vēja nesta, likteņa laiva skrien.

(Pēdējā laiva)

Zviedrijas latviešu dzejā dokumentējas bēgšana pāri jūrai, bet Vācijas latviešu dzejas tematikā ir brūkošās valsts totālā kara posts un bēgļu gaitas (J. Rudzītis).

Aiz manis tumsā zūd ceļi,
Deg mājas un sagrūst tilts,
Un visi dzīvie kļūst veļi.
Kā vēju vajāta smilts
Es kļīstu pa svešām vietām
Bez darba, dusas un cilts.

(Velta Toma. *Bēglis*)

Dīvaini liekas arī, ka par Rīgas krišanu šajā laikā nav neviena dzejoļa, bet par Kurzemes cīņām un pēdējām dienām rakstījuši gandrīz visi, galvenokārt Zviedrijas latviešu dzejnieki, kas paši bija piedzīvojuši Kurzemes cietoksni. Liekas, ka Kurzeme bija pēdējā cerība, pie kuras visi izmisīgi turējās. Ar Kurzemes krišanu šī cerība bija atņemta uz gadu desmitiem.

Par spīti visām aktivitātēm, starp 1945. un 1950. gadu latviešu dzeja uzrāda zināmu pagurumu. Jānis Rudzītis to konstatēja pat jau 1949. gadā, ka tieši dzeja — latviešu literatūras dominējošā daļa — pirmā sāk tuvoties apstāpumam. Te vainojama rakstnieku pieķeršanās zaudētām tradīcijām un vērtībām, bet arī bailes no jauniem iespaidiem. Bet, kā Rudzītis pilnīgi pareizi konstatē, sveši literāri iespaidi latviešu literatūru šajā pastāvēšanas laikā būtībā nekad nav apdraudējuši, bet vienmēr bagātinājuši. Visprovinciālākā latviešu literatūra vienmēr bijusi tad, kad tā atvilkās atpakaļ savā saglabāšanas un nosargāšanas funkcijā un norobežojās no visiem iespaidiem.

1949. gadā sākās izceļošana, pareizāk jau būtu teikt — emigrācija, latviešu centri pārcēlās no Mērbekas un Eslingenes uz Ņujorku, Toronto, Sidneju, Melburnu. Un arī latviešu literatūra.

«Emigrācija ir arhetipiska nedrošības un baiļu situācija; šī gadsimta pirmajā pusē tā pieder — līdz ar kara pārdzīvojumiem, koncentrācijas nometnēm un apstākļiem, kad dzimto zemi iekarojušas naidīgas varas, — pie ievērojamākiem piemēriem robežsituācijai kā masu parādībai. Robežsituācijas galvenā pazīme ir, citējot vācu filozofu Kārli Jaspersu, tā, ka cilvēks ir atsviests atpakaļ, t. i., viņam pēkšņi ir jāiztieks bez līdzšinējiem dzīvei un labsajūtai nepieciešamiem balstiem. Uz emigranta dzīvi attiecinot, tas nozīmē dzimtenes, varbūt arī ģimenes kopības un reliģisku priekšstatu zaudēšanu. Emigrācija ietver sevī vitālās rutīnas pamešanu, dažos

gadījumos arī bezcerību, kam seko psihiska un fiziska apdraudētība. Kā Jaspers saka: «Drausmīgākais satricinājums iestājas, ..kad cilvēkam tiek atņemtas pašas par sevi saprotamas lietas.» (M. Gūtmane. Raiņa un Aspazijas gadagrāmata 1978. gadam, 4).

Termina «trimda» vai «emigrācija» izvēle ikdienas lietošanā ir atkarīga no nostājas pret trimdu. Emigrācija nozīmē brīvprātīgu izceļošanu, kurpretī trimda — izraidīšanu, izsūtīšanu. Bet, piemēram, Bertolts Brehts apzīmējumu «emigrants» uzskatīja par aplamu — viņš neesot nekur izceļojis; viņš sevi uzskatīja par padzītu, par trimdinieku, kas bēdzis no Hitlera Vācijas, lai gan, objektīvi ņemot, pats devies emigrācijā. Arī es neesmu emigrējusi, jo es nekur neesmu brīvprātīgi aizbraukusi. Mani paņēma līdz. Es esmu trimdā un nekādā kļaidā vai brīvi izvēlēta otrā dzimtenē, jo es atrodos kādā pilnīgi nenormālā situācijā, lai gan — kas šodien ir normāls, ja visa pasaule pārplūdināta ar bēgļiem.

Jēdziens «trimda» nav vispārināms. Trimda ir vienmēr atkarīga no politiskās situācijas, kas to izraisījusi. Latviešu politiskā trimda pēc 1905. gada bija stipri atšķirīga no trimdas pēc 1945. gada, tāpat kā tā atšķiras no vācu trimdas pēc 1933. gada. Tomēr tā ir objektīvs vēsturiski politisks fenomens. Tam pretstatā «trimdas situācija» ir ar subjektīvām, sociālām un psihiskām sekām.

Daži citāti:

Viktors Igo: «Trimda ir dzīvība!»

Ovidijs: «Trimda ir nāve!»

Nīče: «Vai tam, kam nav dzimtenes!»

Irbe: «Es vēlētos raksturot trimdu kā hronisku traukšmes stāvokli.»

Pēteris Veiss: «Es esmu svešinieks, lai kur es arī atrodos.»

Alfrēds Polgārs: «Svešums nav kļuvis par dzimteni, bet dzimtene ir kļuvusi svešums.»

Mājas, piederības sajūtas, drošības sajūtas — tā visa vairs nav, lai gan trimdiniekam fiziski nekas nedraud. Arī Brehts nekādi nespēja iejusties savās patvērumu zemju sabiedrībās un visur palika svešinieks.

Kas ir trimdas literatūra? Kas tai kopējs? Kas raksturīgs?

Termins «trimdas literatūra» rada zināmas grūtības. Daži literatūrvēsturnieki apzīmē visu, kas radies trimdā,

par trimdas literatūru (bet tādā gadījumā būtu arī visi dēku, krimināl- un mīlestības romāni jādēvē par trimdas literatūru), citi — tikai literatūru, kas tieši attēlo trimdas situāciju, iemeslus, izcelsmi un tās konsekvences.

«Vai vispār eksistē tāda trimdas literatūra?» jautā Ludvigs Markūze un atbild: «Nē, neeksistē!» Nav iespējams radīt jēdzienu, kas raksturotu trimdas literatūru. Viss, ko sauc par trimdas literatūru, nav nekas cits kā to rakstnieku darbu skaits, kas vairs nedrīkst vai negrib publicēties dzimtenē.

Tātad trimdas literatūra — skeptisks un problemātisks jēdziens, arī latviešu rakstnieki trimdā neveido nekādu kopību ne ģeogrāfiski, ne laika ziņā. Jau 1948. gadā Jānis Rudzītis runāja par kopīgo un atšķirīgo Zviedrijas un Vācijas latviešu dzejā: «Mūsu emigrācijas laiku dzejas kopība sākusi plaisāt.» Šodien būtu jārunā par latviešu literatūru Amerikā, Kanādā, Anglijā, Zviedrijā, Vācijā un objektīvs pētījums prasītu gan socioloģisku, gan vēsturisku pieeju, katrā ziņā ne tikai literatūrvēsturisku vien.

Kas trimdas autorus vieno, ir būtībā tikai viena kopīga iezīme viņu biogrāfijās, proti, trimdas situācijas pieredze — bet tieši tā ir ļoti individuāla — un valoda (bet par valodas attīstību trimdā mazliet vēlāk). Mans pārskats tātad var būt tikai subjektīvs ievads.

Ko nozīmē rakstīt trimdā?

Andrejs Irbe savā rakstā «Par trimdu kā personisku problēmu» (Jaunā Gaita, № 61) saka:

«Trimdas situācija ietver arī problemātisko trimdas autoru rakstīšanu auditorijai, kas šķiet imagināra.

Sajūtas, ka notiktu kaut kāda personiska komunikācija cilvēku starpā, nav. Turklāt rakstīt trimdā vispār nozīmē neizbēgami to pašu, ko rakstīt nedaudziem (ar sekām, ka daudziem trimdas dzejniekiem pašiem bijis jāsamaksā savu grāmatu izdošana). (Tas bija 67. gadā, šodien situācija ir daudz ļaunāka — M. G.)

Man kā rakstniekam īstenība ir rakstītais vārds. Šī īstenība man ir pieejama. Man nevajag citu, ikdienišķāku īstenību. Tā īstenība, ko es redzu, — prese, grāmatas, mākslas darbi — ir pierādījums, ka esmu šeit tāpēc, ka es nevēlos pakļauties diktatūras iekārtas īstenībai, jo mani kolēgas — un rakstniekus Latvijā es uzskatu visdziļākā nozīmē par saviem kolēgām — ir

spiesti darīt tāpēc, ka viņiem nav izvēles iespēju. Es tāpat **izvēlos** trimdu — tieši tagad.»

Bet: «Kātrs burts, ko rakstu savā valodā, ietver izšķiršanos: nerakstīt vai rakstīt — kam?»

J. Brodskis:

«Būt trimdas rakstniekam ir tas pats kā būt sunim vai cilvēkam, kas ir izšauts tālākā izplatījumā.»

Un tas neglābjami asociējas ar Kāfkas slaveno izteicienu: «*Einsam wie ein Hund.*» — «Vientuļš kā suns.»

Trimdas rakstnieks vienmēr raksta atvilktnēi un nākotnēi — ja viņam ir ticība, cerība, pārliecība par kaut kādu nākotni. Ja nav?

Trimda ir savas apklusušās tautas balss, kā to formulējis Heinrihs Manns, bet kā var rakstīt savas tautas vārdā, kuras pieredzē vairs nedalās. Es varu rakstīt tikai tai izklīdušajai trimdas daļai, kuras daļa esmu, bet ko es, piemēram, zinu par latviešiem Austrālijā, Pakistānā, Dienvidamerikā? Gandrīz neko. Rainis visus savus darbus varēja izdot Latvijā, tas svešuma ietekmi uz viņa literāro darbu mazināja.

Trimdas apstākļos pati rakstīšana tiek uzskatīta par uzdevumu un protestu.

Starplaikā viena no lielākām problēmām — varbūt jau pati svarīgākā un izšķirošākā — ir valodas attiecība. Rakstnieks radīšanas procesā ir atkarīgs no valodnieciskās aizmugures. Bieži notiek tā, ka, pirms apgūst svešu valodu, mātes valoda sāk nemanāmi reducēties. Taš notiek sākumā nemanot, bet ar laiku vērojams, ka grūtāk paturēt kontaktu ar mātes valodu nekā iemācīties svešu valodu. Katru jaunu vārdu vispirms iemācās svešā valodā, tikai tad savā valodā vai, ļaunākā gadījumā, to neiemācās nemaz un lieto turpmāk svešo vārdu ar latvisku galotni. Savas mātes valodas lietošana sākumā ir balsts pret svešo apkārtni, vēlāk tā kļūst par iemeslu izolācijai. Jo stiprākas ir saites ar mātes valodu, jo mazāks būs kontakts ar apkārtni.

«Valodas jautājums kļūst pavisam problemātisks, kad nonākam pie paaudzes, kas pati nav ne trimdā aizdzīta, ne emigrācijā aizgājusi, bet kas ir šo emigrantu pēcnācēji» (V. Ruņģe).

Valodai ir divējāda nozīme: tā ir sazināšanās līdzeklis, un tā ir dzīves pamats. Rakstniekam trimdā valoda ir dzīves nepieciešamība, ir viņa dzīves pamats, bet kā sazināšanās līdzeklis ikdienā tā viņu traucē. Trim-

dinieka dilemma ir, ka viņš nevar atmet savu mātes valodu, nezaudējot sevi, bet, no otras puses, viņam tā ikdienā ir jāatmet, lai varētu dzīvot. Protams, var iemācīties izteikties kādā citā valodā, bet nevar izteikt dziļākās jūtu vērtības citā valodā. Nevar dzejot svešā valodā. Ja šodien latviešu jaunās paaudzes dzejnieki to dara, tad tā ir pazīme, ka viņu izjūtas svešā valodā ir stiprākas nekā latviešu valodā. Pazaudēt savu valodu nozīmē pazaudēt sevi.

J. Brodskis:

«Rakstniekam trimda pirmām kārtām ir valodniecisks notikums. [...] Kas sākumā bija viņa zobens, tagad kļuvis viņa vairogs, viņa čaula. Kas sākās kā privātas, intīmas attiecības ar valodu, trimdā kļūst liktenīgi — pat pirms tā kļūst par apsēstību vai pienākumu. Dzīvai valodai ir centrifugālas tendences — un dzinējspēks.»

Rakstīt latviski trimdā nozīmē rakstīt kādā valodā, kas ap mani netiek runāta, t. i., rakstīt kādā «nevalodā», kas manā «normālā» dzīvē nemaz neeksistē, t. i., rakstīt kādā malu valodā, kurai visā pasaulē gadiem ilgi nav bijusi nekāda nozīme. Arī trimdā aizvien vairāk reducējas tās sabiedrības grupas, kur šī valoda vajadzīga.

Rakstīt trimdā — kā Niče teicis:

«Kā estētisks fenomens dzīve vēl vienmēr ir pane-sama,» — bet to nedrīkst pārprast, jo rakstīt trimdā nav estētisks pasaules attaisnojums, bet gan individuāls līdzeklis pārdzīvošanai.

«Vienreiz trimdinieks — vienmēr trimdinieks» (*Ludwig Marcuse*). Šis teikums teikts par vācu trimdas rakstniekiem. Ciktāl tas pats sakāms par latviešu trimdas rakstniekiem, vēsturiskā situācija vēl nav pierādījusi.

2

Pēckara Vācijas bēgļu nometnēs, kad cilvēki vēl dzīvoja kā murgā par kara notikumiem, bet reizē cerībās, ka drīz varēs atgriezties dzimtenē, literatūra atspoguļoja tikai nometņu dzīvi, kara piedzīvojumus vai arī dzīvi pirms kara.

«Mājas un zemes pazaudēšana un pazaudētās dzīvības karā nenoveda latviešus tiktāl, lai pārvērtētu to lomu, kādu viņi bija spēlējuši šajos notikumos. Vaina

par to, kas bija noticis ar Latviju, likās atrodamiem tikai pie citiem, pirmām kārtām pie krievu komunistiem un tikai otrā kārtā pie vācu nacistiem. [...] Latviešu bēgli sevi uzskatīja par upuriem, kurus nodevuši ne tikai vācieši, bet arī sabiedrotie, kas netaisījās vest karu ar Padomju Savienību.» (O. Krātiņš)

Latviešu trimdas sabiedrība sāka nodarboties pati ar sevi — un rakstnieki turpināja rakstīt, kā viņi bija rakstījuši pirms kara, it kā tāds pasaules karš nebūtu bijis pa vidu, jo trimdas sabiedrība nekā cita negribēja lasīt. Tā pretojās pasaules jaunam stāvoklim: latvieši — baltieši bija šajā pasaulē palikuši bez vietas. Bet reizē tie sevi redzēja kā tos, kas vienīgie nesuši līdzīgu īsto nacionālo mantojumu.

Intensīvā nometņu kultūras dzīve un reizē norobežotība no ārpasaules stipri vien veicināja konservatīvās tendences literatūrā. Tas varbūt arī izskaidro trimdas prozas homogenitāti piecdesmitajos gados, jo tā ir tiešs turpinājums pirmskara literatūrai un tās mērķis bija dot lasītājiem nacionālas vienotības sajūtu.

Par prozas rakstniecību līdz 1956. gadam Jānis Rudzītis savā plašajā apcerējumā «Rakstnieka atbildība» izsakās šādi:

«Mūsu kultūras labad mums jābūt ļoti iecietīgiem savās runās un prasībās par rakstnieka sabiedrisko un nacionālo atbildību. Mēs drīkstam to tikai konstatēt, bet nedrīkstam kategoriski prasīt un pavēlēt...»

Bet lai rakstnieki beidzot neliedz pateikt, ka ir mūsu kultūras, ir visas mūsu nācijas nākotnes labad mēs gaidām, ka rastos autori, kas demonstrētu kaut cik lielāku atbildības sajūtu pret pārdzīvojamo laiku, nekā tas bijis līdz šim. Teiktais neattiecas uz lirikiem, jo tie lielāko tiesu bijuši un ir ar teicamu atbildības sajūtu. Būtu svarīgi, ja tas pats parādītos prozas formās. [...]

...nekā cita jau nevajag kā patiesāk, rūgtāk pārdzīvot un tulkot saturīgā mākslas darbā šos latviešu nācijai liktenīgos gadus. Ja ļauts pārfrazēt dažas eksistenciālisma pamattēzes, tad savu stāvokli varam raksturot kā robežas situāciju starp būt un nebūt, un mēs visi kā latvieši esam notiesāti uz brīvību palikt robežas šai pusē vai pazust viņā pusē. Mēs būtu pateicīgi, ja vismaz daži mūsu lielākie rakstnieki allaž mums šo situāciju atgādinātu, palīdzētu to izprast un mazinātu

vieglprātību spert neuzmanīgu soli pāri hamletiskajai robežai.»

Un tālāk Jānis Rudzītis saka:

«Mums ir romāni, noveles, stāsti, ir arī drāmas un komēdijas gan par Vācijas nometnēm, gan par apstākļiem emigrācijas gaitās, gan par leģionāru cīņām, gan par visu ko citu, bet, atskaitot relatīvi mazu daļu no šiem sacerējumiem, tur parādās nepareizi saprasta, oportūniska atbildība, rāpošana aktualitāšu priekšā. Mākslinieciskā tēlojuma vietā valda notikumu reportāža. Radušies itin krietni darbi, kas sagādā lasītāju masai lektūru, bet tas, ko gaida literatūra kā māksla, ir ar mazāku svaru. Nav noliedzams, ka nule minētā parādība kļūst jau gandrīz bīstama, tā ka dzirdamas valodas par ļaunu lāstu, kas negaidot uzkritis uz mūsu raženo rakstnieku radošā darba.» (Raksti, 148, 152)

Es nezinu, kādus rakstniekus Jānis Rudzītis šeit nemin vārdā, bet nav noliedzams, ka rakstnieks, kas negrib dot savu labāko, pilnīgi automātiski dod savu sliktāko. Viņš ir kļūdījies aroda izvēlē, jo viņš ir poētiski atteicies no sava amata.

Bet piecdesmito gadu vidū, kad Rudzītis rakstīja šīs nesaudzīgi saudzīgās rindas, dzejā jau bija radies pagrieziens. Drīz vien arī prozā rakstnieki sāka atbrīvoties no šī šaurā skata uz it kā kādu vienotu trimdas nacionālo literatūru. Liekas, rakstnieki sāka izjust atkal lielāku atbildību par latviešu literatūru, un viņi izmantoja to intelektuālo brīvību, kādu trimda var dot.

Rakstīt latviski ir ļoti apzināta nostāja un izšķiršanās, jo tā ir izšķiršanās par garīgo trimdu. Daudziem būtu bijis vieglāk saplūst ar patvērumu zemju ikdienas vidi. Bet, rakstot latviski šajā vidē, mātes valoda ātri vien kļūst par svešvalodu. Prozā daudz ātrāk nekā dzejā izjūt to robežu, kas gulstarp trimdas rakstnieku un reālo ikdienu ap mums.

Trimdā rakstīt latviski nozīmē ne tikai aprakstīt savu nepiederības sajūtu šai ikdienai, bet paturēt arī kādu vīziju par citu pasauli. Rakstīt latviski ir ne tikai izmisums par katru latvisku vārdu, kas aizslīd kādā angļu, zviedru vai vācu valodas notekas caurulē un tur pazūd uz visiem laikiem, bet arī kāds neatņemams ikdienas gandarijums un stiprums, kas rāda lietas un pasauli pavisam savādāk. Nacionālās identitātes dilemma ir

Mēs netikām augstāk par ābeles galotni
joprojām gaišā vasaras naktī
kaimiņa dārzā
(mēs čiepām ābolus, tas bija tāds sports).
Un kas tad ir tie

MES!

To nav daudz, es varu runāt tikai par
divdesmit trijiem —

skolas klasi —

trīspadsmit zēniem un desmit meitenēm.

Klases žurnāls izskatās šādi

(z nozīmē zēnu,

m — meiteni).

I. A., z., 12. 11. 1924.:

aizbēga no skolas, dzirdējām — it kā uz kuģiem. Viņa vecākus
atkāpjoties nošāvuši krievi.

S. A., z., 8. 12. 1924.:

brīvprātīgi iesaukts ieroču SS, ievainots, tagad lasa valodu lekcijas
kādā Kanādas koledžā.

O. B., m., 1. 2. 1925.:

kopā ar vecākiem pārbēgusi uz Zviedriju, vakaros strādā par tīrītāju
apdrošināšanas firmā Stokholmā, audzina trīs bērnus.

V. C., z., 28. 2. 1925.:

brīvprātīgi iesaukts darba dienestā, vēlāk kādas vācu vienības
būvrotā, miris gūstā pēc pārbēgšanas pie angļiem.

T. D., m., 10. 9. 1924.:

aizsūtīta darbā uz Vāciju (*Ostarbeiter*), SS vīru izvarota, pēc Vācijas
atbrīvošanas viņu nošāvis kāds krievu majors.

A. E., z., 31. 12. 1924.:

brīvprātīgi iesaukts ieroču SS, sodīts ar nošaušanu par nepaklausību
latviešu izcelsmes SS šturmbranflireram.

E. E., m., 2. 1. 1925.:

palikusi ielenkumā Kurzemē, aizsūtīta, pēc atgriešanās strādā par
slaucēju padomju saimniecībā Zemgalē.

Z. F., 13. 3. 1925.:

precējusies Vācijā 1945. gada pavasarī, vīrs miris. Izceļojusi uz
ASV, apprecējusies otrreiz — ar amerikāni, tikpat kā vairs nerunā
latviski.

Z. G., z., 1. 10. 1924.:

izstājies no skolas, SD vīrs, koncentrācijas nometnes sargs, izceļojis
uz Argentīnu, tālākais liktenis nezināms.

[...]

Un nu es gribu vaicāt:

Ko lai mēs,

tie daži,

stāstām saviem bērniem:

— patiesību!

— melus!

Un, ja patiesību, tad kādu patiesību!

Un, ja melus, tad kādus melus!

Par mums,

mums pašiem —

ne jau par ko citu.

So klases sarakstu varētu papildināt ar paša Andreja Irbes, Gunta Zariņa, Riharda Rīdzenieka (istajā vārdā Ervīns Grīns), Aivara Ruņģa, Dzintara Soduma, Jāņa Klāvsona, Tāļivalža Ķīkaukas u. c. vārdiem. Pazudusi paaudze? Kas bija palikuši dzīvi, bija — apdraudēta paaudze.

Literatūrā krīzes un pārejas laiki vienmēr iezīmējas ar stila lūzumiem, eksperimentiem un stilu maisījumiem. 50. gadu vidū latviešu trimdas prozas literatūrā sākās kaut kas jauns, kas vēl šodien nav noslēdzies.

Prozas rakstniekam ir vajadzīga pagātne, bet kopējā pagātne sāka kļūt arvien nereaālāka un izzust. Ar izceļošanu mēs sākām neglābjami sadrumstaloties.

Vienīgie sakari starp pagātņi un tagadni ir vairs tikai katra individuālajā dzīvē, ne vairs kopējos piedzīvojumos. Prozā ienāk arvien vairāk autobiogrāfisko elementu — it kā individuālie piedzīvojumi un pārdzīvojumi būtu vairs vienīgais drošais materiāls, uz ko rakstnieks var paļauties. Par to nav jābaidās, jo rakstnieks, kas mēģina pilnīgi izteikt sevi, tikpat pilnīgi izteiks savu laiku. Bet, šodien pārļausot tā laika grāmatas, rodas iespaids, ka cilvēki vēl pēc desmit gadiem nespēja un negribēja apjēgt, kas ar viņiem bija noticis. Vienīgā patiesība bija tā, ka viņi bija izglābušies un palikuši dzīvi — gan Pomerānijas kaujās, gan Kurzemes cietoksnī, gan gūsta nometnēs, gan izdošanas brīžos. Viss cits bija zudis uz visiem laikiem.

Es gribu runāt galvenokārt par Gunti Zariņu, jo viņš ir visraksturīgākais šīs paaudzes pārstāvis. Dzimis 1920. gadā Rīgā, 1944. gadā kā leģionārs pēc Jelgavas kaujām nokļuvis Vācijā, 1952. gadā izceļojis uz Angliju. Kopš 1959. gada strādājis kādā bērnu psihoanalītiskajā slimnīcā. 1959. gadā iznāk viņa pirmā stāstu grāmata «Dieva mērkaķis», kurai straujā gaitā seko gandrīz katru gadu pa grāmatai: «Āpsūdzēts», romāns (1961); «Ceļš uz pasaules galu», stāsti (1962); «Dvēseļu bojāeja», romāns (1963); «Mieles», romāns (1964).

1965. gadā Guntis Zariņš apciemo Latviju. Tajā pašā gadā viņš izdara pašnāvību. Pēc viņa nāves iznāk vēl divi romāni: «Cilvēku medības» (1966) un «Trimdas augstā dziesma» (1967).

Tiktāl paskopie biobibliogrāfiskie dati. Savā «Pašportretā» Guntis Zariņš vairāk noklusē nekā atsedz —

jeb, kā viņš pats izsakās, viņam tā liekas «skatīšanās greizā spogulī».

Gunta Zariņa agrā nāve un spekulācijas ap to ir aizēnojušas rakstnieku Gunti Zariņu. Tā Jānis Rudzītis kādā pārskatā par trimdas literatūru 1966. gadā raksta:

«Sevišķi trimdas jaunā paaudze ar lielām cerībām saņēma vēlāk politiskos maldu ceļos nokļuvušo neirotiķi Gunti Zariņu, kura dzīve beidzās traģiski.»

Jāsaka, šāds vērtējums nedara godu latviešu literatūras kritikai trimdā, jo apzīmēt kādu rakstnieku, kam tik ļoti sāpējušas trimdas problēmas, par «neirotiķi» liekas neticami. Kas un ar kādām mērauklām nosaka mūsu literatūras «veselīgumu»? Tad jau deviņas desmitdaļas visas pasaules rakstnieku būtu jāapzīmē par neirotiķiem.

Guntis Zariņš, beidzis franču liceju Rīgā, ir kādas izteiktas tradīcijas turpinātājs, proti — franču literatūras ietekmes uz latviešu literatūru. Ja tā grib, tad tā ir taisna līnija no Virzas, Stērstes, Strēlertes... Zariņš vairāk nekā jebkāds cits iespaidojies no franču eksistenciālisma, galvenokārt no Žana Pola Sartra. Zariņš šo ietekmi neslēpj, drīzāk pasvītro. Kādā vietā viņš saka: «Es patiesībā nesekotu, es tikai ietu to pašu ceļu!» (Dvēseļu bojāeja, 73) — tā ka drīzāk būtu jārunā par garīgu un emocionālu radniecību. Jāsaka, ka šī atklātā norāde uz franču eksistenciālismu dažam labam lasītājam un kritiķim nebūt nav bijusi pa spalvai un garīgai varēšanai, jo kā citādi saprotams jautājums: vai mums, latviešiem, tāds eksistenciālisms vispār vajadzīgs?

Zariņa darbos ļoti skaidri izvirzīti trīs galvenie temati. Par diviem viņš pats izsakās «Pašportretā» (390):

««Dvēseļu bojāejā» es meklēju sabiedrību. «Mielēs» es meklēju Dievu. Nevienu nevarēju atrast. Man nepietika, ka es varēju redzēt vērtības, man tās bija jāatrod, bet mani spēki bija par maziem.»

Trešais temats, kuru min Ausma Medne savā apcerē «Filozofiskās vadlīnijas Gunta Zariņa darbos» (Jaunā Gaita, № 64), ir «cilvēka izlikšanās un nepatiesība gan pret citiem, gan arī pašam pret sevi» — jeb, kā Vac-lavs Havels izteicies: «Mēģinājums dzīvot patiesībā.» Tā ir visas šīs paaudzes pamatnostāja. Gunta Zariņa darbos visi trīs temati ir nepārtrauktā mijiedarbē un

tik krasi, kā viņš pats to izteicis, nav sadalāmi pa atsevišķām grāmatām.

Sabiedrības problēma — t. i., neeksistējošā latviešu trimdas sabiedrība — ir atrodamā visos Zariņa darbos, arī «Mielēs», kur angļu sabiedrības morāles normas un likumi nosaka nozieguma pakāpi. Bet ne jau angļu sabiedrību Zariņš meklē, bet gan to pašu latviešu — kādu neatrod, jo tās nav. «Mums nav sabiedrības» (Dvēseļu bojāeja, 114). Trimdā nav latviešu sabiedrības. Latviešiem trimdā ir visādas biedrības ar visādiem saietiem, salidojumiem, sanāksmēm, sabraukumiem, atceres un piemiņu dienu sarīkojumiem, bet trūkst paša elementārākā — pašas sabiedrības. Latviešiem trimdā ir angļu, amerikāņu, kanādiešu, zviedru, rietumvācu u. c. sabiedrības ar savām atšķirīgām sabiedriskām normām un morāliem likumiem un aizspriedumiem, bet nav latviešu.

«Figūras gleznai ir, bet trūkst fona — kas mēs esam, kur ir mūsu sabiedrība? Kā lai es rakstu par kaut ko — kā nava?»

Kaut kur zem parastās definīcijas ir kāda apakšstraume — cilvēki to veido ar mākslu, arhitektūru, likumiem, reliģiju, filozofiju un dzīves veidu jeb manierismu. Visus šos faktoros kopā ir grūti saskatīt, bet mēs tos jūtam. Jūtam cilvēku grupas, kas veido sabiedrību. **Mums šīs apakšstraumes nav!** (Izcēlums mans — M. G.) Mēs varētu rakstīt, balstot pagājušo uz tagadnējo, bet arī tad mums nav šīs izjūtas, jo viss bija tik jauns kā nenorūdzis vīns, kad to izlēja notekā.» (Dvēseļu bojāeja, 63)

Visi mēģinājumi aprakstīt agrāko nometņu laikus — ne tikai Zariņam vien — noslīd «lētā feļetonismā» (Rudzītis) vai «negatīvi iekrāsotos feļetoniskos epizodos» (Ojārs Krātiņš). Nav iespējams aprakstīt to, kā nav.

Dīvainā kārtā tieši šajā pamattematā ir atrodamā milzīgā atšķirība starp Zariņu un Sartru, kas pilnīgi duras acis, bet nav pieminēta nevienā recenzijā. Kamēr Sartrs prasīja pārvarēt nacionālismu, Zariņš to izmisīgi meklēja latviešu sabiedrībā. Kamēr Sartrs kā zivs varēja peldēt Parīzes ielās un Monmartra kafejnīcās uzsūkt franču intelektuāļu kultūru un gaisotni, tikmēr Zariņš beidzās nost Rietumvācijas un Anglijas latviskajā pseidosabiedrībā, šajos latviskajos minipudurišos,

kādi sačupojas 18. novembrī vai Aizvesto piemiņas dienās un dievkalpojumos kādās īrētās angļu un vācu zālēs, «kur pat netrūkst latviešu grāmatu, pāris koka šķīvju un, protams, Latvijas standartiņa zem karalienes bildes» (Dvēseļu bojāeja, 42).

Tā ir emigrantu radītā surogātu latvietība. Un, kamēr Sartrs varēja rakstīt drošā nacionālā un politiskā vidē Francijā, tikmēr Zariņam (un visiem citiem rakstniekiem trimdā) katrs jauns vārds ir vispirms svešs, tad jāmeklē tam attiecīgais tulkojums un jāiekausē savā valodā, lai tas tevī pašā skanētu latviski. Svešā vidē un svešā mēlē meklēt latvietību un tai nākotni, ne tikai pasargāt, bet veidot tālāk.

Nacionālismu var pārvarēt vai noliegt, ja nācija nav apdraudēta, ja tā stāv uz drošiem nacionāliem un politiskiem pamatiem, ja tautai savā garīgā un fiziskā eksistencē nedraud iznīcība. *Jean Amery: «Man muss Heimat haben, um sie nicht nötig zu haben».* — «Ir jābūt dzimtenei, lai tā nebūtu vajadzīga.» Zariņam — mums visiem — šīs dzimtenes nav. Attiecinot uz rakstniecību, Zariņš jautā: «... cik ilgi rakstnieks var rakstīt, ja viņam nav sabiedrības?» (Trimdas augstā dziesma, 118) — un: «... es mēģinu atrast formu kaut kam bez formas.» (Dvēseļu bojāeja, 51) «Dvēseļu bojāejai» Zariņš izvēlējies Sartra citātu: «Ārpusē, ārpus pasaules; ārpus pasaules, ārpus pagātnes, ārpusē sev, brīvība ir trimda, un es esmu notiesāts uz brīvību.» (37) Zariņš šo brīvību sapratis divējādi:

«... mēs mukām no Rasputina, tādēļ ka mēs meklējām brīvību, tad jādzīvo un jārada kaut kas brīvs un jauns. Viņi iedomājas, ka mēs reiz aizbrauksim mājās un mums prasīs: ko jūs darijāt visus tos gadus? Mēs teiksim: — Mēs rīkojām valsts svētkus, Kalpaka vakarus, Varoņu piemiņas dienas un dziedājām vecās dziesmas. — Tad tie, kas būs cīnījušies un izcīnījuši mūsu brīvību, mums atbildēs: jūs esat lauvas, tikai jūs mēs gaidījām! — Nē, viņi mums iespers pa dīrsu un teiks: ej atpakaļ pie saviem sapuvušiem svētkiem un jauniem autiņiem!» (Dvēseļu bojāeja, 59)

Bet trimda nav brīvība — ne Zariņa gadījumā, ne arī citu trimdinieku-emigrantu gadījumā, arī ne citautiešu. Seit minētā «brīvība» ir tā pati, kādu Veronika Strēlerte min savā dzejolī «Brīvība»:

Brīvību nedos konstitūcija,
To neatņems važas.
Kad visas izvēles slēgtas,
Atliek vēl dažas:
Ciest
Vai izbeigt ciest.

(Pusvārdiem, 12)

Visās Zariņa grāmatās ir spēcīgi nāves un pašnāvības motīvi. Vēl vairāk: Zariņam, vēl dzīvam esot, iznāca trīs romāni — pirmā un pēdējā romāna galvenie varoņi izdara pašnāvību. Zariņš acīmredzot gadiem ilgi ir nodarbojies ar šo domu.

Kādā apdraudētā situācijā atrodas trimdas rakstnieks (un tādēļ mans norādījums par apdraudēto paaudzi), rāda daži dati par vācu trimdas rakstniekiem laikā starp 1933. un 1945. gadu. Aplūkojot Benjamina, Tuholška, Cveiga u. c. pašnāvības iemeslus, tie tiek iedalīti pēc iemesliem:

1. pašnāvība akūtās dzīves briesmās,
2. pašnāvība aiz pilnīga iekšēja un ārēja sabrukuma,
3. pašnāvība aiz rezignācijas un izmisuma par pazaudēto dzimteni.

Rakstnieka garīgais stāvoklis gribot negribot atklājas viņa galvenajos varoņos. Zariņa varoņi ir pilnīgi izmesti no vides, laika, sabiedrības, bez jebkādas nākotnes un ikdienas perspektīvas. To neviens nespēj izturēt. «Dvēseļu bojāeja» kādās latvieša un angļu meitenes kāzās ir sapulcējušies abu laulāto radi un draugi:

«Vienā istabas stūrī ap Organizācijas vīru ir sapulcējušies saimnieks, saimniece, kaimiņu pāris un Indulis. Organizācijas vīrs iesāk «Daugavas Vanagu dziesmu». Pēkšņi Brigītas radinieki it kā pamostas, un divas kaimiņienes, ieskrējušas istabas vidū, sāk dejojot, skaļi dziedot «Rādi ceļu, Brauna māte!». Es pieeju pie galda, man reibst, paņemu pudeli viskija un, pielicis pie mutes, dzeru. Sūrais dzēriens tek gar un pa kaklu. Es nekā neredzu. Kad beidzu, istabā ir klusums. Visi uz mani raugās — pārsteigti un tiesādami. Viss sagriežas. Es iestiepu galvu sienā un sāku blaut. Ne vārdus, bet skaņas — māti Braunu un Daugavas Vanagus, abas dziesmas sajauktas vienā nesakarīgā skaņu lēverī.» (Dvēseļu bojāeja, 122/3)

Neviens cits trimdas prozas rakstnieks nav parādījis tik nesaudzīgi trimdinieka vientulību, pazaudētību,

pamestību, pesimismu, izmisumu, bezcerību, rezignāciju un garīgo nesamaņu kā Guntis Zariņš. Atliek vēl pēdējā cilvēka brīvība: «Ciest / Vai izbeigt ciest.»

1965. gadā Guntis Zariņš viesojās Rīgā. Es nezinu, kādi iekšēji konflikti viņam pēc tam vēl piedevām radās, kādas neatrisināmas iekšējas sadursmes un izmisums. Zariņam toreizējos apstākļos nebija ko cerēt uz savu darbu izdošanu Latvijā. Par viņa pašnāvības cēloņiem un izraisītāja momentu tika daudz spekulēts. Bet Rīgā vēl ir cilvēki, kas viņu toreiz pazina un kas noteikti vēl atceras savas sarunas.

Guntis Zariņš savā stāstījuma veidā vēl ir tradicionāls, bet ar Andreju Irbi trimdas prozā radies sen gaidītais pagrieziens. Jānis Rudzītis saredz Irbes pirmajā noveļu krājumā «Mums nav svētvakaru» (1962) Aleksandra Čaka stāstu un tēlojumu turpinājumu.

«Mūsu pārāk sastingušās prozas tradīcijās beidzot parādījusies griba iet tālāk... un meklēt jaunas iespējas izteiksmē, tēlojuma un vēstījuma veidā, tuvoties eksperimentiem.» (590)

Irbes noveles atrodas uz robežas starp brīvo fantāziju un realitāti, tās nav noteiktā laikā un telpā — lai gan vietām acu priekšā nostājas kāds Zviedrijas dabas skats, bet tas kā tāds nav vārdā minēts. Dažas vietas — it īpaši otrajā krājumā «Marisandra kaza» — man asociējas ar Bergmaņa filmām.

Jānis Rudzītis saka: «Ir nojauktas robežas starp reālo un ireālo, starp apziņas un zemapziņas novadiem, saārdīts, samētāts un sajaukts viss tas, kas varētu veidot stingrāk sižetu un fabulas pavedienu.» (591)

Istenībai nav nekādas nozīmes pašai par sevi. Vietas ir objektīvas un neitrālas. Laiks neizbēgami ir Irbes paša trimdas laiks. Cilvēks šeit parādās kā atsevišķs indivīds, izolēts savā dabīgajā apkārtnē, — bet kas trimdā ir dabīgs. Mēs gadu desmitiem esam lolojuši kādu piederības sajūtu, kas ar īstenību nesaskan. Bet, kamēr pirmajā krājumā tas pielīdzināms «Dubultapgaismojumam» (pēdējā novele), kur notikumu sajaukums pielīdzināts fotofilmai, kas apgaismota divreiz, otrā krājumā tas ir kāds siluets, kas izceļas pret vakara debesīm (Bergmaņa «Septītais zīmogs»). Viņa kontakti ar citiem cilvēkiem ir nenoteikti, netverami. Cilvēki ir bēgļi, trimdinieki absolūtā nozīmē.

Juris Silenieks saka: «Sī trimdas rakstnieku paaudze izjūt trimdu ne vairs kā norobežotu politisku problēmu, bet gan kā cilvēces liktenību, un tā spējusi visdabiskāk saliedēt nacionālo un vispārcilvēcīgo. Modernais cilvēks, patapinot Kamī metaforu, ir trimdinieks pats savā karaļvalstī, kur viss, kas aicina uz dzīvi, apliecina arī tās absurdumu.» (Jaunā Gaita, № 95)

Latvietis trimdinieks parādās šajā krājumā tikai divās novelēs: «Viesulī», kur aiz loga plosās viesulis, bet iekšā vājā sveču gaismā skan latviešu laikraksta redaktora frāžaini tukšie vārdi. Otrs stāsts ar tiešu trimdas tematiku ir «Vienīgā vieta». Tā ir atbilde uz jautājumu: «Kā tas ir, kad atgriežas?» — vai atgriešanās vispār ir iespējama. Irbes atbilde: nē, nav iespējama, jo vieta, galvenokārt laiks un cilvēka apziņa vairs nesaskan. Nav iespējams atgriezties mājās, jo starp to cilvēku, kas kādreiz devās prom, un to, kas kādu dienu atgriežas, kā milzīga plaisa ir laiks, kurš pārrāvis itin visas agrākās saites. Tas, kas bēglim, trimdiniekam palicis atmiņā, ir kāda agrāka laika idealizēti brīži, kam vairs nav nekāda sakara ar īstenību.

Glūži savādākā veidā trimdas problēma apskatīta Ilzes Šķipsnas romānā «Aiz septītā tilta» (1965). Romānā apskatīts cilvēka duālisms, dvēseles divdabība kādā sievietē, kas sākumā figurē kā divas personas: Solvīta un Edīte. Abas ir attēlotas kā skolas draudzenes no Latvijas laikiem, kuras kara laikā pazaudējušas kontaktu, bet Ņujorkā atkal nejauši satikušās. Tikšanās un sarunas starp abām sievietēm ir tik reālas, ka lasītājs sākumā nespēj iedomāties, ka te būtu attēlota viena persona. Abas ir tieši pretēja rakstura: Solvīta — dzīvei pievērsta, žilbinoša, Edīte — sevis noliedzēja. Ar laiku pretstati abu personu starpā sāk pietuvoties, vēlāk pat tik tālu, ka pat atsevišķi teikumi abām sakrīt. Tragēdija šajā dzīvē «aizmetusies ne vien tīri personiskajā, vispārcilvēciskajā dvēseles duālismā pašā par sevi, bet arī tajā duālismā, ko uzspiedusi trimda vai, pareizāk sakot, vēlēšanās dzīvot trimdā dubultu dzīvi, lai mēģinātu iekļauties svešajā vidē un tai pašā reizē paliktu pie savas tautas». (J. Rudzītis. Raksti, 634) Solvīta var bez grūtībām iekļauties svešā vidē, toties Edīte dzīvo kādu «slepenu dubultu dzīvi» un jūtas brīva tikai savās četrās sienās. «Veltīgs ir vecās Melvija

kundzes padoms: «Iemācaities mūsu paražas un tikumus, aizmirstiet savējos, ja jums tādi ir.» Edīte to nespēj, viņa paliek braucēja «pa nepareizo ceļa pusi», tālab lemta bojāejai.» (635)

Bet arī Solvīta, kas «vienmēr un visur ir savā vietā», brauc pa nepareizo ceļa pusi, un abas nositas auto-katastrofā. Un tikai beidzamajā lappusē atklājas, ka Solvīta un Edīte ir viena persona un abas — nu jau Edīte Solvīta Melvija — atdusas zem kapakmens, kas ar savām kontūrām atgādina Latvijas karti. Ceļa rādītāja akmens ar Latvijas apveidu kļuvis par kapakmeni amerikāniskā vidē.

Līdzīgi motīvi atrodami Šķipsnas otrajā romānā «Neapsolītās zemes» (1970). Malva, galvenā varone, kāda arheoloģe, pēti dzīvības koka nozīmi vecās kultūrās, bet reizē meklē kāda nezināma latvieša pēdas, līdz pati pazūd bez vēsts.

«Viņš neatbildot, viņš esot pazudis» — un — «Viņa esot pazudusi» — lūk, grāmatas pirmais un pēdējais teikums.

Man šis romāns jau pirms divdesmit gadiem sagādāja lielas grūtības un tagad pārlasot — atkal. Man liekas, ka taisnība būs Jūrim Sileniekam, kas teicis, ka Ķīkaukas, Veisbergas un Šķipsnas darbos mēs atrodam «vairāk vai mazāk asimilējušos Latvijas bēglus».

«Šķipsnas iztēlē trimda ar savu vientulību un nepiederību kļūst gandrīz kā kāds privilēģēts cilvēka stāvoklis, kas kultivējams, lai sasniegtu perfekciju, un cieši sargājams no sārņiem, kas sakrājas ar pieķeršanos ikdienas dzīvei. Trimda ir brīvības tīrākā izpausme, cēlāka dzīves forma.» (Jaunā Gaita, № 95)

3

Manis nav šai istabā,
Ne jūsu smieklos un runās.
Kaut vāji izliekos,
Ka būtu.
Nav nozīmes uzmanību pievērst.
Briesmīgā caurvējā sēžu
Un gaidu,
Ka kāds durvis pievērs.

(Neklātiene)

Viena no Veronikas Strēlertes dzejas raksturīgākajām īpatnībām ir viņas distancēšanās, kā Jānis Rudzītis jau 1951. gadā savā recenzijā par «Gaismas tukšnesiem» rakstīja, virsrakstā likdams «Dižciltīgais eremitisms». Rudzītis turpināja, ka Strēlerte runā par «aiziešanu, pār pazušanu, ieslēgšanos kaut kur tā, ka nekas vairs nevarētu skart un ievainot». (Raksti, 409)

Tas nevarēja piepildīties. Veronika Strēlerte nevienā citā krājumā sevi neparāda tik ievainotu un aizskartu kā tieši pēdējā — «Pusvārdos». Tā vairs nav nekāda distancēšanās, tā ir neklātie — sāpīgi klātesoša. Šī dzeja visizteiktāk un visbūtiskāk ir ārējo iespaidu, proti, trimdas nosacīta. Bet trimda nav tikai ārējie iespaidi vien — trimda ir visu šo dzejoļu avots. Blakus dzejoļu saturam mainās arī to būtība, jo ar laiku katrs trimdinieks mainās. Kaut kad trimdinieks apjēdz, ka šajā svešajā zemē mēs nedzīvosim tikai pārejas laiku, lai pēc tam atgrieztos dzimtenē, bet ka šajā zemē būs arī jānomirst, kā Velta Toma to kaut kur teikusi. Veronika Strēlerte to izsaka vēl skaudrāk: «nākotne .. ir kapa vieta kādā patvēruma zemes kapsētā.» Šī apziņa vairs nav izdzēšama no visas turpmākās dzīves.

Askētiska dzeja, gandrīz jau lakoniska. Vairs tikai kāda stāvokļa novērojums un konstatējums, klātbūtne caurvējā, izmestā vārdā, kad trūkst spēka piecelties un aizvērt durvis uz to pasauli, kurā tas viss gan vēl notiek, bet kuras jau sen vairs nav, jo sen jau vairs nav sabiedrības, vai nu to trimdiniekiem patīk dzirdēt, vai ne.

Kas «Žēlastības gados» vēl bija «Nevienam nepiedēriņa zeme» (dīvainā kārtā šis dzejolis nežēlīgi asociējas ar krājuma «Mēness upes» dzejoli «Zemgales klājumā»), nu «Pusvārdos» kļuvis par zvērudārzu, kurā vairs nespēj izšķirt, kurš pingvīns vai pērtiķis, kurš cilvēks. No šī zvērudārza (apzīmējums grāmatā atkarotās vairākas reizes) vairs tikai aita spēj rādīt ceļu uz debesīm (te būtu vietā interesants motīvu salīdzinājums ar Čaku un Uldi Bērziņu, kuriem aitas vietā kaza vai nu kāpj debesīs, vai iezvana paradīzi).

«Mēness upes» — tā bija vispār pirmā dzejnieka grāmata, kas iznāca trimdā, — «Mēness upes» dzejoli vēl bija mierinājums un balsts daudziem, tomēr Strēlerte pati kādā intervijā ar Jāni Rudzīti 1951. gadā izsakās: «ir tāda sajūta, ka jāraksta tukšumā.» Rakst-

nieks svešā vidē, svešvalodas vidē — Strēlertei tuvākas ir romāņu zemes un valodas —, ar mazas tautas valodu kā savu mātes valodu, par kuru nevienam nav ne mazākās intereses, šāds rakstnieks ir apdraudēts pašā savā pamatā un identitātē, ne tikai apdraudēts, bet varbūt jau iznīcināts. Nav jau tikai atņemta eksistences iespēja, bet dzīves tiesības un jēga.

Strēlertei toreiz likās, ka «Gaismas tuksneši» būs viņas pēdējais dzejoļu krājums. Laimīgā kārtā tas nepiepildījās (es personīgi Strēlertes dzeju atklāju tikai ar «Zēlastības gadiem»), bet atstatumi starp krājumiem kļuva arvien garāki. Starp «Gaismas tuksnešiem» un «Zēlastības gadiem» pagāja desmit gadi, bet starp «Zēlastības gadiem» un «Pusvārdiem» — garš klusums, vairāk nekā divdesmit gadi.

Tīri skaitliski ņemot, Strēlertes literārais devums 45 trimdas gados ir mazāks nekā laikā līdz 1945. gadam. Protams, nāk klāt viņas tulkojumi, apceres un grāmatas, kuras iznākušas viņas redakcijā, bet arī šo darbu produktivitāte apsīkst un pārtrūkst 60. gadu vidū.

Strēlerte pati saka par savu literāro darbu: «Rakstīšana man nekad nav bijusi nepieciešamība, tādēļ arī produkcija tik maza. Bieži esmu rakstījusi tikai, paklausot kādam redaktora aicinājumam. Latvijā rakstīšanu stimulēja literārā sabiedrība, zināms sacensības gars. Vairāki darbi radušies citu personu ierosmē, sevišķi tulkojumi. Trimdā rakstīšana bijusi tikai brīvo brīžu nodarbība, bet arī brīvajos brīžos bieži vien nogurums bijis stiprāks par vēlēšanos rakstīt.»

Divdesmit viens gads, kad trimdas periodikā parādās tikai pa retam dzejolim. Tātad Strēlerte kopš daudziem gadiem atsacījusi sniegt jebkādu mierinājumu. Līdz ar to viņa apzināti atrāvās no savu agrāko lasītāju daļas, respektīvi, viņa atstāja lasītāja ziņā viņai sekot.

Veronika Strēlerte nav tur atrodama, kur citu priekšstatu un jēdzienu grib viņu redzēt — tas pats attiecināms uz viņas recenzentiem un lasītājiem Latvijā. Strēlerte nekādi neatbilst tam priekšstatam, ko lasītājs ar savām interesēm un mērķiem no viņas guvis. Un pat tas, ko kāds domā beidzot viņā sapratis un atradis, var būt pavisam maldīgs uzskats, jo acīmredzamais var būt acu apmāns, kā viņas dzejolis «Lietavas» rāda:

Laimīgas dienas
tiem, kam jāraud.
Nepateiks garamgājējs —
asaras vai lietus
uz vaiga.

Atvadas, kas jau tik skaudri ieskanējās «Mēness upē» un tad arvien sāpīgāk turpinājās visos nākamajos krājumos, «Pusvārdos» liekas galīgi īstenotas. Es nezinu latviešu literatūrā nevienas citas grāmatas, kas būtu tik pilna atvadu. Un, kas nav tieši atvadas no kāda tuva cilvēka, ir tomēr pilns tieksmes uz rezignatīvu apklūšanu. Kļūt vientuļam svešumā ir gandrīz nepanesami. Vairs tikai retais dzejolis, kur Strēlerte ir pārsteidzoši klāt un ņem dalību — dzejoli par Benedikta smaīdu, par Rīgas kaķi. Liekas, ka Strēlerte tajos būtu pamodusies no kādas rezignācijas vai sastinguma. Bet ir arī tādi dzejoli, kas apbur ar kādu īpatnēju šarmu un humoru, jā, pašironiju, piemēram, «Bikstu nabagmāja» un «Bērinieki». Strēlertei ir burvīga humora izjūta un pašironija, bet — arī tās var maldināt. Dažreiz liekas, ka ironija un pašironija reizēm ir vienīgais līdzeklis pret dzīves nejdzību. Lasot viņas dzejoļus, es esmu vienmēr jutusies kā kāda bezdibeņa malā, it īpaši «Pusvārdos» ir vesela virkne dzejoļu ar ļoti bīstamu spriegumu. Un arī Strēlertes smalkā ironija bieži vien virzās šī bezdibeņa malā.

Žēlastības gadi ir pagājuši. Te tiek bez žēlastības minēta kāda neklātie, kas nesniedz pat šķietamu piepildījumu. Strēlerte ir «uz klusēšanas sliekšņa», kā Mārtiņš Lasmanis savā recenzijā par «Pusvārdiem» teicis, bet — viņa tomēr neklusē. Paldies Dievam, ka Strēlerte neklusē.

Pāvils Johansons kādā biogrāfiskā rakstā par savu māti saka: «Ja būtu kas jākritizē, tad tā būtu zināma sevis noliegšana un ik pa reizei nemotivēts pesimisms.»

Es nevaru tam lāgā piekrist, jo Strēlertes pesimismam un rezignācijai ir gan pamats. Savā dzejolī par Berlīni 1945. gadā viņa saka:

Sais drupās es nomiru vakar.
Daudzi vēl mirs, ko nošauj, apber un pakar.
Ej tālāk! Un klausies sirds dzīvajā pukstā.
Baudi karul! Jo miers —
Balss tai izdzisa čukstā —
Miers būs drausmīgs.

Citēšu vēlreiz Pāvilu Johansonu: «Tā bija tikai likteņa sagadīšanās, ka viņa pati briesmu brīdī (t. i., amerikāņu uzlidojumā Berlīnei 1945. gada 3. februārī) neatradās pie kolēģām,» — latviešiem, kas šajā uzlidojumā gāja bojā.

Šajā dzīvē nekas vairs nav paliekošs. Visam ir tikai pārejoša nozīme, būtībā — vairs nekāda. Latvija ir vairs tikai atmiņās. Un, ja mēs to redzam arī uz vietas kādā apciemojumā, tad tas ir tomēr skats no tāluma. Dzimtene vairs nav atgūstama. Tā ir kopā ar bērnības un jaunības atmiņām pazudusi uz visiem laikiem. Kas to pazaudējis, ir arī pats pazudis. To neglābj arī nekādi žēlsirdīgi atmiņu skati, ar kādiem visas trimdas literatūras ir nejēdzīgi piebārstītas. Istas ilgas pēc dzimtenes neļauj cilvēkam ieslīgt kādā pašņoželā — istas dzimtenes ilgas trimdinieku iznīcina.

Veronika Strēlerte pati savos dzejoļos nav atgriezusies Latvijā — atgriezušies ir tikai viņas dzejoļi. «Pusvārdos» ir uzrādāmi tikai četri dzejoļi ar Latvijas motīviem: «Pārņacējs», «Rīgas kaķis», «Pie māsas kapa» un «Noruna». Bet tieši starp šiem dzejoļiem atrodas panti ar trimdas motīviem — «Gotlandes krastā». Starp «Kurzemes krastu» un «Gotlandes krastā» ir 40 gadi svešuma un trimdas, vientulības, rezignācijas.

Bet, ja māksla nedrīkst atnest cerības, tad šo dzejoļu cerība ir viņu esamība. Klajš klusums, un tomēr šeit un tur pa dzejolīm, nelietojamam nekāda ideoloģijai, nelietojamam arī trimdai. Viss taču pateikts, bet atgūts nav nekas. Un tomēr — šiem dzejoļiem ar visu savu lielo pesimismu un rezignāciju ir kāda pašapziņa un pašpalāvība, kādu Strēlerte pati, liekas, savā dzejā vairs neredz. So dzejoļu pašsaprotamība ir to pilnīgais izmisums un radikālā vientulība. To tikai retais spēj panest.

Bet, kas liekas tik ļoti privāts, būtībā ir visas trimdas traģēdija. Tā ne tikai no «Vienkāršiem vārdiem» uz «Pusvārdiem» ir noslēdzies loks, bet arī no «Mēness upes» uz «Pusvārdiem».

Vai gan no dzīves
Kas ceļas,
Vai iznikst no nāves.
Dziesma aizstiepjas pāri
Klajumu klajumiem.

Tek no stelles stellē,
Pārtiek pavediens,
Tek no dzīves dzīvē.

Pasaules saklaigājas,
Saules no debesīm staigā.
Arī es
Atrādīšos.

Tā Velta Sņķere sevi raksturoja 1965. gadā iznākušajā grāmatā «Pašportreti». Un tik skops, cik šīs rindas visā biežajā krājumā, ir arī Sņķeres literārais devums — kvantitatīvi vērtējot.

Viņa debitē 1950. gadā krājumā «Trīs autori», kurā ievietotie dzejoļi daļēji jau sarakstīti 1936., 37. gadā. 1961. gadā iznāk «Nemitas minamais», 1967. gadā «Piesaukšana», 32 lappuses plāna burtņiciņa, ar kuru savā laikā tika iesākta Imantas apgāda jauno autoru mazā sērija.

Kopā tātad ap 150 dzejoļu apmēram 50 gadu laikā. Tas nav daudz. Un, iepazīstot Veltu Sņķeri, tas liekas tīri neticami, jo viņa nebūt neatstāj iespaidu, ka būtu sevi izrakstījusi tukšu, — tieši pretēji, liekas, ka kuru katru brīdi varētu rasties kas jauns. Sādu iespaidu būs guvusi arī Māra Zālite, atstāstot «Karogā» savu tikšanos ar Sņķeri Londonā.

Jānis Andrupš kādā recenzijā par Veltu Sņķeri teicis: viņa ir «pirmā, kas sāka rakstīt tā, it kā iepriekšējā dzejas tradīcija uz viņu neattiektos. Nekādas agrāk lietotas formas viņu neiegrožoja, iekopto ritmu skanīgums nevinlāja.»

Mēdz teikt, ka Sņķere esot sirreāliste. Šāds apgalvojums, liekas, tiek pārņemts no raksta rakstā kā negrozāma patiesība. Toties Velta Sņķere pati par sevi saka: «neesmu sirreāliste parastajā nozīmē.»

1924. gadā Andrē Bretons publicēja savu «*Manifeste du Surréalisme*», 1934. gadā «*Second manifeste du Surréalisme*», kur māksla deklarēta kā sapņa visuvarenība, visuspēcība, kā domu rotaļa bez jebkādas lietderības, kur visi psihiskie mehānismi tiek iznīcināti ar t. s. tīro automatismu bez jebkādas intelektuālas kontroles. Reālais un sirreālais, ireālais netiek vairs izjusti kā pretstatī.

Šī sirreālisma definīcija ir jāatgādina, lai redzētu, ka tā uz Sņķeres dzeju neattiecas. Toties viņas literārais devums veidojies neapšaubāmi Rainera Marias

Rilkes simbolisma un Pola Valerī *poesie pure* iespaidā. Dzejai jāatrod tīrā poētiskā izteiksme, atsakoties no ierastās īstenības. Katrs skats uz lietām, kas neatsvešina, ir nepareizs. Dzejošana ir kombinācija ar vārdu materiālu, līdz atrasta tīrā valodas forma. Valerī dzeju raksturo kā «brīnišķīgu un ļoti vārīgu līdzsvaru starp juteklisko un intelektuālo valodas spēku».

Modernā dzeja kopš Rembo un Malarmē ir kļuvusi arvien vairāk par valodas maģiju. Attiecībā uz Veltu Sņikeri Jānis Rudzītis runā par «maģisku dzeju», Gunars Salpiņš lieto jēdzienu «buramvārdi». Var iet vēl tālāk un lietot vēl citu jēdzienu, kas ieviesies 20. gs. modernajā dzejā — suģestija. Suģestija rodas tad, kad intelektuāli virzīta dzejošana atraisa maģiskus spēkus, no kuriem lasītājs nevar izvairīties, ja arī viņš «nesaprot». Šis suģestējošais spēks rodas no skaņas un ritma, bet arī no nozīmes, kāda atrodas vārda apkārtņē, vārda nomalē, savienojumos vai jaunvārdos. Faustiskais jautājums, vai sākumā bija vārds vai darbs, uz to neattiecas. Sarunā ar Māru Zālīti Sņikere runā par vārdiem, «kas darās». Sņikeres vārdi nav vairs tikai konkrēta jēdziena nesēji vien, bet, tos lasot, rodas nojauta par lietu sākotnējo īsto dabu. Mijiedarbe starp šodienas konkrēto un pagātnes daudznozīmību, starp gadsimtu ilgām maiņām piešķir šai dzejai spēcīgu spriegumu. Nevis pasaule ir reāla, bet pats vārds. «Vārds — mantra» un dzeja kā valodas, pasaules maģiski suģestīva veidošana. Bet nedrīkst rasties pārprattums: nevis dzejolis kaut ko **nozīmē**, bet tas ir.

Veltai Sņikerei ir dažāda rakstura dzejoļi — individuāli pārdzīvojumi, intelektuālas pārdomas, rēbusi, kas jāatmin, arī sava veida aforismi un daži dzejoļi ar mazliet patriotiskiem motīviem, bet tie nav viņas iespaidīgākie. Sņikerei saskare ar ārpasauli ir tiktāl nozīmīga, cik skar viņu pašu.

Lai gan atstarpes starp atsevišķiem krājumiem ir visai garas, pāreja no vienas grāmatas uz otru liekas tiešs turpinājums. «Trīs autoru» pēdējā dzejoļa virsraksts «Ja atminētos» turpinās grāmatas «Nemitas minamais» virsrakstā. Vispār — Sņikeres dzeja ir fascinējoši atkārtojumi, variācijas, fragmentāras norādes, mājieni, aizrādījumi un refleksijas. Un tas viss kādā neparastā gaitā — nevis ierastajā no dzīvības uz nāvi, bet otrādi — «ja atminētos sevi atpakaļ»...

Sniķeres dzeja ir reizē minējums un atminējums, reizē ceļš un atklājums, reizē iegrimšana un izniršana no vārdu parastā jēdzieniskuma:

Es iekritu vārdu atvaros
Un līmeņiem cauri grimu.

Virš manis ūdens dziļš un kluss,
Es šķetinu savus apvāršņus.

Dzīles tumsība
Tin un neatdod,
Vējš un uguni
Zin, bet neatrod.

Vējš un uguni
Zin, bet neatrod,
Dzīles tumsība
Tin un neatdod.

Es iekritu vārdu atvaros
Un līmeņiem cauri grimu.

Virš manis ūdens dziļš un kluss,
Es šķetinu savus apvāršņus.

Iegrimt vārdu pirmatnējos slāņos, kur vārdi vēl «darījās» un radās iedarbīgi buramvārdi un lāsti. Sugestējoša, gandrīz hipnotizējoša iedarbība rodas no atkārtojuma, mainīgā ritma un vibrējošās skaņu burvības. Sniķeres vārdiem ir pilnīgi vizuāls un juteklisks skaistums.

Velta Sniķere savā dzejā reti dod atbildes, viņas risinātie temati paliek ceļa fragmenti. Dažkārt kāds dzejolis liekas kā pamošanās no kāda sapņa, citreiz tieši iegrimšana sapnī. Bet Sniķeres dzejā svarīgs nav atrisinājums, svarīga ir pati dzeja — intelektuālās skaidrības un jutekliskā noslēpuma kopējais saskaņojums.

Runājot par Dzintaru Sodumu, ir vispirms jānožēlo, ka viņa vārds vairs nav nekur sastopams, — ar šādiem vārdiem Veronika Strēlerte pirms vairāk nekā 20 gadiem ievadīja savu referātu par Sodumu kādā lekciju ciklā par latviešu moderno dzeju. Tas pats jāsaka arī šodien — nekas nav mainījies. Starp «Trīs autoru» iznākšanu 1950. gadā un «Ulisa» tulkojuma parādīšanos 1960. gadā ir desmit gadi intensīvas literāras darbības, bet pēc tam negaidīts un garš klusums. Negaidīts tādēļ, ka vēl 1958. gadā par Sodumu lasāms «Jaunajā Gaitā» (№ 13): «Viņš strādā rūpīgi un daudz.

Pilns jaunu domu un uzskatu leņķu. Izdomā, izanalizē un kā ķieģeli noliek savas personības būvē. Nevienš viņa darbs nav tikai brīža inspirācijas skaids, bet gan jaunatklāta pakāpiena deklarācija. Šķietamais gausums, tieši otrādi, ir liels spēks. Soduma dzīvoklis ir pilns sastrādātu materiālu.» Un tālāk: «Dzīve un daiļradīšana Sodumam ir viens un tas pats.»

Tie ir tie paši desmit gadi, kurus Dzintars Sodums, «Ulisu» tulkodams, «Stokholmā ar Džoisu cēlies un gūlies» (G. Saliņš, Jaunā Gaita, № 20). Bet līdz ar gatavo tulkojumu tiek pārrauta vai izsīkst Soduma paša literārā darbība. Liekas, ka savijies tulkošanas darbs ar Soduma paša literāro darbību — vienam izbeidzoties, pārtrūkst arī otras pavediens.

Ir parasts apskatīt Sodumu atsevišķi kā dzejnieku, tulkotāju, prozistu, bet man liekas, ka būtu drīzāk jāapskata tulkojuma iespaids uz literāro darbu vai vismaz abi vienlaicīgi. Rietumu literatūrās blakus lieliem literāriem kapitāldarbiem pasākts publicēt arī rakstnieka darba klades vai darba dienasgrāmatas. Es nezinu, vai Sodumam tādas ir bijušas, bet trimdas apstākļos par tādas un līdzīgas sekundārliteratūras izdošanu nav ko domāt. Jau tā «Ulisa» tulkojuma parādīšanās bija iespējama tikai ar literatūras entuziastu materiālo atbalstu un galvošanu, līdz Jānis Abučs to varēja izdot savā Ziemeļblāzmas apgādā. Lai būtu saprotamāk, kādos apstākļos darbojas vairums latviešu apgādu trimdā: Jānis Abučs maizes darbā ir bijis burtlicis kādā zviedru drukātavā, bet pa vakariem un nedēļas nogalēm viņš ir salicis latviešu grāmatas, tanī starpā tādus kapitāldarbus kā Raiņa Kopotos darbus, Jāņa Rudziša Rakstus un «Ulisu». Man liekas, ka Soduma tulkojums vēl nav pareizi novērtēts. Tas ir salīdzināms vienīgi ar Raiņa «Fausta» tulkojumu savā rezultātā un arī savā nozīmē. Sodums «Ulisu» — kā pats saka — ir «tulkojis latviešu valodas godam» («Jaunā Gaita, № 13). Latviešu valodas — un arī latviešu literatūras. Tas ir ne tikai milzīgs kultūrpolitisks veikums, bet toreiz un šodien pierādījums latviešu literatūras eiropiskai varēšanai.

Tā dzejnieku paaudze, kas debitēja trimdā, sākot ar Dzintaru Sodumu, vērsās pret tradicionālo patriotisko dzejošanu. Soduma protests pret etablēto patriotisko dzeju bija ass, nesamierināms un apzināti provokatīvs,

tas tēmēja uz lūzumu ar visām nacionālām konvencijām. Šī provokācija Sodumam izdodas — Jānis Rudzītis viņam piedēvē «anarhista īgnumu», kurš ar saviem dzejoļiem un saviem spriedumiem par literatūru kaitinājis dažu labu pa labi un kreisi, pats it kā «spraukdamies uz slavu».

Diez vai, jo, kas Sodumu pazinis, zina teikt, ka viņš bijis «ar izteiktu godīgumu pret sevi, lasītāju un vielu» (Jaunā Gaita, № 13). Jau 1949. gadā Sodums deklarējis, ka «rakstniekam jābūt ar «atbildības sajūtu pret savu paaudzi»» (Rudzītis. Raksti, 151). Šī atbildības sajūta pret savu paaudzi nav nebūt tikai kopīgās «izteiksmes manierēs» (Rudzītis), bet gan meklējama patiesīgumā — kā to vēlāk uzsvēris Guntis Zariņš.

Soduma agresīvie literārie un literatūrzinātniskie uzbrukumi ir drīzāk sava veida pašaisardzības mehānismi — tādi paši kā tie, pret kuriem Sodums vērsās, jo cilvēki, kas bija palikuši dzīvi, nevarēja sev atļaut psihiski apjēgt, kas ar viņiem bija noticis, ko viņi bija pārdzīvojuši un galvenais — kam.

«..audzināts autoritārās iekārtas garā, Sodums astoņpadsmit gadu vecumā — laikā, kad indivīds visvieglāk ievainojams, — piedzīvo neatkarības bojāeju.

Krievu okupanti viņu trenkā sarkanarmijā jaunkareivju apmācībās, deportē tēvu. Nāk karš, legionā laiks Volhovā, kara ziņotāja klīšana, līdz viņš, saredzot ilūziju bezjēdzību, kļūst mežabrālis, tad bēglis Zviedrijā.

Katra vara, katra pārmaiņa ir prasījusi nobirumu draugu un laikabiedru pulkā. Katrs krieviem līdzī aizgājušais, katrs latviešu SD vīrs ir viņam cirtis rētu.» (R. R., Jaunā Gaita, № 13)

Kas vēsturi ir piedzīvojis kā katastrofu, visu savu un citu gribēšanu un varēšanu, pat dzīvību ziedošanu kā pilnīgi veltīgu, kas rezultātā redzējis atkāpšanos, kapitulāciju un zaudēšanu, tas visu mūžu vairs nespēj atbrīvoties no šī pazemojuma un nespēka sajūtas. Glābta ir tikai kailā dzīvība, bet tas tad arī ir viss. Nekāda cilvēka cieņa nav glābta, neviens pazemojums nav padarīts par nebijušu, nekāds garīga līdzsvara stāvoklis vairs nav atgūstams.

Es ticu, Rex, tavs pūslis ir no dzelzs,
Pie tavām kājām varu dusēt,
Pilns dzērums un guris pusē.
Vienalga viss, bet, ja tu mels

Par morāli un grēku laiku,
Ka būs bez marmora man kaps,
Tad ievēro — es esmu labs,
Jo tu man patīci vismaz šo laiku.

*(Nakts zem Kārļa XII postamenta Stokholmā
uz Grēncēpingas stūra)*

Pieminekļa «pakājē novietoti četri «miezeri», katrā stūrī pa vienam. Tie ir mūsu zemes suvenīrs pie Stokholmas svārka, jo šos miezerus 1701. gada ziemā zviedri atņēma sakšiem Daugavgrīvas cietoksnī,» Andrejs Johansons raksta savā esejā «Kārlis XII latviešu novados».

Es zinu vēl dažus citus, kas šeit pārlaiduši dažu labu nakti zem Kārļa izstieptās rokas, kura rāda uz izbijušās zviedru lielvalsts otru lielāko pilsētu pēc Stokholmas — uz Rīgu. Bet tā lielvalstis nāk un paiet — paliek tikai pieminekļi pāri.

Cik Sņikere ir subjektīva, tik Sodums piesaistījies dzīvei, kāda tā ir ap mums un kādu mēs piedzīvojam kā realitāti. Sodums to parāda ļoti dzīvā, priekšmetīgā un krāsainā valodā. Bez jebkādiem aizspriedumiem viņš arī lieto iestarpes no citām valodām, pat tālāk iedams par Čaku.

Katra rakstnieka apklušana, vienalga, aiz kādiem iemesliem, ir traģēdija, bet trimdā kāda rakstnieka apklušana ir mūsu visu kopējā traģēdija, jo kopējs zaudējums. Trimdā apklusināt rakstnieku nozīmē iznīcināt viņu ne tikai garīgi, bet, iznīcinot viņa mūža darbu, viņš tiek iznīcināts arī fiziski. Un mēs līdz ar viņu, jo tiek iznīcināts mūsu **kopējais** mūža darbs. Apklusinot vienu, mēs visi kopā tiekam pievirzīti pa soli tuvāk kopējai apklūšanai un līdz ar to nebūtībai.

Piecdesmito gadu otrajā pusē kā Latvijā, tā trimdā vienlaicīgi sākās jauns dzejas attīstības posms. Latvijā tas saistās ar Ojāra Vācieša, Vizmas Belševicas, Imanta Ziedoņa vārdiem, trimdā ar Ņujorkas Elles ķēķi.

Kad 1957. gadā Grāmatu Drauga apgādā iznāca Gunara Saliņa «Miglas krogs un citi dzejoļi», tam toreiz bija «meteora efekts» (Rudzītis. Raksti, 702). Gadu vēlāk sekoja Linarda Tauna debija «Mūžīgais mākonis» — bija dzimis Elles ķēķis.

Gunaram Saliņam līdz šim iznākuši tikai trīs dzejoļu krājumi: jau minētais «Miglas krogs un citi dzejoļi» (1957), «Melnā saule» (1967) un «Satikšanās»

(1979). Gunars Saliņš ir tikpat liels mazrakstītājs kā Veronika Strēlerte. Viņa dzejoļu krājumi mēdz parādīties ar gandrīz tikpat lielām atstarpēm, bet katra krājuma iznākšana ir literārs notikums.

Astrīde Ivaska Gunaru Saliņu ir dēvējusi par «divu saulu dzejnieku», kurā dzejas pasaule ir mītisko vasaras un ziemas saulgriežu varā. Tālu ziemējos vasarā saule nekad nenoriet, tāpat kā tā nekad neuzlec ziemas vidū. «Miglas kroga» dzejoļi koncentrējas ap šo vasaras sauli.

Kādā vēstulē Jānim Rudzītim Gunars Saliņš atzinies, ka viņu blakus Rilke, Eliotam, Frostam, Dilanam Tomasam un Himenesam ietekmējušas latviešu tautasdziesmas un pasakas, it sevišķi pasakas. «Esmu kādreiz iedomājies, kādēļ, raksturojot zināmas «brīnumainības» mūsdienu literatūrā, nelieto vārdu — pasaku vai pasakainais reālisms. [...] Vismaz pats jūtu, bez šīs takas nebūtu īsta pamata zem kājām.»

Tikai Gunars Saliņš var kādā dzejoļī, kas veltīts Dzintaram Sodumam, izsaukties «Apmežosim Ņujorku!». Un tikai Saliņam, kad Pavasaris pilsētā, bārdas vietā sāk dīgt zāle un plaukst pirmās vizbulītes.

Saliņa sapņiem ir sapņu reālisms, un šie sapņi vienmēr ir latviski. «Melnās saules» tituldzejoļī:

Mēs izejam ielās.

Krustus soļiem.

Un pazūdam lēnām
akmeņu tumsā
viens otram.

Bet tad — pēc stundas, divām? —
apstājamies reizē:
tumsa

mainās

kūp —

dvesmo pēc kvēpušiem balķiem un dzīvas
elpas! Un piepeši

pāri mums gailis dzied — un mēs redzam:

tek caur Ņujorku

seni taki, celtnes,

tek seni ģieburī,

senas, senas zeltenes...

«Sveiki, senās saules brāļi!»
tumsiņā noskan.

— Uz redzēšanos.

«Melnās saules» pamatnoskaņa ir dziļi traģiska. Nāves temats kā ūdensšķirtne ir starp abiem krājumiem (A. Ivaska). Bija miris Linards Tauns, bija miruši arī citi Ņujorkas rakstnieki. Elles ķēķis, kāds tas bija pastāvējis, tādā veidā vairs neeksistēja. «Melnajā saulē» viscaur jūtama neizbēgamā trimdas situācija, kad trimdinieku vietas kļūst retas un klusas. Tagad spēlē vairs tikai «bēru mūzikanti, kas nevar beigt» (dzejoli «Kādu bēru mūzikanti — Veltījums Elles ķēķim»). Te ir vesela nodaļa tikai ar bēru dziesmām. Un arī dzejoli «Atjaunošanās», kas ielikts starp visām bēru dziesmām un iesākas diezgan optimistiski («Mēs nākam atjaunot ticību, ka neesam vēl miruši»), Saliņš pats savam ticības apliecinājumam spēj tikai «puslīdz» ticēt.

«Satikšanās», līdz šim pēdējais Gunara Saliņa dzejoļu krājums, kas iznāca nu jau arī pirms vienpadsmit gadiem, ir satikšanās ar sevi, savu pagātņi. Latvijas — toreiz vēl tikai Rīgas — apciemojumi, šī tematika, sākot ar 70. gadiem, ienāk trimdas literatūrā Veltas Tomas, Olafa Stumbra, Gunara Saliņa, Valda Krāslavieša, Jura Kronberga darbos. Agrāk temats Latvija bija kā ilgu vai atmiņu tēlojums. Tagad tas kļūst reālāks, cik reālas var būt ciemošanās vai Rīga, skatīta caur viesnīcas logu.

Viens no labākajiem Saliņa dzejoļiem nodaļā «gar sirdi nomutuļo Baltijas jūra» ir «Piedzīvojums Rīgā — Kāda trimdas dzejnieka stāsts». Manuprāt, tas ir pats labākais vispār, jo parāda, cik satricinošs trimdiniekam šāds apciemojums var būt, tā ka pat zeme sāk lodzīties un ligoties, kad visi pamati grīlojas. Saliņš gan pēcvārdā min, ka dzejolis nesaistās ne ar vienu noteiktu personu vai notikumu ne Latvijā, ne ārpus Latvijas — bet lai nu viņš stāsta, asociāciju plūsma ir kā atvērtas slūžas.

Toties «Saliņa dzejoļi par trimdu nav optimistiski. Un ko gan citu varējām sagaidīt,» konstatē Mārtiņš Lasmanis. «Isais dzimtenes apciemojuma brīdis ir uzliesmojums, kas var vitalizēt un dot cerību sajūtas, kaut vai īslaicīgi. Svešumā ar katru gadu neatlaidīgi turpinās sadīlšana un atsvešināšanās, ko (Saliņš) pēkšņi komprimētā laika perspektīvā uztver kā procesu, kurā latvieši gluži apdullinošā ātrumā attālinās cits no cita.

Padrūmais trimdas vērojums (Saliņu) nenoved rezignācijā, vismaz vēl ne. Iepriekšējā krājumā tumsa zem melnām debesīm un vēl melnākas saules varēja pagāist kā pati no sevis, bet balsis un tēli no senās pagātnes iznira apziņā... Desmit gadus vēlāk tādi brīnumi atgadās retāk un to pastāvēšana ir apdraudēta. Dzejoli «Siena laiks», kas nobeidz trimdai veltīto grāmatas nodaļu, atskan brīdinājuma sauciens, aicinājums saglabāt savu identitāti un rīkoties, darīt neiespējamo, kamēr vēl nav par vēlu.» (Jaunā Gaita, № 134)

Linarda Tauna dzeja Latvijā pazīstama kopš 1988. gada, kad iznāca Ojāra Vācieša sastādītais krājums «Plivošana ar pilsētu». Mazāk — vai nemaz — būs pazīstams raksts, kuru Vācietis bija nosūtījis «Jaunajai Gaitai» laikam 1961. gadā. Tajā teikts: «Lasot Linarda Tauna dzeju, es jūtu, kur viņam pēkšņi pietrūkst kāpnēs viena spraišļa. Un domāji, kā jums patīk, es jūtu, ka tas ir tas tuvums, kurš man ir, bet viņam dzīve iegriezās tā, ka šī tuvuma pēkšņi nebija. Jo smalkāka cilvēka psiholoģija, jo šis trieciens ir dragājošāks.»

Neviļus nāk prātā Vizmas Belševicas «Pēckara motīvs: Rūjiena»:

Rūjiena — tīras un mierīgas kāpnēs, kas neved nekur.

Nav vairs to māju. Ne drupu nav. Ceriņu krūmi tur

Nedejo bijušās zālēs, bet klusi gar sienmalām sēž,

Nav arī sienmaļu... Kāpnēs. Vien kāpnēs, ko noslauka vējš.

[...]

Un kāpnēs, kas nekur neved, svešas kājas nekad nevar mīt...

Bet tās ir mūsu — trimdinieku kājas, kas šīs kāpnēs nemin. Svešinieku?

Vācietis turpina: «Grāmatu mēs lasījām vairāki, taču ne daudzozīmīgs klusums, ne vētrainas debates pēc tam nesevoja. Es mēģināšu dažos vārdos izskaidrot kaut vai tikai dažas lielākas vai mazākas neatbilstības, kas patur Linarda Tauna dzeju diezgan lielā distancē no latviešu dzejas pašreizējā līmeņa un daudzos gadījumos ārpus šodienas dzejnieku interešu loka.»

Diemžēl raksta vidusdaļa ir tā sabojājusies, ka vairs nav salasāma.

Divdesmit gadus vēlāk Vācietis izlases ievadā gan rakstīja: «Tauna dzejas kopējais ritms ir rada kā Latvijas dabas, tā latviešu cilvēka dabas ritmiem, un tāpēc es redzu vieglu un dabisku dzejnieka pārnākšanu. Taisnīgu.» Lai tad tomēr piebilstu: «Ilga prombūtne paliek

ilga prombūtne, un atgriešanās, cik arī viegla tā būtu, ir savā ziņā piedzimšana par jaunu. Mums nav zināms..., kādā saistībā, kopnojausmā atradās Linarda Tauna dzeja ar pārējo latviski dzejoto. Kādi attāli sakares punkti bija starp Taunu un mums pārējiem? Skaidrs ir viens, ka tādi punkti bija, tikai mēs ar savām rūpēm un meklējumiem atradāmies pilnīgi dažādās vidēs un apstākļos. Tāpēc daudz kas Tauna dzejas atribūtikā (kaut vai), kas dzejniekam ir ierasti organisks, mums tomēr būs tādā kā distancē, ar tādu kā eksotikas piegāršu.»

Vācietis lieto vārdu «neatbilstība» — es lietoju vārdu «nevienlaicība»; tas izsaka to pašu, jo mūsu starpā nedz apstākļi, nedz laiks nesakrīt. Par to jārunā, bet neviens par to nerunā. «Jaunā Gaita» bija iespiedusi Ojāra Vācieša rakstu tikai 1988. gada vasarā. Labi vēl, ka vispār. Citi šai distancei starp abām literatūrām pārslid tik vieglītiņām pāri, paši nemanīdami, ka tā ir trimdas literatūras otrreizēja noklusēšana.

Ņujorka. Tauns un Ņujorka. Tauns un pilsēta. Varbūt šeit cēlies Linarda Tauna vārds — no angļu *town*? Nespēju ticēt, ka tas būtu nācis no Piebalgas ezera.

Par pilsētu ir rakstījuši jau Arveds Svābe (poēma «Pilsēta»), Ādamsons, Čaks. Švābes pilsēta nomāca cilvēku, Čaka pilsēta ir nomale, kas rada sociālas mazvērtības kompleksu, Ādamsona pilsēta ir Rīgas vecpilsēta. Bet Ņujorka? Kas latvietim ir Ņujorka? Kas Ņujorka ir Taunam, kurš pats bija audzis Rīgas nomalē, Anniņmuižā, kurš Ņujorkas sirdī dzīvo ar vīzijām, un viena no tām ir vīzija par mazpilsētu:

Kas ir kā silts piens

Sakņu virā, kurā mīlīgi kunkuļi

Ir sīki nameļi, bērnu smiekli un griezdamies augoši runkuļi

Un kur nav bruģa, bet mazpilsēta kā bērns smiltiņās spēlējas

un aug

Mani par draugu.

Toties «Ņujorka ir liels sārts, samests no iecelotāju mantu kastēm, sabrukušām cerībām un ilgām, kuras neved mājup... tie, kas šeit izkāpa, bija nosodīti sākt jaunu dzīvi bez atkāpšanās. Vai Linards Tauns mīlēja Menhetenu, Ņujorkas sirdi? [...] Ar mīlestību ir savādi — jā. Mēs varbūt nemīlam ne Rīgu, ne Stokholmu, ne arī Menhetenu, bet mīlam savu sapņu pilsētu, to vietu, kas kļuvusi par mūsu dzīves nošu līnijām, uz

kurām rakstām savas vienīgās dzīvības stāstu.» (A. Irbe, Jaunā Gaita, № 168)

Linarda Tauna vienīgā krājuma, kas iznāca 1958. gadā viņam vēl dzīvam esot, «Mūžīgā mākoņa» pirmais dzejolis «Pilsētas sapnis» it kā sasaucas ar viņa pēdējo dzejoli «Lamentācija par pasaules riņķošanu»:

Mēs nesapņojam pilsētu. Mēs esam sapnis, ko pilsēta sapņo.

Un:

Mēs esam tirgū
Un tad atkal bērēs
[...]
Jo mēs esam savās bērēs
Un tad atkal tirgū
[...]
Un šai tirgū
Atbrauks viens vienīgs tirdzinieks —
Tas Zirdzinieks
Elija

Ir nostaigāts ceļš no sapņa līdz murgam. Tauns ir mīlējis savu sapņu pilsētu, kamēr tā bija sapnis un ne murgs.

Man Linarda Tauna dzeja vienmēr asociējusies ar Van Goga gleznām. Varbūt bija iespiedušies prātā gadiem ilgi tādi virsraksti kā «Van Goga kartupeļu ēdāji» vai «Gājiens ar saulespuķēm». Valdai Dreimanei ir raksts «Dabas skatījums Linarda Tauna, Gunara Saliņa, Baibas Bičoles un Astrīdes Ivaskas dzejā»: «Latviešu dzeja lielā mērā sastāv no variācijām par cilvēka un dabas saskari. [...]

Mūsu trimdas dzejā šī saskare ir pārvērtusies saskares meklēšanā; varētu sacīt, ka dzejnieku pārdzīvojums no romantiskā mainījies uz traģisku. ...šai maiņai atslēga meklējama dzejnieku trimdas pārdzīvojumā, jo viņu dzejā pretstati «dzimtene — trimda» pārvērtušies līdzīgā pretmetā «lauki — pilsēta», kur daba kļuvusi simbols zaudētajai dzimtenei. [...] Taunam raksturīgi ir tas, ka dzejoli redzētā dabas ainava ir dārzs, t. i., ne daba tās visdziļākajā dabīgumā, bet gan ainava, kuru sakārtojis cilvēks.» (Jaunā Gaita, № 81)

Manuprāt, daba nav tikai pārvērtusies dārzos, bet Tauna dzeja ir ar vārdiem gleznotas klusās dabas, kurām viņš pats būtībā stāv malā. Viena no Van Goga pēdējām gleznām ir «Vārnas virs labības lauka» — gaišam, gandrīz saulaini dzeltenam labības laukam

pārgūlušās satumsušās, sabiezējušās, draudošas debesis ar melnu vārnu baru. Dīvainā kārtā tieši dzejoli «Gājiens ar saulespuķēm» ir mulsojošas rindas:

... un viens nams (vai renstele) nogriež sev
kreiso ausi

Un pasniedz man, lai varu pasauli klausīties
Ar akmens un ūdeņu gausumu.

Van Gogam ir pašportrets ar pārsietu ausi — kā pētījumi rāda, tas gleznots pēc pirmā pašnāvības mēģinājuma. Bet Linards Tauns sabruka 1963. gada 30. jūlija vakarā «ar sirdstrieku kādā Ņujorkas aptiekas preču veikalā — ar sirds zāļu recepti rokā» (G. Saliņš).

No tās paaudzes, kas sāka rakstīt trimdā, Linards Tauns bija pirmais kritušais.

Trimdas rakstniecībā paaudžu maiņa notiek ik pa desmit gadiem. Gunars Saliņš dzimis 1924. gadā, Linards Tauns 1922. gadā. Olafs Stumbrs, kura pirmais dzejoļu krājums «Etīdes» iznāca 1960. gadā, tāpat divus, trīs gadus pēc Saliņa un Tauna debijām, šī apstākļa dēļ tiek pieskaitīts tai pašai paaudzei. Bet ar Stumbru trimdas literatūrā ienāk dzejnieks, kurš gan dzimis Latvijā 1931. gadā, bet kurš 13 gadu vecumā kļūst trimdinieks un kura izglītība un impulsi iegūti Vācijas bēgļu nometnēs un Amerikas koledžās, jo Olafs Stumbrs 1950. gadā izceļoja uz Ameriku un tur piedalījās amerikāņu literārajā dzīvē, tā saucamajā *beat generation* — jeb, kā latvieši to iesaukājuši, «biņņiku» kustībā, savus angļiski rakstītos dzejoļus lasīdams Holivudas un Losandželosas kafējnicās un pludmalēs.

Trimdas literatūras sešdesmito gadu dzejnieku starpā Olafs Stumbrs ticis dēvēts par trimdas dzejnieku *par excellence* — gan savā tematikā, gan garīgajā stājā.

Stumbrs — tāpat kā Saliņš un Tauns — ir Čaka aizsāktās dzejas tradīcijas turpinātājs, bet «Etīdēs» ir arī virkne dzejoļu *à la* V. Strēlerte, E. Adamsons, E. Virza (un arī A. Čaks) — sava veida reveranss, kas norāda uz Stumbra tradīcijas apziņu.

Stumbra nostāja pret trimdas sabiedrību un tās negatīvām izpausmēm Amerikas latviešos ir daudz skeptiskāka, vietvietām pat pilna niknuma. Viņš asi vēršas pret frāzēm, kādas daudzi trimdinieki mēdz palaist vietā un nevietā; viņš vēršas pret virspusību un caurmēra trimdinieka paviršo apmierinātību. Salīdzinājumā

ar Saliņu (vismaz pirmās grāmatas) un Taunu Stumbrs ir daudz pesimistiskāks, ar dziļi tragisku izjūtu. Šī izjūta vietām pat sakāpināta līdz «sāpju apsēstībai» (Dz. Sodums, Jaunā Gaita, № 29). «Stumbram viņa dzeja ir kaislība, viņš **dzīvo** dzeju.» Savu nostāju pret trimdas literatūru viņš izsaka šādi: «Ar ko mēs te ārpusē beigu beigās tik ļoti lepojamies? Vai ar to, ka mūsu prozisti un dzejnieki joprojām **drīkst** rakstīt, ko un kā tikai vēlas, ja vien viņi vēlas rakstīt to pašu un tāpat kā pirms divdesmit vai trīsdesmit gadiem?» (Jaunā Gaita, № 29)

Dzejolis «Trimdas trīspadsmitais gads» ar aizgrābjošo rindu «Jau gadiem tālās kapu vietas...» rakstīts pirms nu jau vairāk nekā 30 gadiem, bet kāda aktualitāte vēl šodien! Kāda dziļa rezignācija par trimdas nākamības ainu, un ir lieki minēt, cik tāl tā jau piepildījies.

«Etīdes» savā laikā vairākus gadus neatrada izdevēju, bet, kad tās iznāca, grāmata īsā laikā bija izpārdota un četru gadu laikā piedzīvoja trīs izdevumus — trimdas apstākļos pilnīgi neticams notikums.

«Vāveres stunda», kas iznāca 1970. gadā, ir gandrīz pilnībā veltīta, kā Mārtiņš Lasmanis saka, «Rīgas sindromam» — tematiskai un garīgai pārnākšanai, bet tā ir izteikta trimdinieka grāmata, jo viscaur jūtams, ka pārnākšana ir tikai imagināra.

Toties «Mitrā daba ar ūpjēm» (1985) satura ziņā ir atkal ar lielāku dažādību, bet arī tajā ir nodaļa par Latviju ar virsrakstu «Rīga minorā».

Sākumā es jau norādīju, ka Stumbrs trīspadsmit gadu vecumā spiests doties trimdā. Gadu ziņā dzimtene un bērnība ir sinonīmi — zaudētā bērnība ir reizē zaudētā dzimtene. Stumbrs tam uzrakstījis skaistu dzejoli «Vasaras gailis» («Etīdes»). Tas ļoti atgādina Alberta Bela «Spēles ar nažiem» ievadstāstu «Karš bija jauks». Visi mēģinājumi atgūt dzimteni ir iezīmēti ar neveiksmi. Kas reiz ir padzīts, tam dzimtene zudusi uz visiem laikiem.

Olafa Stumbra dzeja ir pilna strauju pagriezienu. Viegli humoristiskas, pat rotaļīgas vietas tiek pēkšņi aprautas (M. Lasmanis, Jaunā Gaita, № 163) un pāriet pašironijā, rūgtā izsmieklā vai rezignācijā. Stumbrs ir pilns šaubu par «uzrakstītā atbilstību iecerētajam, par valodas iespējām, jā, ne tikai par vārdu, bet arī

par izjūtu īstumu» (M. Lasmanis). Lūk, dzejoļu nobei-
gumi: «Es atkal reiz neskumstu pareizi»; «Man kauns.
Es negribu tā skanēt, Bet citādi man neiznāk». Un dze-
jolis «Daiļrades vakars» beidzas ar ironisku amata
maiņu: «... nē, tad es labāk par bodnieku.»

Diemžēl dažos dzejoļos jūtama nosliēce uz pašnožēlu
un jūtamas arī Stumbra bailes no šīs pašnožēlas. Šie
pašironiskie apsviedieni viņu un viņa dzeju spēj glābt,
«lai var dzīvi brīdi dzejot». Būtībā tas atbilst Ničes
aizdomīgajam teikumam: «Tikai kā estētisks fenomens
dzīve liekas panesama.» Bet, kas normālos Viduseiropas
apstākļos liecinātu par sociāli bezatbildīgu estē-
tismu, trimdas apstākļos bieži vien ir vienīgais indivi-
duālais pārdzīvošanas līdzeklis.

Cilvēki un tēmas Ilzes Šķipsnas romānā «Neapsolitās zemes»: teksta analīze

(Referāta saīsinātā versija nolasīta Ilzes Šķipsnas piemiņas vakarā 1981. g. 3. maijā)

«Neapsolitās zemes» (1970), Ilzes Šķipsnas otrais un pēdējais romāns, galvenokārt runā par idejām, sistēmām un dzīves norišu sakarībām. Šajā darbā Šķipsna rok dziļi — līdz pašas cilvēces saknei, un nav brīnums, ka dažkārt sīkākās sakarības pazūd un aprokas svarīgo jautājumu risinājumā. Tādēļ arī šajā rakstā mēģināts sasiet tikai pašas galvenās romāna vadlīnijas.

«Neapsolitās zemes» ir par zīmēm un šo zīmju lasītājiem, sapratējiem un tulkotājiem. Lielā mērā šis romāns ir rakstnieces vieduma atklāsmes; viņa tajā mēģina «atdomāt atpakaļ vistālāk».

Cilvēki «Neapsolitajās zemēs» nav apaļi nobeigti un izzīmēti, bet tikai viegli ieskrāpēti lielajā dzīvības koka stumbrā. Visi Šķipsnas cilvēki šajā darbā ir dažādās pakāpēs ceļā uz to, ko Šķipsna apzīmē par slepeno draudzi (61) jeb otrādiem cilvēkiem (129), kuri savus parastos dzīvošanas darbus ir izbeiguši (59). Tie ir cilvēki, kuriem «Aiz muguras uzcelts un sajaukts nams, pamati nolīdzināti. Aiz muguras droši vien bija mīlestības un nāves, cerības un — izmisums, kas lielāks par vilšanos: līdz pašiem pamatiem sašķēlošais jautājums, ar kādu cilvēks vērsas pats pret savas dzīves neparedzētajiem, nesaprotamajiem satriecošajiem notikumiem: vai patiešām tā var būt? kā tas iespējams? vai tas tiešām notiek — ar mani? Kā manī viss var sagrūt un sagāzties, iznīcinot un pazudinot un mani pašu izmetot ārā pavisam, — kā es varu tikt izņemts pats no sevis? ... Daži cilvēki varēja sākt visu no sākuma, tāpat, un citi nevarēja, bet pasaule nekad vairs nebija tā pati.» (60)

Šajā citātā Šķipsna definē cilvēku grupu, draudzi, dīvainu biedrību «bez nosaukumiem, statūtiem un krāsainām nozīmēm» (61), kuri atklājuši («tieši kā tas

kuram gadījies, nebija svarīgi») dzīvošanas jeb eksistences būtisko traģismu. Šie cilvēki vairs nav ielēšami citu dzīvēs vai nodomos, viņi dzīvei pieliek citu mērogu, uz tiem īstenības kārtība vairs neattiecas.

«Siem īpašajiem ļaudīm piederēja kaut kas neiznīcināms un neatņemams — pārbaudīts un neizputināts, ne no kā neatkarīgs, kaut arī varbūt katram cits un savs.» (61) Viņus vieno apziņa, ka «Cilvēcība ir nepieciešama un šausmīga» (90), un viņi uzticas «pieredzētajam pat tad, ja tas bija iznīcinājies» (62). «Tādu cilvēku tagad bija diezgan daudz,» saka Šķipsna — un «tie varēja atrasties visur, tāpat kā svētie koki» (62). Šai Šķipsnas slepenajai biedrībai izteiktas paralēles ar argentīniešu rakstnieka Hulio Kortāzara (*Julio Cortazar*) formulēto «zonu» jeb pilsētu, kuru paši cilvēki rada, runājot par to: pilsētu, kas nekad netiek izskaidrota, bet kas ir un kas var pārvērsties un aizdot kaut ko no sevis katrai vietai un katrai lietai.¹ Šo Kortāzara «zonu» Šķipsna apstiprina, sacīdama: «mēs varam pasauli radīt ik brīdī ieraudzīdami un atzīdami...» (87) Pie šīs «zonas» pieder arī Solvītas pilsēta romānā «Aiz septītā tilta», pilsēta, «kas ir visas pilsētas reizē»², kuras nekur nav, bet kuru ar savu izdomāšanu var uzcelt cilvēka gars.

«Neapsolitajās zemēs» vistuvāk šai biedrībai, šai slepenajai «zonai» pietuvojas netveramais, noslēpumainais, mistiskais Viņš jeb Auseklis. Viņš ir centrs, kurp gravitē pārējie «Neapsolīto zemju» cilvēki. Viņš dzīvo kādā citā eksistences pakāpē (58), un viņa esme allaž atrodas zem jautājuma zīmes: vai viņš pazudis? kur viņš bijis? vai viņš aizbraucis mājās? cik tālu viņš atraisījies? vai viņš dzīvos? un vai viņš vispār iespējams? — ir jautājumi, kas atkārtojas dažādos veidos. Dažādos veidos izpaužas arī zilēšana, ka «viņš varētu būt bijis starp tiem, ko aizveda un nošāva, kas krita karā, tika nomocīti, nomira badā, sadega vai noslika jūrā» (25), ka viņš iemieso ne tikvien mūsu bojāgājušos darītājus, bet arī sapņotājus un redzētājus (26). Viņš ir tas, kā mums trūkst, kaut gan izliekamies to nemanām, «it kā mēs nebūtu nežēlīgi izretinātā paaudze, pārpalikums tikai» (25). Ja viņš būtu atnācis, viss pārmainītos (22), jo «viņš uzrautu kājās visus sapņu slikoņus, sadimdinātu visu māju, prastu aiziet mājās» (21). Viņš arī ir «tīrās sirdsapziņas cilvēks» (126),

līdzinieks sirdsskaidrajam latviešu pasaku trešajam dēlam. Viņš pats ir līdzība, nekad tieši neskatīts gaisums (58), viņš arī runā piemēros un līdzībās (168), un «viņa mutē lietas kļūst saistīgas — piepildās, piepūšas ar nozīmību» (170), jo viņš «nekā nesaka nejauši, un mums tikai jāuzmin...» (168). Viņš stāv kalnā un redz tālāk un plašāk kā mēs pārējie (170). Par viņu jāstāv sardzē, jāierauga viņa tuvošanās. «Viņš jāsauc vārdā» (30). Šķipsna viņu sauc vārdā tieši trīsreiz — tāpat kā senās teikās ir trīs minējumi, trīs dzīvības, trīsreiz gailis dzied. Auseklis ir latviešu modinātājs dzejnieks, mīts un leģenda. Auseklis ir arī rīta zvaigzne mūžīga, atspīdums no Dieva vaiga. Viņš ir tāds, par kuru nepieciešams sapņot (165), un viņa eksistence atkarājas no cilvēku ticības. Šie raksturojumi pasvītrot faktu, ka viņš, tāpat kā slepenā biedrība, ir iespējams tikai tad, ja viņu meklē, atzīst un apliecina bez dokumentācijas.

«Neapsolītajās zemēs» viņš — Auseklis — parādās trīs dažādās situācijās: kā ceļotājs Turcijā, Konjā, kur, kā leģenda stāsta, atradusies «pirmā sausā vieta pēc lielajiem plūdiem» (72), kā Latvijas apciemotājs, pēkšņi tuvais svešinieks, kurš it kā atvedis no Rīgas skaņu lentu, kas pazudusi, un kā sirds slimnieks Ņujorkas slimnīcā, kur viņš laiku pavada rakstos. Kopsaucējs visām šīm trim situācijām tas, ka Auseklis vienmēr pazūd, pirms viņu kāds spēj nopratināt un iztaujāt, respektīvi, dokumentēt. Auseklis arī allaž atrodas galējos kritiskos stāvokļos: «pie pašas malas», «vīrs, atspiedies pret vēju» (128), «kraujas malā» (72), «šaurā vietā starp reibšanu un grīošanos» (165). Bet Auseklis nav jāglābj: «viņš jau ir viņš tieši ar to, ka nav no glābjamajiem» (28). Viņš ir zinošs un gudrs kā koks, kas izaudzis garāks par citiem (170). Viņš amerikāņu arheologiem izskaidro ģeometriskos rakstus turku paklājos (72) un slimnīcā «knibina kādus sasodīti sarežģītus ģeometriskus ornamentus» (126). Bet par visām lietām viņš sevī glabā atbildes uz jautājumiem, viņš var pateikt, kas jādara (166), tādēļ svarīgi, lai viņš nepaliktu pusvārdā (171), nenomirtu, pirms nav viss izzināts. Ausekļa angļiski rakstītais atslēgas teikums «*The ground of being is elaborated first*» (129) atbalso Malvas minējumu, ka mistiskais «sākuma brīdis vienmēr ir atsevišķos cilvēkos» (24).

Pēc Ausekļa vistuvākā otrādaļai pasaulei ir Malva. Malva ir zinātniece, kurai piešķirta stipendija sistematizēt šumeriešu svētā koka attēlus uz cilindra zīmogiem (139). Uz jautājumu, kas Malvai no šāda pētniecības darba tiek, viņa atbild: «Tas nav svarīgi, kas man tiek! Ir jautājumi, kam jāatrod atbildes, tās ir sakarības, kas pastāv — un kas jāierauga». (170) Malva uzņēmusies atklāt, ieraudzīt un saprast sakarības (13), to starpā arī šumeriešu un latviešu izziņas (138).

Savā iepriekšējā dzīvē Malva bijusi «vienā izjukušā laulībā un vienās nāves briesmās» (149), kas liek domāt, ka arī viņai aiz muguras «sajaukts nams». Malva ir domu lasītāja (249, 156 u. c.), sapņotāja, viedēja. Viņa ir apzīmogota, jo stāv vidū starp dažādām pasaulēm un redz visas reizē, ir visās uzreiz (162). Par Malvu Morics saka: «Tu, māsiņ, esi mūsējā,» (93) — ar to apliecināams, ka viņa pieder slepenajai draudzei.

Malvai svarīga viņas māsiņa Valda Latvijā. Valda ir savā veidā Malvas *alter ego*, un te nomanāmas zināmas paralēles ar dubultniecēm Editi-Solvītu Šķipsnas romānā «Aiz septītā tilta». Valda izaugusi Sibīrijā un visus šos gadus sajutusi, «ka tikai Malva — Malva brīvajā pasaulē — paglābj uzticību dzīvei no pēdējās nomiršanas... Malva māsiņai nozīmēja putnu, ko dzird naktī neredzamā kokā un kas neļauj aizmirst nosapņotās dziesmas un dārzus, neļauj nogrimt vietā, kur nav ne sētu, ne robežu, ne apvāršņu, kur pelēks, vienveidīgs klajums izplešas uz visām pusēm — bezgalīgi.» (29)

Malva uzzina, ka Valda gaida bērnu: «Tas ir pirmais jaunais bērns — mūsu vienīgais pēcnācējs Latvijā!» (121) Bērns, kas augs «īstajā vietā» un kam varbūt būs vectēva zilās acis. Ar to Malvas uzdevums — būt par cita cilvēka, tas ir, Valdas, sapni — reizē piepildīts un pazaudēts. Malvai jāklūst par jaunu, jāpārvēršas pašai «no sapņa par sapņotāju» (156). Un Malva sapņo. Sapnī viņa redz zaļcepuri-vēstnesi ar savādo ielūgumu, ko viņš aizmirsis atvilktņē un kas izrādās «viņas vēl neuzrakstītais darbs» (98). Tas norāda, ka Malva patiesībā ir rakstniece un viņas izaugšana saistās ar savas rakstnieces būtības apzināšanos. Viņa ir kopā saliecēja — «ak, dievišķā varēšana...» — un Sintezētāja. Malva apzinās, ka viņa «savu saprašanu nedrīkstēja

glabāt kā naudu zeķē, ka mēs dzīvojam ar citu cilvēku pieredzēm tikpat daudz kā ar savām un tās atklāt citiem varbūt bija pat pienākums» (67). Bet, lai to iespētu, Malvai, tāpat kā visiem, nepieciešams Viņš. Malva viena nevar:

«...arī sapņodams cilvēks nemaldīgi vienmēr zin, ko viņš var un ko ne, — viņa jau varēja tikai pareizā brīdī gadīties pa rokai, būt klāt, būt īstā vietā un nomodā, kad vēstnesis būs gatavs, atvērsies kā nobriedis lietus mākonis un teiks...» (174)

Malva ir ceļā uz šo nomoda stāvokli, šo kāpināto apziņu, atvēršanos, žilbinošo ieraudzīšanu un atdošanos. Šajā savas attīrīšanās, pašatklāsmes un meklēšanas procesā viņa biedrojas ar Imantu, kam piešķirta it kā starpnieka loma un kam ir pastāvīgs dialogs ar Malvu par Viņa — Ausekļa — nepieciešamību, būtību un raksturu.

Imants Slocēns ir ārsts rentgenologs, garš tumšmatis, kura āriene, pēc Šķipsnas apraksta, atgādina dzejnieku Imantu Ziedoni. Par Imantu Slocēnu Šķipsna saka, ka «tas stāvēja pats savā krastā» (17), ka «viņam pašam savas saules» (17), ka viņa seja ir klusa, kāda «cilvēkam ir pašam savā pusē, mājā un miegā» (60). Pretēji Viņam — Auseklim — Imants nestāv uz izžušanas sliekšņa, bet uz pavisam pamatīga akmens pakāpiena (15). Viņš ir mierīgs, viņa rokas spiediens stingrs un acis drošas (163). Imantu ar Malvu vieno viņu vajadzība meklēt, atrast un pazīt Ausekli. Par Ausekli Imants saka: «Viņam bija viss, kā man trūkst,» (31) — kas norāda uz viņu abu iekšējo radniecību, kā arī to, ka Imants bez Ausekļa ir nepabeigts un nepilnīgs. Šeit pavīd Šķipsnas vairākkārt apstrādātā tēma par cilvēku, kas sevi skata sašķelto pretstatu spogulī un meklē savu neesošo līdzinieku.

Imants apzinās plaisu divu pasaulu — parastās un otrādās — starpā: «ieraudzīt abas reizē, sajust, ka mēs ar vienu kāju stāvam vienā, ar otru otrā, ir tik lieliski un arī grūti» (36). Viņš jūt, ka viņš varētu kaut ko darīt, ka viņam kaut kas jādara, jo viņu moka sajūta, ka viņš ir kaut ko parādā, tikai viņš nezina, «kam un ko» (21). Jaunībā viņš gribējis kļūt par rakstnieku, licis savu «svarīgāko sapni uz spēles», bet, kā viņš pats saka, «noraustījies» (34). Imants ir liecinieks (20), un viņi abi kopā ar Malvu ir apliecinātāji. Jautājums, vai

Imants jau beidzis savus parastos dzīvošanas darbus, paliek neatbildēts.

Inta ir Malvas dzīvokļa biedrene, fotomāksliniece, kas atteikusies pavadīt arheologus Turcijas ekspedīcijā, jo viņai Ņujorkā ir draugs. Šis draugs izrādās Imants, ar kuru viņa satiekas invalīda Jurciņa dzīvoklī (75). Bet Imants ir precējies un viņa sieva hroniski slima, bez tam viņš dzen pēdas Auseklim, un Inta ir «ārpuse». Par Intu «Malva nezināja, vai viņa pieder slepenajai draudzei vai ne, kaut kur kaut kam viņa piederēja, varbūt kaut kas piederēja viņai...» (66). Inta stāv savu varbūtējo ciešanu sākumā un nojauš savu turpmāko gaitu: «Bet man jāsaņem, lai nedrebētu pie visas miesas, apjaušot, cik daudz vairāk spēka man vajadzēs, nekā es biju paredzējusi...» (75) Malva to redz un jautā: «Vai šis ir iesākums viņas (Intas) pārbaudei ceļā uz slepeno biedrību?» (76)

Morics, «dievišķais zaglis» (90), nomināli skaitās nervu slimnieks un no pārējiem Šķipsnas cilvēkiem atšķiras ar to, ka viņš savus parastos dzīvošanas darbus nemaz nav sācis (90). Apaļu galvu, īsu kaklu, tumšblondiem matiem, zaļganām acīm zem bieziem stikliem, viņš Malvai atgādina dziju kamolu «uz ritēšanas robežas» (80). Morics ir robežu cilvēks. Vispirms viņš sēd uz akmens vaļņa bibliotēkas priekšā (80), vēlāk viņš pats sevi salīdzina ar ganu zēnu uz aploka kārts (81). Šī viņa — sirdsskaidrā ganu zēna — īpašība, kuru kāpina salīdzinājums ar iesvētāmo zēnu (148), Moricu ved sakarā ar «tīrās sirdsapziņas» cilvēku Ausekli. Ar Malvu Moricu vieno viņa spēja redzēt lietas no visām pusēm uzreiz (150). Moricam arī kāds sakars ar Malvas nosapņoto vēstnesi-zaļcepurī; viņiem abiem, tāpat kā Malvas tēvam (116), padusē salocīts laikraksts (80), zīme, ka nododama vēsts. Morics, līdzīgi citiem Šķipsnas radītiem vīriešiem, ir ideālists, kurš visiem spēkiem cenšas «paplašināties» — «stumt un stūķēt nost sētas un vaļņus, kas iežogo mūsu gara telpu» (81). Viņš nespēj pieņemt pasauli kā milzīgu, mehānisku pārpratumu (86), bet tiecas pēc neiespējamā (151): viņš gaida Lielo Brīdi. Malva viņam vaicā, vai tas ir «kā brīvā Latvija vai Kristus otra nākšana» (83), ko viņš gaida? Izklāstot savas pasaules sāpes, Morics tikai vienā vietā piemin «mūsējos», tas ir, latviešus Latvijā. «Tur. Kādu laiku mēs dzīvojām viņu vietā jeb tā

likās, un viņi apzinājās mūs... tagad ir otrādi...» (94) Tagad Morics pats pārvērties apziņā, kļuvis par citu cilvēku apliecinātāju (91). «Es esmu apzinīgs par visiem,» (94) deklarē Morics, jo ir pārvarējis milzīgo kārdinājumu dzīvot tikai sev. Tas būtu tikai «vēl viens nodzīvots mūžs — un tādu jau ir diezgan» (94).

Viņš «negrib nolietoties» un ir gatavs atdot savu dzīvību kādam, kam tā vajadzīga (152). Kad Malva pēdējo reizi sastop Moricu, viņa Lielais Brīdis ir jau tuvu nācis, jau ir viņa rokās (152). Viņš ir ceļā pie advokāta, lai norakstītu savu sirdi (153). Simboliski Morics savu sirdi atstāj mantojumā sirds slimniekam Auseklim. Par to liecina Malvas loģiskais secinājums, ka «latviešu sirdis un galvas nemaz tā nemētājas uz katra stūra — jāsaliek kopā...» (177). Tas ir kopā salicējas Malvas uzdevums, kamēr Morics izkāpj no dzīves ar apliecinājumu: «Es turpināšos kā apziņa.» (150)

Morics ir ne tikai ideālisma kvintesence, bet arī ļoti rainisks tēls — «es pasaul's daļa, atbildīgs par visu...». Salīdzinot ar pārējiem «Neapsolīto zemju» cilvēkiem, Morics ir pati viskrāšņākā personība, un, par viņu rakstot, Ilzes Šķipsnas domu greznums un iztēle sasniedz savu zenītu.

* * *

Pievēršoties «Neapsolīto zemju» tēmām, galvenā un visu aptvērēja ir koka tēma. Koks — mūžīgi pazīstamais un neizsakāmais, mitoloģiskais koks — Ilzes Šķipsnas grāmatā parādās visās iespējamās variācijās: dzīvības, saules, svētais, brīnuma, auglības, atziņas un kosmiskais koks; pasaules centrs vai ass, Visuma kārtības attēls, likteņkoks un, beidzot, — brīvības koks. Kopsaucējs šiem kokiem tas, ka tie nekur neaug: «Bet dzīvības un saules koka nekad nav bijis...» (99) — tie vispār neaug, bet parādās tikai teikās, ticējumos un attēlos (133). Koki ir zīmes.

Ikvienam no Šķipsnas galvenajiem cilvēkiem — Malvai, Imantam, Intai — ir savs koka stāsts.

Imanta koks ir īstens un reāls: tas ir ozols ar labu, platu stumbru, zem kura apstājas ļaudis «pa vienam, diviem vai pat bariņos, pūtina kājas, apēd ceļamaizi, lāpa riteņa riepu, klausās īsvilņu raidītāju, varbūt no-

snaužas ar zilu lietusmēteli pagalvī...» (35) Intas koki ir pārtapšanas koki, kas no Ņujorkas priekšpilsētas kokiem pārvēršas Latvijas kokos zem Latvijas debesīm: «Koki skatījās man acīs, un es sajutu sakarību — pēkšņu, brīnišķīgu sakarību, .. kas tecēja uz visām pusēm uzreiz, visu savienojot, kas, smalki stīdzēdama, sniedzās pagātnē un jau spīdēja atpakaļ no nākotnes .. nebija nenieka .. kas būtu nepiederīgs, kas paliktu ārpusē. Nebija ārpuses... Pat nāve — arī nāve te tecēja visam blakus un nekā nekaitēja.» (114)

Malvai turpretim koks ir tēls atziņai par pasauli kā atsegtu brīnumu. Koks ir gara brīnumdarbs. Reizē atziņa, tēls un īstenība — tas ir Malvas ilgotais patiesības parādītājs (143). Viņa savu koku ierauga, kad «... šņācošā tumsā ceļa malā pēkšņi bija parādījies zibens aizdedzināts koks... stumbrs un zari, pat visīkākie, bija izzīmēti skaidrās ugunīgās līnijās, katrs atsevišķi un visi reizē — tumsā tiklaidi izzarojies zibens koks... tā bija skaidra ieraudzīšana, pēkšņa un pilnīga... Degošais koks — tas viņu gaidīja...» (32)

Degošā koka motīvs atkārtojas un saistās ar grāmatas dramatisko noslēgumu, kur Malva zibens gaismā ierauga Piena Ceļu, rīta zvaigzni Ausekli un pati pārto: «Viņa stāvēja zem klajām debesīm un pacēla seju uz augšu, izstiepa rokas kā spārnus, kā zarus.» (185)

Intas koku stāsts Malvai atgādina ozolu, ko viņai un māsīcai Valdai iestādījis vectēvs Latvijā. Atminēšana, ka viņai savs koks (157), kura tapšana vēl vienmēr turpinās Latvijā, atgādina Malvai viņas sūtību piedalīties šajā mūžīgajā dzīvošanā. Malva to izprot kā Morica doto zīmi, ka pasaule jāglābj no aklas sagādīšanās pakāpes (181).

«Viņai bija jābūt kā kokam — kā tam, kas savāc zemes un debešu vielas visapkārt un tās sakārto, saliek kopā, pārvērš, izaudzē — par koku.» (162) Malvas — rakstnieces — funkcijas pielīdzinātas koka spējām «sakārtot» un «pārvērst» milzīgās kožu un rūsū nesaēstās bagātības — pašas un citu mūžus (162).

Koks Šķipsnai simbolizē ne tikai radišanas un augšanas procesu, bet arī pasaules kārtību, kas savērpta sarežģītā tiklojumā:

«Pavelc vienu, un milzu režģi ceļas līdz kā sistēmas, kā tīkli, un ar tādiem, visdažādākiem, visa pasaule bija

pieaudusies līdz malām pilna, jo tie bija smalkāki par zirnekļu tīkliem un prasīja vēl mazāk vietas.» (63)

Pēdējais etaps Malvas sistēmu un sakarību meklēšanā ir viņas atklājums, ka Atziņas koks, zem kura Buda piedzīvoja savu apgaismošanos, sanskrita valodā saucas pippala (183), kas norāda uz latviešu radniecību ar visvecākajām kultūrām un viņu pietuvošanos pašas dzīvības saknei un pirmsākumiem. Par šo atklājumu Malva saka: «valoda pati atcerējās un katra būte... Lielā savienošanās bija jau notikusi, ļoti sen.» (184)

Nav divu domu, ka Šķipsna Dzīvības koku un lielo kosmisko savienošanos saista ar vīrieša dzimuma orgānu un dzimuma aktu vispār. Par to liecina Malvas izklāsts Imantam par Dzīvības koka formām un paveidiem visagrākajos asīriešu tempļos un ziedokļu vietās, kur par Dzīvības koku kalpojis nomizots stumbrs, pilārs vai kārts. Jaungada svētkos tam apkārt sietas izrakstītas jostas (137) jeb — kā mēs teiktu — prievītes. Vēlāk šie koka stabi pārvērtušies tempļu kolonnās un pilāros (138). Seit jāpiezīmē, ka romānā «Aiz septītā tilta» šķērsām pār ceļu nogāzies nomizots baļķis simbolizē dzīvības un nāves robežu jeb mūžības sliekšni³ (AST, 189), kas labi iederas Šķipsnas kosmiskajā metaforā par Pasaules koka stumbru — ģirbošo Piena Ceļu debesu klēpī... (185). Par dzimuma akta transcendenci Šķipsnas skatījumā liecina arī Džordža Vilkinsona atmiņas par savām daudzajām mīlestībām:

«...ādams un ieva satiekas visu cilvēku vārdā, lielākas mīlestības vārdā, nekā katram vienam no mums iespējams pārdzīvot, tā ir lielāka savienošanās nekā tava un mana vien; mēs to abi nojaušam, un tas ir svarīgāk nekā zināt tavu vārdu. ...tava pulsa sišana ir dziļāka par visām valodām, ko tu proti...» (126) Lielās savienošanās sakroerotisko raksturu pasvītro arī vairākkārtīga atsaukšanās uz svēto vedību nakti (79, 142, 185), kurā «koka mūžīgās dzīvības spēki tiek pārnesti uz cilvēku, kam jāpilda dievišķā loma» (142). Par latviešu sakarībām liecina ne tikai senajā valodā atminētais vārds, bet arī latviešu tautasdziesmās sastopamais koks ar deviņiem zariem, kas aug augstajā kalniņā, saules zīmes stabu galos (137) un no Dzīvības koka pārpalikušās ozollapas Latvijas ģerbonī (141).

Koka tēmai pieslejas vieta — īstās vietas un piederības tēma. Svarīgi ir «piederēt» un atrast «savu» vietu: «Dzīvība ir mazāks apvienotājs, mazāk svarīgs kop-saucējs nekā piederība šai vietai,» (116) — jeb: «... īstajā vietā nekas nav ārpusē — tās ir mājas...» (117) — tā ir tāda vieta, kur cilvēks var būt ar sevi mierā, un «būt mierā bija dzīvot savā īstajā vietā» (115). Šī sava vieta jo sevišķi svarīga gados jaunajai Intai, kura beigās apliecina: «ja cilvēks atradis, kam viņš pieder, tad cits nekas nevar būt svarīgi.» (188)

Līdzīgi piederības tēmai atkārtojas tēma par robežu. Visi Šķipsnas «Neapsolito zemju» cilvēki vienā vai otrā veidā atrodas robežas situācijā, kuru pārkāpjot pietrūktu sakara ar raupjo dzīves virspusi — parastajiem dzīvošanas darbiem — un viņi «pazustu». Morics ir pirmais «robežas sēdētājs», kurš atzīstas: «Es vienmēr dzīvoju uz pašas saprašanas robežas un kuru katru brīdi varbūt pārkritīšu tai pāri.» (91) Morics ir pirmais, kurš šai robežai arī pārkrit pāri.

Malva turpretim stāv uz sliekšņa, «pie gaiši dzeltenas stenderes apstājusies» (99), mēģina atšķetināt mīklas, zīmes un vēstis, ieiet jaunā saprašanā, atklāt jaunas neapsolitās zemes un patiesības.

Līdzīgi Malvai arī Imants lāgiem atrodas uz šķituma un īstenības robežas, šis nekad nesaprotamās un nekā neapejamās vietas, «kur satiekas pasaules, kas pieder dažādām kārtībām un nav apvienojamas» (35). Auseklis Turcijā stāv kraujas malā (72), bet slimnīcā, naktī uz jaunbūves sastatnēm viņš ir piegājis pie pašas malas (128). Starpība — «un mums šī starpība jāpamana un jānotur» (165) — tikai tā, ka Auseklis ir jau «otrajā» pasaulē, viņš jau pats ir struktūra — sastatnes tumsā, nedrošs tilts (128), «šaurš pamats» (165) jeb — ja gribam meklēt vēl tālākas paralēles — «pirmā sausā vieta pēc lielajiem plūdiem» (72).

Un, visbeidzot, uz robežas stāv koki, tie stāv uz šīs un otrādās pasaules robežas, tie aug abās pusēs — domājamā un redzamajā pasaulē, tie ir «sliekšnis vai vārti starp tām» (135).

Robežas tēmai pieslēdzas glābšanas un uzticēšanās moments. Vairākkārt uzsvērts, ka Auseklis nav jāglābj, ka viņš jau ir «otrajā» pusē, bet ka viņam nepieciešama cilvēku ticība un uzticēšanās: «Viņš nav iespējams bez mums. Kad mēs ticēsim, viņš sāks būt.» (169) Ar to

nonākam pie Šķipsnas romāna centra — tēmas par sākuma mirkli. Malva, sekojot savam sapnim, uzticēdamās kādam, kā nav, bet kas varētu būt, nonāk pie sākuma mirkļa, kuru viņa atkārtoti ved sakarā ar svēto jeb sakrālo vedību nakti (77, 79, 142, 185). Tas ir kulta apraksts šumeriešu mitoloģijā, kas vēsta par izredzētu vietu senajos asīriešu tempļos, zikuratos, kur jākāpj svētniekam / svētniecei Jaungada naktī (142).

«...zikurati tika celti aiz vistīrākās tieksmes tikt tuvāk debesīm, kāpslīti pa kāpslītim, stāvu pa stāvam pa uzticēšanās (retinājums — *I. A.*) kāpnēm. Senie zikurati bija kāpšļi debesis...» (77)

Pašu kāpšanas — tapšanas brīdī Malva attēlo savā telefona sarunā Imantam:

«Jaungada naktī, sakrālo vedību svētkos, tempļa augstumos, izredzētajā vietā, viena pati uzkāpusi, svētniece gaida dievišķo atnākšanu... visas zemes un tautas auglības cerība dun viņas sirdspukstos...» (142)

Šīs ainas turpinājums sastopams 77. lappusē:

«...pašā augšējā stāvā uz augšu paceltu, lūdzošu un aicinošu roku atvērtajā plauktā varbūt tiešām uz taurenīgu mirkli kādreiz uzmetās kāds no dieviem.»

Pēdējā apžilbinošajā lielajā savienošanās aktā Šķipsna vēlreiz atkārtlo galveno:

«Senie šumerieši kalnus cēla paši, pilsētas vidū, tuvāk debesīm, kāpsli pa kāpslim, stāvu pa stāvam pa uzticēšanās kāpnēm... pametot visu aiz sevis, svēto vedību nakti...» (185)

Vajadzīgās sastāvdaļas modernās šumeriešu sāgas piepildījumam ir acīm redzamas: Auseklis ir latviešu tautas teiku un pasaku sirdsskaidrais trešais dēls, kurš iespēj darīt varoņdarbus tikai tad, ja kāds viņam tic un viņu mīl, — «bez mīlestības nevar» (168); Malva, mūsdienu vaidelote, seno šumeriešu pēctece, kam jāpilda dievišķā loma, ierauga pilsētas vidū — kā modernu zikuratu — uz sastatnēm celto jaunbūvi. Auseklis uz augstākā kāpšļa, briesmās un nepasargāts, pabīda tālāk īstenības sliekšni, tumsā taustās, kur likt nākošo soli ceļā uz jaunu (neapsolīto) zemi (185). Viņus abus vieno dievišķā varēšana ieraudzīt, salikt kopā un parādīt redzēto.

Jautājums, vai Malva un Auseklis aiziet nāvē vai dzīvībā, paliek neatbildēts. Tekstā ir vairākas norādes, kas liek domāt par pirmo, piemēram, citāts: «Vēlāk dievi-

bas pārstāvēja cilvēki un sakrālām vedībām sekoja nāve...» (142); fakts, ka vēstnesis ar zaļo cepuri bijis kalnā kāpējs, kas nosities tieši desmit gadus atpakaļ (180), un rezonētāja Džordža Vilkinsona prātojums, redzot Ausekli uz sastatnēm, «ka šīs ainas pareiza piepildīšana nosaka, ka vienam jāmetas lejā» (128). Dzīvošanai par labu runā uzsvars uz jauno zemi, auglīga, dzīvinoša lietus tuvums, kam reizē arī erotiska konnotācija, un Malvas un Ausekļa kopējais apliecinājums: «Kad esam mēs, visa pasaule top un nekas nav ārpusē.» (186) Jautājuma izšķiršanu Šķipsna ar savu divkosīgo nama metaforu atstāj paša lasītāja ziņā: «Vēl nepabeigta celtnē, kā pakāpiens naktij pretim vai — nākotnei...» (185)

Varbūt te lasītājs, tāpat kā Šķipsnas citētajā daudzdaļīgajā altārgleznā, ir «klāt reizē krustā sišanas un augšācelšanās brīdī» (110). Tomēr svarīgi, ka šoreiz Auseklis nepazūd viens, bet ar viņu kopā pazūd arī Malva. Seit nevar nepieminēt «Neapsolīto zemju» pazušanas tēmas sasaukšanos ar Gunara Saliņa dzejoli par «Piedzīvojumu Rīgā», kurā Mātes Latvijas dzemdētais bērns pazūd ļaudīs un atkal atrodas pie zvejnieces-dzejnieces.⁴ Atminēsim arī, ka Valda Latvijā gaida bērnu; tāpat atminēsim, ko Dzīvības koks sanskrita valodā nozīmē latviski. Dzīvības koks, sākuma mirklis un mitoloģiskās dievu un cilvēku vedības ir sakarības, ko Ilze Šķipsna mēģinājusi sasaistīt «Neapsolītajās zemēs».

Kopsavilkumā varētu runāt par simbolismu, eksistenciālismu un panteismu, bet jādoma, ka Ilzei Šķipsnai šādi «ismi» nebija svarīgi. «Neapsolītās zemes» ir krāsaina, daudzplākšņaina konstrukcija, līdzīga armēņu agrīno kristiešu baznīcu konstrukcijām. Šajās celtnēs katrs akmens ir apstrādāts, nospodrināts līdz pilnībai un atsevišķi iestiprināts viens otrā bez saistvielas. Tādā veidā šīs baznīcas pastāvējušas jau astoņpadsmit gadsimtus. Arī Šķipsnas romāns ir šāda celtnē, kas sastāv no atsevišķām mirdzoši nostrādātām daļām, kas, it kā formāli nesaistītas, tomēr kopā veido veselu sistēmu. Cilvēki un tēmas savijas, sapnis krustojas, pazūd un atkārtojas. Kādā vietā Šķipsna saka: «tur bija viss, vienīgi sakarīgs stāsts katram skatītājam bija jāatrod pašam.» (184)

Tomēr divas galvenās vadlīnijas Šķipsnas darbā

iezīmējas skaidri. Pirmā ir indivīda izaugšana, kuru raksturo Malvas personīgā odiseja, viņas transcendence, kas sākas ar atziņu, apziņu un zināšanu un kas cauri meklēšanai un maldiem noved pie pēkšņas visu apskaidrotājas atklāsmes:

«Domas apstājās, zināšanas atkāpās un nobira nost kā lieki greznumi... Malvā viscaur auga un palika tikai sajūta, ka tagad viņa zin visu un ir gatava.» (184)

Šāda indivīda pārtapšana, pēkšņa nogatavošanās un žēlastības stāvoklis ir reliģiska pārdzīvojuma, mistērijas un brīnuma izpausme. Tieša atklāsmē un konfrontācijā ir visu pasaules reliģiju galvenā īpašība. Arī pazust pasaulei māca gan kristiānisms, gan budisms, gan citas Austrumu reliģijas. Bet brīnumi un pēkšņas pārvērtības notiek arī teikās un pasakās.

Otra vadlīnija, varbūt pat ne līnija, bet tikai vairākas domuzīmes «Neapsolitajās zemēs» ir Šķipsnas rūpe par jauno Latviju. Par to liecina Šķipsnas pārdrošais nolīdzinājums starp brīvo Latviju un Kristus otro nākšanu, kad viss būs jauns. Uzsvars ir uz «jauns». Istas vietas ir jaunas vietas (116). Uz Latviju jābrauc tiem, kas tur cer atrast kaut ko jaunu (38), un Latvijā aug bērni un jauni ozoli. Tā būs, ja mēs tai ticēsim. Ap Latviju sargrupējas koka, vietas, piederības un uzticēšanās tēmas. Uz jautājumu, kurš būs tas, kas zinās atrast ceļu uz mājām, tas, kuram mēs ticēsim, atbilde ir: tāds, kurš mīl Latviju un brīvību; tāds, kurš runā līdzībās. Un līdzībās runā Kristus, līdzībās runā pravieši, dainotāji, gaišreģi, teiku un pasaku stāstītāji. Šeit abas vadlīnijas jeb domuzīmes apvienojas. Kad notiek skaidrā ieraudzīšana, Malva — zintniece — zibens uzliesmojumā degošā koka vietā ierauga viņu — rīta zvaigzni Ausekli, kurš runā līdzībās un mīl Latviju un brīvību. Malvas prasība pēc patiesības vai vismaz pēc tā, kas patiesību parāda, ir piepildīta. Auseklis, tāpat kā Dzīvības koks, ir reizē atziņa, tēls un īstenība — «izej ārā, un tur viņš stāv. Patiesības parādītājs.» (143)

Noslēgumā — kā pašu beidzamo «Neapsolīto zemju» tēmu, kas apvieno romāna formu un saturu, — lai minam leģendu. Šī tēma kā plata plauksta savāc Šķipsnas romānu kopā, dod tam virzienu un jēgu. Jau darba pirmajās nodaļās Imants un Malva bēdājas par to, ka latviešiem par maz leģendu un «ka tās pašas nosūkātās līdz asakai» (23). Bet leģendas, «kas ir par patie-

sībām, kas nav īstenojušās» (25), ir nepieciešamas. Imants izsaka domu, ka mums vajadzīgas legendas par to, kam mēs netiekam klāt vai ko uzminam tikai vēlāk, atpakaļ skatīdamies (25). Viņš runā par mūsu stiprajiem un gudrajiem, kas palikuši nezināmi tikai tāpēc, ka mums nav bijis savu hronistu un apdziedātāju. «Bet tas, ka mēs viņus nepazīstam, nenožīmē, ka viņi nebūtu varējuši būt...» (26) Runājot visu iespējamo un neiespējamo latviešu legendu vietā, Imants klaji deklarē: «Mēs gribam būt bijuši...» (23) Šo pašu legendu trūkumu Malva attiecina arī uz Dzīvības koka sāgu, «jo neviens par to nebija izdarinājis pienācīgu teiku un pat kārtīgu dzejoli ne» (25). «Trūkums bija baigs.» (24)

Šo trūkumu, šo briesmīgo skopumu, kas valda pasaulē (106), mēģinājusi aizpildīt Ilze Šķipsna, uzrakstot modernu legendu par Dzīvības koku, tajā veikli sasaistot vispārcilvēcisko ar specifiski latvisko. Tādēļ nav brīnums, ka Šķipsnas «Neapsolīto zemju» cilvēki, tāpat kā simboliskie Dzīvības koki, nekur neaug, nekur neeksistē. Tie ir abstraktas būtnes, Šķipsnas ideju nesēji, kas paklausīgi iekļaujas konstruētajās struktūrās.

Ka Šķipsna patiešām vēlējusies rakstīt legendu, liecina arī darba valodas forma. Proti, Šķipsna «Neapsolītajās zemēs» lāgiem runā atstāstāmajā («esot») izteiksmē, kas raksturīga teiku un pasaku valodai. Autore jau pirmajā lapaspusē tam pievērš lasītāja uzmanību: «Imants bija runājis atstāstāmajā izteiksmē...» (7)

Viņš neatbildot, viņš esot pazudis (7, 181).

Viņš esot (180).

Viņš esot nosities (181).

Līdz ar atstāstāmo izteiksmi Šķipsna «Neapsolītajās zemēs» lieto arī izteicienus, kas ņemti no pasakām, piemēram, «...kā no zemes izlīdis» (44).

Un, visbeidzot, lai norādītu, ka iepriekšējais stāsts pielīdzināms teikai vai legendai, Šķipsna pēdējā grāmatas nodaļā lieto bērniem klausītājiem raksturīgo nepacietības izpausmi:

«Nu un tad? Tad? Un kas notika tad, tālāk?» (187)

Atbilde «Viņa esot pazudusi» (189) liecina, ka viņa, Malva, līdzīgi Ilzei Šķipsnai, pievienojusies legendā-

rajiem nemirstības meklētājiem un pasaku tēliem, pati
klūdama par mītu, kuru atstāstīs un kurā klausīsies
nākamās paaudzes.

Vēres:

¹ Julio Cortazar, 62: *A Model Kit*, Random House, 1972, 24. lpp.

² Ilze Šķipsna. Aiz septītā tilta. Grāmatu Draugs, 1965, 80. lpp.

³ Šķipsna, 189. lpp.

⁴ Gunars Saliņš. Satikšanās. Grāmatu Draugs, 1979, 58. lpp.

Ilzes pasaulē. Grāmatu Draugs, 1984.

Ieskats Gunara Janovska pasaulē

Vilciens pienāk Notingemas stacijā. Kā norunāts, nu jāzvana uz Kaiju mājām. Telefonā atsaucas sievietes balss. Jā, Gunars Janovskis jau brauc. Un pēc minūtēm divdesmit mašīna apstājas senatnīgas, vairāk nekā 150 gadu vecas mītnes priekšā.

Tā savu tikšanos ar rakstnieku Gunaru Janovski trimdas presē raksturojis žurnālists E. Avots.¹ Diemžēl laiks, nevienu netaupot, aizsteidzies daudzus gadus uz priekšu, un šo braucienu uz puslīdz idillisko mājvietu atkārtot nebūs lemts. Gunars Janovskis vairs nedzīvo vietā, kur pavadītie ilgie gadi bijuši svētīgi latviešu literatūrai. Viņa sieva, zobārste Rasma, jau mīt citā — labākā pasaulē, nopietni veselības traucējumi, pavājinoties redzei, nav ļāvuši arī Gunaram Janovskim dzīvot ierastajā ritmā, likuši pārcelties tuvāk cilvēkiem.

Rakstnieks, spītējot nelaimēm, turpina šķetināt sižetu pavedienus, atcerēties jaunībā un pusmūžā pieredzēto. Bet Kaiju mājas, kurās dzīvojot sarakstīta lielākā daļa prozaiķu darbu, jau kļuvušas par tādu pašu latviskās kultūras elpas piestrāvotu vietu kā Kalna Kaibēni, Braki vai Sprīdiši. Tikai atšķirībā no iepriekš minētajām uz Kaiju mājām mēs tik viegli nevarēsim aizbraukt ekskursijā. Gunara Janovska nelielais iesarkanais rakstāmgalds varbūt cirsts no kokiem, kādu netrūkst arī Latvijā, tikai tajos nav prozaiķa dzimtenes mežu smaržas. To viņš cauri gadiem pārnēsis pats, un tāpēc viņa darbos iešālcas arī Daugavgrīvas un Bolderājas vēji, iemirdzas kluso Pārdaugavas ieliņu skaistums, un liekas, ka arī mēs, līdzīgi rakstniekam, esam pavērsušies

¹ Laiks, 1974, 27. apr., 3. lpp.

ar seju pret saulē nīrbošajiem Daugavas un jūras ūdeņiem.

Gunars Janovskis dzimis 1916. gada 8. februārī Helsinkos. Viņa tēvs, tālbraucējs kapteinis Andrejs Janovskis, kalpojis Krievijas flotē. 1919. gadā ģimene atgriezusies Liepājā, vēlāk pārcēlusies uz Rīgu, kur Janovskis beidzis pilsētas 4. pamatskolu Pārdaugavā, pēc tam 1. valsts ģimnāziju un no 1933. līdz 1938. gadam studējis klasisko filoloģiju Latvijas Universitātē.

Tādas ir skopas biogrāfiskas ziņas par Gunara Janovska pirmajām gaitām, un jāteic, ka viņš nav īpaši centies atsegt noslēpumainības plīvuru no konkrētiem savas jaunības (tāpat — vēlākās dzīves) faktiem. Toties daudz kas no tā, kas pieredzēts mūža pirmajos gadu desmitos, vēlāk radis atspulgu viņa prozas poētiski piesātinātajā pasaulē.

Pirmās Janovska grāmatas gan pieskaras citam — ārēja dramatisma daudz pilnākam posmam tautas likteņos. Bargajiem kara gadiem, leģionāru un bēgļu gaitās pieredzētajam, trimdinieku vientulības traģikai svešajā Anglijas zemē. Kas neko nav piedzīvojis, neko nevar uzrakstīt, saka Janovskis kādā intervijā.¹ Toties pēc kara gadiem iespaidu ir tik daudz, ka, rakstot vienu grāmatu, patiesībā jau sēn tiek domāts par nākamo. Tieši šajos skarajos notikumos G. Janovskis rod auglīgu āderi saviem 60. gados sacerētajiem darbiem. Tā ir pirmā aktuālā tēma, dzīves sāpes, kas «jānoraksta» no sevis, un to pirmajos romānos un stāstos prozaīķis arī dara.

Jā, Gunars Janovskis pieder pie tiem literātiem, kuru ceļš līdz pirmajai grāmatai bijis garš. Viņa pirmā publikācija, ar Gunara Salnas vārdu parakstītās «Piezīmes ceļojot», gaiši mirkli vasaras takās, rodama laikraksta «Studentu Dzīve» 71. numurā jau 1938. gadā. Romantiskie, vietumis arī skaudrie vērojumi te jau liek sajust pamatos nemainīgo rakstnieka vēlāko dzīves redzējumu. Bet vesela gadsimta ceturkšņa garumā ir izstiepies laiks, līdz apgāds «Grāmatu Draugs» 1963. gadā izdevis grāmatā Janovska romānu «Sōla», un trimdinieks Arturs Skuja iekarojis publikas simpātijas. Šim darbam sekojuši citi, tiešā kara gadu pieredze at-

¹ Eljas Informācija, 1983, № 98, 37. lpp.

spoguļota nākamajos sacerējumos — par «laikmeta impresiju» nosauktajā grāmatā «Bez ceļa» (1965), kurā rakstnieks stāsta par notikumiem Latvijā, romānos «Pie Tornas» (1966), kur atspoguļots viens no pēdējiem posmiem leģionāru ceļos, un «Pēc pastardienas» (1968), kurā tēlots smagais kapitulācijas periods Vācijā.

Gunars Janovskis bijis cītīgs rakstītājs. Necentīsimies visas viņa grāmatas nosaukt tūdaļ šo piezīmju sākumā. Izcilā prozaikā darbi mums līdz šim bijuši sveši, tāpēc tas būtu grūti pārredzams materiāls. Šim rakstam tādējādi sprauts kopumā pieticīgs mērķis — sniegt ieskatu Gunara Janovska tēlotajā pasaulē, parādībās, notikumos un cilvēkos. Intervijā rakstnieks pats apgalvojis, ka viss, kas ietverts viņa darbos, ir paša «pārdzīvots, saklausīts un izjusts».¹ Ielūkojoties dažās viņa grāmatu lappusēs, mēs tātad varam sadzirdēt paša rakstnieka sirdspukstus, vēl vairāk, arī mest laipu uz prozaikā dzīves ritausmu. Jo līdzās kara norišu spoguļojumam, vēlākās latviešu dzīves tēlojumam svešatnē Gunars Janovskis, sākot ar 70. gadu pirmo pusi, savās grāmatās pievērsies arī tālajai bērnības pasaulei. Te sadodas rokās vakardiena ar šodienu, pirmie jaunības iespaidi ar mūža briedumu, lai mēs līdz ar šo darbu varoņiem varētu sākt smeldzīgo un skaisto dzīves ceļu. Un pirmos soļus mums atvieglots tas, ka viens no sākotnējiem krustpunktiem šajā gaitā būs «Karoga» lasītājiem nu jau labi pazīstamais romāns «Uz neatgriešanos».

1

Savas bērnības un jaunības pasauli Gunars Janovskis atainojis vairākos darbos — romānos «Uz neatgriešanos» (1973), «Kaijas kliegz vētru» (1977), «Ines» (1982), kopā ar Laimu Kalniņu sarakstītajā «Cilvēks, kas gribēja vairāk» (1987), krājuma «Laudis pie jūras» (1987) titulnovelē un daļēji arī pašreiz jaunākajā romānā «Pilsēta pie upes», ko 1989. gadā, sākot ar jūniju, iespieda laikraksts «Laiks». Tie ir dažādi sižeti, dažādi likteņi, kurus tomēr cieši vieno būtiskas saites. Tā ir

¹ Laiks, 1974, 27. apr., 3. lpp.

poētiskā, vēju un ūdeņu piestrāvotā vide, ostas un nomales kolorīts, smeldzīga mīlestības romantika. Janovska cilvēki uztver pasauli vispirms ar sirdi, ir tai atvērti, bet netrūkst viņos lepnuma, atturības, dažbrīd pat spīts. Un nereti pašu, likteņa vai laikmeta lemta ir varoņu šķiršanās.

Tās visas literatūrā ir pārbaudītas, zināmā mērā pat nodeldētas kvalitātes. Un tomēr Gunara Janovska spēja dažos teikumos uzburt noteiktu vidi, atmosfēru, veidot tēlus, kuru gaitām ieinteresēti sekojam, viņa sacerējumiem piešķir vienreizīguma elpu. Un Janovska darbu gaisotnē mēs tiekam ievesti, sākot jau ar pirmo uzrakstīto vārdu. Īpaši lakonisku piemēru šai ziņā sniedz novele «Ļaudis pie jūras».

«Daugavgrīva un Bolderāja — divi zvejnieku ciemati abpus Lielupes ietekai Daugavā. Par viņiem domājot, es patapināšu kāda ziemeļu rakstnieka vārdus. Šie ciemati — nepalaiž projām neviena paša, tam neuzspiežot savas zīmes.

Tā arī man ir tikusi zīme. Ne jau nu gluži pierē vai uz rokas dilba. Tā ir iegrimusi, ieaudusies manā atmiņā. Kā dzeja. Melodija. Kā glezna par zvejnieka bērēm. Kā sāpīgs skaistums, kas man ir staigājis līdzī visu manu mūžu.»¹

Sāpīgs skaistums — šo vārdu savienojumu varbūt der paturēt atmiņā.

Nule zīmētā ģeogrāfiskā aina lasītājam nav sveša. Tā ir Daugavgrīva, kur satiekas arī romāna «Uz neatgriešanos» varoņi Džonis un Zigrīda, te risinās viņu kopīgās gaitas, te viņi ielūkojas viens otrā. Taču viņus šķir kāda nepārkāpjama plaša, proti, Džona tēvs ir naktssargs Daugavgrīvas kuģu būvētavā, bet Zigrīdas — pārtikušais Kuldīgas ārsts doktors Konrādī, un viņa nomaļajā Daugavgrīvā viesojas tikai vasarā. Un te neko nemaina fakts, ka Džona jeb Jāņa tēvs ir kara invalīds, Lāčplēša ordeņa kavalieris un labā roka viņam palikusi Tīrelpurvā. Kamēr Džonis paša spēkiem neuzkāpj līdz augstskolas solam, atšķirība sociālajā stāvoklī ir krasi jūtama. Un tad, kad tā varētu tikt likvidēta, kad liekas, ka Džonim un Zigrīdai liktenis būs lēmis

¹ Janovskis G. Ļaudis pie jūras. Grāmatu Draugs (turpmāk: GD), 1987, 7. lpp.

palikt kopā, ir pienākusi traģiskā baltvācu repatriācija no Latvijas 1939. gadā, un Zigrīda kopā ar tēvu un ģimeni spiesta doties sev nezināmā tālumā.

Rakstnieks necenšas slēpt romāna skumjo finālu. Darbības ritējumu viņš aizsāk pāris soļu pirms beigām, lai tad it kā Džona acīm (kaut gan darbs rakstīts trešajā personā) palūktos pagātnē. Tādējādi aicinot jau sagatavotā lasītāja uzmanību sekot ne tikai fabulas attīstībai, bet vispirms noskaņai, pārdzīvojumam. Un tad, padarījis varoņus mums tuvus, pāris asos vilcienos prozaikis romānu pabeidz.

Šajā vietā nepieciešama neliela atkāpe. Jo, mēģinot apjaust Janovska darbu īpato pievilcību, mums neizbēgami jāmeklē atbilde arī uz jautājumu — kādi tad ir romāna «Uz neatgriešanos» varoņi? Ar Džoni līdzīgām īpašībām apveltītu tēlu saskaramies arī citos Janovska jaunības pasaulei veltītajos darbos. Un arī vēlākā laika tēlojumos, gan laikmeta traģiskās pieredzes bagātināts, G. Janovska darbu centrālais varonis personības būtiskajos pamatos saglabājas nemainīgs. Tāpēc, bruģējot sev ceļu tālākām pārdomām, centīsimies jau šeit atsegt minēto raksturu iezīmīgākās īpatnības.

Kā vienu no galvenajām īpašībām šajos tēlos gribētos izdalīt tuvību dabai. Janovska varoņi vai nu auguši tiešā dabas tuvumā, vai arī viņiem dota intuitīva spēja izjust tās varenos, noslēpumainos ritmus. Kā cilvēkam, tā upei, vējam, kokam ir sava dvēsele, un, protams, tāda — kā labais gars — piemīt arī nogrimušam kuģim. Sajutis dabas sirdspukstus, Džonis papildina tos ar iztēles, iedzīvošanās spēju. Un varbūt viena no pašām spilgtākajām Janovska darba epizodēm attēlo Džona un Zigrīdas saspringtos vaibstus, aizturēto elpu, ieklausoties, kā uz nogrimušā burinieka darbojas noslēpumainais kuģa gars Klauga.

Otra iezīme, kas tieši atvasināma no saskares ar dabas elpu, ir varoņu intensīvā dvēseles dzīve. Viņus nepadara grūtsirdīgus vientulība, jo viņi prot sarunāties paši ar sevi un sevī — ar pasauli. Noslēpumainā, citu acīm slēptā meldru būda ir vieta, kur Džonis var izbēgt no ziņkārīgiem skatiem, pabūt vienatnē, pasapņot un — arī iztulkot kādu Homēra lapaspusi. Jo viņš ir un vēlas palikt labākais skolnieks klasē.

Šī trešā īpašība, ko gribētos saukt par censonību, arī rāda kādu būtisku kvalitāti, kādu apvāršņa izjūtu, pēc

kuras tiecās Dullais Dauka, pēc kuras tiecas arī Gunara Janovska varoņi. Tie ir arī sapņi, un bez šī sapņošanas gara mums neizprast, piemēram, noveles «Laudis pie jūras» varoņi Valdi, kurš brīvajos brīžos risina iedomātu dialogu ar izdevēju Auziņu. Un kaut kur tuvu līdzās asi fokusētajai Valda sejai ēnojas paša Gunara Janovska vaigs. Jo tas ir arī viņa lielais sapnis, kas piepildījies.

Kādā intervijā rakstnieks atzīstas, ka pirmo darbu sacerējis jau 11 vai 12 gadu vecumā. Viņa vienaudžiem tas gan šķitis garlaicīgs, jo tur bijis par maz dēku. Nu jā, arī Gunara Janovska vēlākajai meistara rokai ir citas kvalitātes.

Gunars Janovskis ir mirkļu mākslinieks. Viņš prot tos atlasīt ikdienas drūzmā un tad pacelt pretim mūžībai. Jaunībai veltītajos darbos viņa skatiens visbiežāk pievērsts mīlestības atspulgiem acīs un dvēselēs. Janovska mīlestības stāsti neatkārtojas, tie vienmēr ir pirmreizīgi, un rakstnieks nemeklē tajos iznākumu, piepildījumu, viņu saista īpaši jaunībai raksturīgais tuvināšanās brīnums, cilvēku ceļš vienam pie otra. Ilgāku laiku tuvinājis varoņus, Janovskis nereti liek liktenim šķirt viņu ceļus, lai pēc tam liktu tiem atkal meklēt pievilksnās punktus. Šis paņēmieni iezīmējas vairākos prozaikā darbos.

Te vietā neliela piebilde. Gunars Janovskis nepieder tiem žilbinošo iespēju māksliniekiem, kas var — un nereti arī tiecas — ik grāmatā pārsteigt lasītāju. Toties Janovskis izstrādājis savu, ar citiem autoriem grūti sajaucamu rakstības manieri. Viņa grāmatu pievilcība slēpjas arī apstākļi, ka tajās mēs it kā no jauna tiekamies ar veciem paziņām. Atkal ap mums saslēdzas stāstījuma maģiskais loks, no jauna jūtam G. Janovska vēstījuma vibrējošo spriegumu, iekšējo spēku.

Vientulībā cilvēks palaikam izdomā būtiskākās domas. Vientulībā cilvēks dažkārt arī iemīl visdziļāk, jo attālums, atbrīvotība no ikbrīža pieraduma liek just asāk, konkrētāk, smeldzīgāk. Bet sāpes rada ne tikai atsevišķi, nejauši likteņi, arī laika un laikmeta sakarības.

Romāns «Uz neatgriešanos» ir uzrakstīts par mīlestību. Jā, protams. Bet arī par to, kā mīlestībā ienāk laikmets. Kā mīlestība ir vienreizīga, neatkārtojama savā izpausmē, dabiska, skaidra, visaptveroša. Un kā

laikmets tai uzspiež savu neizdzēšamu zīmogu, šai gadījumā — šķir varoņus.

Atsevišķais cilvēks Janovskim ir daļa no kopuma. Tāpat Latvijas liktenis ir to procesu daļa, kas noris visapkārt pasaulē. Kādā no intervijām G. Janovskis neslēpj savu, kā pats saka, personīgo, nepopulāro viedokli par Ulmaņa diktatūras laiku — varas uzurpēšanu viena cilvēka rokās.¹ Tāpēc mākslinieka acīm viņš skata ne tikai Latvijai no ārienes uzspiestos notikumus, bet arī šī laika iekšējās zīmes, ne vienmēr pievilcīgās grimases.

Iepriekš jau pieminējām Džona grūto izglītības apguves ceļu. Vasara Daugavgrīvā — tā viņam nav tikai atpūta, bet arī iespēja un vajadzība visdažādākajos veidos iekrāt naudu ziemai. Kaut gan viņa tēvs, kurš sakropļots Latvijas atbrīvošanas cīņās, jaunajai valstij būtībā atdevis sevi visu. Vajadzētu taču būt tā, ka viņa dēlam ir pietiekami apstākļi izglītībai, varbūt sniegta kāda palīdzība šai ziņā. Janovskis nav vienīgais, kurš latviešu rakstniecībā piemin šo Latvijas brīvības kara invalīda ēnu, varam te atcerēties kaut tikai pašu pazīstamāko piemēru — J. Jaunsudrabiņa traģikomēdiju «Invalīds un Ralla».

Romānā «Ines» tēlotās Ziemeļu ģimenes vecmāmiņa savukārt spiesta dzīvot veco ļaužu mītnē, meita un znots trūcīgās rocības dēļ nav varējuši viņai nodrošināt vecumdienas savās mājās, un mazdēla Ojāra ciemošanās šajā ne visai pievilcīgajā vietā arī ir viena no laikmeta liecībām.

Protams, nepārspīlēsim. Gunars Janovskis ir redzīgs rakstnieks, un, runājot par saviem pieredzējumiem, viņš necenšas slēpt arī sāpīgus brīžus. Un tomēr — brīvvalsts laiks ir viņa un viņa varoņu jaunības gadi, pilni jaunās zemes optimisma, jauneklīga prieka un pārgalvīgas liksmes, arī neatlaidīga darba posms, un tam ir daudz vairāk gaišu krāsu, daudz vairāk romantikas nekā ēnas pušu. Gunars Janovskis atceras bērnību un jaunību ar siltu smaidu.

Jau pieminētais «Ines» varonis Ojārs ceļu uz iekšpilsētas ģimnāziju mēro ar kuģīti, kas viņu ved no Pārdaugavas, no Āgenskalna. Un savādas trīsas pār-

¹ Eljas Informācija, 1983, № 98, 39. lpp.

ņem arī mūs, lasot, cik daudz izjūtu spēj sniegt šāds brauciens. Izrādās, ka tāds ceļojums jau kopš seniem laikiem bijis viens no Rīgas pievilcības stiprinātājiem. Tā izcilais pilsētas pazinējs kultūrvēsturnieks Andrejs Johansons citē baltvācu vēsturnieku Reinhardu Vitramu. ««Kas ar vienu no mazajiem upes kuģīšiem pārbrauca uz Daugavas viņu krastu,» saka Vitrams, «ik reizes ieguva sev kaut ko no tā plašuma, kādu pilsētai deva osta. To deva vējš un ūdens, tāljūras tvaikoņi, darvas un koku smaka, jausma par jūru, nojauta par Krievzemes mežiem, no kurienes nāca plosti, daudzējādās valodu skaņas»...»¹

Ipatā romantika veldzē arī Janovska tēlojumā, un viegli saprast, kāpēc citviet viņa varoņa gaitas tiecas vēl tuvāk tām vietām, kur Daugava vienojas ar Lielupi un jūras plašumu.

Citu zīmīgu laikmeta vaibstu romānā «Ines» iezīmē Reinbergu ģimenes, proti, Ojāra draudzenes Ineses un viņas vecāku, pārceļšanās uz jūrmalu kādā pavasara dienā. Tolaik raksturīga bija paraža pārvest uz īrētājām telpām arī visu nepieciešamo iedzīvi, un, kā kādā no savām miniatūrām zīmīgi saka rakstniece Rita Liepa, «tai vietā, kur vezums apstāsies, sāksies vasara. Izplauks visas puķes, pārsprāgs zirņu pākstis, izaugs salāti un bērni».²

Taču arī šim skaistajam ceļa sākumam ir maza atskabarga. Inese ar saviem vecākiem var atļauties pavadīt vasaru jūrmalā, bet Ojāram šis prieks iet secen, viņa ģimene to dēlam nodrošināt nespēj. Un tikai vēlāk, Ineses vecāku ielūgts, viņš kādu laiku arī uzturas jūrmalā, baudot to liksmību, kāda vēl nesen bija pieejama arī mums.

Jāsaka, ka tolaik gan jaunieši īpaši nav skumuši, ja vecāku mantas stāvoklis neļāva arī viņiem ieņemt ērtas vasarnīcas vai savrupmājas telpas. Tu esi jauns, tev ceļš zem kājām! Jau pieminētās Janovska pirmās publikācijas zīmīgais virsraksts — «Piezīmes ceļojot» — apliecina tā laika jaunatnes rosīgo pārvietošanās prieku.

¹ Johansons A. Visi Rīgas nami skan. GD, 1970, 84. lpp.

² Liepa R. Pegazs un kaza. T. O. Steinberga apgāds. R., 1944. 13. lpp.

Acimredzot kāds no šiem ceļiem Gunaru Janovski aizvedis arī līdz Oļupes grīvai Rīgas līča Kurzemes piekrastē, līdz ciematam, kurš ar Vilraga vārdu aprakstīts romānā «Kaijas kliegz vētru». Šim darbam ir priekštecis, sacerējums «Vilragā», kas uzskatāms par Janovska pirmo plašāko veikumu un 1951. gadā publicēts «Londonas Avīzē», bet nav iespiests grāmatā. Romānā «Kaijas kliegz vētru» līdzās galvenajiem varoņiem, žurnālistam Egonam Dielānam un kāda vietējā zvejnieka vēl pajaunajai atraitnei Egļu Eldai, kā varbūt viskrāsainākais tēls nostājas vecais jūrniece kapteinis Bradiņš. Un, par Janovska darbiem runājot, šobrīd tik aktuālās profesijas cilvēkiem jau nu nekādā ziņā nedrīkstam pāriet garām. So ļaužu pievilcības spēks G. Janovska jaunībā bijis tik liels, ka kādu laiku topošais rakstnieks pats gribējis iet mācīties jūrskolā.

Atcerēsimies, ka Gunara Janovska tēvs arī bijis jūrniece. Iespējams, ka viņa vaibsti pa daļai iezīmēti Ojāra Ziemeļa tēvā romānā «Ines». Ne velti šai ģimenei piešķirtais uzvārds ir G. Janovska tēva mātes dzimtas uzvārds. (Par saviem diezgan sarežģītajiem radu rakstiem Gunars Janovskis pastāsta Teodora Zeltiņa sakopotajā autobiogrāfiju krājumā «Pašportreti».) Gan jau arī prozaikā pirmā satikšanās ar jūru un kuģiem bijusi tāda pati kā Ojāram, kuru tēvs, darbā aiziedams, kādu dienu paņēma sev līdzī. Un arī bez dēku stāstiem Gunara Janovska bērnība, šķiet, nav iedomājama. Ne velti vairākos viņa romānos ar jūru saistās kāds noslēpums.

Līdzās daudzajiem jūrnieceku un zvejnieku tipiem iepriekš minētais Bradiņš varbūt ir pats kolorītākais. 30. gadu otrajā pusē, kad, pēc dažām pazīmēm spriežot, norisinās romāna darbība, ir radusies īpaša interese par lībiešiem, viņu dzīvi un kultūru, kas iezīmējas arī literatūrā, piemēram, Mārtiņa Ziverta lugā «Kolka» («Lībiešu asinis», 1937), un šai tendencei ir atbalss arī mūsu pašreizējā realitātē. G. Janovskis romānā «Kaijas kliegz vētru», atgādinot trīsdesmito gadu noskaņas, par sava romāna varoni arī izvēlējis lībieci.

Tālu gaitu elpas piestrāvoti ir Bradiņa atmiņu stāsti, un viņa ilgos gados krātā dzīves, arī izdzīvošanas gudrība, kādreiz arī ar viltību gūstot savu daļu, sakņota viņa tautas tragiskajā liktenī. Laika gaitā tā kļuvusi par neatņemamu viņa rakstura daļu, par īpatu azartu,

kurš aizrauj arī lasītāju, piemēram, klausoties Bradiņa pamācībās Egonam, kad viņi abi brauc pie mežsarga, lai pirktu kokus, ar ko labot Egļu Eldas nama jumtu. Bradiņš ir dzīves skolai cauri gājis, un arī viņā savdabīgā veidā atvīz lielas uzņēmības enerģija.

«Kad es Engurē būvēju savu pirmo būvniecību — tas saucās «Marta» —, tad man daudz kam pietrūka naudas. Ja es būtu tikai sēdējis un turējis rokas klēpī, tad es nemūžam to nebūtu nobeidzis. Bet vienam es šo to pasolīju, otru mazliet apšmaucu, trešajam ieģrūdu kukuli. Un raugi — man tika brašs kuģis zem kājām. Vēlāk, kad es jau biju turīgs vīrs, es visiem atlīdzināju un nevienam nepaliku parādā.»¹

Jā, Bradiņš ir šerps vīrs, bet viņš neliedz savu palīdzību, kad tā patiesi vajadzīga, viņa krūtīs pukst silta sirds, ko viņš slēpj aiz ārēja raupjuma, un gaišs ir arī viņa dzirkstošais, smīnīgais humors. Bet Bradiņa mājās ir īsts brīnums, aizslēgota istaba, kurā glabājas visdažādākās ar jūru saistītās relikvijas un kurā tikai retumis — īpašos brīžos — tiek ielaista gaisma, kad te ieiet mājīnieki vai tiek ievests kāds gaidīts ciemiņš; tas ir savdabīgs muzejs, kādu, iespējams, savās ceļotāja gaitās būs redzējis pats Gunars Janovskis. Bet Bradiņa ģimene — meita, znots, mazbērni — vieš cerību, ka viņa tautas vēsture turpināsies.

Tādi rakstnieka skatījumā ir daži viņa jaunības mirkli. Tie nāk ne tikai ar pirmo mīlestību vai vasaras romantiku. Jaunība ir laiks, kad cilvēks iepazīst arī pirmos zaudējumus. Gunara Janovska paaudzei tas bija īpaši traģisks posms, jo līdz ar brieduma gadiem viņi pieredzēja brīvvalsts saulrietu un daudzi arī dzimtenes zaudēšanu. Tā personiskās ciešanas, pirmās vilšanās salējās vienās lielās kopīgās sāpēs.

Atcerēsimies romāna «Uz neatgriešanos» finālu, Džona sarunu ar tēvu, kurš arī ar sievas nāvi agri iepazīsinis neatgūstama zaudējuma svelošo rūgtumu.

«Džonis pieceļas un salūko cepuri. Tad tēvs viņam pienāk klāt.

— Es tevi kādreiz brīdināju. Nenodari sev pāri. Te, — un ar pīpes kātu viņš tam vairākkārt iebada krūtīs.

— Būs jau labi, tēt.

¹ Janovskis G. Kaijas kliež vētru. GD, 1977, 90. lpp.

— Jābūt labi. Viss pāriet.

— Vai tiešām viss? — prasa Džonis un asi paveras tēva sejā.

Tēvs labu brīdi neatbild un domīgi raugās zemē. Un tad viņš saka:

— Ej, dēls. Citādi tu nokavēsi autobusu.»¹

2

Gunara Janovska jaunības romantikai svītru pārvelk 40. gadi. Un to pašā sākumā ir laiks, kas trimdnieku apziņā konsekventi figurē ar apzīmējumu Baigais gads. Mēs zinām, cik daudz ciešanu un vaidu slēpjas aiz šiem diviem vārdiem. Taču paliek atklāts jautājums — kādi ir tie vārdi, ar kuriem savu patiesību var pateikt literāts, ja pirmās tiešas, nesaudzīgas atklāsmes tiesības pieder publicistikai, no literatūras veidiem acīmredzot — dzejai.

1959. gadā darbu par Baigā gada norisēm Latvijā uzrakstījis Ernests Aistars, pašreiz vecākais latviešu prozaīkis. Tas ir romāns «Sapnis saules logā», par kuru Jānis Rudzītis zīmīgi bilst, ka šis sacerējums paturams prātā «kā darbs, kas veiksmīgi atšķiras no ierastiem šabloniem Baigā gada sagādātās vielas izmantošanā».² Aistara priekšrocība ir tā, ka viņš notikumus skata it kā sākotnēji jaunās varas favorizēta rakstnieka Jura Rūbas acīm, izdevīgi izmantojot iespēju ar šāda varoņa palīdzību pakāpeniski redzīgāk ielūkoties jaunajā realitātē.

Gunars Janovskis Baigā gada tēmai pievēršas krietni vēlāk: jūтами autobiogrāfiski iekrāsotās grāmatas «Kur sunim vieta» (1978) pirmajā daļā, romāna «Ines» beigu posmā, kā arī jaunajā romānā «Pilsēta pie upes». Savos romānos rakstnieks visbiežāk niansēti izgaismo nedaudzus tēlus. Un tieši viņu dzīves stāstos, atsevišķu detaļu precīzā izvēlē sakņojas būtiska patiesība par laikmetu. Tas ir it kā viegls punktējums, pēc kura vadoties tomēr var vilkt zīmīgas sakarību līnijas.

«Stāsti par krievu laiku», kas ievada grāmatu «Kur

¹ Janovskis G. Uz neatgriešanos. GD, 1973, 267. lpp.

² Rudzītis J. Raksti. Ziemeļblāzma, Jānis Abučs, 1977, 543. lpp.

sunim vieta», sākas ar zīmīgu detaļu. Ar Ulmaņa krūšutēla aprakšanu zemē. Jaunās varas laiks necieš vecos simbolus. Bet šajā epizodē jūtama vēl kāda cita dziļi traģiska paralēle.

Janovska aprakstītajos pieredzējumos atpazīstam viņa paša gaitas, piemēram, darbā Rīgas preču stacijā. Un tieši šajā grāmatas posmā ir kāda būtiska epizode, kas teicami raksturo autora pozīciju. Janovska varonis, naktssarga funkcijas veikdams, sastop mazu nomaldījušos krievu meitenīti. Nevarēdams atstāt savu posteni, viņš to ieaicina pie sevis, ļauj sasildīties, palīdz izžāvēt drēbītes, izguldina un no rīta sveiku un veselu var nodot rūpju pilnajiem vecākiem. Nav pat svarīgi, kas viņi ir, nav svarīga meitenītes tautība. Nozīmīgi ir tas, ka prozaīkis arī šos notikumus tver humānista acīm, viņš šķir lielo, vareno necilvēcības principu, kas iestāties sabiedrībā, no mazās cilvēcības, kura konkrētos apstākļos tomēr paliek katra atsevišķā cilvēka iespējās.

Sais cilvēcības un necilvēcības pretstatos prozaīkis skata arī kara laika norises. Laikmeta impresija «Bez ceļa» trimdas kritikā savulaik izpelnījās arī asas atsauksmes, jo rakstnieks, lūk, tajā blakus citām norisēm bija uzdrošinājies tēlot — sarkano partizānu psiholoģiju.

Jāsaka, ka «komunista tēls», tā iekšējās pasaules mākslinieciska analīze trimdas literatūrā ir samērā liels retums. Veiksmīgi atradumi šai ziņā ir Mārtiņam Zīvertam, vairākās lugās, piemēram, «Fiasko» (1957), viņš rāda traģisku cilvēku, kas ar pārliecību nodevies idejai, tikai vēlāk atskāršot, kādas nelietības izdarītas tās vārdā. Savukārt Anšlava Egliša romānā «Ilze» (1958), kura darbība risinās pēckara Rīgā, sastopamies ar Krievijas latvieša «biedra Beltes» monumentālo figūru. Beltem piemīt zināma iekšēja kultūra, taču šis fons vēl jūtāmāk uzrāda tās domāšanas deformācijas, iekšējo bailu un nedrošības sajūtu, ko cilvēkam neizbēgami uzspiedis totalitārais režīms.

Atgriezīsimies pie G. Janovska tvertās partizānu psiholoģijas. Varētu teikt arī vienkāršāk — rakstnieks mēģinājis skicēt, ko jūt tāds partizāns ziemas aukstumā mežā, tālu no mājām, tuviem cilvēkiem. Jo Janovski kara mutuoļos interesē vispirms atsevišķa indivīda liktenis. Katrs no tiem veido ierakstu arī tautas mūža grāmatā.

«Bez ceļa» darbības vieta ir Katrīnpils, mazpilsēta Daugavas krastā. Kā apliecina romāns «Pilsēta pie upes», tai pretim, Daugavas otrā krastā, atradusies Vecpils, dzelzceļa mezgls; tātad Katrīnpils tēlā jaušama paša prozaika grūto dienu darbavieta — Jēkabpils. Un te, mazā ielokā, vēl spilgtāk nekā frontes plašumos var just mūsu tautas bezizejas situāciju. To traģēdiju, ko rada pašiznīcināšanās, latviešiem nostājoties abās lielo armiju pusēs. Par nozīmīgāko figūru darbā tāpēc varbūt izaug vecais skolotājs Kalde un viņa traģika brīdī, kad daļa viņa audzēkņu, kuri nostājušies vācu pusē, aizbrauc «akcijā», kas vērsta pret mežabrāļiem. «Tur vācieši, ko es esmu izaudzinājis, aizbrauca kaut manis audzinātos krievus. Bet kur gan ir palikuši latvieši, kādus es tos pazinu, kādus es tos audzināju visus šos divdesmit gadus? Par īsu ir bijis šis laiks, un velts viss mans darbs.»¹

Līdzās te zīmētajam traģismam jo asāk izdalās tā mūsu tautā laikam neiznīdējamā sērga, ko varētu dēvēt par kalpu filozofiju. Proti, bezierunu paklausība varai, kaut arī tā būtu sveša, naidīga, slepkavīga. Romānā «Pie Tornas» šo iezīmi Janovskis šausta pulkveža Pundura tēlā.

«Savā pārmaiņām un kūleņiem bagātajā mūžā pulkvedis bija izveidojis zināmas fundamentālas atziņas, kuru kodols bija šāds: ja jau tev — cilvēkam — ir jākalpo dažādām svešām varām, tad vienīgais, ko tu — cilvēks — vari darīt, ir: kalpo labi. To viņš darija pats, un to viņš prasīja no saviem padotajiem. Par labu kalpošanu vācu kungi tam bija parādījuši atzinību vairāku ordeņu veidā, no kuriem pēdējais — tā sauktais vācu krusts zeltā — liels un spīdīgs kā šprotu bundžas vāks greznoja viņa uniformas pakrūti labajā pusē, nabas un aknu krustošanās punktā.»²

Iztapība. Piemērošanās. Jau minētajā romānā «Ines», kur izstaigāts posms no 20. gadiem līdz pat kara dienām, Janovskis dažādu varu un to piekritēju maiņu raksturo ar atšķirīgu «kreklu» valkāšanu. Zāļie krekli. Zilie krekli. Brūnie krekli. Savu reizi varbūt — visi pēc

¹ Janovskis G. Bez ceļa. Ziemeļblāzma, Jānis Abučs, 1965, 155. lpp.

² Janovskis G. Pie Tornas. Ziemeļblāzma, Jānis Abučs, 1966, 30. lpp.

kārtas vienam cilvēkam mugurā. Taču mēs jau zinām, ka runa nav par krekliem, bet — par sirdsapziņām.

Romāna «Pie Tornas» stilistika ir krietni vien atšķirīga no tās, kādā uzrakstīti citi Janovska darbi. Smeldzīga, pustošos niansēta tēlojuma vietā stājas asi, tieši raksturojumi, dominē satīriskie posmi; tā bez jau minētā komandiera Pundura tēloti, piemēram, vēl divi «vadoņi» — Bozītis un Dozītis, kuru vārdi vien, nerunājot nemaz par darbiem, atgādina noteiktu literāru tradīciju.

Rakstnieka būtiskākās īpatnības acīmredzot meklējamas poētiski noskaņotajos jaunības atmiņu darbos un skaudri smeldzīgajos trimdinieku gaitu un likteņu aprakstos, taču, tieši par romānu «Pie Tornas» runājot, roka nevilus sniedzas pēc citātiem, kuri parādītu nežēlīgo, traģisko un nelaimīgo groteski sašķiebtās pasaules seju. Gunars Janovskis nostājas mūsu priekšā kā patiesi patriotisks rakstnieks, bet viņa tēvzemes mīlestība neizpaužas kādas karojošās puses atbalstīšanā, nelaimīgo kaujinieku heroizēšanā, tā — gluži pretēji — atklājas asajā nostājā pret jebkuru traģisko notikumu izraisīto bezjēdzīgo tautas spēku kļiedēšanu. Un pat legendās, kas tiek stāstītas par atsevišķiem karotājiem, aiz satīras, nežēlīgas uzjautrināšanās vīd vāji slēpts izmisums.

Sekojošais romāna «Pie Tornas» fragments konkretizē Janovska kompozicionālās izveides prasmi. Šajā epizodē ir visi labas uzbūves elementi un galvenais no tiem — nepārtraukts kāpinājums, gandrīz vai ik teikumā pieaugot dramatismam, bet pēc kulminācijas seko īss, varētu teikt — aforistisks aprāvums, veidojot tādu kā miniatūru noveli.

Tā tad — stāstījuma pavedienu patlaban pārņem Gunars Janovskis.

«Dzīrēs Krievulāns milēja ap sevi redzēt baru, un, jo vairāk tur bija vāciešu, jo labāk. Kad dzīru atmosfēra sasniedza attiecīgu pakāpi, viņš sāka vāciešus ķircināt un izaicināt uz derībām. Viņš to prata tik rafinētā veidā, ka vācieši viņam darīja pakaļ visu, kas tikai Krievulānam iešāvās prātā, un viņa fantāzija nepazina robežu. Parasti viņš iesāka ar apgalvojumu, ka vācieši nespēj ar šnabi skalot kaklu. Pats viņš šai ziņā bija īsts virtuozs. Vācieši palika sejā sarkani, aizrijās, klepoja un purduļojās, bet, visiem klātesošajiem

skali rēcot, skaloja kaklus, it kā no tā atkarātos vadoņa dzīvība un totālā uzvara.

Nākošais triks bija — stāvēt uz vienas kājas, aizvērt acis un izdzert alusglāzi šņabja. Pašam viņam tas bija sākums. Vācieši gāzelējās un streipuloja, viens otrs nokrita uz grīdas un nolaistījās ar dzeramo, bet arī tas patiesībā bija tikai sākums.

Tad galds tika sagriezts šķērsām, Krievulāns ieskrējās un ar savām garajām kājām pārlēca tam pāri veikli kā kaķis. Nabaga vācieši, kas kopš skolas laikiem nebija rūpējušies par sava ķermeņa fizisko attīstību, lēca ar izmisuma spēkiem, iekrita traukos un šķīvjos, novārtījās mērcēs un ēdienos, bet arī tas vēl nebija viss. Tad galds tika atkal sagriezts gareniski un piestumts gandrīz klāt gala sienai. Visi aizturēja elpu. Lai ieskrietos, pulkvedim pietika ar kādiem seši soļiem. Pārlidojis visam galda garumam, viņš ar rokām un kājām reizē ielēca sienā un gar to nošļūca zemē. Tie vācieši, kam vēl kauli bija veseli, pārmeta krustu un darīja viņam pakaļ. Tad tika izsaukta ambulance, un, kamēr ciemiņus nesa lejā pa kāpnēm, pulkvedis Krievulāns kopā ar savu adjutantu dziedāja duetā:

Es vācieti dancināšu uz karstiem ķieģeļiem,
Ik vācietis augstu lēktu, es pakurtu uguntiņu.¹

Romānā «Pie Tornas» latviešu puisi, pakļaudamies groteskajām pavēlēm, vēl rok aizsardzības grāvjus, bet drīz, ļoti drīz pienāk laiks, kad arī no šīm pozīcijām ir jābēg. Janovska daiļradē šo solīti tālāk rāda romāns «Pēc pastardienas», kura varoņi, leģionārs ar pieņemtu vārdu Kārlis Meistars un Baltijas vāciete Ieva, nonākuši uzbrūkošās krievu armijas aizmugurē, izstaigā baigos kara beigu un pirmo mierlaika dienu ceļus Vācijā. Sajā darbā, atteicies no ironiski groteskā pamatoņa, Gunars Janovskis kļūst kaismīgs laikmeta liecinieks. Šķiet, tāpēc diezgan daudz lappušu svārstās uz literatūras un publicistikas robežas, pārsveroties te vienā, te otrā pusē. Rakstnieka prasme arī te rod savas izpausmes, romānā būtiska vieta ierādīta pārlicinoši atklātām atsevišķām pēckara dzīves epizodēm, piemēram, Berlīnes tēlojumam; tomēr kopumā, lai kā varētu

¹ Janovskis G. Pie Tornas, 67.—68. lpp.

saprast autora sāpošo sirdi, ne visi kara šausmu apraksti iederas romāna norisēs. Un par spēcīgāko līniju kļūst leģionāra un bēgļu meitenes mīlestības, tuvināšanās stāsts. Šīs attiecības — atceroties, ka leģionāram bijusi sieva, ka Ievai nācies daudz ko pārciest nevaldāmo, satrakoto dienu jukās, — risinātas ar patiesi apbrīnojamu smalkjūtību.

Acīmredzot ir lietas, kas tik dziļi iespiežas dvēselē, ka uz tām grūti paskatīties no malas, distancēties, pielikt tām auksta prāta mērauklu. Atcerēsimies, ka tās gaitas, kurās mēs patlaban sekojam dažādu Gunara Janovska darbu varoņiem, pa lielākai daļai ir paša rakstnieka izstaigātas. Autobiogrāfiskas detaļas iekrāso arī romānu «Pēc pastardienas». Šeit apstāsimies pie vienas no tām, kas sniedz priekšstatu, kā prozaiķis izmanto faktus.

Pēc kara beigām Gunars Janovskis palicis krievu okupācijas zonā. Un Berlīnē tikai laimīgs gadījums pavēris viņam ceļu uz sabiedroto pārvaldītajām teritorijām. Tā bijusi medaļa, ko viņa tēvam Andrejam Janovskim savulaik piešķirusi Lielbritānijas valdība kā pateicību par 1913. gadā izglābtajiem avarējušā kuģa «Volturmo» jūrniekiem.¹ Janovskim šī medaļa, svārkos ieshūta, glabājusies kā dārga relikvija, kā saite ar tēvu. Un arī tam sabiedroto virsniekam, kas pretēji reglamentam parakstījis dokumentus baltieša pāriešanai citā zonā, acīmredzot atvilgusi sirds, domājot par to sen pagājušo mirkli, kad cilvēki nebija viens otram nāves, bet gan dzīvības eņģeļi.

Līdzīgā situācijā un veidā G. Janovskis liek glābties arī sava darba varonim Kārlim Meistaram. Tā biogrāfijas fakts ieguvis jaunu dzīvi literāra sacerējuma lappusēs.

Sausmu pilns ir ceļš cauri karam. Trimdinieku zaudējumus ierakstāma dzimtene, pagātne, mājas, daudziem arī ģimene. Viņu dzīve, pēkšņi atjēdzoties kļusumā pēc kara mašīnas dārdiem, sākas it kā pilnīgi no jauna. Pēc pastardienas.

¹ Pašportreti. Autori stāsta par sevi. GD, 1965, 138. lpp.

Vai ir kādas vērtības, kuras cilvēks tomēr spēj iznest cauri karam? Atbilde uz šo jautājumu vispirms meklējama tajās Gunara Janovska grāmatās, kas veltītas trimdinieku likteņiem.

Manuprāt, kā galvenais arguments pozitīvai atbildei G. Janovska darbos izvirzās cilvēka cieņa. Iekšēja prasība pēc noteiktas stājas, lai cik savandīta rūgtajos pārdzīvojumos un sāpoša būtu dvēsele. Sai ziņā raksturīgs varonis ir legionārs. Garais stāsts «Parāds» (krājumā «Nelūgtos ciemos», 1970), brašs puisis, kuru visi ieredz un kuram arī krogū labprāt tiek dots uz parāda. Garais arī dzer, taču, kad pienācis laiks pārcelties no bēgļu barakām uz citu dzīvesvietu, bet visa nauda krodziniekam nebūt nav atmaksāta, vīra lepnums neļauj lietu tā atstāt. Un letes vīrs regulāri saņem naudas sūtījumus, ko Garais parāda kārtošanaī atlicina no savas ne jau lielās algas.

Savu artavu latviskuma saglabāšanai trimdā vēlas dot arī stāstā «Kupris» (krājumā «Svešumā», 1966) aprakstītais laukstrādnieks Hagens — viņš ziedo naudu draudzei. Taču Hagenu mokoši žņaudz vientulības aukstā roka; bēgdams no tās, viņš aizvien biežāk iegriežas krogū, un te kāda paklīdene pamazām ievēl viņu savos tiklos un nelāgā sabiedrībā. Tā pienāk diena, kad Hagenam naudas badā jādodas pie mācītāja atprasīt ziedojumu. It kā Dieva vīra redzīgajām acīm arī rakstnieks raugās uz dramatisko situāciju, jo viņš saprot — šie valgi ir nesaraunami. Egilu Hagenu sagrauzis vientulības tārps, un zemu grimušam viņam atliek tikai viena — pēdējā — izeja.

Vientulība. Tā ir viena no lielākajām Anglijā ieceļojošo trimdinieku nelaimēm. Bez Gunara Janovska darbiem mēs par to zinātu daudz mazāk, daudz sāpju paliktu tautas apziņā neizsāpēts.

Zīmīgu formu vientulnieka tēlojumā Janovskis izvēlējies jau pirmajā grāmatā «Sōla». Viņa varonis Arturs Skuja aizbrauc meklēt darbu salā, kas atrodas piecas jūdzes no sauszemes; bet šis nelielais attālums ir zīmīgs, tas it kā šķir trimdinieku no visas pārējās pasaules, ļauj viņam kontaktēties tikai ar dažiem cilvēkiem. No tiem savdabīgākais ir jūrnieks Juhans Raud-

seps, trimdas igauņis. Juhans ir aktīvāks, viņš daudz domā par šodienu, viņam izdevies pat nokļūt pēckara Igaunijā un satikties ar savu ģimeni; turpretī Arturam Skujam viss, kas patiesi varētu viņu saistīt, palicis pagātnē, svešajās vietās viņš jūtas lieks, un romāna beigās, kad pēc Juhana nāves arī Skuja atstāj salu, viņam būtībā nav uz kurieni braukt, nav kas viņu sagaidītu, un rītdiena patiesi tīta melnā tumsā. Arī viņš ir — bez ceļa.

Romāns šķiet kā pabeigts veselums. Tāpēc diezgan negaidīti Gunars Janovskis liek Artura Skujas tālākajām gaitām uzaust romānā «Pār Trentu kāpj migla» (1966), bet triloģijas izveidi noslēdz ar darbu «Balsis aiz tumsas» (1972), kurā rādīts Skujas atpakaļceļš no ārprāta pasaules cilvēku sabiedrībā. Par virsotni, vienu no spēcīgākajiem darbiem par leģionāru likteni vispār, izvirzās cikla vidusposms — romāns «Pār Trentu kāpj migla». Tā darbība risinās Anglijas vidienē, Lestonā, kuras tēlā, iespējams, varam iepazīt rakstnieka dzīvesvietai tuvo Notingemu, un tās apkārtnē. Varam apgalvot, ka ar šo darbu Gunars Janovskis uzcēlis pieminekli bēgļu traģiskajam liktenim. Līdzās Artura Skujas gaitām un sarežģītajiem dvēseles procesiem — to vidū arī mīlestībai — šajā darbā iezīmējas kopskats uz tiem cilvēkiem, kas veido jaunu zudušo paaudzi.

Viena no romāna varonēm daudzo vīru vidū ir Luīze, Kurzemes kaujās kritušā kapteiņa Valbriķa atraitne. Izprotot bijušo leģionāru smago situāciju, viņa pievienojas vīru kopai, nebaidās kopā ar tiem sēdēt arī Dvēseļu Puteņa krodziņā, bet, galvenais, aicina tos savās mājās, vīkš viesības — lai šiem cilvēkiem būtu kur justies kā mājās, būtu kas viņus atceras. Un viena no pašām spilgtākajām epizodēm romānā ir tā, kurā Luīze organizē kādas cementfabrikas vārtsarga apsveikšanu. Pēdējam tas nāk kā zibens spēriens no skaidrām debesīm, jo viņš jūties kā dzīvs nomiris, piecus gadus nedzirdēdams latviešu mēli, bet ar kolēģiem nevarēdams sarunāties valodas nezināšanas dēļ.

«Viņai somā līdz balts galdauts, pīrāgi, saldāmaize, divi šķīvji. Viņa uzklāj galdu, pašā vidū uzliek krūzi ar puķēm. Un tad paver durvis un sauc to iekšā. Šis ienāk, noņem cepuri, ilgi skatās, vārsta muti, bet skaņas nenāk. Viņš nekā nesaprot. Un tad Luīze saka:

— Daudz laimes vārda dienā!

Un vai tu zini, kas tagad notiek: tas vīrs sabrūk. Viņš atsēžas savā lāviņā, iespiež galvu rokās un reizēm iešņukstas kā bērns. Un pašam viņam ir dusmas uz sevi un kauns, un nevar parunāt, un nezina, ko teikt.»¹

Tā ir neizturami spiedīga, smacējoša svešuma noskaņa, kas nomāc šos ļaudis, kas liek arī Arturam Skujam doties ārā, naktī, lai meža zvēram līdzīgās gaudās izkliegtu savas sāpes. Izrādās, ka Gunars Janovskis te ļoti zīmīgi uztvēris trimdinieku kopīgo nelaimi. Raksturīgu, Janovska daiļdarbam pat neticami tuvu ainu savās atmiņās ietvēris rakstnieks un žurnālists Jūlijs Roze. ««Kur mana dzimtene? Dievs, kur mana dzimtene?» es kliežu. Kliežu un gaudoju kā vilks, lai dabūtu prom briesmīgo saspīlējumu, kas bija krūtīs. Tās nebija tikai saucamās ilgas pēc dzimtenes, bet arī slimība, tā kaite, ko vācieši sauc par *Heimweh* un angļi par *homesickness*.»²

Slimīgas ilgas pēc mājām izjūt daudzi Janovska darbu varoņi. Tāpēc divkārt cieši viņi turas pie katra pavediena, kas saistītu viņus ar dzimteni, kas kaut uz mirkli dotu māju izjūtu. Un dziļa traģika ienāk viņu izjūtās, saprotot, ka pasaulei šīs viņu sāpes, viņu ilgas ir vienaldzīgas. Nemaz neskarot «augstās» politikas jautājumus, Janovskis to spēj raksturot nelielā epizodē, kad leģionāru pārdzīvojums Luīzes bērnu dienā asi jo asi kontrastē ar apbedītāju vēso lietišķību un plānveidīgo rīcību.

Šīs bēres ir kā vispārinājums vēl kādā citā ziņā. Te tiek apbedīti sapņi — tie, kuriem trimdā nav bijis lemts piepildīties.

4

Tāda vai citāda — dzīve trimdā pamazām bija ieguvusi savu seju. Varētu teikt, ka Gunaram Janovskim šī dzīve izveidojās nosacīti laimīga, vismaz pieņemamāka nekā daudziem citiem. Jo līdztekus darbam, ar ko viņš pelnījis dienišķo iztiku, viņam pieticis arī miera un klusuma brīžu sirdij tuvajai literatūrai.

¹ Janovskis G. Pār Trentu kāpj migla. GD, 1968, 175. lpp.

² Roze J. Latvijas rītausmā, saulrietā. Daugava, 1978, 142. lpp.

Lai apjaustu Janovska dzīves kontūras Anglijā, mums jāatgriežas pie darba «Kur sunim vieta», precīzāk, pie tā otrās daļas «Stāsti par dzīvniekiem, cilvēkiem un lopiem». Te autora garīgos vaibstus ieraugām varbūt vistiešāk. Stāstu varonis ir fermeris, kura dzīve rit savu nolikto gaitu, nu jau bez asām pārvērtībām, lūzumiem. Rakstnieks pastāsta arī par dažāda sava darba ieceri, par tā tapšanu. Aprakstāmajā laika posmā, kas varētu būt 60. gadu sākums, top romāns «Sōla».

Tā ieraugām zemkopi, kurš nav tikai zemkopis, rakstnieku, kurš nav tikai rakstnieks, saimnieku, kuram ir ne tikai praktiskās rūpes vien. Sākumā jau pieminējām žurnālista E. Avota viesošanos Janovska mājās, un viņš raksta, ka dārzā starp ābelēm garās puķu dobēs ziedējušas baltas un dzeltenas narcises. G. Janovska grāmatā arī viscaur jūtams latviskais cilvēks: gan saimniekotājs, gan — savu reizi — arī sapņotājs. Viņa miteklis ir kā maza oāze, kurā var iedomāties un atcerēties dzimteni. Zināmā mērā tā ir izolētība no ārpaules. Arī tāpēc tik cieša ir autora piesaiste visdažādākajām dzīvajām radībām — suņiem, kaķiem, zosīm. Patiesi aizkustinošs ir stāsts par suni Čali, arī viņa slimšanu vecumā un spēju sagaidīt pēdējos brīžus vientulībā, aizejot no visiem. Tāpat stāsts, kā lielais runcis Rommels rūpējies par mazo kaķenīti Pūci — jau tās ierašanās mirkli ar pārdrošu uzbrukumu abiem mājas suņiem, liekot tiem saprast, ka viņš aizstāvēs jaunpieņacēju. Janovska tēlojumā katrs no šiem dzīvniekiem ir ar savu raksturu, savām īpatnībām, savu likteni. Varbūt var šajā rimti gudrajā vērojumā saskatīt kādu līdzību ar Anša Lerha-Puškaiša stāstā «Vodžus» aprakstīto dzīves un dabas «filozofu».

Acīmredzot šajā samērā vientuļās dzīves laikā prozaiķim ir bijusi iespēja atskatīties arī uz saviem literārajiem iespaidiem, kas īsi atblāzmojušies vairāku viņa sacerējumu lappusēs. Varbūt arī mums pienācis īstais brīdis pie šiem spriedumiem pakavēties.

Vienu no G. Janovska gara radiniekiem kritika minējusi jau tūlīt pēc viņa pirmajām grāmatām — tas ir norvēģu rakstnieks Knuts Hamsuns. Un šis vērtējums gadu gaitā izrādījies paliekošs. Varbūt vēl tikai reizi latviešu literatūrā, šā gadsimta sākuma «ar hamsunismu aplipušajā» paaudzē — Jāņa Jaunsudrabiņa

darbos un arī Jāņa Akuratera romantiskajos stāstos — šī līdzība vērojama tik spilgti. Un tomēr — Gunars Janovskis ir un paliek patstāvīgs mākslinieks. Trimdas kritikā tas uzsvērts atkārtoti, pat spītīgi. «Norvēģu rakstnieks Knuts Hamsuns ir miris, bet viņa gara radinieks Gunars Janovskis dzīvo. Gara radinieks, nevis epigonis!»¹ raksta prozaīķis un dzejnieks Arnolds Apse, un mums atliek tikai viņam pievienoties.

«Mīlestība ir kā vēsma, kas plūst pār rozēm. Vai tā to bija teicis Hamsuns? Laikam gan. Tikai vēl skaistākos vārdos, kuri man vairs nestāvēja prātā,»² teikts G. Janovska novelē «Ļaudis pie jūras». Pilna cieņas ir šī attieksme, kas atklāj arī veco patiesību, ka māksliniekam «labi jāaizmirst» paraugi, lai viņš kļūtu patstāvīgs savā radišanā.

Romānā «Rolands» (1971) sastopamies ar Grētu Detlefsena kundzi, daiļu norvēģieti. Un viņas sarunu biedrs Mārcis Umurs apliecina savu reālās Norvēģijas gara izpratni ar frāzi «silķes ir fjordā». Ibsena radītā Branda idejai šis sauciens nozīmēja zaudējumu. Bet mūsu autors ar to apliecinājis savas simpātijas zemei un tautai, kas pasaulei devusi lielo rakstnieku Ham-sunu.

Dažkārt G. Janovska grāmatās sastopamies arī ar latviešu vārda mākslas meistariem. Par neapstrīdamu, vairākkārt apliecinātu autoritāti viņu vidū izvirzās Anšlavs Eglītis. Romāna «Ines» trīsdesmito gadu tēlojumā G. Janovskis ievie mūs deju zālē — un pretim viņa varoņiem kā dzīvi stāv Epalts un Dagne Surģenieces jaunkundze. Tā ir pēkšņa, pirmajā brīdī paradok-sāla un tomēr ļoti trāpīga uzdrikslēšanās. «Ļīgavu med-nieku» varoņi taču patiesi vairs nav šķirami no laik-meta, kas viņus radījis, un rakstnieka, kurš viņus tajā ieraudzījis. Tāpēc varbūt pat lieka ir Janovska atteik-šanās no mēģinājuma aprakstīt deju kursus, atgādinot, ka to jau lieliski izdarījis Anšlavs Eglītis. Epalts, mā-sas Surģenieces un citi, līdzīgi «Mērnīeku laiku» varo-ņiem, vairs nav tikai literāri tēli, viņos ievilkti noteikti vispārinoši vaibsti.

Pašu Gunaru Janovski ar Anšlavu Eglīti sarado satī-riskie un humorestiskie prozas posmi. Tiem jau pieskā-

¹ Tilts, 1967, № 80/81, 75. lpp.

² Janovskis G. Ļaudis pie jūras. GD, 1987, 162. lpp.

rāmies romāna «Pie Tornas» sakarā. Ielūkosimies arī romāna «Dziesma mežam» (1970) fragmentā, kur G. Janovskis raksturo veco mežsargu Dēvidu autobraucēja lomā.

«Pār acīm pārmaucis vecu, izlodzījušos platmali, viņš sēdēja aiz stūres rata un izskatījās pēc vecas sēnes Kovaļevskas zīmējumos. Augumā par mazu, lai redzētu stūrei pāri, viņš vēroja braucamo ceļu ar savām ūdeņainajām, krāsu zaudējušām acīm, skatīdamies cauri stūres aplim. Ātri braukt viņam nenāca ne prātā. Ceturtais ātrums viņa mašīnai bija pilnīgi lieks. Viņš iztika ar pirmo un otro, kādā taisnākā ceļa gabalā varbūt reizēm ieslēgdams arī trešajā. Tāds viņš brauca pa pašu ceļa vidu, neskatīdamies ne pa labi, ne pa kreisi, un citiem braucējiem par garām tikšanu nebija ko domāt. Pat ja viņam aiz muguras pūstu, zvanītu un taurētu ambulance, policija un ugunsdzēsēji, viņš nepalielinātu ātrumu un nemaz nedomātu piebraukt tuvāk pie ceļa malas.

Tik nevarīgs viņš patiesībā nemaz nebija un klusībā smējās par citu dūsmām.

Viņš prata savus astoņdesmit gadus likt lietā un no tiem izsist cenu.»¹

Arī te redzam zīmīgu vēstījuma manieri. G. Janovskis ir tiešs stāstītājs, taču viņš prot nedarīt to viennozīmīgi, prot ar pēkšņu šķelmīgu pavērsienu iezīmēt vēl kādu skatpunktu, pārsteidzot lasītāju. Atstājot mūs pārlicībā, ka sarunu biedrs — un par tādu prozaīķis kļūst savu darbu lappusēs — ir patiesi gudrs cilvēks. Tāpēc viņam ir vērts uzticēties, risinātajai domai — vērts sekot.

Cits mūsu jau pieminētais varonis laukstrādnieks Hagens stāstā «Kupris», mitinoties Pārķera fermā, kuras īpašnieka kundze ir latviete, dod saimnieku meitenei Valdai lasīt Indras Gubiņas romānu «Gandrīz karaliene». Tas vēl ir labu domu pilns Hagens, un arī grāmatu viņš uztic meitenei kā vērtību. G. Janovskim ir tuvi I. Gubiņas uzmanīgie vērojumi, reālistiskais to atklāsmes veids. Janovskis ir zvērināts prozists, kas tomēr palaikam uzraksta arī kādas dzejas rindas, un tās apkopotas ar Indru Gubiņu kopīgi izveidotajā krājumā «Paskaties kļavā» (1974). 1989. gada rudens cēlienā

¹ Janovskis G. Dziesma mežam. GD, 1970, 35. lpp.

veidojās vēl viena abu autoru kopīga dzejoļu grāmata — «Vai ilgi vēl».

Citā aspektā G. Janovska vērtējums atklājas krājuma «Ieklausies naktī» (1975) novelē «Noslēpums». Tās varonis, pārlapojot žurnālu «Dzīves Patiesības», piebilst, ka tas pakalpojot ļaudīm ar zināmu gaumes līmeni. «Ne jau katram bija pa spēkam «Uliss» un «Aiz septītā tilta». Arī man pašam ne.»¹ Domāju, ka tā — gan viegli ironiskā formā tverta — lielā mērā ir Gunara Janovska paša atklātība. Nešaubīsimies, ka viņš lasījis arī modernistu Džeimsa Džoisas un Ilzes Šķipsnas darbus, bet — pastāv taču tiesības izvēlēties sev tuvāko. Un Gunars Janovskis vienmēr turējies pie rakstīšanas «pašas dzīves» formās.

Tāpēc mums šajās piezīmēs ir bijusi iespēja pavērot, kā no atsevišķa dzīves fakta veidojas māksliniecisks tēls, kā konkrēta darba situāciju kontekstā tas iegūst vispārinājumu. Uzskatāmi to apliecina grāmatā «Kur sunim vieta» ietvertie «daiļrades laboratorijas» apraksti, pieskaroties krājuma «Svešumā» stāstu «Izdedži» un «Kupris» ierosmēm. Apstāsimies pie mums jau pazīstamā Hagens likteņa. Pēdējais kādu laiku strādājis Janovska fermā.

«Savās brīvajās dienās viņš aizbrauca uz Lestonu. Tur viņam bija attāli paziņas. Bet cik ilgi pie tiem var viesoties? Stundu? Divas? Un viņš atkal bija uz ielas. Hagens nebija dzērājs, bet, no vientulības vairīdamies, mēdza nīkt pie krogus letes. Ap viņu tad bija troksnis un jautrība, siltums un gaisma. Trimdiniekam ir grūti — vienmēr vienam būt.»²

Šī stāsta traģisko iznākumu mēs jau zinām. «Kur sunim vieta» rakstīts divpadsmit gadus pēc «Svešumā». Bet ir saistoši vērot dzīves un mākslas īstenību, kāda tā iezīmējas, abas versijas sastatot. «Kupris» patiesībā ir ļoti uzskatāms sižeta izveides piemērs, tas balstās uz noteiktu raksturu, kam pieskaņota vide un citi tēli — Pārkeru pāris, viņu pusaugu meita Valda, latviešu draudzes mācītājs, «paklīdene» Gerda. Rakstnieks prātis likteņstāstam piešķirt — ja ne tieši tādas, tad līdzīgās izpausmēs — tipiskumu, atklāt tos maldu ceļus,

¹ Janovskis G. Ieklausies naktī. GD, 1975, 22. lpp.

² Janovskis G. Kur sunim vieta. GD, 1978, 217.—218. lpp.

kādos svešajā zemē bija nonācis ne viens vien trimdinieks.

Nobeigsim šo posmu ar īsu ieskatu pašā G. Janovska daiļradīšanas procesā. Gadsimta ceturksnī divdesmit sešas grāmatas (neskaitot atkārtotus izdevumus) — varētu domāt, ka prozaīķis raksta gandrīz vai bez labojumiem. Taču nē — viņš tā neprotot un nespējot. Konkrētā darba rakstīšanas procesā G. Janovskis pie rakstāmgalda pavadot astoņas līdz desmit stundas dienā. Bet arī pārējā laikā ar piezīmju grāmatiņu pa ķērienam esot pastāvīgi jādzīvo aprakstāmo personu sabiedrībā. Sākoņnēji, ar roku rakstīts, topot pirmraksts. Tas tiek pārlasīts, labots, papildināts, tad pārrakstīts mašīnrakstā. Un vēl apmēram pēc mēneša rakstnieks to vēlreiz pārlasot un pārlabojot. Tad gatavais sacerējums tiekot pārrakstīts galīgajā redakcijā.¹

Tas drusku izklausās pēc ideāla, kādi dzīvē ne vienmēr piepildās pilnībā. Bet Gunara Janovska raženais devums apliecina, ka viņš daudzus gadus pēc kārtas pratis strādāt mērķtiecīgi, sistemātiski un sekmīgi.

Arī tā ir saikne ar mūsu literatūras, mūsu tautas dzīves tradīciju.

Darbā mūžu nodzīvoju.

Darbs dara meistarū.

5

Gadi ir nežēlīgi. Neprasot cilvēku atļauju, tie lēnām drupina viņu mūžu.

Gunara Janovska romāna «Novakare» (1980) varoņi apmetušies Latviešu Aprūpes fonda īpašumā Indrānos; tas ir plašs nams, kurā nedēļas nogalē sabrauc daudzi apkārtnes latvieši, jo te ir iespēja būt kopā, pavadīt pāris dienu savējo pulkā, runāt latviešu valodā. Bet pārējās nedēļas dienas ir klusas. Te aizrit daudzu mūžu pēdējie skumjie gadi.

Varbūt it īpaši to atgādina Indrānos sarīkotie dziesmu svētki. Lielākas pulcēšanās brīdis, kad priekam būtu jāauzast vai ik sejā. Bet izrādās, ka arī laimīgos mirkļus apēno klusas skumjas.

¹ Laiks, 1974, 27. apr., 3. lpp.

«Tie bija dziesmu veterāni, kas ar stalti izslietām galvām izsoļoja cauri klausītāju pūlim un tad sastājās uz estrādes kāpšiem. Pēc trīsdesmit nodziedātiem gadiem katrs bija pieradis pie savas noteiktas vietas. Tikai savādi: šoreiz blakām vai priekšā kāda dziedātāja trūka. Diez kur tie varēja būt palikuši? Kāpēc altos un basos bija tik daudz tukšu robu? Vai tad tie vēl bija atvaļinājumā un abbraukāja Eiropu?»

Nē jau, nē. Daži sēdēja klausītāju rindās ar kūju vai kruķi pie sāniem. Daži Indrānu lielajā ēkā bija plati atvēruši savu istabu logus, lai, gultā gulēdami, vēl varētu dzirdēt sen dziedātās dziesmas. Dažs gulēja slimnīcā. Un dažs slimnīcā vairs negulēja: tie bija piepulcināti lielajam ēnu korim «...mūzikas klosteros svētos, melodijas kur staigā...».¹

Arī Gunars Janovskis ilgu gadus bijis šādu svētku dalībnieks, ar prieku dziedājis koros. Taču arī viņa plecus pamazām liec gadu nasta. Un tāpēc prozaīkis, līdzīgi daudziem citiem rietumu puses latviešiem, dzīvi interesējas par jauniešu rosmēm. Romānu «Ēnu meņuels» (1969) viņš veltījis «mazai meitenītei Minsteres ģimnāzijā» — ar domām un sāpēm par latviskā gara turpināšanos. Bet trimdinieku ilgu un nākotnes cerību zeme bijusi un palikusi Latvija. Tāpēc simboliski skan vārdi, ko Gunara Janovska septiņdesmitajā gadmiņā prozaīķim veltījis redaktors un kritiķis Jānis Andrupis:

«Viņa grāmatās dzīvo nepieredzētai varonībai un tikpat lieliem pazemojumiem cauri gājušais latviešu karavīrs, tur garajā svešuma jūdzē kustas trimdinieks, tur šīs dienas apvāršņos parādās latvietis ar savu spēku un vājumu, gudrību un maldiem, labestību un sīkmanību. Bet aiz visa tā vienmēr klātu jūtams pats galvenais atbilžu meklētājs un izšķirīgais lielums — tauta tēvzemē, kura reiz lasīs Gunara Janovska grāmatas kā labākas pasaules apsolījumu.»²

Vēlreiz atcerēsimies romānu «Uz neatgriešanos». Mirkli, kad Džonis savā mazajā laiviņā izbrauc Daugavas grīvā, lai pamātu ardievas tvaikonim «Steuben», kas aizved projām Zigrīdu, paņemot sev līdzī Džona cerības un sapņus. Pret triju stāvu augsto kuģi zēna laiva ir kā mazā Latvija pret pasauli un pret tās vare-

¹ Janovskis G. Novakare, GD, 1980, 173.—174. lpp.

² Londonas Avīze, 1986, 14. martā.

najiem dzinējspēkiem. Un tad Džonga ausis sasniedz vēja plosīti vārdi un dziesmas skaņas. Tur ļaudis, kas brauc uz savu tēviju, atvadās no savas dzimtenes ar himnu. «Dievs, svētī Latviju!» Un tā ir Latvijas dvēsele, daļiņu no kuras šie cilvēki aizbraucot paņem sev līdzi.

Jā, mūsu mazajai zemītei ir sava dvēsele. To atspoguļo arī Gunara Janovska darbi, un viņa prozā latviskās saknes dzen kuplas atvases. Apliecinot mīlestību un piederību savai zemei, kā G. Janovskis to darījis jau savā pirmajā grāmatā.

«Tā ir maza zeme. Tur nav ne augstu kalnu, ne varenu straumju. Blāva debess tur noraugās uz smilšu pauguriem, purvainēm un brūniem lauku ielāpiem. Balti bērzi, priedes un egles tur sapņo klusu ūdeņu malās. Un lielceļi kā balti pavedieni aizvijas un pagaist mežu zilumā. Bet savāds siltums staro no šīm krāsām, no debesu blāvuma, mežu zilgmes un lauku rūsganuma. Šī krāsu saskaņa ir tik dzidra un maiga kā nekur citur šinī pasaulē. Tāda ir mana zeme.»¹

Karogs, 1990, № 1.

¹ Janovskis G. Sōla. GD, 1963, 109. lpp.

Mušudievs

1. Baāl-Zebubs un Belcebuls

Viljama Gouldinga¹ pirmais romāns «*Lord of the Flies*» latviski iznācis ar nosaukumu «Mušu valdnieks» (R., «Liesma», 1987, tulkojusi Lūcija Rambeka). Oriģinālā romāns ir angļu literatūras šedevrs, latviskais tulkojums — nožēlojama viduvējība, kurioza un pretrunīga. Pārpratumi un apšaubāmas leksikas stila ziedi sastopami vai katrā lappusē; taču, atstājot šo problēmu īpašai izpētei, pievērsīsimies vienīgi romāna filozofiskajai tēmai un virsrakstam. Tulkotājas pēcvārdā lasām: «Džeka cilts emblēma ir mieta galā uzsprausta meža cūkas galva, ko apsēdušas un melnu nomelcinājušas mušas. No tā cēlies romāna virsraksts — «Mušu valdnieks», tiešs tulkojums no semītu vārda «Beelzebub», t. i., Belcebuls jeb sātans; tas simbolizē zemās, atavistiskās dziņas cilvēka dabā.» (172. lpp.)

Pirmkārt, mieta galā uzspraustā cūkas galva nav vis kaut kāda mistiska «Džeka cilts emblēma», bet ļoti ietilpīgs vairākdimensiju mākslas tēls. Džeka un citu zēnu izpratnē tā ir «ziedojušs zvēram», savdabīgs upuris, lai briesmonim pielabinātos. Taču rakstnieka uzskatu sistēmā, kā turpmāk redzēsim, atdzīvojušies cūkas galva kļūst par galveno cilvēciskā ļaunuma simbolu.

Otrkārt, «Belcebuls jeb sātans»... Diemžēl tie ir visai atšķirīgi velni, it īpaši pēc izcelsmes. Vienlīdzības saikni **jeb** starp viņiem likt diezgan vai ir pieņemami. Ielūkosimies kaut vai K. Strauberga «Latviešu buramos vārdos», tur minētas «deviņas dēmonu kārtas: tie

¹ Angļu uzvārdu *Golding* (Gouldings) vajadzētu šķirt no tāda paša vācu uzvārda *Golding* (Goldings). — M. P.

ir viltus dievi ar Belcebulu; viltus sludinātāji un pa-
reģi; netaisnības nesēji ar Belialu; naida un atriebības
dēmoni ar Asmodeju», un tikai tad kā piektie nelabo
garu sistēmā parādās «burvju dēmoni ar Sātanu»; utt.
(1. sēj., 26. lpp.)

Tāpat tīri nomināls iedalījums vien Belcebulu un
Sātanu noliek divās dažādās tumsas spēka kategorijās.
Vēl skaidrāk šī subordinācija nokodēta veselā virknē
valodu, piemēram, anglis teic: *call in Beelzebub to cast
out Satan*; vācietis: *den Teufel durch Beelzebub aus-
treiben*; un latvietis gluži tāpat: «velnu izdzīt ar Bel-
cebulu». Jā, jebkuru velnu, arī Sātanu. Belcebuls ir pats
«velnu virsnieks», kā liecina Jaunā Derība, aprakstot
mūsu pestītāja Jēzus Kristus brīnumdara spējas:

«Un viņš izdzina vienu velnu, un tas bija mēms. Bet
notikās, kad tas velns bija izbēdzis, tad tas mēmais
runāja, un tie ļaudis brīnījās.

Bet tie citi no tiem sacīja: šis velnus izdzen caur Bel-
cebulu, velnu virsnieku.» (Lūkas evaņģēlijs, 11; 14—
15.)

Treškārt, romāna latviskais virsraksts «Mušu vald-
nieks» nepavisam nav un diezīn vai vispār var būt
«tiešs tulkojums no semītu vārda». Jo *beelzebub* ir senā
jēdziena ģermāniskais, piemēram, angļu, vācu, atveido-
jums, kas turklāt aizgūts no latīņu un — vēl tālāk —
no grieķu valodas. Semītiski (konkrēti ebreju valodā)
šis vārds laikam gan skanēs drusku citādi, varbūt aptu-
veni *baālzebūb*. To var izlasīt Bībelē, un tad atklājas
paradokss: tas nav ne velns, ne valdnieks, ne kungs, ne
Sātans, bet kāds no seno filistiešu dieviem:

«Un Akazija nokrita caur savas augšistabas treliņiem
Zamarijā un sasitās, un sūtīja vēstnešus, un tiem sa-
cīja: eita un vaicājiēt Baāl-Zebubu, Ekronas dievu, vaj
es palikšu vesels?»

Bet tā Kunga eņģelis runāja uz to Eliju no Tizbes:
celies, ej pretī Zamarijas ķēniņa vēstnešiem un runā
uz tiem: vaj tad Dieva nav iekš Izraēļa, ka jūs eitat
vaicāt Baāl-Zebubu, Ekronas dievu?» (2. Ķēniņu grā-
mata, 1; 2—3.)

Kas ir Baāl-Zebubs ebreju valodā?

Ba'al — dievs, zebūb vai z'būb — muša. Angļu ori-
ģinālais skaidrojums: *lord of flies* vai *fly-lord*. Latviski:
mušudievs vai mušu dievs atkarā no vārda lietojuma
tiešā vai pārnestā nozīmē.

Atzīmēsim acīm redzamo: romāna virsraksts *Lord of the Flies* nepārprotami aizgūts no Baāl-Zebuba, filistiešu mušudieva. Jo ne valdnieks, ne ķēniņš, ne kungs, ne pavēlnieks — citi iespējamie *lord* tulkojumi — neizsmel oriģināla saturu tik dziļi un pamatīgi kā dieva jēdziens. Dievs ir pats plašākais, pilnīgākais un droši vien arī vecākais no šiem jēdzieniem, tas vienkārši ietver pārējos jēdzienus sevī — Dievs ir mūsu pasaules galvenais Valdnieks, cilvēka un dzīvās kustoņas Kungs un Pavēlnieks.

Un V. Gouldings kā vārda mākslinieks ik jēdzienu izjūt un iedzīvina vēsturiski, t. i., tver tā saturu no vissenākajiem laikiem līdz mūsdienām; turklāt rakstnieka darbos dominē tieši vārda pirmatnējās, atavistiskās nozīmes. Tā, piemēram, arī Dievs tas Kungs pirms 3—4 tūkstošiem gadu nepavisam nebija tāds pats kā šodien — 20. gadsimta beigās pēc Kristus. Grūts un smags bija ceļš uz viendievību, asiņains caur un cauri. Toreiz, kad Dieva nojēgums vēl tikai iedibinājās, Viņš ietvēra sevī visu — gan labo, gan ļauno, bija kā laba darītājs un glābējs, tā arī nežēlīgs atriebējs un kāvējs. Uzskatāmi tas atklājas Bībelē. Ņemsim kaut vai plaši zināmo gadījumu ar zelta teļu, elkadieva tēlu, ko «izlaidusies tauta», «pārgalvīgie ļaudis» izlej un trokšņaini pielūdž pa to laiku, kamēr viņu redzētājs Mozus Sinaja kalnā slēdž derību ar to Kungu, kavējas tur ilgi, ilgi, cilvēki top nepacietīgi, satraukti — «jo šim Mozum, šim vīram, kas mūs izvedis no Ēģiptes zemes, mēs nezīnām, kas tam ir noticis». (2. Mozus grāmata, 32; 23.)

Turpinājums ir briesmīgs.

«Kad nu Mozus redzēja, ka tie ļaudis bija palaidušies, jo Ārons tos bija palaidis par kaunu viņu pretinieku priekšā.

Tad Mozus nostājās lēģera vārtos un sacīja: kas tam Kungam pieder, tas lai nāk pie manis! Tad pie viņa sapulcējās visi Levja dēli.

Un viņš uz tiem sacīja: kā saka tas Kungs, Izraēļa Dievs: joziet ikviens savu zobīnu ap saviem gurniem un eita šurp un turp no vieniem lēģera vārtiem līdz otriem, un nokaujiet ikviens savu brāli un ikviens savu draugu, un ikviens savu tuvāku.

Un Levja dēli darīja pēc Mozus vārda, un tai dienā krita no tiem ļaudīm kādi trīs tūkstoši vīri.» (32; 25—28.)

Svētumu tanīs laikos vislabāk varēja apliecināt ar asinīm, it īpaši ar savu tuvāko, mīļāko cilvēku asinīm. Viņus tikai nācās apkaut Dieva tā Kunga vārdā. Pat vairāk, brīžam Izraēļa Dievs savā lielajā dusmībā sāk atgādināt velnišķīgu pūķi. Viņš vairs nespēj vadīt izredzēto tautu cauri tuksnešiem «uz to zemi, kur piens un medus tek. Jo Es tavā vidū neiešu līdz, jo jūs esat pārgalvīgi ļaudis, ka Es ceļā jūs neapriju.» (Turpat, 33; 2—3.)

Tāds pats savā būtībā arī senais Baāl-Zebubs: «Filistiešu dievs, kas pielūgts kā mušu kāvējs: sākotnējā nozīme.» (*Funk and Wagnalls, College Standard Dictionary. New York and London, 1946, p. 117.*) Lūk, pie šīs dieva sākotnējās nozīmes tad arī apstāsimies, tas ir pats stūrakmens, uz ko dibināts V. Gouldinga pirmais romāns.

Tieši vārdā nosaukts un parādīts senais filistiešu dievs tikai vienā ainā: taču kā savdabīgs tūkstošveidis viņš sastopams katrā nodaļā, katrā epizodē, filozofiski domājot, ikvienā romāna tēlā. Pat vairāk, Mušudievs iemīt ikvienā cilvēkā, ikvienā no mums — viņš iemīt cilvēkā kā tādā. Tas ir tumšais, neapzinātais spēks, kas ar mūsu jaukajiem, labajiem nodomiem, centieniem, plāniem un reāliem darbiem brūgē mums visiem ceļu uz elli, teiksim, uz globālu ekoloģisko katastrofu un Černobiļu. Vai arī uz trešo pasaules karu, un tas var būt tikai kodolkarš.

Tāda arī ir romāna izejas pozīcija — trešais karš jau sācies... Ļaunums aktīvi, nežēlīgi piepildās. Pasaule vairs nav glābjama, kuru katru brīdi zemeslode var sadegt kodolugunsgrēkā. Uz koraļļu saliņas izmes tie angļu zēni, no vienas puses, ir cilvēka radītā pasaules ļaunuma upurī; bet, no otras puses, viņi — lai arī tikai bērni un tieši tāpēc, ka bērni! — ir šī paša ļaunuma tālāknēsēji un īstenie (nākotnes!) piepildītāji... Nu, protams, kā gan citādi, zēni cenšas darīt tikai un vienīgi labu — tāpat kā ir centušies viņu tētiņi, māmiņas, tantes un onkuļi, tāpat kā centāties un cenšamies mēs, tāpat kā centās mūsu vecāki, vecvecāki, senči un tā tālāk, un rezultāts nu ir labi zināms: mēs stāvam nāves sprieduma priekšā. Tādējādi angļu puikas uz koraļļu saliņas un ar šo saliņu dara to pašu, ko viņu tētiņi, māmiņas, radi un draugi dara uz visas zemeslodes un ar visu zemeslodi, — viņi to nodedzina. Iznī-

cina. Jā, labu gribēdami, labu darīdami, parlamentu spēlēdami un civilizāciju celdami, nonāk pie fašisma. Patiesi, tie ir mūsu bērni — ļaunuma palielināmais stikls (Ļ. Tolstojs), savu senču, savu vecāku cienīgi pēcnācēji.

Mušudievs visos daudzveidīgajos izteiksmes veidos, kādos tas atklājas romānā, allaž ietver sevī pretrunu. Tāpat kā ikviena būtne, ik lieta un parādība. Pati galvenā šīs dialektiskās pretrunas izpausmes forma vienlaikus ir arī pati galvenā objektīvās pasaules eksistences izteiksme: dzīvs — nedzīvs; dzīvā daba — nedzīvā daba; dzīvo pasaule — mirušo pasaule... Pāreja no vienas eksistences formas otrā ir pats lielākais brīnums, noslēpums, sajūsma un prieks — dzīvībai dzimstot, un pašas lielākās šausmas, neaptverama mistērija, Raiņa vārdiem izsakoties, «Ziema, sala, tumsa, gals» — dzīvībai izdziestot. Mušudieva (un jebkura dieva) spēks un vara iemīt spējā pastāvēt un būt uz dzīvības — nāves robežas, dzīvot dzīvības pusē un nenomirt nāves pusē, un brīvi pāriet no vienas otrā. Tas arī ir īstais dieva brīnums. Nevienam cilvēkam — ne valdniekam, ne karalim, ne ķēniņam, ne tirānam — tāda spēja vis nepiemīt. Vienīgi Dievam, kā arī no Dieva atvasinātajām būtnēm — velniem, eņģeļiem, dēmoniem, labajiem un ļaunajiem gariem, kādu katrai tautai ir desmitiem un pat simtiem. Neaizmirsīsim, ka Dievs ir radījis visu pasauli, arī velnus un elli. Un, protams, Dievs ir radījis cilvēku, bet tikai ar paša cilvēka rokām. Cilvēks ir vienīgais izņēmums dzīvo būtnu vidū, kas it kā nav pilnībā pakļauts Dievam, viņš it kā drīkst izvēlēties — ticēt vai neticēt Dievam tam Kungam, un pašos drausmīgākajos gadījumos cilvēks pats grib būt Dievs zemes virsū (Markss, Ļeņins, Hitlers, Staļins), pats grib diktēt pasaules eksistences noteikumus, līdz ar to vadot pasauli pretī apokalipsei, iznīcībai un galam. Jo cilvēks nevar būt Dievs. Cilvēks ir mirstīgs, cilvēks ir tikai zemes tārps — īslaicīga, nožēlojama, smirdoša vielas čupiņa zemes virsū. Liela ir tikai cilvēka iedomība, neaptverams ir viņa ļaunums un viltība, drausmīgas ir plikā pērtiķa pašizceptās ambīcijas: radības kronis...

«There are one hundred and ninety-three living species of monkeys and apes. One hundred and ninety-two of them are covered with hairs. The exception is a naked

ape self-named Homo sapiens.» — «Mūsdienās pasaulē dzīvo simt deviņdesmit trīs sugu mērkaķi un pērtiķi. Simt deviņdesmit divu sugu dzīvnieki ir spalvaini. Vienīgais izņēmums ir plikais pērtiķis, pašpagodinātais *homo sapiens.*» (*Desmond Morris, The Naked Ape, 1967, Introduction.*)

Lai dzīvība turpinātos un pasaule nesabruktu, viss ir jānoliek vai varbūt jāatgriež savās vietās; un vispirms sava vieta pasaulē un dabā ir jāieņem cilvēkam. Jo tieši viņš ir apokalipses autors un arhitekts, ļaunuma sakne. Neviena cita būtne zem saules, neviena Dieva kustoņa nav pēc savas iedabas ļauna, vienīgi cilvēks, iedomīgais viltvārdis *homo sapiens.*

2. Zvērs

Es redzēju izkāpjam no jūras zvēru, kam bija septiņas galvas un desmit ragi, un uz viņa ragiem desmit ķēniņa kroņi, un uz viņa galvām zaimu vārdi.

Šis zvērs, ko es redzēju, bija līdzīgs pardelim; viņa kājas bija kā lāča kājas un viņa mute kā lauvas mute. Pūķis deva tam savu spēku, savu troni un lielu varu.

Un viņi pielūdza pūķi, tādēļ ka tas zvēram devis varu; arī zvēru tie pielūdza, sacīdami: «Kas līdzinās zvēram, un kas var ar to karot?» (Jāņa parādīšanas grāmata, 13; 1—2 un 4.)

Mušudieva tēla iedzīvināšana sākas ar pašiem mazākajiem romāna varoņiem, sešus septiņus gadus vecajiem puīšiem, teiksim, ar cilvēces bērniņu. Stingri ievērojot izteiksmes atbilstību raksturiem, V. Gouldings radījis elastīgu, bet striktu sistēmu zēnu apziņas ērkšķainajā ceļā uz Mušudievu — sistēmu, kuras pamatā priekšstats par kaut kādu neaptveramu, baismīgu zvēru. Ar mazajiem šā priekšstata iedzīvināšana sākas tāpēc, ka sīkie knēveļi stāv vistuvāk dabai, līdz ar to vistuvāk patiesībai. Bet lielie puikas, it īpaši brillainais resnulis Suķis, kā arī Ralfs, ir izglītības sabojāti, viņu spriedumi elementārloģiski, «gudri», tikai ne patiesi. Citiem vārdiem, lielie zēni māk formāli, it kā pārliecinoši noliegt zvēra eksistenci — ņemas apstrīdēt to, ko paši nespēj izskaidrot. Ar to viņu gudrība ir galā; tā ir gudrība, ar kādu cilvēks nogriež sev ceļu uz patiesību, tas ir sekla vai greizas pusizglītības auglis. Jo lielie jau sešus gadus apmeklē skolu, mazie — tikko sākuši oficiālās izglītošanās ceļu. Tāpēc arī zvēra jēdziens ienāk daiļ-

darba pasaulē ar sīka, stostīga, it kā maza mulķīša muti (2. un 5. nodaļa): *snake-thing — beastie — twisty things in the trees — something big and horrid*; latviski: čūskaszvērs (rāpulis, garaistārps) — zvērekļis (kukaiņis, zirneklis, kaitēklis) — locīgi rāpuļi kokos — kaut kas liels un briesmīgs.

Mazos apstrīdēdami un zvēru noliegdami, lielie puikas sapinas savos skaidrojumos, iznāk tā, ka viņi nevilus papildina un pilnīgo briesmekļa tēlu, novedot to līdz zināmai pabeigtībai: *a dark thing, a beast, some sort of animal* (Džeks Meridjū) — *beast — ghost — beast*; tātad: tumšs briesmoņa, zvērs, kaut kāds dzīvnieks — zvērs — spoks — zvērs.

Galū galā lielie gudrinieki cieš pilnīgu fiasko. Kad viņi uztiepj sabiedrībai skolā iemācīto, bezpalīdzīgo kārtulu: uz mazām salīnām bīstami zvēri nedzīvo, — zvērs tikai paplašina savu eksistences areālu; nu tas aptver ne vien sauszemi, bet arī jūru, okeānu, pār kuru ne Ralfam, ne Suķim, ne Džekam, ne Morisam — nevienam nav varas. Kur nul Atkārtotās pirmītējais paradokss: cilvēks runā, Dievs dara. Sikajam knēvelim vairs pieder tikai pirmais, bezpalīdzīgais aprakstošais teikums: *the beast comes out of the sea — squid (hundreds of yards long and eat whales whole) — beast from water — beast*; latviski: zvērs izkāpj no ūdens — galvkājis (simtiem jardus garš, aprij vaļus, ka nemetas) — ūdenszvērs — zvērs. Tieši lielie zēni — neticīgie tomi — padara zvēru uzskatāmu un reālu. «Svētīgi tie, kas neredz un tomēr tic,» teikts šinī sakarā Jāņa evaņģēlijā. V. Gouldinga gudrinieki redz, ļoti spīgti redz ūdenszvēru: «simtiem jardus garš, aprij vaļus, ka nemetas» — tomēr netic, atsakās ticēt paši sev. Tas netiks piedots!

Nākamais pavērsiens. Izšķirošais. Briesmekļis aptver izplatījumu, trešo materiālās pasaules sfēru, un būtiski mainās. Vēstījums, tāpat kā iepriekš, rit konkrēti, līdz detaļai izsvērtā mākslinieciskā faktūrā (6. un 7. nodaļa), bet tanī pašā laikā ik tēls, ik apzīmējums nemanāmi pāraug par simbolu, iegūst vispārinājuma jēgu un spēku — rakstnieks paceļ vēstījumu tēlainās filozofijas līmenī: *a sign from the world of grown-ups — a speck above the island — a figure — the figure — beast from air — a creature that bulged — the beast*; latviski: zīme no pieaugušo pasaules — tumšs traips

augstu virs salīņas — lidoņa stāvs — miroņa stāvs — gaisazvērs. — radijums, kas uzpūšas, — pats zvērs.

Lai aina būtu pilnīga un mēs nelauztos valējās durvīs, tepat jāmin arī daži apzīmējumi no V. Gouldinga apceres «Fabula»¹, kas uzrakstīta 60. gadu sākumā, apspriesta un izdiskutēta visā pasaulē: *the thing which is dead but won't lie down — the figure which is dead but won't lie down — off-campus history which was dead but would not lie down*; tātad: radijums, kas ir miris, bet negrib palikt mierā, — mironis, kas negrib likties zārkā, — ārpuskampusu vēsture, kas bija mirusi, bet negribēja likties zārkā.

Lūk, zvērs visā godībā, kāds tas atklājas kalna galā trīs lielajiem drošminiekiem Džekam, Rodžeram, Ralfam, — rakstnieka iztēles ģeniāls atradums, reāls un neapstrīdams:

«Aiz muguras viņiem jauna mēness miziņa bija tīra un skaidra izspraukusies pār apvārsni. Bet tepat priekšā aizmidzis tupēja kaut kas līdzīgs milzīgam pērtīkim, galvu starp ceļgaliem nokāris. Tad mežā iebruka vējš, kaut kas pajuka tumsā pa gaisu, radijums pacēla galvu un pavērsa pret viņiem sabrukušu sejas vraku.» (194.)²

Miroņa sabrukušajās acīs ielūkoties neticīgie tomi nav spējīgi. Pašdarinātie koka šķēpi tiem izšļūk no delnām, un viņi pa galvu pa kaklu metas lejā pa tumšo nogāzi — tālāk, ātrāk, tālāk projām no patiesības, tikai tālāk un ātrāk! Tādi viņi aizelsušies ierodas nometnē un izsēj savas bailes pārējo vidū, kur tās aug, vairojas, uzmiļst un izplešas neaptveramas un liktenīgas. Lielajiem gudriniekiem nav vārda, ar ko briesmoni piekalt pie sienas, padarīt kaut cik apjēdzamu. Vienīgais kaut cik konkrētais mēģinājums tvert spoku vārdos izrādās bezpalīdzīgs, zēnu formulējumā tas ir «radijums, kas uzpūšas»... Un viss. Cik liels, cik apjomīgs viņš var uzpūsties — vai tad tas vairs ir nosakāms?!

Tādējādi, izsekojot simbola iedzīvināšanai visās trīs

¹ Apceres tulkojumu sk.: Karogs, 1992, № 2.

² Golding W. *Lord of the Flies. The Pyramid. Envoy Extraordinary. Moscow, Progress Publishers, 1982.* Skaitlis iekavās — lappuse šīnī izdevumā; turpmāk tāpat. Tulkojums visur mans. — M. P.

īstenības sfērās, nonākam pie paradoksāla secinājuma: nu zvērs gan beidzot ir konkretizējies, gluži reāls nostājies romāna varoņu un mūsu acu priekšā, taču konkretizējoties tas pilnīgi zaudējis savu zvērisko, dzīvniecisko, kustonisko konkrētību. Nav vairs ne rāpuļa, ne kukaiņa, ne desmitkāja. Konkrēta nav nekā, palikusi vien tēlaina formula — zvērs — būtnes abstrakcija, «dzīvs mironis», Ļ. Tolstoja frāzi atceroties. V. Gouldings šo ideju attīsta un izvērš pa savam, saista ar cilvēka dabas nepārveidojamo un neiznīdējamo būtību, pār kuru ne laikmetu maiņām, ne nāvei nav varas. «Fabulā» rakstnieks to skaidro šādi:

«Ārpuskampusu vēsture allaž ir mirusi — tāda tās būtība. Tas ir nacionālā prestiža apmetnis, ko neizglītotie savelk sev ap pleciem, lai paglābtos no pašizziņas vēju brāzmām. Tas ir mironis, kuru nodod tālāk; bet, lai arī mironis, tas negrib likties zārkā. Kroplu būtni mēs saņemam no senčiem mantojumā, neko citu tā nespēj kā vien sašķelt, radīt jukas. Karš un haoss tikai papildzina viņas līdzību ar dzīvu radību. Soļošana ciešās rindās un pretī — kontrmaršēšana un karogi, un varonīgums — tā ir nedabiskā raustīšanās, konvulsijas, ko smieklīgā un atbaidošā būtne iedvēš saviem vergiem, saviem pakļautajiem. Tālab, iecerēdams šādu tēlu, es raudzījos, lai tas būtu kaut kas miris, bet ar savdabīgām dzīvīguma zīmēm.»

Tātad konkretizējoties zvērs pārstāj konkrēti būt, maina ārējās izpausmes veidu un pāriet ceturtajā dimensijā — garīgās eksistences formā. Loks noslēdzas. Un proti: rāpuļa, kukaiņa izskatā briesmeklis vispirms parādijās mazo zēnu iekšējā pasaulē, pēc tam tika atrasts uz sauszemes, jūrā, gaisā, un no izplatījuma tas atgriezās uz zemes, apmetās kalna galā, lai «dzīvā miroņa» izteiksmē ietiktu cilvēkos, t. i., iemitinātos atpakaļ zēnu iekšējā pasaulē. Izņemot mazo Saimonu, visi tic zvēram, briesmekļa eksistencei — tagad tic visi. Situācija ir mainījusies pašos pamatos. Sabiedrība atsviesta atpakaļ. Ralfa un Suķa vadībā iedibinātā civilizācija, uz demokrātiem balstītā kārtība un vara acīm redzami sabrūk, jo kopienas runasvīrs nezina, ko iesākt ar zvēru. Bet tas ir centrālais jautājums, ko nevar atlikt un nedrīkst atstāt neatrisinātu.

Kā vienmēr, kritiskos brīžos pirmais attopas Džeks Meridjū, iedzimts reālpolitiķis un rīcības cilvēks. Viņš

gan visu laiku — sākumā pat rupjā kārtā — ir centies tikt par priekšnieku, rīkotāju un likteņa lēmēju, tomēr nebūtu pareizi apgalvot, ka šoreiz Džeks beidzot izmanto situāciju un sagrabj varu. Nekā tāda! Zēnu vairākums vienkārši pamet ricībnespējīgo oficiālo līderi Ralfu un nomināli gan aiziet pie Džeka, bet pēc būtības griežas pie viņa ar to pašu mēmo jautājumu: kā būt? Ko iesākt? ...

Džeks nav mainījies. Viņš ir tāds pats despots kā allaž. Bet reālpolitiķis, kā saka, saprot tautu, mana, kas tai šobrīd visvairāk vajadzīgs, lai izrautos no stindzinotās zvēra varas, no paralizējošās strupceļa sajūtas. Džeks tikai dažas sekundes uzmet acis katram no zēniem, un ricības plāns ir gatavs:

«— Mēs iesim medīt. Es būšu virsaitis.

Viņš pamāja, un saspringums izzuda pats no sevis.

— Un tad ... par zvēru.

Zēni sakustējās, pameta acis uz mežu.

Viņš pamāja tiem ar galvu.

— Zvēru mēs aizmirsīsim!

— Pareizi!

— Jā-a!

— Aizmirstam zvēru!» (206—207.)

Re, cik vienkārši risināmas viskardinālākās problēmas! Nu, protams, tikai tad, ja intuitīvi uztver pašu būtību, ko vēl nemaz neapzinās: zvērs meklējams cilvēkā! Tālab cilvēkam jāpalīdz, cilvēkam jādod iespēja un pat jāliek rīkoties, lai viņš pārliecinātos par savām spējām, par savu spēku, citādi zvēram visneko neizdarīs. Un cilvēka gars ir jāstiprina vispirms. Savas programmatiskās uzrunas noslēgumā Džeks piebilst: «Kad nometīsim cūku, kaut ko no tās atstāsim zvēram. Tad varbūt viņš liks mūs mierā.» (207.)

Tā ir dzīva cerība, dzīva iespēja būt un pastāvēt arī turpmāk. Ja zvēru nevar iznīcināt, ar to jāsadzīvo. Tāpat kā cilvēki sadzīvojuši gadu tūkstošiem. Zvēram jāpielabinās, zvērs jāgodina, jāpielūdz un jādievina. Un reālpolitiķis pasniedz dāvanu zvēram, gādā, lai briesmonis būtu paēdis, apmierināts un rāms. Tā nonākam pie cūkas galvas mieta galā, pie Mušudieva. Viņa rašanās un saikne ar zvēru — «dzīvo mironi» kalna galā — ir labi nopamatota. Kad Džeks uztriec cūkas

galvu uz nosmailētā mieta — tā, ka smailes gals iznāk caur rīkli mutē, — viņš neviļus atkāpjas.

«Arī pārējie instinktivi pakāpās atpakaļ; džungļu mežs bija sastindzis mēmā klusumā. Viņi ieklausījās, pats skaļākais troksnis bija mušu spindzoņa ap izgāztajām zarnām.

Džeks skaļi ierunājās:

— Šī galva — zvēram. Tas ir ziedojums.

Klusums mēmi pieņēma ziedokli, un viņi sastinga bijībā. Tur nu palika cūkas galva — blāvām acīm, vieglā smīnā atņirgusies, ar melnām asiņu drīksnām zobu starpās. Un tad piepeši viņi skrēja, bēga, ko kājas nes, pa džungļu mežu — uz atklātu vietu, uz liedagu.» (212.)

Viņi skrien, drāžas, bēg — tāpat kā iepriekš trīs drosminieki metās pa galvu pa kaklu tik projām, tik tālāk no neapjēdzamā, baismīgā miroņa kalna galā: tā pati izjūta, tās pašas bailes un bijība... Džungļu norā, lapu aizslēpts, paliek Saimons — paliek vienatnē ar ciniski smīnošo, melnu un dzirkstīgi zaļganu mušu apsēsto cūkas viepli, kas ir tik atbaidošs, ka neviļus pievelk un suģestē, atgādinādams kaut ko «senatnīgu, neizbēgami pazīstamu»... Spiedīga bula pēcpusdiena, karstums, sviēdri, asinis... pulss denīšos, smagi, džinkstoši... Asinis. Mušas... «Pat taureņi bija pametuši sīko klajoksnī, kur, asinis pilinādams, smīnēja jēlais vieplis.» (213.)

Kaut kad šinī brīdī viss pārvēršas. Mironis, kas negribēja likties zārkā, beidzot piepilda savu mērķi — viņš atdzīvojas un augšāmceļas. Ziedojums zvēram kļūst par pašu Zvēru! Jo ziedokļa — patiesībā upura — funkcija pāriet uz Saimonu, viņš tūlīt kritīs un zaudēs samaņu. Zēns jau stāv mūžam dzīvā ļaunuma, mūžam dzīvā Zvēra, nekad neiznīcināmā Mušudieva priekšā — stāv gan tieši, gan figurāli, gan konkrēti, gan filozofiski, viņš nespēj ne bēgt, ne slēpties, ne glābties, jo nav vis parasts, bet simbolisks tēls — Saimons ir divdesmitā gadsimta Kristus. Mieta galā uzpraustā nu jau atdzīvojusies cūkas galva zēnam nolasīs sprediķi un pasludinās spriedumu. Ieklausieties uzmanīgi, ko saka Mušudievs, svarīgs viņa sprediķi gandrīz katrs vārds, jo šī ir daiļdarba filozofiskā kulminācija, uz kuru visa līdz-

šinējā darbība virzīta un no kuras viss tālākais atkarīgs.

«— Tu esi mulķa puiselis, — Mušudievs sacīja, — īsts nejēga, mulķītis.

Saimons pakustināja piepampušo mēli, bet neko neizteica.

— Tā, vai ne? — Mušudievs turpināja. — Vai tad tu neesi vienkārši mulķītis?

Saimons viņam tāpat klusu atbildēja.

— Nu tad, — Mušudievs sacīja, — joz labāk prom no šejienes, parotālājiem ar citiem zēniem! Viņi domā, ka tu esi jūcis. Tu taču negribēsi, ka Ralfs tev tur par jukušu, vai ne? Ralfs tev it ļabi patīk, vai nav tā? Un Suķis, un Džeks?

Galvu Saimons bija mazliet paslējis augšup. Viņa skatiens nespēja atrauties no Mušudieva, kurš karājās izplatījumā tepat acu priekšā.

— Ko tu te dari viens pats? Vai tev nav bailes no manis?

Saimons nodrebēja.

— Neviena te nevar tev palīdzēt. Tikai es. Un es esmu Zvērs!

Saimona galva piepūlē tikko dzirdami izdabāja pār lūpām:

— Cūkas galva mieta galā.

— Mulķīgas iedomas, ka Zvērs ir kaut kas tāds, ko jūs varētu nomedit un nogalināt! — sacīja cūkas galva. Mirkli džungļu mežs nodrebēja riebīgos smieklīšos, un no visām neskaidri apjaušamām vietām pretī atsmēja atbalss. — Tu to zināji, vai nav tā? Es esmu daļa no tevis paša. Cieša, cieša, cieša! Vai tad es neesmu cēlonis tam, ka nekas neizdodas? Ka viss ir tā, kā tas ir?

Atkal nodrebēja riebīgie smieklī.

— Nu labi, — Mušudievs sacīja. — Ej atpakaļ pie pārējiem, un mēs visu aizmirsīsim!

Galva Saimonam sagriļojās. Acis zēns bija pievēris, it kā atdarinādams jēlo cūkas viepli mieta galā. Viņš zināja, tuvojas nemaņas lēkme. Mušudievs pletās aizvien lielāks kā gaisa balons.

— Tas ir smieklīgi. Tu taču ļabi zini, ka tieši tur, savas nemaņas dziļumos, tu sastapsies ar mani, tālab ij necenties pazust!

Saimona ķermenis saspringa, izliecās kā arka. Mušudievs ierunājās tādā kā skolotāja balsī.

— Tas jau ir aizgājis pārāk tālu! Tu, sīkais aplamniek, vai tad tu iedomājies, ka esi gudrāks par mani? Iestājās klusums.

— Es tevi brīdinu! Te jau traks var palikt! Saprati? Tu neesi nevienam vajadzīgs. Skaidrs? Mēs vēl papriecāsimies uz šīs saliņas. Saprati? Mēs vēl papriecāsimies uz šīs saliņas! Tā ka nemaz nemēģini mani apvest ap stūri, nožēlojamais sīkais aplamniek, citādi...

Saimons nu skatījās kādā milzīgā rīklē. Tās dziļumos pletās melns tukšums lielāks un lielāks.

— ...citādi, — Mušudievs turpināja, — mēs tevi nolikvidēsim. Saprati? Džeks un Rōdžers, un Moriss, un Roberts, un Bils, un Suķis, un Ralfs. Nolikvidēsim! Saprati?

Tagad Saimons jau viss bija milzīgajā rīklē. Viņš krita un zaudēja samaņu.» (220—221.)

3. Divdesmitā gadsimta Kristus

Tad es redzēju citu zvēru izkāpjām no zemes: tam bija divi ragi, tādi kā jēram, bet tas runāja kā pūķis.

Tam bija dotas spējas iedot dzīvības garu zvēra tēlam, lai zvēra tēls varētu runāt un panāktu to, ka visi, kas nepielūgtu zvēra tēlu, tiktu nokauti. (Jāņa parādīšanas grāmata, 13, 11 un 15.)

Saimons ir vienīgais no daiļdarba varoņiem, kurš spēj saprast patiesību, vienīgais, kurš intuitīvi nojauš, ka zvērs... «varbūt tie esam tikai mēs paši» un ka tas laikam gan ir «pats pretīgākais, kas vien iespējams». (148.) Ikviens var izlasīt, kā zēns tiek kolektīvi izsmiets un pazemots, kad šo domu izsaka sapulces priekšā. Nerunāsim par Džeku Meridjū, viņa iemiesota iedzimta varaskāre, tieksme citus mocīt un pazemot, Džeks ir reālais mušudievs, kas pārējiem zēniem — mušām, ieskaitot Ralfu un Suķi, — ļauj pamieļoties ar cūkas miesu (9. nodaļa), tajā pašā laikā un tādā veidā viņus morāli sakaujot, pakļaujot; un mušas spīndz un ēd, un danco karadējās, nemaz nemanot, ka viņu barotājs ir arī mušu kāvējs.

Taču Saimona izsmiešanā piedalās visi, lielum lielā daļa, sajūsmā spiegdami, jo Džeka izraisītā nervu at-

slodze ir «*like an orgasm*» — «tikpat kā orgasms». Tādējādi attiecībā pret patiesības nesēju un patiesību pēc būtības visi ir vienādi, ieskaitot Ralfu un Suķi, Džeka pretiniekus sadzīves plāksnē un ienaidniekus uz dzīvību un nāvi — politikas līmenī. Izšķirošais, protams, ir patiesības līmenis, filozofiskā dimensija, un šinī ziņā Ralfs, Džeks un Suķis sadodas rokās tikpat kā miesīgi brāļi, kuriem — nu protams! — katram savs raksturs, tieksmes, noslieces un citas individuālas īpatnības. Toties viņu radniecība dibinās uz kaut ko dziļāku nekā politika un sadzīve, tā balstās uz cilvēka dabas atavistiskajām saknēm, uz to, ka «cilvēks rada ļaunumu kā bite medu» (V. Gouldings), rada negribot un neapzinoties, un, ja arī apzinās savu rīcību, tad rada ļaunumu tādēļ, ka nemāk, vienkārši nespēj izturēties un rīkoties citādi, noteiktos apstākļos neko nevar sev padarīt.

Saimons: «Es domāju, mums tomēr jāuzkāpj kalnā.»

Pilnīgi pareizi. Tā ir vienīgā iespēja. Jāuzkāpj un jānoskaidro patiesība par zvēru: «Ko gan citu mēs varam darīt?» (200.)

Bet velti. Ralfs un Suķis jūtas gandrīz vai personiski aizskarti par šādu uzdrīkstēšanos no Saimona puses, viņi nicina patiesības ceļa gājēju gluži kā Džeks, tikai pēc rakstura nav tik ciniski un ļaunvēlīgi, lai to sacītu atklātības priekšā. Bet turpat — dažas lappuses tālāk, kad viņi pēc sapulces palikuši divatā, Suķis nodeklarē skaidri un gaiši: «*He is cracked.*» — «Viņš ir ķerts.» (206.) Un Ralfs, oficiālais līderis un demokrātijas un morāles aizstāvis, tam klusējot piekrīt.

Filozofiskajā dimensijā nāvīgākie ienaidnieki ir vienoti, un šī pretrunīgā kopība mūs noved pie Mušudieva, kurš pretrunu mezglus, ciniski smīnēdams, savelk vēl ciešāk, parādot, kas īsti ir cilvēks un cilvēku sabiedrība. Jau pirmajā sprediķa teikumā mazajam Saimonam ir jāuzklausā savdabīgs tautas spriedums par sevi, jāatceras izsmiekls un nicināšana, ko zēns tik daudzreiz ir pieredzējis: «— Tu esi muļķa puīselis, — Mušudievs sacīja, — īsts nejēga, muļķītis.»

Sie vārdi V. Gouldinga paradoksālajā stilā nāv nekas cits kā sarkastiski smiekli par *vox populi* — *vox Dei* (tautas balss — Dieva balss). Mēs jau zinām, Saimons nav nekāds muļķa puīselis, nepavisam ne! Tātad *vox*

populi pēc savas dziļākās būtības nav *vox Dei*; *vox populi* ir meli!

Mušudievs ņirgājas. Protams. Ņirgājas nežēlīgi un ciniski. Bet viņš var to atļauties. Pat vairāk, viņam tas jādara, jo visas attieksmes un attiecības un visi līmeņi viņam jānovēd līdz filozofiskiem slēdzieniem. Mušudievs arī ir īstais *vox Dei*, Dieva balss, kurai vienīgai romānā pieder patiesība. Saprotams, arī cilvēkam var piederēt patiesība, bet tikai ar atpakaļejošu datumu — kā piepildījies fakts. Kā vakardienas, kā pagātnes atribūts. Jo īstenība, visa Dieva pasaule nav nekas cits kā sen piepildījies un mūsu acu priekšā pastāvošs fakts, un *homo sapiens* var tikai priecāties, ja viņam izdodas pavērties, pakāpties vismaz sīku solīti atpakaļ, kaut vienā sīkumā atklāt un izskaidrot, kā šī pasaule uzbūvēta, kā iekārtota, kā darbojas jau simtiem miljonu gadu; ja cilvēks to zinātu, ja to saprastu, ja plikais pērtiķis to varētu aptvert līdz pašiem pamatiem, vai tad viņš vairs eksperimentētu ar nākotni? ... Vai nākotne vispār mums būtu vajadzīga — ja mēs zinātu, kā Dieva tā Kunga pasaules iekārtota?

Patiesība ir paradoksāla, nereti skarba un briesmīga. Pie patiesības cilvēks bieži vien nonāk tikai caur asinīm. Arī reālā sociālisma celšana un komunisms ir cilvēka ceļš uz patiesību — caur asinīm un nāvi. Tas jau sen zināms un apzināts, gandrīz pirms diviem tūkstošiem gadu iedzīvināts reālā simbolā — it kā lai atgādinātu, lai brīdinātu, lai nekad vairs tas neatkārtotos! — krustanāvē aiziet viens pats Cilvēka Dēls, aiziet pazemots, apmelots, apspļaudīts, akmeņiem apmētāts.

Bet nekā! Divdesmitajā gadsimtā pēc viņa uzrodas jauna suga, paceļ pār galvām asiņu karogu, aizliedz ticību, aizliedz Bībeli, aizliedz un atceļ morāli, likvidē baušļus, it īpaši: «Tev nebūs nokaut!» — un nāvē aiziet nevis vairs viens pats Cilvēka Dēls, bet visi Cilvēka Bērni: tēvi, dēli, meitas, mātes, māsas, brāļi, vīri, sievas, vectēvi, māmuļas, mazuļi, zīdaiņi

desmitiem, simtiem, tūkstošiem, miljoniem,

veselas nācijas, tautas un etnosi aiziet nāvē,

un varbūt tādēļ, ka patiesība nāk caur asinīm, cilvēks vairās, baidās un bēg no patiesības kā velns no krusta, griež acis projām, bāž galvu smiltīs, ņem kājas pār pleciem, laižas projām pa galvu pa kaklu. Bet,

ja nevar, ja nav iespējams aizbēgt, ja Kristus nāk

visur līdzī, vēl uzdriktas vērt vaļā muti un sludināt, mācīt un skaidrot, kur patiesība, pa kuru ceļu ejams, lai pie tās nonāktu, —

ko tad lai dara? ... Ko iesākt? Kā atbrīvoties no bailēm, no savas aprobežotības, no muļķības, — kā tikt vaļā pašam no sevis? ...

Bezizejā nonākot, savu muļķību *homo sapiens* pēc eiropēiskās civilizācijas mūžsenajiem likumiem atspēlē atpakaļ Kristum: «Viņš ir ķerts!» Viņš ir muļķis, ne-jēga, aplamnieks! Skrien ar galvu sienā, lien taisni zvēram rīklē! Pats nejēdz, ko dara! Kūditājs, trakais!

Kristum droši var uzvelt visu, viņa liktenis skaidri zināms, jau iepriekš izlemts.

Cūkas galva mēta galā ir *vox Dei*. Bet tā var būt arī *vox populi*. Apsaukājot Saimonu par muļķi un ne-jēgu, Mušudievs tikai ciniski atmēdī *vox populi* uzskatus, *vox populi* nelabojamo ļaunumu, augstprātību un paniskās bailes no patiesības. Mušudievs ir briesmīgs, bet tikai tik briesmīgs, cik briesmīga ir patiesība. Daudz ļaunāks un briesmīgāks ir cilvēks, spriedīsim pēc viņa darbiem, neklausīsimies vienīgi vārdos, jo plikais pērtiķis ir grandiozs viltnieks. Lūk, Mušudievs mušu kāvēja funkcijā, pašā bargākajā un nežēlīgākajā izteiksmē, viss vienā kļiedzienā, nešķīramā murskulī, reizē *vox populi* un *vox Dei*:

«— Es tevi brīdinu! Te jau traks var palikt! Saprati? Tu neesi nevienam vajadzīgs. Skaidrs? Mēs vēl papriecāsimies uz šīs saliņas. Saprati? Mēs vēl papriecāsimies uz šīs saliņas! Tā ka nemaz nemēģini mani apvest ap stūri, nožēlojamais sīkais aplamniek, citādi ...

— ... citādi, — Mušudievs turpināja, — mēs tevi nolikvidēsim. Saprati? Džeks un Rodžers, un Moriss, un Roberts, un Bils, un Suķis, un Ralfs. Nolikvidēsim! Saprati?»

Un viņi nolikvidē. Kopīgiem spēkiem. Nogalē nožēlojamo sīko aplamnieku ar tiem pašiem koka duramiem, ar kuriem iepriekš pievārējuši mežacūku. Arī sauklis tas pats: «Nokauj zvēru! Pārgriez rīkli! Izlaid as'nis! Galē nost!» Viss, ko Saimons labu darijis, ko centies, kriet uz viņu atpakaļ kā akmens. Divdesmitā gadsimta Kristu nogalina īstais Zvērs, mūžam dzīvais, nepielūdzamais Kāvējs, kas dzīvo cilvēkā, nav no cilvēka ne

izdalāms, ne atdalāms. Kamēr vien cilvēks apzinās sevi, viņš nava mainījies. Mušudievs: «Tu to zināji, vai nav tā? Es esmu daļa no tevis paša. Cieša, cieša, cieša! Vai tad es neesmu cēlonis tam, ka nekas neizdodas? Ka viss ir tā, kā tas ir?»

Jā. Viss ir tā, kā tas ir. Arī Mūsu Kungu un Pestītāju piesita krustā pēc tautas vēlēšanās, tautas vārdā, ar aktīvu tautas līdzdalību — pēc augstā priestera Kaļafas padoma: «...esot pareizi, ka viens cilvēks mirst, ja to prasa tautas labums.» (Jāņa evaņģēlijs, 18; 14.) Poncijs Pilāts ar prātu varbūt saprastu šādu «tautas labumu», tomēr sirdsapziņa nedod un nedod miera, viņš «atkal griezās pie tiem un sacīja: «Ko tad lai daru ar to, ko jūs saucat par jūdu ķēniņu?»

Bet tie atkal brēca: «Sīt viņu krustā!»

Bet Pilāts tiem sacīja: «Ko tad viņš ļauna darījis?» Bet tie vēl vairāk brēca: «Sīt viņu krustā!»» (Marka evaņģēlijs, 15; 12—14.) «Bet, kad Pilāts redzēja, ka viņš nekā nevar izdarīt, bet troksnis kļuva vēl lielāks, tad viņš ņēma ūdeni un mazgāja rokas ļaužu priekšā, sacīdams: «Es esmu nevainīgs pie šī taisnā asinīm. Raugait jūs pašil!»

Un visi ļaudis atbildēja un sacīja: «Viņa asinis lai nāk pār mums un mūsu bērniem.»» (Mateja evaņģēlijs, 27; 24—25.)

Asinis ir nākušas pār mums, nāk un nāks pār mūsu bērniem, un gala viņām nav. Kolektīvās morāles aizsegā, kad tu izšķīsti pūli, barā, visvieglāk uzņemties atbildību, visvieglāk pastrādāt jebkuru noziegumu. Komunisti un fašisti to bija spīdoši izpratuši, un šādu morāli vietumis atbalsta arī Jaunās Derības autori, teikdami: «augstie priesteri sakūdīja ļaudis» (Marks, 15; 11), «priesteri un vecajie pierunāja ļaudis, ka... Jēzu nokautu» (Matejs, 27; 20). Jā gan, augstie priesteri, jūdu mācītāji ir īstie ļaunuma perinātāji, nozieguma arhitekti; tomēr vainīgs ir ikkatrs, kas nodevis, splāvis, metis akmeni uz Jēzu, vienalga, cik liels šis akmens un cik sāpīgi tas trāpījis mūsu Pestītājam. Turklāt barā pastrādāts noziegums atbildības mēru vis nemazina, bet palielina, un sakūdīt, pierunāt var tikai tos un tikai tādus, kuru dvēselēs jau pirms tam dzīvo ļaunas tieksmes; tāpat cenšanās mazgāt rokas nevainībā, savu vainu uzvelot citiem, pat citai tautai un nācijai, — tas lieku reizi parāda, kāda ir

cilvēka daba, sākot ar Jeruzalemes pūli un beidzot ar Romas virskungu Ponciju Pilātu: visi dara vienu un to pašu, tikai katrs savu iespēju robežās, katrs atbilstoši savas samaitātības pakāpei, atbilstoši savam amatam un individuālajam raksturam. Jēzus nodošana, apmelošana, tiesāšana, tad apsmiešana, pazemošana, Golgātas ceļš, mocības un beigās krustanāve — tas laikam gan ir pats lielākais notikums eiropēiskās civilizācijas vēsturē, it īpaši, ja min arī augšāmcelšanos, debesbraukšanu un mūžīgo dzīvošanu, pēc kādas neviļus ilgojas pat vispēdīgais noziedznieks.

Un pretstatā mazo Saimonu, divdesmitā gadsimta Kristu, nokauj kā cūku, un viņa līķi aprok un aizskalo okeāns. «Pat tropiskajā lietū varēja redzēt, cik sīciņš zvērs viņš ir bijis...» (233.) Saimons ir pati Cilvēciskā Necība salīdzinājumā ar mūsu laiku visuvareno Zvēru, kam uzrādīts pilnīgi konkrēts adresāts. Jau romāna sākumā, otrajā nodaļā, mēs sastopamies ar brašiem «britu puikām»:

«Galu galā mēs neesam nekādi mežoņi. Mēs esam angļi, un angļi visās lietās ir paši labākie.» (88.)

To saka pats ašākais un drosmīgākais angļu zēns, dūrējs, kāvējs un zibenzellis Džeks Meridjū; un mūsu gadsimta 30. gados un 40. gadu sākumā kādas citas tautas «brašie puikas» ar naglotiem zābakiem pārstāigāja vai visu Eiropu, savu tautasdziesmu ziņgēdami tikpat kā himnu:

*Deutschland, Deutschland über alles,
Über alles in der Welt...*

— — — — —

*Vāczeme, Vāczeme pāri visam,
Pāri visam pasaulē...*

Nav šaubu, ar primitīvajiem cūku duramiem 20. gadsimta Kristu pievārē «paši labākie», nācijas zieds, paraugskolas «brašie zēni», kādu netrūkst, nekad nav trūcis nevienā tautā, nevienā zemē, nevienā nācijā, nevienā etnosā. Viljams Gouldings: «Viena no mūsu kļūdām ir pārliecība, ka ļaunums mīt kaut kur citur, ka tas ir dabiski iemiesojies kādā citā nācijā. Manas grāmatas uzdevums bija pasacīt: jums liekas, karš nu beidzies, ļaunais briesmoņa nogalēts un jūs varat justies drošībā, jo esat pēc dabas mīli un labi cilvēki. Bet es gan zinu, kāpēc briesmoņa pacēla galvu Vācijā! Es

zinu, tas varēja notikt jebkurā zemē. Es zinu, tas varēja notikt arī pie mums!» («Fabula».)

Pie mums tas arī notika! Gulaga arhipelāgā miljoni apkauti kā cūkas, mērdēti un slaktēti kā lopi, apsiesti, traikšķīti, nospiesti kā mušas. Saimons, mazais Saimons ir viņu simbols! Neapskaužamais divdesmitā gadsimta Kristus. Un mūsu gadsimta mušudievi, smiņošie atavistiskie elki, miljonu pielūgtie miljonu kāvēji — tie arī ir zināmi.

Bet, kur Saimona kauli, kur miljonu kauli, vai tiem ir miers, — to mēs nezinām. Mēs tikai zinām, ka miera nav viņu dvēselēm.

Un slepkavas mierīgi aizvada savas dienas zem saules...

Vai cilvēka ļaunumam ir kaut kur robežas?

26. 03. 1991.

Godātie klātesošie!

Gatavojoties šai tikšanās reizei¹, piesitās slimība, un tā līdz šim vakaram spēju uz papīra uzvest tikai iecerētā raksta skeletu. Slimojot izlasīju un manu garstāvokli pagalam samaitāja Sveices dramaturga, tāpat 1921. gadā dzimušā Frīdriha Dirrenmata, pēdējā, dienas desmit pirms viņa nāves — pagājušā gada 14. decembrī — sniegtā intervija, jo tā beidzas ar šādiem, lai arī prātīgiem, tomēr manam stāvoklim nepiemērotiem vārdiem: «Literāri ir arī nepieciešams, ka rakstnieks mirst. Tas — viņa darba labākais noslēgums.» Mierinu sevi, ka pasaulē prātīgu padomu tik daudz, ka visus ievērot nav iespējams.

Sovakar iekrita prātā zināmas paralēles. 1967. gadā pēc 18 gadu valkāšanas pakāru vadzī balto ārsta ķiteli. Ne jau galvenais, bet viens no iemesliem bija tas, ka tuberkuloze Latvijā strauji gāja mazumā, ar neapturamo karalaika, kartīšu maizes un ierakumu diloni sirgstošie bija miruši, cīņas grūtākais posms, kurā sāpīgā nevarībā man dažkārt noslīga rokas, bija garām. Kapsētās tuberkuloze atstāja baltu krustu rindas, bet baltus krustus zārka kājgalī Latvijā sprauž gados jauniem.

Sodien, kad pamazām šķiros no literatūras, — dīvaini, arī pati literatūra, šķiet, nav vairs vajadzīga tā kā manu rakstnieka gaitu sākumā. Tas vērojams ne tikai Latvijā, kur šodien tikai retai mūsdienu latviešu rakstnieka grāmatai iespējams parādīties papīra un spiestuvju trūkuma dēļ. Grāmatniecības ziņā esam atpalikuši no vienas otras tā sauktās jaunattīstības valsts, kur iedzīvotāju galvenā nodarbošanās — gāzt valdību.

¹ Runa Miervalda Birzes autorvakarā 1991. g. 12. martā.

Ja arī plaši attīstītā Rakstnieku savienība laikus būtu domājusi par grāmatu apgādu vismaz tagadējo kooperatīvu līmenī, ja arī izdevniecībām netrūktu nenieka, grāmatu svars kultūras dzīvē būtu mazinājies, kaut arī labas grāmatas pastāvēs mūžīgi — kā neatraujama daļa no tautas dzīvības.

Manas rakstnieka karjeras sākumā, pirms gadiem trīsdesmit, pirmos televizorus gājām skatīties pie kaimiņiem, pulciņā, vienai ģimenei nepiederēja vairāk par vienu radiouztvērēju un «videomāgu» vispār nebija. Šodien tas viss ir, pieder, tikai cilvēkam nepieder vairāk par 24 stundām diennaktī. Literatūra nonākusi konkurences ciņā, kuru mūsu rakstnieki un literatūras zinātnieki vēl necenšas izprast. Neatturami arī grāmatniecībā ienāk ilgošā tirgus ekonomika ar laika kavēkļa literatūru pārsvarā, kā tas jau sen ir valstīs, ko saucam par attīstītajām. Patiesībā nekā jauna: tā bija arī tā sauktajos Latvijas laikos, tāpat kā estrādes mūziku arvien klausīšies vairāk nekā simfonijas, lai arī, piemēram, trīs lielo B, Baha, Bēthovena, Brāmsa, partitūras dzīvos gadsimtus pēc mums. Nelaime tā, ka nopietna oriģinālā literatūra tikpat kā vairs neiznāk. Tās ir mūsu tautas kultūrā vēl nebijušas briesmas, kuras diemžēl interesē gandrīz tikai pašus rakstniekus. Bet šodien mums taču nav sava Anša Gulbja, Jāņa Rāpas, Jāņa Rozes, Ata Freināta, Andreja Jesena, Oskara Jēpes, Miķeļa Gopera, kuri lielu peļņas daļu ieguldīja latviešu literatūras tapšanā un izaugsmei. Šķiet, valdība pietiekoši neapzinās, ka bez latviešu literatūras nebūs latviešu tautas. Jo arī tautasdziesmas latviešu valodā vispirms ir liela literatūra, kura mums palīdzējusi cauri melniem gadsimtiem nodzīvot līdz šodienai.

Latviešu literatūrā vēl pagausi, bet ienāk vēl nebijis pārvērtēšanas un pārvērtēšanas laiks. Pēc manām domām, pašlaik, kamēr vien pastāv latviešu literatūra, ir tikai otrais periods, kad vairs nav bargas vai mazāk bargas cenzūras. Tāda bija cara laiku gadsimtā, kad to atklāti deklarēja titullapas otrā pusē. Tikai īsie gadi no 1920. līdz 1934. bija visumā brīvi. Vadonības laikā jau par vadonību neko kritisku teikt nedrīkstēja, kaut arī Ulmaņa laikā, tāpat kā cara laikos, parādījās darbi, bez kuriem mūsu literatūra nav iedomājama. Padomju okupācijas piecos gadu desmitos tāpat: literatūrā parādījās gan dozēta patiesība, gan klaja nepatiesība un

reizē pa stāstam vai dzeju krājumam, bez kuriem mūsu dzejas kokam trūktu dažu spēcīgu zaru vai krāsainu ziedu.

Un tā šodien mēs stāvam gan traģikomiskās, gan dramatiskās krustcelēs. Nepalīdzēs neviens, mums katram no šī, no šodienas atskaites punkta jāizvēlas savs ceļš. Visvieglāk, bez rūpēm un raizēm šis periods paies kā rakstnieku, tā literatūras vērtētāju jaunākajai paaudzei: viņiem kaut ko pārnest nav iemesla, jo viņi tais laikos nerakstīja ne jubileju dzejoļus, nedz stāstus par druvu kuģiem vai industrijas flagmaņiem, par šiem iemīļotajiem militārajiem terminiem. Droši vien visaptverošas literāras tiesas nebūs, līdzīgas denacifikācijai pēckara Vācijā, kad tika aplūkota katra nacionālsociālistiskās partijas biedra darbība: pie mums visi darbojušies ar labiem nolūkiem. Domāju, ka latviešu literatūras laukā parādīsies fenomens, par kuru līdzīgā sakarībā reiz izteicās Vācijas kanclers Kols: viņa paaudzei piederot vēlās piedzimšanas svētība. Tas ir: viņiem nacismu nevar pierakstīt, jo tolaik bijuši pārāk jauni. Varbūt arī pie mums dažs labs jaunais literatūras rakstītājs un vērtētājs teiks: «Mēs aplam nekad neesam rakstījuši un tā kā jūs — nerakstītu neparko.» Jo viņi tais laikos bija par jauniem, lai uzrakstītu kaut ko vairāk par diktātu.

Bet spriedums tomēr būs, varbūt publiski nemanāms, tomēr bargākais, kādu rakstnieks vai kritiķis var piedzīvot, — viņus vairs nelasīs nemaz. Hamsunam pēc kara, kad viņu tiesāja par sadarbību ar vācu okupantiem, piespriests naudas sods bija nieks, sāpīgākais bija tas, kā lasītāji meta Hamsuna sarakstītās grāmatas pāri viņa dārza žogam. Protams, žēl, ka šai vērtēšanas procesā dažreiz konjunktūras apsvērumu dēļ, kā saka, «aiz kadra» paliks dažkārt ļoti cilvēciski un pat traģiski motīvi un dažs spriedums tiks varizejiski skandināts no diletanta mutes.

Un tomēr lielajā vērtējumā šie piecdesmit gadi latviešu literatūrai kopumā smags zaudējums: daudz neuzrakstītu vai greizi uzrakstītu grāmatu.

Te piebilstu, ka viss par greizajām grāmatām pilnīgi attiecas arī uz mani, jo, runājot čīliešu dzejnieka Pablo Nerudas vārdiem, man jāsaka: «Ātžistos, ka esmu dzīvojis.»

Vēl viena iegūta atziņa. Rakstniekam, ķeroties pie

rakstāmā, jāzina, ka viņa darba mūžs būs īss. Nesaudzīgā statistika rāda, ka reta grāmata tiek lasīta, kamēr rakstnieks pats vēl dzīvs, un pavisam reti, salīdzinot ar iznākušo skaitu, grāmatas lasa vēl pēc rakstnieka nāves. Liktenis, piemēram, arhitektam labvēlīgāks nekā rakstniekam, jo, pa Rīgu staigājot, zinām: šo namu pirms gadsimta cēlis Baumanis, Pēkšēns vai — vēlāk — Laube, vai Klinklāvs. Necerot uz savas grāmatas ilgu mūžu, rakstniekam tomēr jāraksta. Piesaucot medicīnu — rakstnieks ar savu darbu ir kā eritrocīts tautas asinīs. Cik tad ilgs tā mūžs: drusku vairāk par 100 dienām, bet bez šī eritrocīta pa audiem netiktu iznēsāts skābeklis un cilvēks, tauta neizdzīvotu. Eritrocīts — sarkanais asinsķermenītis — dabas radīts un reizē maza dabas mistērija, tāpat kā katra rakstnieka patiesi uzrakstīta lapa — tā nes kaut ļoti mazu, tomēr daļu no tautas gara dzīvības.

Laiki mainās, bet diemžēl reizē — arī nemainās. Reiz prātoju: ar ko varētu salīdzināt latviešu tautas un Latvijas vēsturi 20. gadsimtā, no kuras lielāko daļu atceros pieredzējis pats. *Terribile dictu* — ir šausmīgi teikt: tā būtu terora vēsture Latvijā 20. gadsimtā, un terors tieši vai netieši skāris gandrīz katru ģimeni, iegrozijis tās likteņus. Sākās jau 1905. gadā, kad pie ābeles piesēja zemniekus un kalpus un viņus nošāva. Kā biedējot apšāva latviešus vācu okupācijas laikā Pirmajā pasaules karā, rāda, piemēram, Aleksandrs Grīns «Dvēseļu putenī», tēlojot mātes nāvi lauku sētā. Seko boļševiku tribunālu piesprieštie un arī plintnieču izpildītie spriedumi, pavirši apraktās sarkanās varas asiņainās vizītkartes 1919. gadā, kuru skaitu teorētiski un estētiski Stučka vērtē tā ap tūkstoti. Tad vācu okupantu cilvēku medības Rīgas ielās 1919. gada maijā—jūnijā, kuras piemin arī Anna Brigadere «Kvēlošā lokā», kad biedējot liķus dienām atstāja uz ielu bruģa. Atkal tūkstoši, pa īstam nekad neuzskaitīti un neatšifrēti. Seko Latvijas armijas lauka kara tiesas — no pagasta uz pagastu zirgu pajūgos, aiz sevis atstādamas vientuļus kapus, kā tas lasāms arī Elīnas Zālītes īsajā, tragiskajā stāstā «Cilvēks ar savādu sirdi». 1940./41. gads atstāja upuru bedres Centrālcietuma pagalmā, Balt ezerā, Stopiņos un vēl neatrastās. Vācu okupācijas laikā nošauti tūkstoši, kurus šodien itin kā neērti pieminēt, jo slepkavas bija uzsvērti latvieši. Neērti tāpat līdz

galam izrunāt holokaustu, ebreju iznīcināšanu, jo atkal — šautenes pie pleca svieda arī tepat dzimušie un mūsu kaimiņi. Tā ir arvien itin kā atliktu, dažādīgu tēmu virkne, un šai sakarā ienāca prātā Elijas Vizela, ebreju esejista un teologa, teiktais, 1986. gada Nobela prēmiju literatūrā saņemot. (Piezīme. Abi ar Vizelu vienā laikā atradāmies Buhenvaldes koncentrācijas nometnē, un gadījās, ka atrados uz ielas skatītāju pulkā, kad Vizels pēc Nobela prēmijas saņemšanas iznāca no Oslo universitātes bibliotēkas.) Uz ironisko jautājumu, vai viņš pa šo laiku Dievamkungam nacistu zvērības ir piedēvis, Vizels atbild vilcinādamies: «Šai jautājumā nejūtos gluži drošs. Par to, ko Dievskungs nodarījis man, uz jautājumu varu atbildēt apstiprinoši. Bet Osvecima — problēma slēpjas šeit. Ja patiešām varētu teikt, okē, viņš tur nebija klāt — bet kurā pusē tad viņš stāvēja? Kur viņš bija? Vai Dievskungs stāvēja starp upuriem? Jeb viņš bija pie bēdēm? Visās savās grāmatās mēģinu šim jautājumam tuvojies. Dievamkungam piedot vai ne, tam vēl laiks. Tik tālu vēl nesmu nokļuvis.»

Bet izlieto latviešu asiņu bangas visaugstāk uzviļņoja pēckara laikā, kad upurus aizveda tur, kur sniegu krāsoja asinis un ziemeļblāzma. Komunisma upuri vēl neizskaitīti līdz simtam, desmitniekam, nerunājot par vieniniekiem.

Jau domāju, ka nu varētu ķerties pie šo notikumu apcerēšanas, vispārināšanas, bet terors uzliesmoja no jauna tepat, visu acu priekšā, bez kautrēšanās un — tāpat kā visi iepriekšējie — mūsu nosodīts, bet tiesas nesodīts. Vēl ceru, ka šai gadsimtā tas būs pēdējais visa gadsimta garumā terora šaustajai latviešu tautai. Un grāmatu lapaspusēs tiks apglabāts viss, arī netīkamais, kas itin kā aizskartu nacionālās jūtas, jo cilvēcība — necilvēcība nav tikai nacionāla.

Priecājos, ka parādījušās pirmās labās grāmatas šai sakarā, kā «Via dolorosa» un cilvēciskā, spēcīgā savā vienkāršībā Anitas Liepas «Ekshumācija». Nedomāju, ka «terora grāmatām» būtu jāklūst par galvenajām literatūras straumēm. Lai galvenais paliek, kā tas vienmēr bijis, atsevišķa cilvēka dzīves gaitas un «mīlestības varavīksne» tajā, kā šo jūtu gammu apzīmējis Ādolfs Erss, bet bez tautas un atsevišķa cilvēka ciešanām kopā ar tautu, kuras mums uzspiestas, lai latviešus

iznīcinātu tā, ka no viņiem paliktu tikai «Latvju dainas» Vašingtonā Kongresa bibliotēkā, — bez šīm ciešanu gaitām literatūra pilnīga nebūs. Šai ziņā literatūra līdzīga grēksūdzei baznīcā. Sirds jāatvieglo, lai slēpta grēka apziņa nekavētu atkal skatīt sauli pilnībā. Mīrušie visi jāapglabā grāmatu baltajās lapaspusēs. Ja apglabāti, tie ierodas tikai rudenos, lai kopā ar mums veļu laikā baudītu, kas no laukiem un tirumiem vākts.

Smagi teikt, bet šis — 20. gadsimts, kā saka, nevarēja neveidot daudzu jo daudzu raksturus un līdz ar to biogrāfijas. Šekspīra aprakstītie Monteki un Kapuleti ar savu atriebi Veronā bija vieni, Latvijā terors tādus veidojis tūkstošiem.

Tātad no dozētās patiesības literatūras, kāda bieži tika rakstīta un publicēta pēdējos 50 gados, mēs atgriežamies pie patiesas literatūras. Baidos, ka varētu uzrasties puritāniski, Oļiņmātes cienīgi pārspīļējumi un netiks pamanīts, ka arī tais drūmajos gados mēs tomēr smaidījām, smējāmies, arī priecājāmies un radās pat bērni.

Itin kā kontrastā līdz šim bieži vien dozētās patiesības literatūrai pēdējā desmitgadē — īpaši literātu jaunajā paaudzē — manāma tendence uz to, ko varētu apzīmēt arī par elitāru literatūru. Iepazītas aizrobežu literatūrā, jau gadus piecdesmit pastāvējušas parādības, sākot ar Džoisu, Kafku, Bahmani (Prusts vēl par grūtu), un tā radušies un rodas gan atsevišķi darbi, gan grāmatas, kurām nepieciešams tā sauktais sagatavotais lasītājs. Un labi, ka blakus šādiem darbiem izaugusi itin kupla šīs literatūras vērtētāju — kritiķu paaudze, kuri lasītājiem gan veiksmīgi, gan pārgudri neveiksmīgi izskaidro nepamanīto. Pats bieži pieredu pie nesagatavotā lasītāja, laikam iedzimta gara kūtuma dēļ. Arī pieticība — man pietiek ar jau apzināto, ar to, kas man sagādā prieku. Ja pirms gadiem līdzīgus darbus rakstīja tā sauktās «Ezopa valodas» dēļ, lai netieši apietu cenzūru, šodien šāda rakstība dažkārt ir spēju demonstrējums. Spriežu — varbūt vientiesīgi: ja jau tā raksta un iespiež, tad neapšaubāmi šādai elitārai literatūrai ir savs izpratēju pulks un tāda ir vajadzīga. Šādas literatūras nozīmību, kā arvien, izšķirs laiks.

Ko no literatūras, prozas gaidu īpaši šodien? Gaidu «Cepli numur divi», īstenu latviešu censoni. Tāpat kā

Pāvila Roziša tēlotajos divdesmitajos gados, šodien Ceplu latviešiem netrūkst. Skaitāmo kauliņu vietā viņi lieto skaitļotājus ar blāvi dzeltenu ekrānu un pārvietojas nevis guļamvagonos, bet lidmašīnās. Līdzība ar Cepli ir — viņi nekā vai ļoti maz rada Latvijai, bet izpārdod ļoti daudz no tā, kas Latvijai vēl atlicis. Un bauda pērkamu cieņu.

Pats rakstu pa vecam. Apmēram tā, kā nabaga Anna Franka teikusi savā dienasgrāmatā, kas pēc viņas nāves atradusies Amsterdamā, Prinsengrahtā, kur pie kanāla auga dižas apses, ja pareizi atceros. Viņa raksta: «Rakstot es atbrīvojos no visa, zūd manas raizes. Atdzīvojas mana drosme.» Savā vienkāršībā būtiski vārdi.

No pretrunām tomēr neizbēgt arī man. Agrāk pieminēju dozētu patiesību, socreālisma uzdevumus komunisma celtniecībā un ka tādai «literatūrai ar nolūku» nav vērtēs. Bet šodien pats neesmu ne par matu labāks. Arī pats šodien rakstu, kā saka, angažēti. Līdz šim vairāki, arī slavēti un skolās apgūstami padomju laika latviešu literatūras darbi savā dziļākajā būtībā bija ar nolūku, kalpoja tautas iznīcībai, tās izkušanai lielajā «padomju tautā». Arī šodien es rakstu angažēti, nevis tīru literatūru, bet, cik spēju atlicis, literatūru ar nolūku: lai latviešu tauta izdzīvotu un nekad nieieplūstu lielajā «padomju tautā».

Turklāt zinu, ka esmu vecmodīgs kā koka spalvaskāts, ar kādu mana paaudze mācījās uzvilkt alfabēta burtnus. Kā kaktu advokāts meklēju attaisnojumu savam stilam: Latvijā vēl diezgan mana vecuma ļaužu, un ceru, tie mani sapratīs, īpaši tie, kuri nākuši vai cēlušies no lauku sētām, kur viss bija tik vienkārši: siens jānopļauj laikus, kamēr smilgas nav pārāk cietas, un pavasarī aitu kūti jābūt sausiem pakaišiem, jo atlec jēri. No turienes mani vienkāršie stāsti un raksti.

Tā kā gadu desmitiem esmu dzīvojis padomju iekārtā, tad arī piesavinājies šīs iekārtas labo toni: kaut ko citēt. Marksisma klasiķi vairs nav modē, nolasīšu kādas dzejas ne atdzejojumu, bet tulkojumu. Vācu mākslas žurnālā «PAN» atradu 1977. gadā mirušā franču dzejnieka Žaka Prevēra dzejoli. Prevērs rakstījis ne tikai kinoscenārijus, ne tikai dziesmu tekstus Žiljetai Greko un Ivam Montānam, bet arī dzeju ar patstāvīgu vērtību. Tātad šīs dzejas tulkojums.

Kā glezno putnu

Vispirms uzzīmē būri
ar atvērtām durvīm
tad pieglezno kaut ko glītu
kaut ko vienkāršu
kaut ko skaistu
kaut ko derīgu
putnam
Pēc tam audeklu atbalsti pret koku
dārzā
un tad gaidi kamēr putns sāk dziesmu
Ja nu putns nedzied
tā slikta zīme jūsu gleznai nav paveicies
ja tomēr dzied tā laba zīme
zīme ka drīkstat parakstīties
Sai gadījumā izplūciet viņam spalvu
putnu neievainojot
lai ar to atstātu savu vārdu
gleznas stūrī
varbūt arī mežā
tad aizslēpies aiz šī koka
ne vārda nesakot
un nekustoties nemaz
Dažkārt putns ierodas ātri
bet tāpat viņš var kavēties daudzus gadus
pirms viņš izšķiras
Lai tev nezustu cerības
gaidi
kaut tas būtu gadiem ilgi
jo laiks kurā putns izšķiras nākt
nav atkarīgs no tā
kā izdosies glezna
Bet kad nu putns reiz nāk
patiešām nāk
izturies bezgala mierīgs
gaidi kamēr viņš pārkāpj būra sliekšni
Un kad viņš tur iekšā
maigi ar otu aizver durvis
tad
pēc kārtas izdzēs it visus būra stieņus
un stingri ievēro lai netiktu skarta neviena putna spalva
Nobeidzot uzglezno koku
un izvēlies skaistu zaru
putnam
tālāk uzglezno zaļo lapotni
un vēja vēsmu
saules spidumus
un dzīvās radības skaņas apakšā zālē
zem saules svēlmes

Vai viss šai dzejā nav kā Kloda Monē gleznā ar
zaļu lielo koku lapotni, kurā daudz saules atspulgu?

Kādēļ noslēgumam izvēlējos taisni šīs rindas? Šī dzeja raksturo manu neziņu: vēl, šodien tāpat kā jaunībā, taujāju — kas atšķir parasti uzrakstītu lapaspusi no stāsta, kaut papīrs tas pats, tinte tā pati, burti un garumzīmes tās pašas, kur robeža, aiz kuras sākas īsts stāsts vai romāns? Tā ir nezinādams atbildi, turpinu rakstīt un tādēļ, arī tādēļ izvēlējos šo dzejoli — gadījumam, ja man jautā, pie kādas literāras strāvas sevi pieskaitu, varētu pamatoti atbildēt, ka pie romantiķiem.

No pirmajiem rakstniekiem, kuriem literāra strāva bija jānosauk, es izvēlējos romantiku. Šī dzeja raksturo manu neziņu: vēl, šodien tāpat kā jaunībā, taujāju — kas atšķir parasti uzrakstītu lapaspusi no stāsta, kaut papīrs tas pats, tinte tā pati, burti un garumzīmes tās pašas, kur robeža, aiz kuras sākas īsts stāsts vai romāns? Tā ir nezinādams atbildi, turpinu rakstīt un tādēļ, arī tādēļ izvēlējos šo dzejoli — gadījumam, ja man jautā, pie kādas literāras strāvas sevi pieskaitu, varētu pamatoti atbildēt, ka pie romantiķiem.

Turklāt romāns ir tāda veidne, kas ļauj rakstniekam izpaust savu pasauli, kā viņa redz. Šī dzeja raksturo manu neziņu: vēl, šodien tāpat kā jaunībā, taujāju — kas atšķir parasti uzrakstītu lapaspusi no stāsta, kaut papīrs tas pats, tinte tā pati, burti un garumzīmes tās pašas, kur robeža, aiz kuras sākas īsts stāsts vai romāns? Tā ir nezinādams atbildi, turpinu rakstīt un tādēļ, arī tādēļ izvēlējos šo dzejoli — gadījumam, ja man jautā, pie kādas literāras strāvas sevi pieskaitu, varētu pamatoti atbildēt, ka pie romantiķiem.

Tā kā gadu desmitiem esmu raksturojis sevi kā romantiķi, šī dzeja raksturo manu neziņu: vēl, šodien tāpat kā jaunībā, taujāju — kas atšķir parasti uzrakstītu lapaspusi no stāsta, kaut papīrs tas pats, tinte tā pati, burti un garumzīmes tās pašas, kur robeža, aiz kuras sākas īsts stāsts vai romāns? Tā ir nezinādams atbildi, turpinu rakstīt un tādēļ, arī tādēļ izvēlējos šo dzejoli — gadījumam, ja man jautā, pie kādas literāras strāvas sevi pieskaitu, varētu pamatoti atbildēt, ka pie romantiķiem.

Vidusceļu meklējot

Piezīmes par Miervalda Birzes prozu

Miervaldis Birze ir viens no tiem latviešu rakstniekiem, kas vienmēr un visos laikos ir izjutis atbildību gan par savas tautas, gan par mūsdienu civilizācijas likteni. Viņš ir arī viens no retajiem, kas nebaidījies atzīt iekšēja pašcenzora esamību tajā, ko rakstījis pirms 1988. gada pavasara. Tā nenoliedzami ir spēka pazīme. Spēka pazīme ir arī Birzes izvēlētais veids, kā pieņemt un saprasties ar dzīvi. Rakstniekam tā vienmēr bijusi ironija. Ne jau tā kodīgā un satīrai tuvā ironija, kas «dekorē» Birzes «nenopietnos» stāstīšus, bet tas skeptiskais un visu apšaubīt gribošais gars, kas dominē gan paša rakstnieka būtībā, gan viņa «lielo tēmu» risinājumos. Domājams, ka ideoloģiski Birzi nevajāja tikai tāpēc, ka rakstniekam bija alibi — četri gadi vācu cietumos un koncentrācijas nometnēs. Parasti diktatoriem (tāpat kā revolucionāriem un ticīgajiem) ironisks dzīves parādību vērtējums vienmēr lices ķecerīgs.

Lasot Birzi, vienmēr pārsteigusi rakstnieka rezignētā, rūgti apspiestā intonācija, ar kādu viņš raksta par nometņu šausmām. Birze prot visgrūtāko — stoiski pieņemt to, ko nevar izmainīt, un saglabāt cēlsirdību arī pret ienaidnieku. Tāpēc grūti piekrist tiem literatūras pētniekiem, kas Birzes daiļradi raksturojuši kā «stāvēšanu konkrētās idejiskās pozīcijās», «cīnīšanos», «atmaskošanu» un «nelokāmu ticēšanu» (sk.: Sokolova I. Pasaulē, antipasaulē — ar Miervaldi Birzi. R., 1987). Birze neuzbrūk, netiesā un nesludina, bet ieklausās apkārtesošās pasaules balsī un gaida atbildi. «Neko nepierādīju, neko nenostīdēju, tikai pārdomās ieguvu atziņu, saka rakstnieks. Birze vēlas saprast, taču, lai saprastu, vajag attālināties. Rakstnieks sava laika «ne-

apgāžamās» patiesības un domāšanas klišejas «pārbauda» ar distances palīdzību.

Birze 20. gadsimtu redz pirmām kārtām tā nevarībā un nespēcībā. Birze it kā brīnās, kā Eiropa, šis senais kultūrtautū šūpulis, varēja izauklēt visam cilvēciskajam tik pretdabīgo — fašismu šī vārda visplašākajā nozīmē. Viņš brīnās par to, «kā ļaunums pakāpeniski varēja uzkrāt spēku un darīt to visu acu priekšā» (pat Aksels Munte — un ne tikai viņš — nespēja pirmajā brīdī pareizi novērtēt Musolini un fašismu). Rakstnieks uzsver, ka 20. gadsimts saasinājis mūžu mūžos esošo pret-runu starp sabiedriskajām vērtībām un atsevišķa cilvēka vērtību līdz neiedomājamai galējībai.

Esejā «Septiņu simtu pēdējie piecdesmit» rakstnieks atklāj latviešu un Baltijas vāciešu traģiskās un pret-runu pilnās attiecības un savieno it kā divus skatījumu — «gan to no pils torņa, gan to no zemnieku sētas un tīrumiem». Vācu kultūras iespaidu latviešu vēsturē apstrīdēt nevar, taču «latvieši smēlušies no šī bagātā avota, vienmēr pārvarot pretestību, par spīti, bez atļaujas un devīguma».

Ipaši traģiski savā laikā izskanēja Birzes atziņas par Latvijas likteni. Cik daudz lieku pūļu ir pielicis cilvēks, cik daudz darba ieguldīts vēltīgi! Savā laikā uzartie, bet vēlāk atmatā aizlaistie tīrumi tieši sasaucas ar mūsu pašreizējo ekoloģisko analfabētismu. Tā vienas paaudzes nodzīvoto laiku cita paaudze nevar mantot: «Trūkstot mežam, vēji un lietūs atskalo klintis, un tajās vietās koki neiesakņojas simt gadu. Cildenu jūtu atgriešanas laiks prasa gadu desmitus, pat veselas paaudzes.» Mantot izrādās grūtāk nekā radīt no jauna, jo viss jaunais nāk pats ar savu enerģiju, kamēr saskaņošanās ar iepriekšējām vērtībām prasa pūles un darbu. Birze ir nofiksējis to brīdi, kad noticis tradīciju pār-rāvums, — senās zemkopju kultūras vairs nav, un jauni stabili vērtību pamati arī nav izveidoti: «Tikums ir kā ozols, kurš audzis gadsimtiem ilgi, bet kuru iespējams pāt ar trulu cirvi nokapāt vienas paaudzes laikā.» Tas nav tāds labils stāvoklis, kas nes sevī jaunās pasaules sākumu. Pārāk daudz ir sagrauts. Pārāk baiga ir bijusi vilšanās cilvēkā. Tāpēc Birzes ironijai piemīt mazāk optimisma, vairāk surdinētas skepses un traģiskas. Ironija Birzem dzimst no sāpēm, tā ir atbilde ārpus cil-

vēka esošajai pasaulei un reizē veids, kā saskaņoties, «sadzīvot» ar to.

Rakstnieks distancēti uztver arī pats savu dzīvi, t. i., spēj attālināt pašu tuvāko. «Es svēti ticu tam, ka man pietiek pastāstīt par sevi, lai sāktu runāt laimēts» — zem šiem Tomasa Manna vārdiem varētu droši parakstīties arī Birze. Fakta patiesība un autobiogrāfisms ir vienīgais veids, kā atklāt «nometņu tēmu»: «Stāstus sacer pati dzīve, mēs tos tikai pierakstām.» Interesanti, ka līdzīgu domu izsaka arī Varlams Salamovs, Staļina nometņu biogrāfs: «Mūsdienīgu prozu var radīt tikai tādi cilvēki, kas pārziņā savu materiālu pilnībā, — tādi cilvēki, kuriem materiāla apgūšana, tā tēlaina pārveidošana nav tīri māksliniecisks uzdevums, bet pienākums, tikumisks imperatīvs. [...] Rakstnieks nav novērotājs, nav skatītājs, bet ir dzīves drāmas dalībnieks, dalībnieks ne rakstnieka lomā. Viņš ir nevis Orfejs, kas nokāpj pazemē, bet Plutons, kas iznāk no pazemes.» Rakstnieka dvēseles dokuments ir arī laikmeta tikumiskās tiesas dokuments — tā varētu raksturot šo rakstnieku darbus. Šī paša iemesla dēļ Birze nebaidās pat stāstos izmantot šķietami arhaisku paņēmieni — tiešu autora balss klātbūtni. Šī savdabīgā vēstījošās stihijas atdzimšana autora atkāpēs, peizāžā vai pat kailas informācijas veidā apliecina to, ka dokumentalitāte un autobiogrāfiskums Birzem ir noteikts materiāla organizēšanas princips (te sava nozīme ir arī rakstnieka enciklopēdiskajām zināšanām un apjomīgajai kultūras «bagāžai», ko viņš vēlas nodot lasītājam). Autora balss klātbūtni pirmajā personā mēs varētu salīdzināt ar mākslinieka klātbūtni gleznas perifērijā (piemēram, Dīrera, Botičelli, Velaskēza, Ticiāna, Rembranta gleznās). Šis rezonieris, līdzīgi rezonieriem klasicisma literatūrā vai korim antīkajā drāmā, vienlaicīgi sevī apvieno gan stāsta dalībnieku, gan stāstītāju, kas uztver un novērtē stāsta darbību. Pateicoties šādai duālai pozīcijai, Birze var līdz minimumam samazināt robežu starp «par sevi» un «no sevis». Par to liecina arī Birzes eseļveidīgā «Rakstnieka dienasgrāmata», kurā nav dienasgrāmatai pieļaujamu subjektīvu, nejaušu izjūtu iemūžināšanas. Rakstnieka dienasgrāmatā plūst apzināta, apjēgta un ar distanci pastarpināta dzīve. Viss atsevišķais te ir attālināts, taču ne zudis. Cilvēks rakstniekam ir vienmēr saistīts ar kontekstu, kuru raksta Dzīve un

Vēsture un kurā arī paša dzīve pārvērtusies par likteni.

Taču tikpat nozīmīga Birzem ir tā dzīves daļa, kurā cilvēks paliek viens pats aci pret aci ar savu vainu un atbildību. «Cilvēks neizvēlas laiku, kurā piedzimt un dzīvot,» raksta Birze, «cilvēkam uzlikts par pienākumu izvēlēties, kā dzīvot.» Rakstnieks dilemmu starp cilvēku un ārpus viņa esošo pasauli bieži risina kā pretrunu starp pienākumu un cilvēcību. Lugā «Piektais bauslis» jauniesauktais Joahims Zeverings nespēj nodot armijas zvērestu, jo ir ticīgais. Viņa bauslis ir «Tev nebūs nokaut». Te saduras objektīvā, racionālām cēloņsakarībām pakļautā pasaule ar cilvēka iekšējo pārliecību, ka viņš pats izvēlas savu likteni. Pie tam: cilvēka izvēle, lai kāda arī tā būtu, situāciju atrisināt nevar, taču cilvēkam ir jāizvēlas, lai viņš paliktu cilvēks. Ipaši saasināti šī pretruna izpaužas «Nervozas sievietes stāstā». Arvīdam jāpilda instrukcija — jānošauj jebkurš liecinieks. Taču liecinieks izrādās maza meitenīte, un Arvīds jūt, ka «pareizi rīkoties nebija spējīgs», pie tam skaidri apzinoties savas rīcības liktenīgumu. Te pretruna starp «vainīgs un nevainīgs» paliek neatšķetināma. Cilvēka dzīvē var būt arī tāda situācija, kad viņam ne tikai jāizpilda savs pienākums, bet arī jādara kaut kas neatbilstošs pienākumam, lai izpildītu augstāko pienākumu — **būt Cilvēkam**. Tāpēc zināmos apstākļos tikumība nozīmē: būt opozīcijā. Zīmīgi, ka rakstnieks bendi, kas nogalina uz rīkojuma pamata, salīdzina ar Greiema Grīna caurmēra «vidējo» cilvēku — «rāmo amerikāni».

Tāda klusināta oponenta balss piemīt arī pašam rakstniekam. Tā vienmēr vērsusies pret inerci, pret nospraustām robežām, pret autoritatīvu vārdu. «Arī tā bija. Bet ne tikai tā» — šo bieži sastopamo piebildi var uzskatīt par simbolisku vadmotīvu. Ne velti Birze savus komentārus bieži pauž jautājuma formā.

Rakstniekā vienlaicīgi sadzīvo divas atšķirīgas tradīcijas. Brigaderes, Skalbes un Poruka ciešanu un kļūsuma apskaidrotais cilvēks atrodas līdzās Blaumaņa un Ezeriņa smīnīgajam pavadonim. Birzes plašās, filozofiski apjēgtās ironijas pamatā ir prasme tvert cilvēka dzīvi kopumā un nemainībā. «Visam savs laiks» — vairākkārt atkārtoto rakstnieks. Šo bībelisko alūziju Birze vispilnīgāk iemieso savā labākajā darbā — esejā «Tie tikai izgājuši». Zanriski šis darbs drīzāk uzskatāms par

«hibrīdu» — te saplūduši gan esejas analītiskums, gan stāsta tēlainība, gan publicistikas tiešums. Birzes pēdējo gadu desmitu darbiem samērā grūti noteikt žanriskās robežas. Tiem piemīt tendence savstarpēji migrēt un ietiekties. Tādējādi notiek nepārtraukta balansēšana starp formu un ne-formu. Sajā ziņā Birzes daiļrade atspoguļo to tendenci pasaules literatūrā, kas cenšas apvienot un sintezēt visdažādākos pasaules uztveres veidus, pirmām kārtām tēlaino un jēdzienisko (te mīnami tādi vārdi kā M. Cvetajeva, T. Manns, H. Hese, R. Muzīls, A. Žids, A. Kamī, Ž. Sartrs, M. Unamuno, O. Hakslijs u. c.). Doma meklē pamatojumu tajā, kas nav doma; savukārt tēls brīvi saaug ar vēsturi, publicistiku, filozofiju. Rezultātā mākslinieciskais vārds relativizējas — tas tiecas atklāties caur Otru, Citu.

Sižetiskajā virsslānī tiek attēlots rakstnieka mātes pēdējais ceļš — smaga slimība, aiziešana — un rakstnieka atvadu laiks no mātes. Taču atmiņas par māti iekļaujas ļoti plašā kontekstā. Vienkāršas lauku sievietes liktenis netieši tiek salīdzināts ar tādu Eiropas kultūras korifeju kā S. Cveiga, K. Manna, Z. Freida, V. Vulfas u. c. dzīves gājumiem, pie tam mātes dzīvi nevērtējot kā mazāk nozīmīgu. Cītīgs darbs pavarda kopšanā, dzīve vienā sētā un savējo gaidīšana var būt tikpat vīrišķīga kā pasaules ceļu staigāšana, un noskaņotības, kā tuvākie cilvēki aiziet gūstā vai nebūtībā, nav vieglāka par kara Golgātas ceļu izstaigāšanu.

Atmiņas par māti, līdzīgi akmenim, kas iemests ūdenī, liec arvien plašākus lokus. Tragisks ir tas pašnāvību vilnis, kam par upuri krita izcilākie, cildenākie gari. Brīdī, kad cilvēks kļūst «neaizsargāts un nevarīgs kā gliemēzis», pašnāvība var būt veids, kā laikus un nesaļautam noslēgt rēķinus ar dzīvi. «Dzīvība, tāpat kā nāve, nav vienkārša lieta. Tā katru reizi ir citāda,» saka Birze stāstā «Bēres». Un tomēr — netieši kā kontrapunkts izskan mātes liktenis, kura nevarēja aiziet pati, jo vienmēr ir pratusi kādam būt vajadzīga: «Šo dzīvības, dzīvošanas, uzticēšanās ritmu varēja pārraut tikai nelaime vai grūta kaite...» Dzīvība un pienākums Birzem ir nešķirami jēdzieni.

Rakstnieks mātes likteni atzīst kā otru, arī brīvu, pieeju savai dzīvei un dzīvībai. Pat aizejot — šajā sāpju brīdī — māte vēl paspēj dēlu apdāvināt — ar lielo piedošanas brīnumu.

Kā redzam, varoņu patiesības ir pretējas tikai daļēji — antitēzei ir nosacīts raksturs. Notiek dažādu, pat pretēju dzīves pārliecību daļēja pārklāšanās — nesakritība apvienojas ar sakritību, nepieņemšana ar pieņemšanu, antitēze ar konteksta ideju. Tāpēc ironija Birzem pārvēršas par sava veida objektivitāti un mēra sajūtu. Atšķirību starp ironisku un neironisku dzīves redzējumu interesanti raksturojis F. Dostojevskis: «Ironisks rakstnieks pagriezīs galvu pa labi vai kreisi, lai ieraudzītu to, kas viņam blakus, kamēr ne-ironisks rakstnieks pagriezīsies pret līdzasesošo ar visu savu ķermeni un ar neviltotu pārliecību paudīs kaut ko pilnīgi pretēju iepriekš apgalvotajam.»

Sajā esejā (tāpat kā stāstā «Bēres») nāve nav ārkārtējs, visam dzīvajam pretdabīgs notikums. Paralēli mātes aiziešanai rit vēl viena gaita — pavasara, saules, atmodas gaita (dabas laiks Birzem ir ne mazāk nozīmīgs kā vēsturiskais laiks). Un arī — nevis radot disonansi, bet papildinot, bagātinot ar nāvi saistīto līniju.

Manuprāt, šajā darbā sakopojusies visa Birzes daiļrade, cilvēks savā vājumā un lielumā reizē. Birze nevēlas skatīties uz pasauli no priekšgājēja un uzvarētāja viedokļa, bet gan no cietušā, upurī nesušā, no sīkās, mazās radības viedokļa, ko bieži samīn lielceļa putekļos. Šādā kontekstā jēdziens «mazais cilvēks» iegūst īpašu nokrāsu: totalitārās kustības jebkuru cilvēku padara «mazu». Taču arī šajā situācijā ir iespējams pateikt «Bet». Saprast, apzināties un saglabāt savas iekšējās pasaules «sakārtotību» nozīmē pretoties.

Birzes cilvēks ir reizē saistīts un brīvs, reizē atkarīgs no laikmeta un tikumiski atbildīgs. Šo divu pretpolu eksistenciāla nesakritība ir galvenā rakstnieka ironiskā redzējuma atspere. Pasaules kultūrā ironija kā reflektīva pasaules uztvere bieži iet roku rokā ar cilvēka iekšējās sašķeltības tēmu (Kirkegora, Hofmaņa, Dostojevskā, Sartra daiļradē). Taču Birzes īpatnība ir tā, ka, atzīdams pretrunas, rakstnieks cenšas pakāpeniski nojaukt robežu starp skatu no ārpuses un skatu no iekšpuses. Virzīties uz harmonisko caur pretrunīgo rakstniekam ļauj divas neapšaubāmas vērtības — kultūra un panteistiska dabas izjūta. Rakstnieks ir spējis sevī organiski apvienot intelektuālu domātāju ar zemkopju kultūras nesašķelto cilvēku, eiropisko skepticismu sabalansēt ar ētisku viengabalainību. Birzem nepiemīt

«modernā» dabas izjūta, kas dabu uztver kā kaut ko pretēju cilvēcisķajam un garīgajam. Birze ir saglabājis dabas bērna spēju dzirdēt zemi — varbūt tieši tā Birzes prozā atbalsojas viņa mīlestība uz mūziku. Katrā ziņā dabas norišu niansēti apraksti Birzes prozā sastopami biežāk nekā cilvēka izjūtu tēlojumi (pievērsiet uzmanību tam, cik daudz puķu un augu pazīst rakstnieks). Radītprasme sākas ar klusumu un godbijību pret dzīvību: «ja tu sabradā ziedu, notrīc zvaigznes». Birze nenoliedz, ka var pastāvēt pretruna starp dabu un civilizāciju, taču viņa daiļrade un dzīve pierāda, ka nav pretrunas starp dabu un kultūru.

Taču rakstnieks nevienkāršo cilvēka situāciju pasaulē. Cilvēces gaitā radīšanas ģēnijs nemitīgi gājis kopsoli ar iznīcināšanas ģēniju. Apcerot Mēlas Veneras likteni, rakstniekam ar rūgtumu nākas atzīt, ka dzelzs stienis pret marmoru pārāk bieži ir pacelts aiz šķietami cildēniem motīviem un tikumības vārdā.

Nīce uzskatīja, ka viss viennozīmīgais attiecas uz patoloģijas sfēru: «Cilvēkā radītājs un radītais ir saķausēts kopā. Cilvēks ir materiāls, lausķas, māls, dubļi, bezjēdzība un haoss, taču cilvēks ir arī radītājs tēlnieķs, dievišķais skatītājs un septītā diena.» Arī Birze pasauli tieķas redzēt sakarībās un attiecībās, nevis atrisinājuķmos un atbildēs. Robežu noķauķšana un «vidusceļa patoss» — tā rakstnieķam ir principiāla pozīķija.

Lit. un Māķsla, 1990, 12. maiķs.

Atrast pareizo balsi

Ezra Paunds savā grāmatā, kas veltīta Pirmajā pasaulē karā kritušā jaunā, talantīgā skulptora Anrī Godjē-Bžeskas (*Gaudier-Brzeska*) piemiņai, saka: «Gandrīz nekas nav tik grūti kā izvērtēt pēkšņi miruša jauna cilvēka darbu; atšķetināt «solīto» no sasniegtā; pasargāt viņu no tās sentimentalizēšanas, kas pēkšņa pārtraukuma traģēdiju jauc ar faktiski paveiktā darba nopelniem, un, no otras puses, izvairīties no netaisniem salīdzinājumiem ar tiem, kuru nāve bijusi ilga mūža noslēgums. Vainot Rafaelu par to, ka viņš nebija Leonardo vai Buonaroti, būtu visnotaļ muļķīgi.»¹ Atrast pareizo veidu, pareizo balsi, lai runātu par Klāvu Elsbergu, arī ir bezgala grūti. Tā vēl arvien ķeras kaklā bezspēcīgās sāpēs par zaudējumu, ko mēs visi — šaipus un viņpus okeāna — izjutām, saņemot ziņu par viņa nežēlīgo un bezjēdzīgo nāvi. Taču ņemt nāvi par izejas punktu nozīmētu parādīt tai nepelnītu godu. Daudz svarīgāk, manuprāt, ir visiem spēkiem mēģināt atbīdīt tās smago, nepielūdzamo roku, neļaut tai aizsegt skatu uz to, ko dzejnieks mums atstājis un kas arī tagad turpina pulsēt un dzīvot, un skanēt. Svarīgi ir atcerēties pareizi, bez viltotiem, nāves priekšāpačukstētiem poētismiem — tikai tā mēs varam cerēt saglabāt mūsu kolektīvajā apziņā to, kas nedrīkst būt nāves varā.

Klāvs Elsbergs dzimis 1959. gadā Rīgā. Viņš mācījies Rīgas 11. vidusskolā, bijušajā Franču licejā, kas arī tagad ir skola ar franču valodas specializāciju, bet pēc tam, 1977. gadā, iestājies Latvijas valsts universitātes Svešvalodu fakultātē, kur turpina franču valodas un literatūras studijas. Pēc universitātes beigšanas viņš strādā izdevniecības «Liesma» ārzemju literatūras nodaļā, bet, sākot ar 1986. gadu, ir viens no jaunā žur-

nāla «Avots» redkolēģijas locekļiem. Sākot ar 1978. gadu, Latvijas periodikā regulāri parādās viņa dzejoļi, kā arī atdzejojumi no franču un krievu valodas: Elsbergam iznākuši divi dzejoļu krājumi — «Pagaidīsim ausaino» (1980) un «Bēdas uz nebēdu» (1986); 1985. gadā izdevniecība «Liesma» laida klajā viņa atdzejoto Gijoma Apolinēra (*Apollinaire*) izlasi «Gājiens». Klāvs Elsbergs tulkojis arī prozu — 1981. gadā iznāca no krievu valodas tulkotie Iraklija Andronņikova stāsti «Mūzikai», bet drīzumā lasītāju sasniegs amerikāņu rakstnieka Kurta Vonnegūta grāmata ar trim romāniem, no kuriem divus tulkojis Klāvs Elsbergs. 1985. gadā Elsbergs tika uzņemts Latvijas Rakstnieku savienībā, kļūstot par tās tolaik visjaunāko biedru. Elsberga mākslinieciskā izaugsmē sava nozīme būs bijusi arī faktam, ka viņš ar dzeju un literatūru ikdienā sastapies jau kopš bērnības — viņš ir dzejnieces Vizmas Belševas dēls.

Paši par sevi jebkuras biogrāfijas fakti ir sausi un neizteiksmīgi, tiem nav pa spēkam atklāt būtisko. Kas tad bija šis būtiskais? Lūk, kā Klāva Elsberga īso, bet spilgtu klātbūtni vērtē viņa paaudzes amatbrāļi. Māris Melgalvs vēl viņa dzīves laikā rakstīja: «... iztālēm vērojot, Klāva biogrāfija ne ar ko neatšķiras no «vidēja» piecdesmito gadu beigās dzimuša jauna cilvēka mierīgā un likteņa vētru neskartā dzīvojuma. Atšķirība izpaužas domāšanā, «vaininieka» attieksmē pret savu ikdienību.»² Anna Rancāne: «Tu biji visgodīgākais, vistalantīgākais no mums...»³ Un žurnāla «Avots» kolēģu vērtējums: «Dzejnieks, strādādamas par redaktoru, allaž spēja pacelties pāri literārajām simpātijām, saprazdams, ka mūsdienu lasītājam svarīgākā mēraukla ir — Patiesība. Klāvs bija šodienai neraksturīgi inteligents cilvēks, vārdos paskops, bet uzskatos un pārliecībā principiāls. Līdz galam. Viens no tiem retajiem, kas ne tikai apzinājās savus mērķus, bet arī prata tos sasniegt.»⁴ Un tomēr vispārliciecināšāk un patiesāk par Klāvu Elsbergu runā viņa paša dzeja.

«... vienkārši rakstīt un katru / vārdu svērt ar visas pasaules zeltu...» Neuzbāzīgi pieteikts, šis mērķis nebūt nav pieticīgs, turklāt jāsaka, ka ar visas pasaules zeltu sevi mērījis un mēra tikai retais latviešu dzejnieks. Vēl jo bieži par kritēriju mūsdienu latviešu literatūrā tiek izvirzīts ērtais un labais «tautiskums», kas ne viena

vien literāta darbos nav nekas vairāk par visiem zināmu un aiz atkārtotas apmīlošanas nodilušu simbolu piesaukšanu. Elsbergu šāds literārs šamanisms biedē — viņa dzejai jau no pašiem tās pirmsākumiem raksturīga elku apšaubīšana un pārbaudīšana, viņam ir svešs bezseguma rituāls. Elsbergs, piemēram, atgādina, ka, lai gan mūsu senči «rakstīja himnas daktilā», mums vajadzētu lieku reizi pārliecināties, vai, tukši imitēdami, mēs nestāvam «kūmās pterodaktilam», šim arhaiskajam un samērā komiskajam izdzimtenim.

Būtu nevietā izteikt jebkādus spriedumus par to, vai Klāva Elsberga dzeja patiesi mērojama ar pasaules labākajiem standartiem. Būtiski ir tas, ka viņš kā savu dzejisko meklējumu objektu un ideālu pieteicis laika un telpas robežām pāri stāvošas kategorijas. Būtiski ir arī tas, kā un kur viņš tās meklējis.

«...uzzīmēt sevi ar zilām līnijām/ ejot pa taciņu baltu zem pīnijām...» Pēc ždanovisma laikmeta norieta Hruščova atkušņa laikā «ieņemtā» dzejnieku paaudze, kas publicēties sāka septiņdesmitajos gados, vismaz daļēji novērsās no «laikmeta sasāpējušo jautājumu izteicēju» misijas un palielināmo stiklu pavērsa paši pret sevi, balstoties uz to, ka mākslinieka pirmā un būtiskā nepieciešamība ir patiesi un godīgi atklāt un izteikt sevi; ka rakstīšana, kuras vienīgais nolūks ir risināt ekonomiskas, politiskas vai sociālas problēmas, nereti ved uz radošu pašiznīcināšanos. Tāpat kā vairums citu viņa paaudzes dzejnieku, arī Klāvs Elsbergs sāk ar sevi, taču — atšķirībā no daudziem citiem — paša «es» viņam nav patvērums, bet tikai pieturas punkts ceļā uz pasaules apzināšanos.

Elsberga pirmajā «balss lūzuma» krājumā «Pagaidisim ausaino» viņa dzejiskais *alter ego* ir «Ausainais». Ausainais vēl abām kājām ieaudzis bērņībā, viņš ir tāds, par ko mēdz teikt, ka tam vēl «mātes piens uz lūpām». Taču viņš pats to nebūt nenoliedz, gluži otrādi, viņš to lieliski apzinās un vaļsirdīgi atzīst, tādējādi piešķirdams savam nereti tīneidžeriskajam dzīves tvērumam svaigu un pārliēcinošu autentiskumu. Knuts Skujenieks par to saka: «Viņš nav gribējis pirms laika aizbaidīt ausaino no zaļā bērņības pudura. Viņš gribējis to izdzīvot un izrakstīt, nevis rādīties gudrāks, vīrišķīgāks, «superīgāks».⁵ Taču Ausainā atbrūņojošā jau-

nība nemīt ar pasargājošām sienām norobežotā rotaļistabā — viņa apdzīvojamās telpas durvis un logi ir līdz kājai vaļā, un pa tiem neizbēgami ielaužas apkārtējās pasaules sarežģītais pretrunīgums, brutalitāte un sāpes. Šobrīd viņš šīm sāpēm grib likt pretī savas dvēseles skaidrību un labestību. Viņš ir vēl «Pārāk mulķis lai zinātu vairākas izejas», vai «lai paspētu nomest acis visur», tāpēc viņam vienkārši reizēm «pēkšņi labam sagribas būt». Viņa ētikas pamatu pamats ir došanas princips:

jo manā pasaulē sniegi snieg
manā pasaulē būdiņa sniegos
manā pasaulē būdiņa krāsns
un tajā krāsnī ir guns

ja kāds reiz ieklidis pasaulē manā
tad lai viņš tajā būdiņā iet
tad lai viņš uzsilda ūdeni krūzītē
iedzer tēju un uzpipo

Arī mīlestības dzejoļos atklājas šāds atvērts, atdevīgs maigums:

ar veldzējošu prieku
man gribas nākt pie tevis
ar valgu pieskārienu
kad tavā zemē nelīst

kad koku zari ir sausi
kā saulē guļoša virve
un atmosfēras sprakšķi
skaras pie tavas dzirdes

lai ieslēdz tu radio savu
un dzirdi kā lietus līst
un gan jau arī pie tevis
vējš mani aiznesīs

Taču šī pati iekšējās pasaules atvērtība liek viņam agri apjaust, ka ar labestības plāksteri vien nebūs līdzēts. Pasaules kolīziju priekšā Ausainais reizēm atzīstas apmulsumā un reizēm nevar neko citu kā izmisīgā bezspēkā «bļaut uz jūru» kā Dēmostens vai tikpat izmisīgi lūkot «ar mirdzošu zobenu» stāvēt «nāvei ceļā pie tevis», taču visam cauri jaušas apziņa, ka pasauli varbūt nemaz nav iespējams salāpīt, to var tikai mēģināt izzināt, saskatīt tajā būtisko. Tas nav iespējams caur vieglu risinājumu vai elegantu formulu. Elsberga prāts nav sastindzis un pārakmeņojies, tas ir aktīvs,

radošs meklētāja prāts, kam svešs fakīrisms, taču labi pazīstams un ierasts pamatīgs darbs. Knuts Skujenieks par viņu saka: «Ne jau nakts tumsā uzplaucis ģēnijs, bet godīgs un apzinīgs dzejas darba strādnieks.»⁶

Apliecinājums tam, ka Elsbergs ar sevi neatlaidīgi un pamatīgi strādā, ir viņa otrais dzejoļu krājums «Bēdas uz nebēdu», kas organiski un dabiski izaudzis no iepriekšējā. Šajā krājumā netiek pieteiktas jaunas tēmas, varētu teikt, ka viņa pasaule netiecas plašumā, bet dziļumā. Jau pirmajā krājumā dzejnieks atkal un atkal atgriežas pie nāves tēmas, jo nāve ir «vienmēr ceļā pie tevis»: «matiem uzliesmojot / meteorīts krīt / šūpojas virs tevis / zemenīt būt vēl dzīvam sveci likt / acis aizdarīt / te ir nāve tur ir nāve / zemenīt.» Elsbergam nāve ir reizē abstrakcija, tumša, metafiziska spēka kvintesence un vienlaikus personīgi pārdzīvojama, iekšējā dzīvē vienmēr klātesoša parādība. Personiska saskare ar nāvi atklājas jau tādos dzejoļos kā klasesbiedra Uga Pētersona piemiņai veltītā «Epitāfija»:

Nezinu jūsu radu rakstus,
Kuri nu veidojas, kuri nu būs.
Nevaru nojaust, kurš pēdējais.
Zinu, kurš pirmais par zemi kļūst.

Uzliksim palsu nakts pieminēkli.
Noliksim ziedus. Atkāpsimies.

Uģis atkal mums visiem cauri
Uz blēņu, uz blēņu rokām ies.

Dzejolī «Decembra koncerts asaru dziedzeriem» viņš ar nesaudzīgu, griezīgu tiešumu reaģē uz Džona Lenona nāvi, lai arī apkārtējā pasaule vienaldzīgi turpina savus ikdienišķi surdinētos ritmus. Nāvi Elsbergs patur prātā vienmēr — tā nenovēršami turpina «dejot uz akmeņiem» jūrmalā, tās nepielūdzamā izkapt «smilkst» tepat tuvumā, un — lai kā «gribas noplēst zemei kādas kārtas nost» — «zemi no mirušiem neatbrīvosi». Taču Elsberga dzīves tvērums ir pārāk vitāls, lai viņš pieļautu nāves pilnīgu triumfu. Viens no dzīvību saglabājošajiem principiem viņa dzejā ir atmiņa:

Lai kādas asinis puķei
Un slielai ar nepārlietu,
Tām dzīvām būs
Savs prāts, savs godaprāts
Atmiņā manā.

Neaizmirstules puķē
Un sliekā, kas atceras lietu,
Guļ atmiņa mana.

Dzīvas radības
Ar manu atmiņu.
Atminot dzīvas.

Un, gluži tāpat kā atmiņa mūsu šodienā atstājusi pagātnes neizdzēšamos nospiedumus, nākotnes spogulis Elsbergam ir bērni. Bērniem krājumā «Bēdas uz nebēdu» veltīti maigākie, noskaņā gaišākie dzejoļi, kuros jaušamas atbalsis no Ausainā tirā, neviltotā prieka («Pēc apmaldišanās»).

Taču radīt nozīmē uzņemties tiešu atbildību par pasauli, kas kļūs par jaunās dzīvības mājām. Tāpēc arī karš, kura baigais rēgs iezīmējas jau kaut kur uz Ausainā apziņas horizonta, tagad šķiet pakāpies par soli tuvāk; vēl neraidītās, bet jau izlietās lodes trāpa pavisam netālu no sirds. Dzejoļi «Pusaudzī karā» dzejniekam sāp dzīvības, kas bezjēdzīgi zaudētas pēdējā karā, — «no pusaizgruvuša smaيدا / trūkstas uz galvas ik mats / un acis valgumu šķaida / kā pārplīsis ūdensvads / var būt ka vīgriezēs gaida / vēlreiz un vēlreiz tas pats / aiz tranšeju likloču smaيدا / stāv kritušu pusaudžu vads», — un arī tās, kas varētu tikt iznīcinātas nākamajā. Kā atgādinājums «no raķešu iekārtu pultīm / spīd skumīgas pusaudžu acis / spīd abstrakti bērni — tētis / šo tranšeju viņdienās racis». Ir tiesa, ka šis dzejolis skan it kā naivi, varbūt pat bērnišķīgi, taču pārdzīvojuma autentiskumu nav iemesla apšaubīt. Viena no Elsberga — dzejnieka pievilcīgākajām īpašībām ir tā, ka viņš savas patiesās izjūtas neupurē uz tēmas altāra. Viņam ir sveša klaja didaktika, kas diemžēl ne pietiekami reti ieviešas mūsdienu latviešu dzejā, arī gados un pieredzē jaunu dzejnieku darbos. Elsbergs apzināti un konsekventi tiecas izvairīties no «sprediķošanas no kalna» svinīgā balsī, kas vairāk piemērota katedrālei, nevis dzejas specifiskajai akustikai.

Elsbergs savā dzejā cenšas izstrādāt sakarību «es — jūs», lai radošai personībai raksturīgais iekšējās vientulības stāvoklis šo saikni nepārvērstu kategoriskā dihotomijā. Vientulība viņam, protams, nav sveša — bieži liekas, ka viņš «stāv viens», ka tuvumā nav «neviens siltas galvas». Naktī, kas ir vientulības asociatīvā telpa, skaidrāk un skaudrāk iezīmējas tas, kas ikdienas kako-

fonijā nereti atšķaidās un izgaist: naktīs «pasaulē valda šausmas un miers», «tumsā viegli spīguļo bēdu / fosforescējošā acs», tikai «naktī var dzirdēt kā kauc manas klintis / kā bremzes kā rikles kā hiacintes», «naktīs / sakrampēto pirkstu starpās arī / kaut kas zied / naktīs ne / kas zied? nevar redzēt nāve tizlāk zied / naktīs». Taču visumā vientulība Elsbergam nav appoetizējams, romantisks stāvoklis, kas viņu paceļ pāri pelēkajam pūlim. Viņam nav raksturīga pārākuma sajūta, ilgstoša un jauneklīga tiksmīnāšanās par paša vienreizējo un neatkārtojamo «es», jo šis «es» vēl tikai top, tas pagaidām vēl ir tikai «ķīvītes kliedziens miglā».

«Sajust negaisu caur egļu saknēm, miegties, / baidīties, kad zibens plaiksn un iesper. / Atrast pareizo balsi, gandrīz vai pašam mirt...» Šī pareizās balss neatlaidīga meklēšana ir kodols — tā ir atslēga Klāva Elsberga sev izvirzītajam dzejas uzdevumam. Viņa dzejas valoda ir izpētes valoda, caur kuru izzināt un pārbaudīt atziņu, tēlu, sevi. Elsbergs tiecas pēc izteiksmes intensitātes un precizitātes, viņa dzejā jūtams, ka viņš domā tēlos, nevis lieto kādu noteiktu tēlu kā ornamentu, vienkārši ilustrējot ar to savas domas par īstenību. Dzejas tēli, tāpat kā krāsas triepieni labā gleznā, nekopē un neimitē realitāti, tiem piemīt pašiem sava iekšējā dinamika un likumsakarības. Viens no šādiem «tēliskās» uztveres paraugiem ir, piemēram, dzejolis par vēliem pirmajā krājumā.

Seit sastopamies ar vienu no raksturīgākajiem paņēmieniem Klāva Elsberga dzejā — neikdienišķo un cēlo viņš piezemē, pietuvina mūsu šodienas izpratnei caur necilo, ikdienišķo, acīm redzamo. Būtiskais neielaužas apziņā ar skaļām fanfārām, bet iezogas gandrīz nemanāmi, kā pa sāndurvīm, caur to skaņu, krāsu un smaržu jūkli, kas ierasts un pašsaprotams un, šķiet, neslēpj nekādus pārsteigumus. Elsberga dzejoļi bieži ir skices, kuros tēls ir intelektuāls un emocionāls komplekss, kas uztverei atklājas acumirklīgā uzzibsnījumā («Zalve»). Tiecoties pēc viskoncentrētākās, visprecīzākās un arī maksimāli iedarbīgas izteiksmes, Elsbergs vienā dzejoļī nereti lieto dažādus valodas slāņus, kas, protams, ir iedibināta modernās dzejas tradīcija. Viņam patīk saukt lietas īstajos vārdos: «skrien simbols spārnus vēzējot / nē tas ir krauklis atvaino,» — bet reizē savas dvēseles jūtīgumu aizsegt ar rūgtu ironiju:

nekustīgi mākoņi sēro
un lūžņu pilno pagalmu vēro
guļ konteineri guļ dēļu grēdas
guļ caurspīdīgas un plikas bēdas
vien cerība ar uzsistu aci
pa stikliem staigā un taisa traci
es izeju ārā un viņa nāk iekšā
es aizveru acis kad viņa ir iekšā
lai nesprūk no manis un nedauza rūtis
viņai tikko sāk veidoties krūtis

Ironija un paradokss Elsbergam ļauj pieskarties tai dzīves pusei, par ko vēl pavisam nesen Latvijā bija iespējams tikai sačukstēties kādā klusākā kaktā, — «Dzejolī par kukurūzu» viņš izsmej Hruščova laikā tik populāro un nejēdzīgo valsts «pārkukurūžošanu» un reizē tolaik (un arī vēl tagad) pilnīgi nelikvidēto sajūsmināšanos dzejā par «čaklajiem darbarūkiem», «sārtvaīdzēm brigadierēm» un «staltajiem kolhoza traktoristiem»; citur tiek zobgalīgi pieminēta meitenes slaidā kājiņa, kas ieauta «1. aprīļa kurpītē», zinot, ka lasītājam Latvijā labi pazīstami bēdīgi slavenie apavu fabrikas «1. Maijs» ražojumi; vēl citur viņš saka: «un man ausī tik daudz ir liets / ka es jau palieku sarkans / kā gaisa balons virs Antarktīdas.» Tās, protams, ir detaļas, aiz kurām jaušama rūpe par daudz būtiskākām parādībām, kam dzejnieka skatiens nevar vienaldzīgi pārslidēt pāri, jo: «es stāvu viļņainā plāvā / atvases dzenu un lapas / vēji pieglauž un kārtu plavu / ir liesmiņa stiebrīņš katrs / un es nevaru dedzināt / bet man var sāpēt / un man sāp. / Visums, sirds un tāpat.»

Klāva Elsberga pasaules uzskatu mums droši vien neizdosies ietilpināt biezās foliantos. Aiz sevis viņš atstājis tikai viegli uzņemtas shēmas, kurās spilgti iekrāsoti tikai galvenie pieturas punkti. Nav jēgas apgalvot, ka viņa iesākto turpinās cits, — to, kā viņš būtu gribējis runāt kaut vai tikai pēc gadiem pieciem, mēs nekad neuzzināsim. Mēs esam kļuvuši par kādu skaidru balsi nabagāki. Un to mēs nevarējām atļauties.

Vēres

¹ Ezra Pound. *A Memoir of Gaudier-Brzeska*, New York: *New Directions*, p. 118.

² Par Klāvu Elsbergu, bet ne tikai. — Padomju Jaunatne, 1986, 1. febr.

³ Atvadvārdi Klāvam Elsbergam. — Padomju Jaunatne, 1987, 7. febr.

⁴ Turpat.

⁵ Patstāvīga vienība: Daži vārdi par Klāvu Elsbergu. — Liesma, 1983, № 9.

⁶ Turpat.

Latvija šodien, 1987.

IV. RECENZIJAS

GUNDARS PĻAVKALNS (Austrālija)

Patvaļīga dzeja

Uldis Bērziņš. Pieminekļis kazai. R., «Liesma», 1980,

Uldis Bērziņš. Poētisms baltkrievis. R., «Liesma», 1984.

1980. un 1984. gadā Rīgā izdotie divi Ulža Bērziņa krājumi ir latviešu dzejas ainavā tik neparasti, ka to daudz maz atbilstošas raksturošanas mēģinājumam nepieciešama vismaz neliela apcere.

Bērziņš ir ļoti talantīgs autors, kas neapšaubāmi spēj radīt īstu dzeju, bet ne vienmēr paliek dzejas normālajā gultnē. Citēšu vai minēšu dažus sacerējumus no citu autoru produkcijas, lūkojot parādīt, kas manā izpratnē ir dzejas normālā gultne un kādā veidā dažs vārsmotājs izkāpis no šīs gultnes.

Tu, kas no ugunīm un sniega,
Kā, tevi mīlot, diena skrien!
Tu skaties rožaina un liega —
Vairs nav ne nomoda, ne miega,
Ir tikai mīlestība vien.

Te nu ir dzejas normālā gultne: dzejolī teiktais ir bez lielām grūtībām izsekojams domu ziņā, un tam netrūkst pietiekami svaigas un daudzveidīgas konnotācijas (kas ir uztverama ar nojautu); šī konnotācija spēcīgi rosina iztēli un emocijas. Virza ir rakstījis augstvērtīgākus, subtilākus pantus, bet tie nereti var likties mazāk centrāli attieksmē uz dzejiskās izpausmes galvenajām iezīmēm, jo autora domas nav tik viegli uztveramas un konnotācija ir svešādāka nekā citētajā pantā. Šai sakarā ieteicu pārlasīt Virzas «Pēdējās dzejas». Subtilākajam, vairāk noslēpumainajam paveidam noteikti pieder kaut vai šādas vārsmas:

Pie debesīm tā, kura viņ un mānās,
Šai pusdienā man rādījusies bij.

Stāvs viņai tērpās padebešu drānās,
Un viņas sejs bij līdzīgs ugunij.

Bet apkārt neredzīgs man plūda pūlis,
Es klausījos, kā gaisi trīs un san,
Kad zuda tā, un baltu lilju kūlis
No debesīm pie kājām krita man.

(*Divi panti no Virzas «Ceļojuma piezīmēm»*)

Pretējā virzienā no centra attālinās tādi sacerējumi, kas atgādina ziņģi vai «šlāgeri»; konnotācijai šādos gadījumos trūkst kaut cik pietiekama svaiguma, jo izteiksme ir klišejiska; autora uztvere nereti ir gaužām vienpusīga un tādēļ var likties negribēti komiska; ja dzejolis jau atgādina «Anniņ, mana pirmā brūt', / Nedar manai sirdij grūt'!» vai «Ak, acis, tavas zilās acis!» un tamlīdzīgus paudumus, tad skaidrs, ka autors vismaz ar vienu kāju izkāpis no dzejas gultnes un sācis dziedāt *a hit* (kas ir būtībā nemākslinieciska domu un jūtu izpaušme). Var jau gadīties arī daudz maz gaumīgāki «grāvēji» (piemēram, latīņamerikāņu vai grieķu populārajā mūzikā), bet dzeja, kas tos manāmi atgādina, ir necila.

Protams, nav tā, ka vienīgi aizrautīga mīlestības lirika varētu būt šādā nozīmē vairāk vai mazāk «centrāli dzejiska». Ir daudz gan nopietnu, gan humoristiski vai satīriski rakstītu tematu, kas ir piemēroti dzejiskai izpaušmei. Jokdarīga dzeja tomēr var būt uztverē ekscentriskā; šis paveids lasītāju ne tikvien uzjautrina, bet arī vismaz drusku mulsina un līdz ar to vairs nav īsti centrāls, lai gan bieži paliek dzejas gultnē. Citešu raksturīgu piemēru no vācu literatūras:

*Es war einmal ein Lattenzaun
mit Zwischenraum, hindurchzuschau'n.*

*Ein Architekt, der dieses sah,
stand eines Abends plötzlich da —*

*und nahm den Zwischenraum heraus
und baute draus ein großes Haus.*

*Der Zaun indessen stand ganz dumm,
mit Latten ohne was herum,*

*ein Anblick gräßlich und gemein.
Drum zog ihn der Senat aus ein.*

*Der Architekt jedoch entfloß
nach Afri- od — Ameriko.*

(Christian Morgenstern. Der Lattenzaun)¹

Ļoti amizanti, bet lasītājam šķiet, ka šim dzejolim, tā sakot, nav diez cik droša pamata zem kājām skatījuma ziņā un ka arī izteiksme nav bez ekscentriskām iezīmēm («nach Afri-od — Ameriko»). Protams, tā var būt satīra par arhitektiem, bet tādā gadījumā tā ir itin ērmīga satīra. Dzeja tā tomēr ir; tas nozīmē, ka autors nav pilnīgi izkāpis no gultnes. Vismaz tikpat ekscentrisku vārsmojumu netrūkst arī angļu dzejā. Ir arī nopietni dzejoļi, kas iztēli un jūtas rosina daudzveidīgi, bet gaužām miklaini, doma ir apslēpta. Šādos dzejoļos nav samanāma diez cik centrāla ievirze, bet tie ir vairāk vai mazāk poētiski; lasītājam var likties, ka viņš intuitīvi kaut cik orientējas sacerējuma emocionālajā gaisotnē un iztēles ainās un uztver «*the gesture of the poem as a whole*»². Labs piemērs šai ziņā ir Paula Cēlāna dzejolītis «*Ich bin allein*»:

*Ich bin allein, ich stell die Aschenblume
ins Glas voll reifer Schwarze. Schwesternmund,
du sprichst ein Wort, das fortlebt vor den Fenstern,
und laullos klettert, was ich träumt, an mir empor.
Ich steh im Flor der abgeblühten Stunde
und spar ein Herz für einen späten Vogel:*

¹ Reiz bija latīņu žogs
Ar atstarpi, pa kuru skatīties cauri.

Kāds arhitekts, kurš to redzēja,
kādu vakaru pēkšņi bija klāt —

un izņēma atstarpi ārā
un uzbūvēja no tās lielu namu.

Tikmēr žogs stāvēja galīgi mulķīgs
ar latīņām un bez nekā,

pretīgs un prasts skats.
Tāpēc to konfiscēja senāts.

Toties arhitekts aizbēga
uz Āfri- vai Ameriku.

(Kristians Morgenšterns. Latīņu žogs)
(Vācu val.)

² Dzejoļa vispārējo gaitu. (Angļu val.)

*er trägt die Flocke Schnee auf lebensroter Feder;
das Körnchen Eis im Schnabel, kommt er durch den Sommer.*¹

Sādi *terra incognita* dzejdarbi var būt fascinējoši — katrā ziņā daudz interesantāki par skatījumā un izteiksmē ultrakonservatīvām «peršām», — bet ļoti iespējams, ka lasītājs pēc kāda laika atgriezīsies daudzmaz pazīstamos novados. Mūzisku un kritisku lasītāju bez īpašas noslieces uz ezoteriskiem paudumiem visvairāk apmierina tāda dzeja, kur sastopas labi pazīstamais un svešālais. Arī šis dzejas paveids daudzos gadījumos nav sevišķi centrāls, bet tas mēdz pilnīgi palikt dzejas normālajā gultnē.

Dzejas centrālajām iezīmēm tāli ir vēl tie vārsmojumi, kas ir vienpusīgi intelektuāli skatījumā vai tik vaļīgi izteiksmē, ka nerodas dzejas daudzveidīgais, bet organizētais un koncentrētais pārdzīvojums. Gan vienpusīgi intelektuālās, gan atšķaidītās vārsmas ir būtībā proziskas. Zināma nosliece uz vienpusīgi intelektuālu uztveri, kas neļauj ieslidēt reizē svaigi jutekliskā un spēcīgi emotīvā pārdzīvojumā, mūsu lirikā piemīt Gunai Ikonai, lai gan viņas «grēki» šai ziņā parasti nav izcili. Reizēm — ne vienmēr — viņas izteiksme ir diezgan proziski atšķaidīta. Gan vienpusīgi intelektuālo skatījumu, gan atšķaidīto izteiksmi var pētīt minētās autores dzejolī «Pāris» (krājuma «Patiesības medībās» 99.—100. lpp.). Šis dzejolis būtībā atgādina dzīvi uzrakstītu slejinieka rakstu kādā avīzē; poēzija kaut cik nozīmīgi parādās vienīgi pēdējās četrās rindās. Dzejolī «Kā meklēt» (krājuma «Piemineklis kazai» 28.—29. lpp.) Uldis Bērziņš vietām nepārprotami pietuvojas vienpusīgi intelektuāliem un proziski atšķaidītiem dzejošanas paņēmieniem, kas savā ziņā atgādina vārsmas sacerēto Ikonas «slejinieces rakstu». Var gan manīt, ka Bērziņš to pašu vielu spētu ievēidot centrāli dzejis-

¹ P. Cēlāns «Es esmu viens»:

Es esmu viens, es ielieku pelnu puķi
glāzē, pilnā nobriedušas tumsas. Māsas mute,
tu izrunā vārdu, kurš turpina dzīvot aiz logiem,
un manī bez skaņas kāpj augšup tas, ko esmu sapņojis.
Es stāvu noziedējušās stundas šķidrautā
un pataupu kādu sirdi vēlinam putnam:
uz spalviņas dzīvības sarkanā krāsā tas nes sniega pārslu:
ar šo ledus gaudiņu knābī viņš nodzīvo vasaru.

(Vācu val.)

kos pantos — ja vien gribētu. Šai gadījumā viņam prāts nesies uz tādu izteiksmes veidu, kas aptver gan «tieši poētisku» izpausmi, gan tarkšķēšanas imitāciju. Domāju, ka vērts citēt visu pagaro dzejoli:

Kā man meklēt papardes ziedu (kā tev meklēt) kā.

Meklēt smilšu kastē meklēt zem eglītes spožās.

Meklēt zem spilvena rītos.

Meklēt skolā zem sola.

Skolas atlantā meklēt (jūras dibenā un kalna galā).

Meklēt grāmatās (lapu pēc lapas šķirt) saudzīgi ņemt kas ir ziedējis pirms simts gadiem.

(Ai bībele melnā un senā manu vectēvu pirkstus tu zini tu zīmas un vasaras atceries un saimnieces vecas un jaunas kristības kāzas un bēres govju un dzērvju balsis pastāsti varbūt bija varbūt pārnāca vienreiz agrā rītā no pļavas kājas rasā no galvas līdz kājām rasā — debesis rasā — bet rokā bija un apjukums tāds un kur noslēpt bībelē atšķīra ielika vienu vienīgu reizi tas varēja gadīties) meklēt.

Meklēt kur veci vīri dzer taujāt varbūt kāds atceras varbūt ir gājis garām.

Bērniem prasīt bērni zinot visādas lietas.

Prasīt skolotājam lai min var būt ka uzmin pareizi.

Meklēt krāsni kas deg meklēt mutē kas smejas latviešu pasākās meklēt.

Vāciski mācīties vēstures grāmatā meklēt «tādā un tādā gadā mežos ziedēja divaini ziedi Jēzus asaras toruden sākās mēris».

Meklēt kur karavīri soļo rota pēc rotas riteņi kāpurķēdes kas zin varbūt taisni par spīti un aug un nav samīts un ziedēs.

Meklēt kur pakārtais aprakts kur nošautais gul kas zin varbūt tur kvēlo varbūt tur laužas ārā no zemes varbūt tur ziedēs.

Meklēt savā dzimtenē (tavā dzimtenē) citu dzimtenēs.

Meklēt debesis (meklēt virs zemes) zem zemes meklēt.

Kā man meklēt Jāņuzāli (kā tev meklēt) kā atrast.

Meklēt janvārī sniegā uz ledus aprīlī dubļos karstā vasaras dienā uz tirgus starp tomātiem zivīm un putniem vasaras naktī mežā starp smaržām.

Atrast kā atrast nezinu.

Garais iekavās liktais posms 28. lpp. ir poētisks, tāpat arī daža cita rinda, bet visumā autora dzejiskais skatījums paužas daudz netiešāk. Viņš acīmredzot bijis pārliecībā, ka papardes zieda tēma ir nodeldēta un ka daudz maz tradicionālā veidā tā vairs nav lietojama. Autors tādēļ izvēlējies «tarkšķēšanu», kas tomēr rada daudz interesantāku, svaigāku kopiespaidu. Kādēļ? Tādēļ, ka tā asociē papardes zieda meklēšanu ar visvisādiem priekšstatiem, kas parasti nesaistās ar šo tēmu. Dzejoļa beigu daļā autors it kā atsakās no valīgas, diezgan prozaiskas izteiksmes un nāk klajā ar vairāk koncentrēti poētiskām rindām. Apziņas plūsmas efektu viscaur pastiprina daļēja pieturas zīmju atme-

šana. Domu un iztēles nemierīgo kustību aptur īsa, emocionāli piesātinātais beigu teikums. Diez cik interesantas vai savdabīgas šīs beigu rindas pašas par sevi nav; viss samērā spilgtais un īpatnējais atrodams «valīgajā tēršanās». Lasītājam var uzrasties ilgas pēc reizē saistīgi īpatnēja un koncentrēti dzejiska sacerējuma, bet attieksmē uz papardes zieda tēmu tā laikam būtu ilgošanās pēc putna piena... Dzejoļa nobeigums ar savu izteiksmes veida pagriezieni ļauj ne visai savdabīgām rindām lasītājā rosināt negaidīti intensīvu pārdzīvojumu; šis sasniegums varbūt nebūtu iespējams bez kontrasta ar sacerējuma lielākās daļas šķietamo proziskumu. (Patiesībā kaut ko līdzīgu var saskatīt arī minētajā Ikonas vārsmojumā, bet Ikonas proziskās rindas daudz mazāk kalpo dzejoļa kopiespaidam un liekas drīzāk aplamas nekā visai sekmīgi eksperimentālas pieejas rezultāts.)

Rotaļīgai, diezgan nīgra humora iekrāsotai esejai līdzīgs ir «Dzejolīš par vecumu» (krājuma «Pieminekļi kazai» 25.—26. lpp.), bet «eseja vārsnās» šai gadījumā uzrakstīta kaut cik poētiski. Šis sacerējums tomēr tikai pa daļai ir dzeja. Lasot šo «eseju», ir skaidrs, ka autors spēj izteikties poētiski, bet nav gribējis apstāties pie dzejas robežām.

Iedziļinoties abos Bērziņa krājumos, kļūst skaidrs arī tas, ka nerēķināšanās ar robežām ir viena no autora pieejas galvenajām īpašībām. Bērziņš dzejo tā, kā viņam šādu vai tādu iemeslu dēļ liekas izdevīgi, nevis tā, kā no vairāk tradicionālu lasītāju viedokļa ir «pareizi». Tradicionāli noskaņotos šāda pieeja var mulsināt un kaitināt; uz to norāda arī Ojārs Vācietis krājuma «Pieminekļi kazai» priekšvārdos:

«Pie noplicinātas valodas un visa jau labi sagremota pieradušam grāmatu rokā ņemējam pirmajā brīdī var kļūt savādi: kā sastrēgumstundā uz dzīvākas ielas vidus izskrējušam un nepadomājušam, ka šajā stundā un šajā vietā nekāds pusaizmigušā «špacieris» nesaņāks; kā bišu spietu skatoties. Un vēl daudz citu asociāciju. Bet vajag paskatīties, kāpēc šajās kolosālajās satiksmes pretstraumēs nenotiek neviena avārija, lai saprastu, ka šeit viss ir sava ritma organizēts, vai, atspēkojot nozēlēto tēzi par krustvārdu mīklām, šeit nav ne mazākā haosa, ir iekšēja organizētība un iekšēja disciplina, kuru vajag tikai saskatīt.»

Ja Bērziņš grib, viņš var izteikties pavisam viegli uztveramā veidā; par to nepārprotami liecina, piemēram, «Kājām nācējs 1850» (krāj. «Piemineklis kazai», 38. lpp.). Autors te ar dzīvas iztēles un iedziļināšanās spējas (empatijas) palīdzību mazliet stilizētā veidā ataino pagātņi. «Vienkāršā» izteiksme atbilst tematam; tā gan nesniedz dziļāku ieskatu uzņēmīgā lauku puīša dvēselē vai īsti spēcīgu pārdzīvojumu. Sis sacerējums pilnīgi paliek dzejas normālajā gultnē, bet ir diezgan necils. Ļoti iespējams, ka autors nemaz nav centies veidot kaut ko varen iespaidīgu, te ir neliela, lietpratīgi, bet nepretenciozi darināta glezna.

Visumā Bērziņa pieeja dzejdarba mākslinieciskajai veidošanai ir prasīgāka nekā tikko aplūkotajā piemērā. Viņš lūko skatīties dziļāk un noslīpē asāku, bieži diezgan fantastiski stilizētu vai noslēpumainu izteiksmi. Tie ir jau kompleksāki sacerējumi nekā vārsmas par «kājām nācēju». Piemēram, virspusē jokdarīgs un rotaļīgs, bet dziļākos slāņos skumīgi nopietns ir «Dzejolis par asterēm» (krāj. «Piemineklis kazai», 45. lpp.). Strēlnieku (Rīgas pašpuiku) dažādās izdarības te asociētas ar dažādu krāsu asterēm; krāsas kvēlošana pakāpeniski samazinās («sārtas», «mēlas», «zilas», «bal-tas»); kad parādās spokainais kritušo gājiens, arī asteres ir spokaini bezkrāsainas, nedzīvas vai nenozīmīgas, tādēļ «kādas». Dzejoli izsakās noslēpumaina būtne (nāve — apmēram kā viduslaiku *Totentanz* ainās? pats autors fantastiskā iztēlē?), kas ved kādreiz bravūrīgos un dzīvot priecīgos, tagad aprimušos Rīgas puikas uz Aizsauli vai Nekuriēni.

Asterēm nozīmīga loma arī krājuma «Poētisms baltkrievs» svešādajā dzejolī «Astras», kas ir uztverē vēl daudzveidīgāks un vairāk kondensēts nekā «Dzejolis par asterēm». Cik noprotams, autors iztēlojas sevi kā mirušo, kas citā gadsimtā redz (paceldams «netiešās» acis un zinādams «caur māliem») augustu, asteres, astras (zvaigznes); vēsture it kā atkārtojas:

Abstrahēts ērms, kurš vairs burtos tik pastāv iedrukāts (no-protu — maz tas)

Pavēršu netiešās, atceltās acis turp: asteres augšā tur, astras

Debess tik melna pār Prāgu un Rīgu, pār valodām, valdībām — kas tas?

Tas ir augusts, tik gadsimts jau cits; tur tās asteres spožās, tur astras

Ei, cilvēciņ, paceļu tukšās acis un zinu caur māliem, jā —
tas tas

Atkal asteres, mūžīgās, mirkšķīgās, baltās, tur asteres spožās,
tur astras

(56. lpp.)

Tikko citētās rindas ir daudzējādā ziņā iespaidīgas; Bērziņam piemīt tiešām apbrīnojamas spējas izteiksmes veidošanā. Viņa produkcija liecina, ka autors spēj izteikties gan precīzi, gan mīklaini, gan koncentrēti, gan plāpīgi, gan nopietni, gan frivoli, gan proziski, gan cēli, gan bezkaunīgi... Varētu gandrīz teikt, ka šai ziņā lasītājs sastopas ar mūsdienu latviešu Šekspīru miniatūrā. Par spīti šai neparastajai apdāvinātībai un daudziem spožiem veikumiem, Bērziņa izteiksme nereti ir drusku problemātiska. Manuprāt, šai īpašībai ir sakars ar jau pieminēto nerēķināšanos ar robežām. Ojārs Vācietis krājuma «Pieminēklis kazai» priekšvārdos deklarē: «Ja Bērziņš būtu gleznotājs, būtu noteikti jāuzsver viņa triepiena drošums un sulīgums.» Diemžēl ir tā, ka Bērziņa pieeja reizēm ir drusku par daudz droša. Dzejnieks ar vairāk centrālu ievirzi laikam nebūtu gluži tik pārdrošs eksperimentēšanā; piemēram, veidojot nopietnu dzejoli, viņš rēķinātos ar prasību pēc zināmas elegances un tādēļ izvairītos no Bērziņa spūrainajām atskaņām «maz tas», «kas tas», «tas tas». Jokdarīgs vārsmojums arī no centrālas gaumes viedokļa drīkst būt daudz brīvāks veidojumā nekā iezīmīgi nopietns dzejolis, un šķiet, ka Bērziņa izteiksmes meklējumi ir sekmīgi galvenokārt tādos sacerējumos, kas nav pavisam nopietni (tādēļ samērā viegli akceptēt divainās atskaņas «pēļas» un «dzēļas», «sātas», «stātas» un «kādas»). Bērziņa dzejai piemīt attāla radniecība ar jau pieminētā Morgenšterna «*Galgenlieder*». Morgenšterns laida klajā asi noslīpētus pantus, kur izsmalcinātība biedrojas ar ikdienas valodu un jaunvārdi papildina rutinētas frāzes, piemēram, citētajā dzejolī par žogu un arhitektu. Šīs iezīmes nereti manāmas arī Bērziņa dzejā.

Nav gan tā, ka Bērziņam nebūtu vairāku itin iespaidīgu nopietno dzejoļu; to apliecina kaut vai «Krustnešu Pēteris» krājumā «Pieminēklis kazai» (31. lpp.). Šī dzejoļa ievirze nav gluži centrāla, jo izteiksme sastāv tikai no mājieniem, bet šīm rindām ir plaša rezonanse un visai monumentāls kopiespāids.

Tomēr šķiet, ka Bērziņa «īstā teritorija» ir nopietns dzejolis ar grotesku piekrāsu. Spilgts piemērs šai ziņā ir «Vidus laiks» (krāj. «Piemineklis kazai», 32. lpp.). Briesmīgā viduslaiku pilsētas netīrība! Cilvēks tiek pie ziepēm (t. i., pie ieziepētas cīlpas) un vaļā no uts draudzības vienīgi tad, kad viņu pakar. Izteiksme nav eleganti cildena; tā ir mazliet divaina un, kā dažs lasītājs droši vien teiktu, visai «prasta»; bet temata pamatiezīmēm tā ir piemērota. Šis dzejolis nebūt nav piemīlīgs, bet tas ir savā veidā poētisks. Reizē «utains» un poētisks teikums izceļas tās pašas grāmatas sacerējumā «Abdulhaja Ulaševa trīs sapņi» (69. lpp.): «tam utis rāpoja pa izroboto vaigu kā baltas aitas tālā kalnā.»

Minētā dzejojuma kontekstā šī rinda ļoti veiksmīgi parāda iespaidu, kādu barbarisks nomadu virsaitis atstāj uz sagūstītu, relatīvi civilizētu dziedoni. Drausmīgais barbars ir tepat acu priekšā un jau nākošā mirklī var likt spīdzināt vai nogalināt savu gūstekni; dziedonim, kas ar šausmām raugās uz virsaiša utaino ģīmi, šokētajā apziņā nejauši iznirst mierīga pagātnes aina, kas viņam ļauj mazliet atbrīvoties no pārmērīgā sašprindzinājuma.

Krājumā «Poētisms baltkrievs» autora eksperimentālā pieeja kļūst patvaļīgāka; dzejoļu izteiksme bieži ir tik svešāda, ka daudzi vārsmu lasītāji drīz paraustītu plecus un (labākajā gadījumā) noliktu šo grāmatīņu plauktā. Ieskatu Bērziņa izteiksmes eksperimentos sniedz kaut vai šāds paudums:

Dīdz, priļo, maijini, vēl nu, vēl, cel mani, zalgo, dzel, zalo, cēso-baldzini, jūn-jūlo, smilteņo, zel-dzel, bal-balo, atatā, Džoni, lec putrā, dedz pie poda, brēc, putā pil, palo, jūs atkal uz strīpas, jūs kā buki uz bukas, jūs mucu jau galo, jūs ies pirti kurs, jūs trimtrallām tralo āvē, Džoni, moritūrie tev salo kļedziet no rudeniem, priec- un sirdiniet manu-ē-sirdi? nē, val-manu-valo-velns-valo-ē, Džo-Džoni, kurp velc, kur pa tīrumiem alo.. (57. lpp.)

Izlasot šo sacerējumu, man pirmajā brīdī gribējās iesaukties: «Džoni, lec putrā!» Uzmanīgi pētījot izteiksmes sīkdaļas, tomēr rodas iespaids, ka te atkal runā kāds mirušais — pašpuika un varbūt kaujā kritušais, kas it kā nojauš pavasara tuvošanos. Tai pašā krājumā ir vairāki dzejoļi, kas daudz tiešākā veidā norāda, ka autoram patīk rotaļāties ar priekšstatu par mirušo nojautām, piemēram:

Pēc lietus,
kad igaunīs sētienā iznāk, kad leitis laipo pa pelķēm,
kad atliec muguru puķe un kalniņā kauli top mani
un saož, un ceļas,
pēc lietus.

(Daļa no vārsmojuma, kas lasāms 18. lpp.)

Vēl dažas rindas, kas pauž līdzīgu iztēli.

Divi vairs klibais ar liko
Upes likumā ligo
Plaša virs galvas vaļa!
Puse debesu zaļa

Saprašana, ai, sapraš...
Suns manus kaulus atkaš.

(14. lpp.)

Nepārprotams arī dzejolis, kas lasāms 10. lpp. Atgriežoties pie «džonputrīgā» pauduma, šķiet, ka rakstura iezīmes pēc nāves it kā pa daļai pajukušas, bet uzrādīs kāds pārpersonīga skatījuma un subtilākas izteiksmes piejaukums. Manāms arī it kā šīs tas no mirstošā — varbūt kaujā nāvēgi ievainotā? — šokētās psihes. Ilūziju par «Džona» (drauga?) čalošanu laikam rada ūdeņu skalošanās trokšņi (skalošanās ir asociēta vēl ar kādu citu ilūziju...). Tas nu ir — kā daudzi teiktu — «traks gabals», bet patiesībā diezgan interesants un ne gluži bez poētiskas gaisotnes.

Tomēr arī krājumā «Poētisms baltkrievs» var atrast dažu samērā viegli uztveramu sacerējumu. Viens no interesantākajiem šī paveida dzejoļiem ir «Vālodze». Šķiet, ka gluži tik nostalģiski par lībiešiem neviens cits nav latviešu dzejā izteicies. Lībiešu pārtautošana ir laikam drusku tāds kā tabu temats, latvieši (daudzi ar pamatīgiem vaigu kauliem, lielām plaukstām un it prāvām kurpēm) par to mēdz izteikties it kā garāmejot, nevērigi, varbūt ar humoru (valsts neatkarības gados dažs Bērziņš vai Kalniņš, Lejiņš, Liepiņš, Ozoliņš esot apsmaidījis lībiešu karali Uldriķi, jo majestāte negribējis kļūt par jaunkareivi Latvijas armijā...). Liekas patīcams, ka Uldis Bērziņš ir — varbūt vēl daudz lielākā mērā nekā Astrīde Ivaska? — viens no «lībiskajiem latviešiem» un ka viņa ārienē var skatīt, Anšlava Egliša vārdiem runājot, «šķautņainos lībieša vaigus, smakru un degunu» (viņa nogīmi nav gadījies

redzēt). Šā vai tā, «Vālodzes» autors varēja rēķināties ar smīniem. Bērziņš tomēr ir visādā ziņā «brīvs gars»; ja viņš grib nostalgiski vārsmot par lībiešiem, tad viņš to dara; smīnētāji var iet «ieskrieties». Šī tēma risināta arī sacerējumā ar virsrakstu «Pulkstens» (6.—7. lpp.). Autors miegā («pirms pulkstens nozvanīš») redz, tā sakot, citādu vēstures variantu («Gar milzu logiem tur gaišos gaitēnos, tu apgarotā steigā starp lībju studentiem un lībju profesoriem zem rokas pavadīts» un «caur Ziemeļzemes viršiem nepārredzamām gar vitrinām ar bronzas gredzeniem un saktām»); viņam šķiet, ka atgūta ir valoda ar locījumiem, kuri «tev trīssimt gadus asinsvados glumos kā bute gulēja un klusēja tev mutē», un ka nu tiešām var doties «turp, gar kabinetiem, auditorijām, gar sejām, sejām uz durvīm plašajām — trīs pakāpieni, galds, kā selga baltā aktuzāle šalc, sejas, sejas, sejas, sejas, pag, te pakāpieni, te — cik gausi staipās gadi! tur pie mikrofoniem, turp un izsacīt (cik lēni ceļas mēle — jau simt gadu)». Jeitss bija īrs, kas dzejoja angļiski; varbūt Bērziņš ir līdzīgā situācijā. Izteiksme tikko aplūkotajā paudumā sarežģītāka nekā «Vālodzē», bet tā ir daudz maz saprotama, ja lasītājs necer uz Ojāra Vācieša raksturoto pusaizmigušā «špacieri»... Labu tiesu var saprast un izjust arī dzejoļu ciklā par donkihotisko vai morgenšterniski dīvaino Alfrēdu Ķempi, kas mēģinājis pārtulkot latviešu valodā visus igauņu rakstus, pat agrinās tēvreizes (Ķempe bijis pārliecībā, ka latvieši un igauņi patiesībā ir viena tauta, bet «mēmums» un «kurlums» brālīgajām populācijām neļauj tuvināties...). Rotaļīgi komisks, taču ne bez smeldzīgām nokrāsām ir šāds minētā cikla dzejolītis:

Dons Alfreds debesīs no putnu mēles tulko, no maijpukīšu mēles, gaišs nu rīts, ne zeķes jāmazgā, ne nagi jāgriež, tam vēlē Gars un balta roze zied, un Fredis korāļos iet luterāņu korī, bet notī nomāc nepaveiktais darbs, pie spiritistiem pusnakts velk, ai, tautās mīlajās uz brīdi atgriezties, man kaudzē papīri, pēc tautām salst man kājas astrālās, es dziļi ieskatījos, bet laika bija maz, man kaudzē papīri, jau dārzi sarkst, un bieza migla līci, torņi plēn, tu mani pazīsi, tu mani mierināsi kastaņkokā rudā

(Dons Alfreds spokojas man rudens stundā).

(Dons Frederiko nāk žēloties, 42. lpp.)

Ir tā, ka jaunākajā no minētajiem krājumiem lasītājs sastopas arī ar dažu pavāju sacerējumu. Šķiet, ka au-

tors reizēm bijis drusku neatbildīgi vai obligāti ražīgs. Sai sakarā citēšu īsu dzejolīti bez virsraksta:

Nāk likumiem, tek no tumsas. Nevar noturēt zobos, glums tas. Izburtot diezvai, izsacīt kur nu. Es slienains zvērs, tek zīmes gar purnu. Smeldz kakls grozot, tirpst lūpas gaidīt. Ai, prast programmu, ei, pogas spaidīt.

(34. lpp.)

Sos mīklainos teikumus laikam gan var lielā mērā atšifrēt, jēga te ir. Nelaime tā, ka izteiksmes līdzekļi nav pietiekami saskaņoti (piemēram, ja autors sevi iztēlo kā īstu «zvēru ar purnu», tad ir absurdi tūdaļ pievērsties modernajai tehnoloģijai).

Abos Bērziņa krājumos varētu sameklēt ļoti interesantus un mākslinieciski augstvērtīgus dzejdarbus mērena apjoma izlasei. Šāda izlase droši vien iepriecinātu tos dzejas cienītājus, kuri nav sevišķi nobijušies no modernisma, bet mēdz orientēties uz rūpīgi darinātiem, poētiskiem sacerējumiem, nevis uz paviršiem, dažviet galēji patvaļīgiem eksperimentiem, kas atrodas vai nu pilnīgi, vai pa lielākai daļai ārpus dzejas normālās gultnes. Man šķiet, ka šai gultnei nav tikai virspusīgi konvencionāls raksturs un ka tā atbilst kādām būtiskām dvēseles prasībām.

Jaunā Gaita, № 169 (1988. gada oktobris).

Noklusētā impulsētāja atgriešanās

*Knuts Skujenieks. Sēkla sniegā. R.,
«Liesma», 1990.*

Folklorā mūsu tautai ir tas...
cilvēka pašcieņas uzturētājs,
kas veicinājis garīgu augšup-
tieci.

J. Mackova

Saka: laiks visu nostāda savās vietās. Ne vienmēr un absolūti visos gadījumos laiks to izdara, bet attiecībā uz Knutu Skujenieku tas tomēr atļāvis uzvarēt patiesībai: «Sēkla sniegā» iznākšana atklāj — daļēji — kādu karstu un apcerēs neminētu 60. gadu dzejas impulsētāju. Kolēģiem grāmatā publicētie (un ārpusē palikušie) dzejoļi bij zināmi drīz pēc to tapšanas; manuskriptu veidā tos atkārtoti apsprieda dzejas sekcijā¹, un tie būtiski palīdzēja izaugt par savdabīgām personībām Jānim Peteram², Mārim Čaklajam. Cenzūras un CK diktāta apstākļos K. Skujenieka vietu 60. gadu dzejā kritika nav varējusi atklāt. Pat visgodprātīgāko autoru (I. Čaklā, O. Kravalis) apcerēs tā savā spilgtumā un nozīmībā neiezīmējas, taču ķerties pie darba un pavērst recenziju šai virzienā gan visvairāk vedināja Janīnas Kursītes «Laikazīmes dzejā» (1988). Brošūrā blakus korektiem, teorijā jau minētiem modeļiem, kādos folkloras priekšstati pārtapuši, ieprojicējot tos literatūrā, atrodamas vairākas neprecizitātes latviešu literatūras vēstures aspektā. Senākus posmus atstājot akadēmijas kolēģiem, pakavēšos pie atsevišķiem J. Kursītes sasteigumiem un inerces 60. gadu dzejas sakarā; pie-

¹ Dzejas sekcijas protokoli 1965, 1. okt.; 1968, 3. febr. — RS arhīvs.

² Sk. arī: Ritma un runas aktuālā dalījuma saistība J. Petera dzejā. — Grām.: *Kubuliņa A.* Kontūras. R., Liesma, 1981, 40. lpp.

mēram, taisnīgi minējusi A. Skalbi kā pirmo, kas piecdesmito gadu beigās jau prata filigrāni iestrādāt savā dzejā folkloras kultūrkodu, viņa turpina: «Folkloriskā pasaulē uzskata savdabības atsegtmēģinājumu redzam tādos spilgtos sešdesmito gadu otrās puses dzejoļos kā I. Auziņa «Balāde par libiešu dziesmu», «Dziesma par Sēliju» («Jaunu ritu lauks», 1966), V. Belševicas «Dziesma dūdieviņam» («Gadu gredzeni», 1969), J. Petera «Akas», «Pūra lāde» («Dziņnakmens», 1968), virknē Ā. Elksnes, V. Ļūdēna u. c. dzejoļu.»¹ Nenoraidot J. Kursītes minētiem darbiem saiti ar arhaisko tautas daiļradi, nākas tomēr konstatēt, ka autore atkārti iepriekšējo gadu puspatiesības, kaut laiks tad jau cits. Un prasa katram no mums jebkuru savu spriedumu no jauna pārskatīt, samērot ar arhīvu un noklusētās trimdas literatūras ienes tajām korekcijām. Šādos apstākļos arī no J. Kursītes var prasīt, lai tiktu pārvarētas agrāko gadu shēmas procesa aprakstā un par pašsaprotamu pieņemta pirmpublicējumu salīdzināšana ar sarakstīšanas gadiem un dzejoļa iekļūšanu tajā vai citā grāmatā. Tāpat jānoklausās procesa dalībnieku atmiņas par «aizkulišu dzīvi». Viss tas prasa pāršķirstīt arī preses Himalajus. Jo literatūra (izņemot varbūt romānus, dramaturģiju) attīstās presē, un tur tā arī jāmeklē, jāpēta, K. Skujenika sakarā — viņa personīgajā arhīvā, tālab ka «Sēkla sniegā», kā to jau autors saka ievadā, satur tikai vienu piektdaļu ieslodzījumā uzrakstītā un darbi atlasīti, lai veidotu viengabala tekstu un nevis izceltu raudzētāja nopelnus. Literatūras izpētei — un «Sēkla sniegā», stingri ņemot, ieskaitāma noklusētā 60. gadu mantojuma kontā — svarīga arī šī funkcija, tāpēc recenzijā reizumis minēšu darbus, kas palikuši ārpus grāmatas vākiem.

Kad K. Skujeniku 1962. gada 17. aprīlī komandējuma laikā Ventspilī apcietina, literārā vide viņu pazīst kā jaunu autoru, kura rokrakstā atjaušamas gan piecdesmito gadu dzejas atbalsis, gan Vizmas Belševicas, Ojāra Vācieša aizsāktās vēsmas, zina kā «Smago zābaku pēdu» autoru, kā lietuviešu, spāņu valodas zinātāju — atdzejojātāju, kā lingvistikas un estētikas teorijās asi apkaltu prātu un komunikablu cilvēku ar kaismīgu disputanta temperamentu, kam stājā pavīd dzejnieka-

¹ *Kursīte J.* Laikazīmes dzejā. R., Liesma, 1988, 97.—98. lpp.

pravieša izpausmes. Šodien vairs var tikai zīlēt, kā būtu veidojusies viņa daiļrade tālāk, ja šī 17. aprīļa nebūtu bijis: vai būtu tā tikpat dziļa un garīgi rosīga, uz tiro liriku orientēta, ja nekļūtu par vienīgo dzīves jēgas salmiņu nebrīves pazemojumos un ja pēcāk nejustu biogrāfijas ierobežojumus.¹ Jo pēc izmeklēšanas pusgada čekas pagrabos un otra pusgada Centrālcietumā, gaidot pārsūtījumu, kad 1963. gada pavasarī dzejnieks atjēdzas Mordovijā, viņa iztēle pavēršas citurp, cenšas izrauties no apkārtnes dubļiem, varmācības, meklējot kontaktu ar cilvēces radītām vērtībām agrākos gadsimtos. Tobrīd tas ir Hruščova atkušņa pavērtais ceļš visās impērijas literatūrās², taču Skujenieks, atrauts no dzimtenes, itin kā nostalgijā apsteidz tā konkrēto virzību un piesauc dzimto kultūras mantojumu — folklorā sakņotos Raiņa simbolus («Spīdolas deja», 1965), pašas folkloras tēlus (cikls «Priežu daina», 1963, grāmatā pārstāvēts ar fragmentu «Velis»³; «Riti, riti, rudeni!», «Ziemas sērstības» — abi palikuši ārpus krājuma), vēlāk aizvien paplašinot atbalsta laukumu ar antīko mitoloģiju («Neskaties atpakaļ!», 1966), vainahu («Vainahu motīvs», 1967) u. c. tautu daiļrades priekšstatiem.

Visaptverošā strāvā interese par folkloru pārtop 70. gados. Mūsu pēckara dzejā folkloras arhetipu piesaistē K. Skujenieks Latvijā tāpat nav pirmā, bet otrā bezdelīga (pirmais bij A. Skalbe ar «Sūrābeli», 1959), kas — atšķirībā no A. Skalbes pārradītajiem tautasdziesmu uzvedības, ētikas modeļiem — mēģina uztauts nacionāli specifisko dzīves jēgas satvarā, mainoties situācijām. Teikto apliecina jau «Priežu daina»: caur tautasdziesmu perifrāzēs dotām tipoloģiski vispārinošām situācijām dzejojums beidzas ar mājas⁴ simbolu, kura pamatā piederības un cilvēka pašcieņas sēmas:

Kad daudz ar jēgu un bez jēgas skriets,
Uz tēva mājām nākšu atpakaļ,
Kur ūjo balodis, kur dzenis kaļ.

¹ Tuvāk sk.: Čaklā I. Dzejnieka stāja. — Jaunā Gaita, № 176, 1990, februāris.

² Вайль П., Тенис А. Гражданская война. — Даугава, 1990, № 1, 2.

³ Pirmpublicējums LM, 1986, 29. augustā.

⁴ 1966. gadā to turpina M. Čaklais dzejolī «Mājas» (kr. «Kājāmgājējs un mūžība», 1967), bet 1967. gadā V. Belševica «Kamēr svēti pā Svēti» atjauno ar auglības sēmu (kr. «Gadu gredzeni»).

Tur sīkas zāles dziedē lielu vainu.
Ar mutēm aizvērtām šalc priedes dainu.
No sirmām tērcēm dzīvu spēku smēlies,
Es iešu tautā, pilnā stāvā cēlies.

Poētiski dainu perifrāzes ar mājienu uz Raiņa lauzto, A. Skalbes sīksto priēžu tēliem savijas ar sešpēdu jamba episkā plūdumā apdziedātu mežu («Ieskaņa»: «Kur zaļā dižumā no sūnām slienas / Līdz pašai saulei meža pilu sienas»). Tam pievienots kolorītā etnogrāfiskā vidē dots dievību atainojums («Māras svētki»), iztēles radītas situācijas iz vēstures, savērtas ar ticējumiem («Tautās vešana», «Tiesa»), ar vilkača-nodevēja tēlu («Vilkacis»), kas vēlāk, šķiet, rosinājis V. Belševicas pirmatnības, nonkonformisma piesātināto «Vilku», un ar rituāla norisēm («Tiesa», «Ugunsbēres», «Velis»). Jau ārējais raksturojums vien sarado «Priēžu dainas» meklējumus ar J. Petera «Dzirnakmeni» (1968), «Asinszāli» (1970) un M. Čaklā «Kājāmgājēju un mūžību» (1967). Tiesa, K. Skujenieka 1963. gadā spertais solis folkloras virzienā ir platāks nekā jaunākajiem kolēģiem: dzejojumā vietumis pavīd sena priekšstata kaila šķautne bez stilizētām inkrustācijām (piemēram, «Velis»), iezīmējot aizsākumu viņa mitoloģisko simbolu izrakumiem un to pārradīšanai modernā estētiskā pasaulē. Neapšaubāmi arī tas, ka J. Peters, M. Čaklais «uzķērās» uz K. Skujenieka atradumiem tālab, ka trauksminieku poētika patiesībā bija izsmelta jau piecdesmito gadu otrā pusē, kā to savulaik pateica V. Belševica dzejolī «Kādam cilvēkam» (Zvaigzne, 1956, № 10) un krājumā «Zemes siltums» (1959), ka labi pasen bij norūgušas vajadzīgās sociālās noskaņas, lai šādu dzeju radītu, lasītu. Domājot par pārējiem Skujenieka 1963. gada darbiem, konstatējams stilizāciju, citējumu pārsvars, lietots gan ritmiskos («Riti, riti, rudeni!»), gan personificētu dabas parādību — māšu tēlos («Ziemas sērstības»: «Ziemas māte ceļu taisa / Lai var braukt sērstībās»). Pie citām «Priēžu dainā» viežamām novītātēm to gadu dzejā — senvēsture, etnogrāfisko reāliju blīve — vēlākos gados izretus dzejnieks atgriežas, taču kā pie pakļautām un nevis dominējošām pieejām. Iespējams, tālab, ka redzēja kolēģus tās acīgi paceļam un turpinām, jo — rīdžinieki ne tikai lasīja Skujenieka dzejoļus, bet sūtīja viņam arī savus darbus. Un tie neapšaubāmi atstāja pēdas atkal Skujenieka vārsnās.

Piemēram, 1968. gadā tapušais «Reiz bija ezers» idejā tuvs V. Belševicas «Asiņu taisnības naktij»¹, vienīgi radiācijas raisīto mutāciju tēmu un bailes no dzīvības spēku apsikuma viņš savij ar izmisīgu steigu izdzīvot, iztērēt tos pēc iespējas vairāk, ar slāpju sēmu, ar neapvaldīta, nežēlīga tēviņa instinkta atgriešanos un neba ar pasaules katastrofas priekšnojautām, izdegumu kā dzejniecei. Šai sakarā kādā sarunā dzejnieks atzinās, ka atteikties no iecerētās poēmas par Einšteinu likusi O. Vācieša «Einšteinianas» izlasišana: «Tur vairs nebij ko piebilst.»

1964. gadā dzejnieka rosme folklorisma poētiskā atjaunotnē turpinās, kopjot virtuozas tēlu reminiscences tādos dzejoļos kā «Pārruna», «Čukstus», «Ko devi pasaulei no tukša apcirkņa» (pēdējais ārpus grāmatas), kam pievienojas baltu savdabīgā bijība dzīvības, katras tās izpausmes («Madrigāls Trusenei»), arī likteņa un dzīves priekšā. Ap šo laiku intonācijās mazinās pravieša patoss, izbriest viņa šķietami pieticīgie, patiesībā latviski lepnie vārdi, ko dzirdēju dzejnieku sakām, protams, daudzus gadus vēlāk: «Cilvēkam nevajag pasaulē vairāk telpas, nekā viņam nepieciešams. Lai neizjauktu pasaules līdzsvaru.» Tēlos tie formulēti jau «Pārrunā». Tā ir norobežošanās no romantiski sasteigtas, hipertrofētas varenības un atgriešanās pie pamatīguma, pie folklorā dotās dzejnieka funkciju² izpratnes, pie mūsu sublimētajām jūtām tautasdziesmās, piemēram, dzejoļos «Nē, mīlais, pienākums ir skaudri dzīvs!» vai «Primitīvs?» (ārpus krājuma):

Ir dziļi jāgrimst vārdu nozīmēs,
Tik parastos kā «es», tik vienkāršos kā «mēs»,
Kā «maize», «taisnība», kā «laime», «brīvība»,
Kā «dzimšana» un «nāve», «mīla», «dzīvība».
Tiem katram neatdarināms, tik viņa tonis,
Tie — vienlaik spīdeklis un vienlaik pavadonis.

Sava veida skaidrojums pavērsienam dots nākošā gadā tapušajā «En passant»: «Un, kad mani garāmejošas ķetnas mina / Un kad es, izplezdamas rokas, kritu, / Es sapratu: / Pasaule neatriebj. / Tikai par sevi atgādina, / Starp citu.» Nozīmīgs Skujenieka jaunienesums pēckara

¹ Karogs, 1962, № 3.

² Tuvāk sk. I. Čaklās interviju ar K. Nastopku «Jo dziļāk pasmelsi, jo visiem būs tuvāk». — LM, 1984, 1. jūn.

dzejā ir tas, ka viņa 1964. gadā radītajās metaforās atplaiksni senu, visām indoeiropiešu tautām kopēju mitogēmu pēdas, piemēram, «saules piens» («... mākoņi pasauli stīpos, / Bet saule rīpos, bet saule rīpos, / Tad kādas miglas pār apvāršņiem svīdīs, / Bet saule smiesies un zemi zīdīs. / Un pats tu jutīsi saules pienu / Ar katru nakti, ar katru dienu»), ko satur grāmatā «Sēkla sniegā» atrodamās «Sniegs apdzēs rudenā svi-lumu» vārsmas. Tā ka pirmās vasas mītiskā laika atjau-tām «Poēmā par pienu» meklējamas gadus divpadsmit agrāk. Var iebilst — Ziedonis varbūt tās nemaz nezi-nāja, neatcerējās. Iespējams, tiešām konkrētās rindas neatminēja, taču kolēģa folklorā apsauloto dzeju tomēr lasīja presē, un tā satur ne jau piena mitogēmu vien, kā gudri aprāda K. Nastopka jau minētajā intervijā un portretā.¹

Baidos ko uztiept, taču 1965. gada npublicētie darbi vedina domāt, ka pa mitogēmu laipām aiziet līdz I. Čak-lās nosauktajiem graudiem, upei, putnam², K. Nastop-kas minētajam pasaules kokam, līdz pārradītiem mītis-kiem simboliem vairāk par kolāžām, reminiscencēm, perifrāzēm («Iesākšanās», «Un apses ūdeņainā mie-sa» — ārpus krājuma) līdzēja atceres par Raiņa pieeju, pārkausējot folkloras vielu («Spīdolas deja» — ārpus krājuma: «Vien tam, kas spēj akmenī sēklu sēt, / Būs čūskas ceļu izturēt»), kur sava laikmeta dzīves situā-cijas pārkodētas, ņemot vērā mīta universālās nozīmes un norises. Piemēram, «Sēkla sniegā» ietvertajās rin-dās «Ja tev jābrien būs caur bargu sliksni, / Paņem mani līdz par varavīksni» atgriešanās pie pavasara rumulēšanās notiek ne vairs perifrāzes veidā, kā tas bij «Priežu dainā», bet caur rumulēšanās izdarību bū-tību — auglības pieburšanas semantiku: «Paņem mani, / Pārmet mani, / Pārej mani, / Piesauc mani, / Tā kā agros rītos sauca gani» — tātad mājiens un skaidri uztverama semantika. Līdzī šiem meklējumiem asinās un veidojas dzejnieka savdabīgi aprautā frāze, stils arī tur, kur folkloras klātbūtne izpaliek. Teiksim, rindas — «Ka labrītam ir liķa aukstas rokas, / Ka upes sapam-pušām dzīslām mokās, / Ka draudzība ir pārvērtusies

¹ *Nastopka K.* Sevis un citu izpratnei. — Kritikas gadagrā-mata, 12. R., 1984.

² *Čaklā I.* Dzejnieka stāja. — Jaunā Gaita, № 176, 1990, febr.

rūsā, / Ka zeme rūgst un melniem sviedriem kūšā» vai «Ar nopīpētiem pirkstiem / Es taustu matēriju — / Kā lapu, kā matu sprogu, / Kā sarkanu vilnas dziju» — pat tikai nedaudz latviešu lirikā ievadīts cilvēks nešaubīgi nosauks par K. Skujenieka īpašumu.

Raiņa simboli likumsakarīgi atsauc mīnā antīko autoru ridātos mītiskos priekšstatus, ko modernais lasītājs gan vairāk uztver kā autentisku vielu un nevis kā pārradītas simboliskas atbilstmes. 1966. gadā (pirms tam tapusi «Dziesma par lietu» ārpus krājuma, kurā variētu tautasdziesmu un koda «dialogs» kopā ar auglīgā lietus simbolisko nozīmi izcel jutekliskā vērti un vietu cilvēka dzīvē, vienlaikus netieši polemizējot ar pēckara vienkāršoto priekšstatu par dainu «mēmumu» šai jautājumā) prātā uzausušais Orfeja mīts top pārradīts Skujenieka izdziedātajā par Eiridiki («Neskaties atpakaļ!»¹), poēmā par sievietes, gribas teikt — latviešu sievietes — dziļo sirdi, garīgo lielumu, sīkstumu. Dzejnieka lirika, ja to skata kopumā, pēc atgriešanās no apcietinājuma savā vairumā ir intīma, un katrā no dzejoļiem atskāršama viņa apbrīna, pazemība sievietes priekšā, taču «Neskaties atpakaļ!» ir kas līdz tam tomēr nebijis mūsu literatūrā, pat salīdzinot ar «Dagdas skiču burtnīcām», Sudrabkalna ciklu «Klodijai». Te domāju ne tikai radīto iespēju ar garīgumu pārvarēt bedres situāciju, bet arī dziedājuma formas daudzveidību un lakonisma tiešo trāpījumu, tā māksliniecisko spēku. To — vispirms. Strupī, bet grezni (simboliskās precizitātes nozīmē) vārdi kļūst par Skujenieka stila neatņemamu daļu. Teiksim, nākošā gadā Sizifs Gulaga salos, Prometejs padomju mītu un kampaņu zelta mutes lomā, darbodamies kā zīmes, kārtu māksliniecisko telpu īsi, aši un prasmīgi («pašā augšā / neviena nesaistīts prometejs / ik dienas izdomā jaunas aknas / un jaunu ērgli // un pašā apakšā / sizifs / stingrā režīma piešpiedu darbos // viss vienā laikā»), ienesot dzejoļi vajadzīgo augstuma distanci starp nometnes paleolīta esamību un liriskā «es» intonāciju. Līdzīgam nolūkam kalpo krusts («Tikai ne ar mums...»), bibelismi («Vīna kalnā» u. c.).

Tādējādi var teikt, ka pirms sešdesmito gadu pēcgālā uzbangojušā un astonešmitos sakuplojušā folk-

¹ Pirmpublicējums: LM, 1987, 10. apr.

lorisma sešdesmito gadu iesākumā savu īpašo modeli atrada un ar to citus no tālās Mordovijas iedvesmoja Knuts Skujenieks. Kad 1967. gada vārsnās sākas padziļināta dažādu tautu daiļrades apguve, ko krājumā «Sēkla sniegā» apstiprina dzejoļi «Vainahu motīvs», «zvaigzne un zivs», «Dieva Odina deviņas naktis», «Pūķa loks», «Kolēģim Dedalam» u. c., tā kontūras jau ir noskaidrojušās. Samērā sīki šie jautājumi aplūkoti I. Čaklās intervijā ar K. Nastopku, tāpēc — meklējiet rakstos. Vienīgā piebilde, ka modelī ne mazu vietu ieņem no arhaikas dzīlēm izvilkto ritmisko veidojumu un specifisko atkārtojuma figūru atdzīvināšana, piemēram, tautasdziesmu četrpēdu trohaja cezūras un sintaktiskā paralēlisma iemiesojums pavisam citā pantmērā dzejoļi «Pienenei, kas uzziedējusi novembri», tā pārmetot laipu no unikālas individuālas situācijas uz markēto eksistenciālo atkārtojamību arhaikā. Līdzīgi atbilstošos avotos pasmelti rādās uzsvērumu izlaidumi vārsnās «Kolēģim Dedalam» vai akcentu novietojums blakus zilbēs, variējot tos ar zilbju garumiem («Pūķa loks»).

Tik daudz par 60. gadu dzejas procesu un Knutu Skujenieku tajā. Tālāk par «Sēklu sniegā» kā vienotu tekstu.

Par tādu to padara vispirms poētika, «valoda — tā ir elpa / Un nevis lepnums vai gods». Un laikam mūsu kultūrā maz būs piemēru, kur cilvēciska spītība nepadoties, nesajimt zem ekstremālo apstākļu tanka izteiktos tik garīgi produktīvā valodas jēgas sapratā. Vēl vairāk — tās padarīšanā par savas eksistences jēgu. Jo «Sēkla sniegā» rāda dzejnieka ceļu uz vārdu, uz pulkajām balsīm, un Skujenieka dzejas spēks slēpjas valodas «materialitātē», t. i., piesaukto reāliju bagātībā un blīvē, to funkcionālajā konkrētībā, neskatoties uz to, ka vārdi atrauti no reālās esamības un darbojas saskaņā ar simbolisko atbilstmju likumībām. Piemēram, laiva (ar nozīmi «dzīves laiva») dzejoļi «Manas laivas» tuvināta zinātniskam reālijas «zārks» skaidrojumam:

Zārks un vāks
Divu upes ceļu divējas laivas
Saaugušas kā augļu daivas
Apkārt biezi vēji un smalcīņi vēji pūš
Bet pašā kodolā
Cilvēka mūžs
[...]

Kad brīdis uznāks kā svina svārks
Kad knicītis gaisa būs miljonu dārgs
Kad acīs saņirbēs melnā upe
Un vējā atpeldēs zārks

Un pavērs vāku
Lai es. nāku

Uz tāda fona pierasti un mazāk pamanāmi nogulst laiva — kuģis vai Harona laiva, mūsu lirikā un citu indoeiropiešu kultūrās, arīdzan vēdās minētā laivas nozīme — «sievietes klēpis» («zelta laiva»). Arī tas Skujenieka garā: jebkuru no reālijām arhaikā salīpināt ar jaunākos kultūrkodos aprobētiem priekšstatiem, atbilstoši dzīves attīstības pēctecībai, loģikai. Teiksim, jau minēto laivu ar 16. un vēlāku gadsimteņu jaunu kontinentu, pasaulu atklājējiem («Caur jūru mans kuģis ir izplāvis / Kā izkaps vīrs caur druvu / Sīks putnelis audrā uzmeties / Man stāsta ka zeme ir tuvu // Kā tuvu ir gods ka tuvu ir zelts / Salds ūdens un svaiga gaļa / Kā jāliek karogs mastā celts / Un dižgabals jāšauj vaļā»), tā izbēgot no stilizācijas patvaļībām un viegluma. Sabiezināti ir arī pārējie vārdi — zeme, ūdens u. c. Ūdens remdē ne vien slāpes, tas ir arī haosa, iznīcības tuvuma liecinieks, tāpat kā kopš aizlaikiem saglabājis savu šķīstīšanas, viedās redzes devēja nozīmi («izmazgā acis, lai gaišāk redzi»), ko satur epitets «saldais», t. i., svaigais. Ar minētajiem papildinājumiem K. Skujenieka mītiskie simboli gūst jaunu, mūsdienu pieredzi kārtojošu (piebildīsim: tālab grūti formulējamu) un vispārinošu saturu, augstu pilotāžu, jo tie nepaliek abstrakti sastinguši, bet izriet no šo apaugušo reāliju konkrētības, piemēram, putns vienā dzejolī kā bezdelīga līpina ligzdu un sadeg kopā ar degošo māju, citā — līdzī čurkstu baram kapina, brucina balsi kā izkapti, vēl citā — pierakstās cīruļu skolā, un visa grāmata kopā iepriekšējās paaudzes, viņu dzīves saprātu noliek blakām tikpat dzīvu, kā esam katrs no mums («Antibalāde»: «ne kuģi ne cilvēki dzīvie par to nedz ko zin nedz jūt / kad mājup nāk neesošie bez skaņas bez elpas bez mītas»).

Ir vēl kāda Skujenieka patstāvības, personības viengabalainības un nelokāmības izpausme, ko stingrā režīma nometnes varmācībās, domāju, saglabāt un sevī nest bija vismaz tikpat grūti kā zinātniski pētniecisku pieeju valodas apaļumam, poētikai, kad apkārt skan

viens vienīgs slengs. Te domāju dzejnieka — civilista humāno stāju, kas, stingri ņemot, sešdesmito gadu latviešu dzejas kontekstā, palikdama sevī tik noturīga, izskan oriģināli, — tieši tobrīd lirika nacionālo pašcieņu cilvēkos sēja, atminot strēlnieku kaujas ceļus (pat ja norobežojamies no oficiālajiem gvardu naida saucieniem, ārzemju imperiālistu kā šķiras likvidēšanas). Grāmatā to vispirms pauž «negrieķiski neolimpisks tetrastihs» (kladēs — jau 1964. g. — «No ieroča pulētās laidnes», vēl citi), kur zīmētas itin kā nevainīgas masu sporta izrādes, kas pārvērš to dalībniekus bezdomu slepkavnieku barā, kuri gatavi bezjēdzīgam slaktiņam («darvas dvinga / un asins žvinga / un cilvēks ir gatavs // es atbrīvoju no himēras kuru sauc sirdsapziņa», «skrien / neskaties / skrien / (citi skatīsies tavā vietā) / skrien / (citi atbildēs tavā vietā) / nešaubies / skrien», «Kailu zobu pret kailu zobu / un tikai tur ir īstais pasaules karš / drošāk zēni saraujiet pēc kara būs dancošana / drošāk zēni ne gala ne malas uz jums noraugās / aplaudē sievas», «tā viņi gul / visi kā viens visi par vienu [...] tā viņi gul / pinkaini un plikpauraini prāta vīri savāc skeletu suķes / zīmē / civilizāciju ciklus šķiru cīņu etapus un graužas cik / cilvēce veca / un izkūkojusi»). Citā rakursā šo ideju izsaka «Lu Ši-kaņa rokas», «Līdzcīvēki», «Ko domāja legionārs, iebrucis Sirakūzās 212. g. pr. m. ē.», «atlēt». Ilgi, ilgi un rūpīgi apdomāju, kas noticis šobrīd mums tik aktuālo un jau sešdesmitos gados K. Skujenieka pausto alerģiju pret pierasto un oficiāli uzturēto varonības, patriotisma izpratu: glēvums? mākslinieka riebums pret stereotipu un vardarbību? vēl kādi citi, ārēji grūtāk pamanāmi dzinuli? Līdz beigās nācu pie secinājuma, ka arī te izpaužas viņa dzejas konsekventā saite ar mūsu tautas daiļradē kodēto dzīves ziņu — zemnieks ir dabiski demokrātisks, viņš dzīvo, lai sētu, lai koptu un barotu, lai plautu, kamēr karš posta un atlēta uztrenētie, bet bezjēgā rūgstošie muskuļi izstaro agresivitāti. (Ne velti pa Eiropu joprojām klistošais komunisma rēgs zemnieku tā niekā, nist un kauj.) Mums, mazai līdumnieku tautai, dabiskais zemnieka demokrātisms grodi savijies ar demokrātiju kā izdzīvošanas priekšnosacījumu jau folklorā, un K. Skujenieks tikai to pacēla, pirms vēl ierunājās tautas garamantu pētnieki. Pat viņa ironiskās nostādnes, rakstītas no «mirušo nama» (F. Dostojev-

skis), kuru grāmatā «Sēkla sniegā» nevaid pulka, ir bez īsta melnās žults piejaukuma («es ievedīšu šeit kārtību! / neviens pa tukšo vairs nevārstīs žaunu! / tāds glups rūpulis / un arī grib dziedāt // Bet kamēr cilvēks pieri slauka / lien varde pēc vārdes no diķa laukā // vārdes dzied / vārdes grib dzīvot») un tiecas uz latviski sublimētu, tikai noraidošu piezobojumu. Meklējot ironijai savu un tautas mutē saklausītajām intonācijām pēc iespējas tuvu atbildmi, dzejnieks atšķirībā no 60. gados modē nākušās pieejas — poētisko stilu sadūrām — lielu vietu ierāda izloksnē atbilstīgā gadījumā noderīgam vārdam, biežāk izskaņai, galotnei. Tie, būdami adekvāti valodā iekodētajiem līdzekļiem, ir lakoniskāki un ļauj gribēto distanci uztvert katram, arī dzejā, filozofijā mazāk iesvaidotam garam, piemēram, rindas, kas prātā iespiedušās no vēlākiem gadiem:

ja šajā brīdī spētu
tad taisnā ceļā es
pie tevis vizitētu
kā lācis avenēs
bet laikam nesanācis
uzreizī žvīkt un švirkt
jo kur gan muļķa lācis
var žiglus spārnus pirkst?

Kopts demokrātisms gan dzejā, gan paša dzejnieka ikdienas satiksmē ar cilvēkiem ir vēl kāda neatņemama viņa personības iezīme.

Un punkta vietā: varbūt, izlasot tik stipru, tik atvērtu, tik poētiski nostrādātu grāmatu, latviešu lasītāji un tā saucamie filozofi beidzot atjēgs, ka viņu rakstnieki sarūpējuši, ka viņiem pieder liela literatūra, un pārstās kaisīt sev pelnus uz galvas un apgalvot, ka dziļas domas, jūtas meklējamas vienīgi krievu, vācu, franču grāmatās? Jo arī tā ir bankrotējušā komunisma, marksisma ideoloģijas izpausme: neizlasīt, bet teikt, ka zelta āboli rodami tikai tālu svešā sētā, kamēr savam dārzam ļauts aizaugt diždadžos. Paldies Dievam, gar malām vēl. Pašā dārzā joprojām stāv balti dzeltena baltā dzidrā un pieliec zarus katram lasītājam — neesi slinks un pacel, pirms muti ver tukšam brēcienam.

Grāmata, 1991, № 5.

Mēs bijām sviedri uz pieres šim laikam

*Broņislava Martuževa. Ceļu krusti. R.,
«Liesma», 1990.*

Ilgu un smagu ceļu līdz savai grāmatai nācies noiet Broņislavai Martuževai. Dzimusi 1924. gada 8. aprīlī Bērzpils pagastā kuplā zemnieku ģimenē. Kad Broņislavai trīs gadi, vecāki pārceļas uz Lubānas ciema Lazdiņām — jaunsaimniecību meža vidū. Ģimene dzīvo draudzīgi, saliedēti. Man tomēr ļoti gribas nosaukt visu Helēnas un Jāņa Martuževu bērnu vārdus — Pēteris (1912), Cipriāns (1914), Magdalēna (1915), Veronika (1918), Broņislava un Marija (dzimšanas gadus nezinu, abas mirušas maziņās), Broņislava (1924), Henrihs (1926) un Jānis (1932). Pēc kara no lielās ģimenes bija palikuši trīs — Cipriāns, Magdalēna un Broņislava. Cipriāns mira sešdesmitajos gados. Nu dzīvas vairs tikai Magdalēna un Broņislava — izbrīdusās tos pašus izsūtījuma ciešanu ceļus, ko liela daļa latviešu.

Broņislavas Martuževas gājums līdz savai pirmajai patiesi nozīmīgajai grāmatai ir sarežģīts un droši vien kļūs par mītu. Viņas pirmais krājums «Balta puķe ezerā» iznāca ar Ēvas Mārtužas vārdu 1981. gadā. Pirms tam Broņislava veltīgi sūtījusi savus dzejoļus dažādiem preses izdevumiem — «Karogam», «Literatūrai un Mākslai», arī citiem. No redakcijām (jeb Olimpa, kā saka Broņislava) nav bijušas ne mazākās atsauksmes. Pilnīgs klusums. Un tad sākās šī sadarbība — jauniņā radniece Eva pasūdzējusies par saņemto kritiku Jauno autoru seminārā, Broņislava piedāvājusi savus dzejoļus. Vienojušās. Līdzīgi top arī otrā grāmata «Rakstītāja» (1987), jo Broņislava uzskata, ka svarīgākais ir vārda darbs un ir vienalga, kas šo vārdu teicis. To viņa prot pierādīt neapgāzami. Vispār — dzīva uztvere, ellīgums un humora izjūta atstāj neizdzē-

šamu iespaidu par Martuževu kā personību. Pati Broņislava par savu radošo vienošanos ar Evu saka: «Pateicos Evai par drosmi, uzņēmību un sadarbību. Savas novēloti atzītās spējas pacientišos neuzskatīt par ļaunā gara dāvanu. Tās mani uzturējušas grūtās stundās. Arī manai tautai var noderēt raupjais, toties atklātais vārds, kam beidzot izlauzts ceļš.»

Folkloras institūta ļaudis jau sen pazīst un augstu vērtē Martuževu kā teicēju, viņa lieliski dzied bērnībā dzirdētas un iemīļotas dziesmas. Daļu no viņas dziesmām savā repertuārā paņēmuši Skandinieki. Un te jāpiezīmē, ka arī daudzi Broņislavas dzejoļi prasīt prasās pēc mūzikas.

Formas ziņā dzejoļu krājums daudzveidīgs, te ir gan soneti, rubaji, trioleti, tercīnas, kvartas... tikai baltā panta nav. Tā ir visnotaļ tradicionāla dzeja, bagāta dažādiem pantmēriem. Ar uzteicamu profesionalitāti (vai arī gluži otrādi — skolniecisku uzcītību) dzejā izmantoti visdažādākie poētikas arsenāla ieroči.

Paradokss — šī poētikas daudzveidība un ritmu pilnība izraisa arī daudzvārdību, liekvārdību, bieži vien mazina vārda emocionālo spēku. Rada saydabīgu aijužūžu efektu. Bet varbūt tā ir vecā labā dzejas skola, kas mums, barbariem, paliek neuztverama?

Pati Broņislava apgalvo, ka raksta vienkāršajai tautai, tiem esot svarīga un pieejama ik rinda Martuževas dzejā. Ticu, ka tas tā ir. Te būtībā saduras divas dzejas uzveres un divi dažādi uzskati par dzejas uzdevumu. Un es nekādā ziņā nevaru apgalvot, ka manējais būtu tas pareizais. Pasaulē līdzās pastāv un dzīvo visdažādākā dzeja, pie tā tad arī turēšos.

Broņislavas Martuževas smagais liktenis — jaunībā slimība (tuberkulozes dēļ Broņislava nebeidz Rēzeknes Skolotāju institūtu), karš, pretošanās kustība, slēpšanās un, visbeidzot, izsūtījums uz Sibīriju dod traģisku ietonējumu viņas dzejai. Labākie, emocionāli bagātākie dzejoļi tapuši lēģerī. «Ceļu krustos» tā ir nodaļa «Met krustu, māsa, tēvam, dēlam, garam!». Lielisks, uz augsta laimes, sāpju un ciešanu viļņa radies dzejoļu cikls «Gar Daugavu». Ietiepīga, zīmēta skaidrām līnijām un tajā pašā laikā simboliska — staro īsta dzeja:

Tas bija murgs —

Tas tilts pār Jeniseju.

Vēss Pērses vilnis noskalo
man seju.

Bet gadu grumbas vaigā

Sirds neizprot:

Vai ļaunā sapnī var kāds
nosīrmo?

Tas bija murgs —

Tas ilgais ceļš, ko gājām,

Gar Daugavu mēs pārnākuši
mājās.

Vai arī cikla pēdējā četrinde:

Pa ūdens virsu staigā Dievs,

Pūš sejā savu dvašu maigo.

Un sāļums, acīs ieriesies,

Zūd, izžūst, nesasniedzis
vaigu.

Bagātāku skanējumu sniedz reliģiskā tematika Martuževas dzejā. Man šie dzejoļi atgādina svētbildes — tās bieži vien ir vienkāršu tautas meistarų gleznotas, bet no svēto vienkāršajām, zemnieciskajām sejām staro mūžības gaismas un miers, dziļš, tautā sakņots pielūgsmes un pazemības kulta: «Ne mana, bet lai notiek viņa griba...» («Vismaīgā māt, pie Tavām svētām kājām...») Cieši savijušies reliģiskie un nacionālie motīvi:

Dievmāte svētā, aiz ķedēm,
aiz aizvāriem,

Basa uz sniegainām kāpnēm,

Aizlūdz par Latgales gudra-
jiem, taisnajiem.

Par viņu cerībām, slāpēm,

Aizlūdz par sirdīm, kas liesmo

kā sveces,

Izlūdz tām drikstēšanu,

Izlūdz, lai Ludza un Tēvzeme

redzētu

Mūžīgu dzīvošanu.

(Ludzas dievmāte)

Tāda aizlūgšana par savu Tēvzemes likteni ir arī ievaddzejoļis «Lūgšana Aglonas Dievmātei.»

Tragiski, ka šis talants tik ilgu gadu bijis ieslēgts savā pašsautīšanās un paštautīšanās ellē. Te jāpieņem, ka latviešu tauta ir talantiem bagāta, talanta izlaušanās okupācijas laikā — tā ir problēma, par kuru maz runāts. Martuževas saskarsme ar kultūru aizvien bijusi neklātienē — caur grāmatām. Savulaik gan Maija

Silmale centās iesaistīt savu lēģera draudzeni literārajā dzīvē — lūdza viņu atdzejot dzejoļus, sūtīja citu dzejnieku (to skaitā kļaida latviešu) darbus, bet ar Maijas Silmales nāvi pārtrūka šī dzīvības ādere. Broņislava bijusi vārdā tiešajā nozīmē kultūras deficitā. Arī labas grāmatas mazajā Lubānā grūti sadzenamas. Bet varbūt tieši Ceļu krusti sniedz mūsu dzejai to zemes spēku, kas tik ļoti nepieciešams? Un gara acīm redzu, kā Broņislava poš rīta soli savos Lubānas Dārziņos:

Kad Pērle izslaukta,
piens aizņests uz stēķi;
bet debesīs tumsa
un sniegs nāk kā adatu terapija.

(Rindas no vēstules)

Tāda ir dzīve. Un gaismas ir tik bezgala maz! Vēlēšu Broņislavas Martuževas grāmatai «Ceļu krusti» — ar brīnišķīgu un tik ļoti atbilstošu Aleksandra Stankēviča noformējumu — un arī pašai dzejniecei daudz draugu latviešu lasītāju pulkā.

Diena, 1990, 15. dec.

Mana tauta ir pārziemojusi

Man atņēma visu. R., «Avots», 1990.

Cilvēkam Dievs ir iedevis visu — brīvību, godu, mīlestību. Un cilvēks pats izvēlas verdzību vai brīvību, muļķību vai gudrību... Sajā populārajā grāmatiņā autori, varbūt paši to neapzinādamies, sludina tautai ļaunumu, aicinot: sitiet, un caur to jūs būsit brīvi. Bet caur naidu neviens brīvs nekļūst! Es uzskatu, ka šie cilvēki tiecas sevi pilnveidot, bet viņos ir bezspēks, salauzti spārni.

Skaidrīte Bikova,
filoloģijas zinātņu kandidāte, LVU
Teoloģijas fakultātes pasniedzēja

Ilgi nēsāju līdzī raksta galiņu ar laikrakstā «Svētdienas Rīts» Skaidrītes Bikovas izteiktajām domām un arī grāmatiņu «Man atņēma visu», ko sastādījis Guntars Godiņš no sešu dzejnieku dzejoļiem, kuri gan agrāk izmesti no dzejoļu krājumiem, gan uzrakstīti pēdējos gados, bet visus tos apvieno skaudra un kritiska attieksme pret šo laikposmu, kurā padomju vara un tās politika veica savu postošo darbu Latvijā un visā tā saucamajā «sociālisma nometnē». Grāmatiņa man deva apskaidrību un prieku — re, ir tomēr domājoši dzejnieki Latvijā! — bet Skaidrītes Bikovas domas izraisīja neizpratni un pretī runāšanas garu. Šķiet, cieņījamā filoloģe šo spēcīgo grāmatu nav pilnībā izlasījusi. Varbūt izlasījusi tikai priekšvārdu un Guntara Godiņa dzejoļa «Bet es jums saku: sitiet...» ievadrindas, arī tās pārprotot. Te atmiņā nāk kāda sena diskusija, ko aizsāka Rihards Rudzītis 1929. gada septembra «Daugavā» — rakstā «Negatīvās tendences mūsu visjaunākā dzejā». Viņš no saviem ideālista augstumiem pārmeta jaunažiem dzejniekiem (Arvīdam Grigulim, Aleksandram Čakam, Jānim Plaudim u. c.) huliģānismu, pesimismu, naidu. Līdzīgi Bikovas kundzei, Rudzītis ir pret tādu materiālismu vai piezemēšanos.

Nav jau šajos uzskatos nekā slikta, tomēr tie ir tik atrauti no reālās dzīves, ka gribas atgādināt Frīdriha Gulbja vārdus no viņa pretraksta Rudzītim «Dievišķais kamertonis un huligānisma ideoloģija» («Zaļā Vārna», 1929, № 5): «Ja Grigulis saka: «Visi mēs esam tikai žurkas grimstošā kuģī,» — tad acumirkļi tas var likties kā neizdevies paradokss. Bet nevajag aizmirst katastrofas, kas pārdzīvotās, kuras gatavo ar vēl lielāku intensitāti. Nevajag aizmirst, ka pretešķības nav atrisinātas, ka idejas nenoskaidroti nogūlušās galvās, no kurienes tās rītu var izgaist; ka pulverim, kuru taisa, reiz tomēr būs jāsprāgst, un tad būs saprotams, kāpēc jauno dzejnieku audze nemēģina, līdzīgi Rudzītim, noskaņot savas dvēseles pēc dievišķā kamertona, aizmiegt acis un sapņot, klausoties vecēnu šņukstus sakrupušu baznīcu kaktos un vērojot mēnesnīcā klīstošas jaunavas, kuras, nesaprazdamas dzimumdzīves atmodas dzenulūs, sapņo par nezināmiem prinčiem, kuri droši vien atjās uz zelta vai sudraba zirga. Jaunie reprezentē vīrišķību, tāpēc tie nevar būt sievišķīgi sapņaini, nevar būt žēli raudulīgi un iegrimt nezin kādās zvaigžņu gammās, kur dzīves nav, bet tikai iedomāta metafiziska mistērija. Jaunie mīl dzīvi, grib viņu dzīvot. Saprast.»

Šis garais Gulbja citāts domāts kā atbilde Bikovas kundzei, jo ideālisma un materiālisma strīdīnš nav jauns, tas uzliesmo laiku pa laikam. Un optimālā variantā meklējumi — tas ir ceļš starp diviem grāvjiem.

Manuprāt, grāmatiņa sakārtota veiksmīgi, arī izdota īstajā laikā. Protams, visi šie dzejoļi cilvēkiem bija nepieciešami jau tad, kad tie tika uzrakstīti, bet mēs visi lieliski zinām, kādi gadi mums aiz muguras — asā ideoloģiskā cīņa pret visu, kas svešs **padomju** ideoloģijai. Visi vosi, gori, sokolovas, drīzuļi, krauliņi, strodi... ak, šī slavenā padomju cenzūra un zemtekstu mednieki ar Haraldu Priedīti priekšgalā! Cilvēka atmiņa ir īsa. Dzīve taču ir tik rūgta, pasaldināsim to!

Bet Sarma Ruņģe (latviešu dzejniece no Kalamazū ASV) salīdzināja šīs grāmatiņas autorus ar Jēzu Kristu, kas nes patiesības vārda smago krustu un nedomā par sevi, par savu labumu, bet gan par saviem līdzcilvēkiem, par savu tautu.

Tāda smaga, atbildības pilna par savu laiku arvien ir bijusi Ulda Bērziņa dzeja. Varu tikai apbrīnot Ulda

dzejas izteikti verbālo valodu, kas notiek (šī vārda vistiešākajā nozīmē) **tagad tepat ar mani**. Šajā dzejā vēsture, tagadne un nākotne ir cieši saistītas, par to vis neteiksi, ka cilvēka atmiņa ir īsa un dzīves rūgtums prasa saldinājumu. Tapat Ul'da dzejoli «Rekviēms» jau arī ir atbilde Bikovas kundzei — jā, Dievs cilvēkam devis visu — brīvību, godu, mīlestību, bet vienas pārliecības pārcilvēki (fašisti, komunisti, militāristi, monarhisti, totalitāristi u. c. «isti») bieži vien to atņem citiem un padara viņus par vergiem gan garīgi, gan fiziski. Protams, ikviens cilvēks var pretoties verdzībai, bet, ar ko tas parasti beidzas, to mēs varam uzzināt izsūtīto atmiņās, ieslodzīto memuāros, KGB nepieejamajos arhīvos. Salauzt cilvēka garu — tāda uzvara vilinājusi visus pārcilvēkus. Un ir taču dažādi ceļi, kā to panākt, — spīdzināšana, medikamentu pielietošana, uzpirkšana (gan ar naudu, gan ar varu, gan ar slavu), iebaidīšana, šantāža...

..vai tāds mums liktenis zēn nolādēts
jobenarot mums visi dod to netīro darbu mēs
pa tiro mēs varot tik to plinti to plinti var lat-
vietim dot nāve tu zemnieka arod pret miljonu
mironu atkal sūtīja Jāni un Juri karot, nu klusuma
ozoli tumsā aug, klusuma stumbri sāk zarot, klusu
klusu tev dvēsele zvaigznēs paceļas garot.

(*Rekviēms*)

Arī grafiski dzejolis izveidots lieliski — trīs baltas, mēmas kvartas dzejoļa vidū ir īstais rekviēms, kuru aptek un ieskauj dzejnieka rūgtie, mīlestības pilnie vārdi. Un tā atdzīvojas viss, kam pieskaras Ul'da spalva, — uzliesmo Jana Palaha guns, atdzīvojas Litene, Hitlers sapņo savus pasaules iekarošanas sapņus... Nekas nav viennozīmīgi, visam ir sava sasaiste, savs sākums un:

Ercens padusē
Kreicis katram uz kapa

(30. lpp.)

Pēters Brūveris savos dzejoļos daudzvārdīgāks, gleznās nav tik koncentrēts kā Uldis Bērziņš.

Mēs pērkam mantas lētas
un piegružojam sētas

(«melns marmors sapņu vietā...»)

Taču dzejnieka pasaules izjūta izteikti traģiska:

mijas piecgades un mijas kultī mijas
sabrūk viņu triecienceltnes
mūsu bailes paliek
bailes tā kā nebeidzami izkuļamas rijas
bailes košļā mūs un rij bet neaizrijas

(Latvija — 1984)

Un tepat jau arī ir Jūdāsam veltīts dzejolis — «Par kangariem», tepat spoži risinātas internacionālās problēmas Latvijā («Esmu aborigēns») — ko aborigēns veiktu savā zemē citu tautību cilvēku labā, ja viņam būtu vara. Nē, nav šajos dzejoļos akla naida, drīzāk līdzjūtība pret citiem — ebrejiem, tatāriem, baltkrieviem, līviem, cīņa par «sniegpulkstenišu pašnoteikšanās tiesībām».

Andra Žebera dzejoļi manā uztverē atgādina apokaliptiskos Goijas zīmējumus. Smalki izzīmēti, fantastiski un biedējoši, pareģojoši un precīzi tie gulst atmiņā ar savu ironiski rūgto smējienu:

Slīd gen' seksa roka
Pa pavadones kāju
Un lauž savu nemaldīgo stigu
Rau kur Ķīpoku vilciens brauc
No krūma Markss rāda pigu

(Ķīpoku vilciens)

Tikpat ironisks un ass savos dzejoļos ir Egīls Zirnis. Lieliskas ir viņa tautasdziesmu parodijas, tās velk un dziedē. Jo smieklī ir ierocis, kas visdziļāk griež:

neviens putniņš tā nepūta,
kā pūš čisti komunisti
neviens mani drošu dara
kā drošības komiteja

(70. lpp.)

Egīls Zirnis ir viens no tiem dzejniekiem, kura dzejoļus es noteikti liktu skolasbērnu hrestomātijās, jo bērniem visādā ziņā ir labāka humora un ironijas uztvere kā pieaugušajiem. Lūdzu, te jums būs ATBILDE:

zaļā jautājumu dīķī
atbilde kā sarkans līķis

peld un peld un neapstājas
komunismā būs tai mājas

(Aspazijas motīvs)

Mūsu pārsaldinātajai, pārpoetizētajai un pārromantizē-

tajai dzejai taisni nepieciešama tāda sinepe, tāds mār-
rutks un pipars kā Egīla Zirņa dzeja.

Jānis Baltvilks savā izteiksmē nopietnāks, sausāks,
tomēr ar apbrīnojamu precizitāti fiksē mūsu *homo*
sovjeticus būtību un morāli:

Pa visām tā spraugām un plaisām
nāk šņākdama straume kodīga,
kurā nūdz vārdi: gaisma,
taisnīgums, atklātums, godīgums.

(*Kad melu pūzni sakustina*)

Tie ir «badaini bari», kuriem dzīvē vissvarīgāk ir
«Bradāt, dabūt, baudīt un dragāt!», un mūsu Baltijas
krastā austrenis pārmāc rieteni, kļūst «jo gadus jo stip-
rāka / sapuvušu solījumu smaka».

Un Guntars Godiņš — viens no populārākajiem jau-
najiem dzejniekiem. Viņa dzeja ar savu tiešumu mazliet
atgādina igauņu dzejnieka Matsa Trāta stilu, lai gan
Trāts labsirdīgāks. Jūtams, ka savos dzejoļos Guntars
nonācis (jeb novests) pie robežas — pie izmisuma at-
kailinātās robežas, kad

nedz brīvība, bet akcija,
nedz Latvija, bet stacija

(106. lpp.)

Tomēr arī tāda dzeja šajos drūmajos krīzes un bez-
cerības laikos ir nepieciešama, lai ieģrūstu degunu tajā
smirdošajā «izgāztuvē, ko par valsti sauc» (116. lpp.),
lai saprastu:

Mēs tikai putni virs jūras, un viss,
un mūsu vienīgā atpūta — krist,

vēl iesviežot bailēm cerības sejā,
un tad lejā un tad lejā, un tad lejā.

(«Es esmu jau noguris cerēt...»)

Manuprāt, sešu dzejnieku kopkrājums «Man atņēma
visu» ir gaiša un cerīga grāmata, jo šeit lietas tiek
sauktas istajos vārdos, šie patiesi talantīgi rakstītie
dzejoļi pārsteidz ar gara un dvēseles spēku, kas nemaz
nav bieži atrodama bagātība uz mūsu dižās lielvalsts
Padomijas grimstošā kuģa, no kura varbūt tikai žurkas
var aizlidot.

Lit. un Māksla, 1991, 5. jūl.

V. LITERĀRĀS DZĪVES HRONIKA

VALDEMĀRS ANCITIS

Literārā dzīve 1990. gadā

I. Literārā dzīve Latvijas Republikā

Rakstnieku savienība

Rakstnieku savienības sastāvs

RS biedru kopskaits 1989. gada beigās — 232.

1990. gadā par biedriem uzņemti:

25. maijā — Olafs Stumbrs (1931), dzejnieks (ASV),

20. jūnijā — Andris Briedis (1937), satīriķis,

Jānis Cākurs (1937), literatūras kritiķis,

Milda Grīnfelde (1909), tulkotāja,

Anita Liepa (1928), prozaīķe,

Jolanta Mackova (1953), literatūras kritiķe,

Inese Veide (1929), tulkotāja,

Egils Zirnis (1956), dzejnieks;

3. oktobrī — Valdis Krāslavietis (Grants, 1920), dzejnieks (ASV),

Aina Vāvere (1924), prozaīķe un dramaturģe (Austrālija),

Mārtiņš Ziverts (1903), dramaturgs (Zviedrija).

1990. gadā miruši: 18. februārī Laimons Pēlmanis, 7. aprīlī Valija Brutāne, 19. septembrī Tamāra Zālīte, 4. oktobrī Mārtiņš Ziverts.

RS biedru kopskaits 1990. gada beigās — 239.

Svarīgākie RS saieti un RS vadītāji

Sākot ar 1. janvāri — par RS sekretāriem sāk strādāt Ilgonis Bērsons (vēlāk — priekšsēdētāja vietnieks) un Valdis Rūmnieks, par sekretāru saimniecības jautājumos joprojām paliek Andris Vītols. Par RS konsultantiem 1990. gadā strādā Nikolajs Gudaņecs, Anda Lice, Knuts Skujenieks, Saulcerīte Viese.

3. janvārī — RS sekretariāta pēdējā sēde. (Turpmāk RS-ai sekretariāta vairs nebūs.)

17. janvārī — tulkotāju sekcijas gada sapulce; par sekcijas priekšsēdētāju ievēlēta Solveiga Elsberga.

22. janvārī — RS biedru kopsapulce pieņem jaunos RS statūtus.

30. janvārī — pirmā LRS kolēģijas sēde. (Saskaņā ar jauniem LRS statūtiem nodibināts kolēģijas institūts.)

30. janvārī — Detektīvžanru asociācijas sapulce, tajā pieņem asociācijas statūtus, ievēl asociācijas padomi.

7. martā — LRS biedru — krievu literātu kopsapulce.

22. martā — krievu rakstnieku sapulce; par krievu rakstnieku sekcijas priekšsēdētāju ievēlēts Nikolajs Gudaņecs.

26. aprīlī — MP lēmums, kas apstiprina Latvijas PSR Rakstnieku savienības reorganizāciju par Latvijas Rakstnieku savienību.

24.—25. maijā — RS X kongress, pirmais, kurā vairs nepiedalās neviens no tiem, kas 1940. gada rudenī dibinājuši RS. Kongresu atklāja Regina Ezera. Jāņa Petera vēstuli kongresam nolasīja Māra Mišņa, Miervalža Birzes — Laimonis Purs. Referēja Imants Auziņš (valdes ziņojums), Ilgonis Bērsons (par 40. un 50. gadu literatūru), Māris Čaklais (par 60. un 70. gadu literatūru), Valters Nollendorfs (ASV; par kontaktiem starp Latvijas un trimdas rakstniekiem), Jānis Anerauds (revīzijas komisijas ziņojums). Debatēs runāja (alfabēta secībā): Reinis Ādmidiņš, Valdemārs Ancītis (mandātu komisijas ziņojums), Jānis Baltvilks, Alberts Caune, Inta Čaklā, Cecīlija Dinere, Solveiga Elsberga, Guntars Godiņš, Nikolajs Gudaņecs, Olafs Gūtmanis, Anatols Imermanis, Andrejs Irbe (Zviedrija), Dainis Ivāns, Viktors Ivbulis, Andris Jakubāns, Vija Jugāne, Aivars Kļavis, Osvalds Kravalis, Anda Kubuliņa, Lūcija Ķuzāne, Herberts Lapiņš, Anda Līce, Andrejs Linkevičs, Egils Lukjanskis, Kēstutis Nastopka (Lietuva), Dina Nātiņa, Andra Neiburga, Jāzeps Osmanis, Aleksandrs Pelēcis, Pauls Putniņš, Mārīte Rukmane, Knuts Skujenieks, Olafs Stumbrs (ASV), Guntis Valujevs, Andris Vējāns, Māra Zālite.

Par RS priekšsēdētāju kongress ievēlēja Imantu Auziņu, par valdes locekļiem — Imantu Auziņu, Ludmilu Azarovu, Vizmu Belševicu, Ilgoni Bērsonu, Uldi Bērziņu, Leonu Briedi, Māri Čaklo, Roaldu Dobrovenski, Vladlenu Dozorcevu, Olafu Gūtmani, Aivaru Kļavi, Jāni Peteru, Annu Rancāni, Knutu Skujenieku, Zigmundu Skujiņu, Māru Svīri, Māru Zāliti, par revīzijas komisijas locekļiem — Jāni Lapsu, Jāni Lejiņu, Jāni Mauliņu, Māri Runguli un Talridu Rulli.

Literatūras fonda valdē LRS kongress ievēlēja Gunāru Cīruli,

Aivaru Kļavi, Jāni Ķuzuli, Visvaldi Lāmu, Paulu Putniņu, Aivaru Tarvidu, Andri Vējānu, Inesi Zanderi, Annu Zīguri.

31. maijā — LRS valde par priekšsēdētāja pirmo vietnieku ievēlēja Ilgoni Bērsonu, par vietnieku grāmatniecības jautājumos Valdi Rūmnieku, par vietnieku saimniecības darbā Andri Vitolu, par ārlietu daļas vadītāju Gunti Valujevu. Par literārā mantojuma komisijas vadītāju apstiprināja Pēteri Zirnīti, par vēsturiskās patiesības atjaunošanas komisijas vadītāju — Andu Līci.

20. jūnijā — pirmā jaunievēlētās revīzijas komisijas sēde. Par komisijas priekšsēdētāju ievēlēts Jānis Mauliņš, viņa vietnieku — Jānis Lapsa, sekretāru — Māris Rungulis.

31. augustā — radošo savienību Kultūras padomes sēde. Par Kultūras padomes priekšsēdētāju Jāņa Petera vietā ievēlēja Jāni Dripi.

21. septembrī — darbību atjauno (Valda Rūmnieka vadībā) Rīgas Jauno literātu apvienība (RJLA).

3. oktobrī — LRS valde nolemj dibināt LRS Latgales nodaļu ar sēdekli Daugavpilī.

18. oktobrī — RJLA sanāksme, tajā RJLA padomē ievēlēti: Andris Akmentiņš, Guntis Berelis, Silvija Brice, Ingus Josts, Aivars Ozoliņš, Edvīns Raups, Normunds Rudzītis. Par apvienības biedru uzņemts Jānis Ramba.

5. decembrī — RS Tautas frontes grupas sanāksme. Par grupas vadītāju ievēlēja M. Puķīti.

12. decembrī — tulkotāju sekcijas sapulce; par sekcijas priekšsēdētāju ievēlēta Solveiga Elsberga.

RS izdevumi

Ar janvāri sākot, par RS mēnešraksta «Karogs» redaktori parakstās Māra Zālite.

Janvārī sāk iznākt Latvijas Detektīvžanru asociācijas mēnešavīze «Pilnīgi Atklāti». Redaktors Juris Blaumanis.

6. februārī — nodibināts LRS apgāds «Rakstnieks».

13. februārī — pieņemts lēmums izdot biļetenu «Latvijas Rakstnieku Savienības Ziņnesis» (redaktors — Valdis Rūmnieks).

28. martā — Mākslas un kultūras mantojuma galvenajā pārvaldē sanāksme, kurā nolemj, ka turpmāk mēnešraksts «Grāmata» būs izdevniecības «Liesma» un LRS kopizdevums.

29. maijā — parakstīta iespiešanai pirmā grāmata «Karoga bibliotēkā» — Roberta Gabra «Latvju virsnieks Nr. 35473».

16. oktobrī — mēnešraksta «Karogs» 50 iznākšanas gadu atcere.

Oktobrī — iznāk pirmā grāmata LRS apgādā «Artava» (Andreja Egliša «Svešais cirvis cērt un cērt»).

13. novembrī — par LRS apgāda «Rakstnieks» direktora v. i. apstiprināta Zanna Ezīte.

In memoriam

1990. gadā miruši:

3. janvārī — *Pēteris Breikšs* (1911—1990), dzejnieks, Leonīda Breikša brālis;

10. janvārī — *Jānis Silis* (1910—1990), žurnālists un literāts, kinoscenārists;

27. janvārī — *Andrejs Kursītis* (1919—1990), literāts un novadpētnieks (Valmierā);

18. februārī — *Laimons Pēlmanis* (1914—1990), dzejnieks, RS biedrs;

3. martā — *Laimonis Gaigals* (1922—1990), kinooperators un režisors, arī scenārists, neseno laiku vēstures izgaismotājs kinomākslā;

7. aprīlī — *Valija Brutāne* (1911—1990), dzejniece un tulko-tāja, RS biedre;

20. aprīlī — *Voldemārs Paegle* (1924—1990), jurists un lite-rāts, atmiņu tēlojumu autors;

Aprīlī — *Anna Graubiņa* (1903—1990), audzinātāja un lite-rāte, vairāku dainu krājumu sastādītāja;

8. maijā — *Kārlis Cirulis* (1928—1990), radiodiktors, skolotājs un literāts, literatūras mācībgrāmatu autors;

24. maijā — *Jūlijs Vaivods* (1895—1990), kardināls, arī lite-rāts, vairāku dokumentālu darbu autors;

17. jūnijā — *Aleksandrs Leimanis* (1913—1990), kinorežisors un scenārists;

19. jūlijā — *Ruta Brāķere* (1925—1990), mākslas zinātniece;

26. jūlijā — *Jurijs Nogins* (1922—1990), filmu redaktors un literāts;

19. septembrī — *Tamāra Zālite* (1918—1990), literatūrzināt-niece un tulko-tāja, LU docente, RS biedre;

21. septembrī — *Olga Kliģere* (1898—1990), Raiņa «Mēness-meitiņa»;

31. oktobrī — *Silvija Rauhvargere* (1931—1990), Val. un lit. institūta līdzstrād-niece, tulko-tāja;

12. novembrī — *Ārija Irbe* (1945—1990), televīzijas redak-tore un literāte;

25. novembrī — *Arturs Verners* (1922—1990), muzikologs;

4. decembrī — *Jevgeņijs Margoļins* (1934—1990), filmu redak-tors un scenārists;

Decembrī — *Alnis Svēlpis* (1928—1990), vēsturnieks un literāts, pētījis arī literatūrvēstures jautājumus.

Memoriāli

6. aprīlī — Ārciemā (Limbažu raj.) — atklāta piemiņas plāksne Aspazijai.

Atklāti pieminekļi:

15. maijā — Rīgā, Torņkalnā — Ojāram Vācietim (autors Ojārs Feldbergs).

27. jūnijā — Liepājā — latviešu kinomākslas pionierim un literātam Vilim Lapeniekam.

12. augustā — Džūkstes Brātiņos (Tukuma raj.) — Latvijas 2. Valsts prezidentam un preses darbiniekam Gustavam Zemgalam (autors Aigars Krievāns).

1. septembrī — Rēzeknē — latgaļu vēsturniekam un kultūrvēsturniekam Miķelim Bukšam (autors Bērtulis Buļs).

7. septembrī — Jūrmalā, Majoros — Aspazijai.

Septembrī — Jūrmalā — Rainim un Aspazijai (autori Zigrīda Fērnava, Juris Tiščenko, Evalds Fogelis).

10. septembrī — Krāslavā — Rainim.

12. septembrī — Ilūkstē pie vidusskolas — Rainim (autors Indulis Folkmanis).

28. septembrī — Ramatā (Valmieras raj.) — Marijai Pēkšēnai (autors Andris Vārpa).

Oktobrī — Aglonā (Preiļu raj.) — Rozālijai Tabīnei-Neaizmirstulei.

Atklāti muzeji:

Maijā — Tērvetē (Dobeles raj.) — Dobeles novada grāmatniekiem;

26. maijā — Rīgā — Jānim Akurateram;

27. jūnijā — Rīgā, Sarkandaugavā — kultūrmuzejs «Dauderi» (bij. Kārļa Ulmaņa vasaras māja);

7. jūlijā — Jūrmalā — Ludim Bērziņam.

Nosaukumi

1989. gada 2. jūnijā — Latvijas PSR MP lēmums par nosaukuma piešķiršanu Alūksnes 1. vidusskolai (Ernesta Glika vārds) un Apes vidusskolai (Dāvja Ozoliņa vārds).

1990. gadā:

janvārī — Arvīda Pelšes vārdu zaudējis Rīgas Politehniskais

institūts, kas turpmāk tiks saukts par Latvijas Tehnisko universitāti;

jūlijā — Andreja Upīša vārds svēts no Zinātņu Akadēmijas Valodas un literatūras institūta nosaukuma;

septembrī — Stučka (pilsēta) un Stučkas rajons pārdēvēti par Aizkraukli un Aizkraukles rajonu.

Stipendijas un prēmijas

Janvārī — nodibināta (fonda «Baltica» valdes) Krišjāņa Valdemāra stipendija Latvijas Jūras akadēmijas studentiem.

Aprīlī — nodibināta (Liepājas zvejnieku kopsaimniecības «Kursa») Egona Līva literārā prēmija.

Piemīņas konferences

22. februārī — Jānim Endzelīnam veltīta konference — par latviešu valodas morfoloģiju.

10. septembrī — Daugavpils Ped. institūtā — Raiņa lasījumi.

10.—11. septembrī — Zinātņu Akadēmijas un Rakstnieku savienības kopkonference «Rainim un Aspazijai — 125».

12. septembrī — LU Svešvalodu fakultātē — seminārs «Rainis un ārzemes».

31. oktobrī — Krišjānim Baronam veltīta konference «Lēni, lēni Dieviņš brauca».

Pārējie piemiņas pasākumi

Janvārī — Rīgā, Sv. Ģertrūdes baznīcā — dievkalpojums Luda Bērziņa piemiņai.

Maijā — Limbažos un Limbažu rajonā — Baumaņu Kārļa 155. gadskārtai veltīti sarīkojumi.

9. jūnijā — Limbažu rajonā (Laučos un Rumbiņos) — Leona Paegles un Paulīnas Bārdas 100 gadu atceres sarīkojumi.

7. septembrī — Šķaunes Mačos (Krāslavas raj.) — Marijas Andžānes piemiņai veltīta dzejas stunda (pirmoreiz).

Septembrī — Rīgā, Jūrmalā un rajonos — Raiņa Dzejas dienas.

Dažādi fakti

16. janvārī — Latvijas PSR AP prezidijs izveido komisiju Kārļa Ulmaņa pēdējo mūža gadu izpētei.

3. aprīlī — Latvijas PSR Augstākās tiesas krimināllietu kolē-

ģijas lēmums atcelt 1945. gada spriedumu pret Viktoru Eglīti un lietu izbeigt «nozieguma sastāva trūkuma dēļ».

29. jūnijā — nodibināts Kārļa Ulmaņa piemiņas fonds.

Nominācijas un apbalvojumi

Goda nosaukumi

1989. gadā —

19. decembrī — Nopelniem bagātās mākslas darbinieces nosaukums — *Rutai Čaupovai*, mākslas zinātniecei.

1990. gadā —

Nopelniem bagātie kultūras darbinieki:

6. martā — *Irēna Lagzdīņa*, žurnāliste un teātra kritiķe,

12. martā — *Romāns Pussars*, literatūrzinātnieks,

10. aprīlī — *Līvija Akurātere*, teātra kritiķe, RS biedre,

12. aprīlī — *Vilis Jansons*, izdevniecības «Liesma» direktors.

Nopelniem bagātais mākslas darbinieks:

6. aprīlī — *Tālivaldis Margevics*, filmu scenārists.

Nopelniem bagātā zinātnes darbiniece:

10. aprīlī — *Ingrīda Kīršentāle*, literatūrzinātniece, RS biedre.

28. jūnijā — Latvijas Republikas APP lēmums par apbalvojumu un goda nosaukumu piešķiršanas pārtraukšanu.

Augstākā Padome

18. martā tika ievēlēti Latvijas PSR Augstākās Padomes (vēlākās Latvijas Republikas Augstākās Padomes) 12. sasaukuma deputāti. Viņu vidū arī literāti Alberts Bels, Dainis Ivāns, Jānis Skapars, Arvīds Ulme un Imants Ziedonis. Pēc tam viņi ievēlēti šādos amatos:

Dainis Ivāns — par AP prezidija priekšsēdētāja vietnieku,

Jānis Skapars — par Tautas pašvaldības un sabiedrisko lietu komisijas priekšsēdētāju,

Alberts Bels — par Tautas izglītības, zinātnes un kultūras komisijas locekli,

Arvīds Ulme — par Apkārtējās vides aizsardzības komisijas locekli,

Imants Ziedonis — par Tautas izglītības, zinātnes un kultūras komisijas locekli.

21. jūnijā Augstākās Padomes Prezidijs nodibināja Valodu komisiju, par tās priekšsēdētāju ieceļot Daini Ivānu, bet par locek-

Iem arī literātus Roaldu Dobrovenski, Vladlenu Dozorcevu, Arturu Priedīti, Annu Rancāni un Arturu Snipu.

Politiskās partijas

14. februārī par delegātiem uz LKP konferenci ievēlēti Viktors Avotiņš un Guntis Valujevs.

1. decembrī — LSDSP 21. kongresā par LSDSP priekšsēdētāju ievēlēts Uldis Bērziņš.

Prese

Ar Augstākās Padomes Prezidija 21. jūnija un Ministru Padomes 3. jūlija lēmumu par jaunā laikraksta «Diena» redaktoru iecelts Viktors Daugmalis (Viktors Kalniņš).

26. jūlijā — par LNKP (vēlākās LDDP) laikraksta «Neatkarīgā Cīņa» redaktoru iecelts Andris Jakubāns, par viņa biedru — Eriks Hānbergs.

Sākot ar janvāri, par jaunā mēnešraksta «Grāmata» redaktoru parakstās Leons Briedis.

Zinātņu Akadēmija

Janvārī — par ZA prezidija locekļiem ievēlēti Viktors Hausmanis un Jānis Stradiņš.

3. jūlijā — ar MP lēmumu izveidota ZA padome, tās sastāvā ieceļot arī Viktoru Hausmani.

Jūlijā — par ZA goda locekli ievēlēts Imants Ziedonis.

4. decembrī — par ZA goda locekļiem ievēlēti Vizma Belševica, Miervaldis Birze un Jānis Peters.

Konkursi un prēmijas

Janvārī — žurnāla «Rosme» prozas konkursā: pirmā prēmija — *Imantam Bremzem* par stāstu «Miglas pūtējs», otrās prēmijas — *Gaidai Baļukai* par stāstu «Kaimiņu būšana» un *Dzintrai Žuravskai* par stāstu «Divdesmit baltas rozes»;

žurnāla «Rosme» dzejas konkursā: pirmā prēmija — *Imantam Smirnovam* par trioletu kopu, trešā prēmija — *Dzintrai Žuravskai* par dzejoļu kopu.

Februārī — Jāņa Endzelīna prēmija — *Brigītai Bušmanei* par grāmatu «Nīcas izloksne».

Martā — Aspazijas prēmija (pirmoreiz) — *Saulcerītei Viesei*;

Klāva Elsberga prēmija — *Guntim Berelim* par grāmatu «Mītomānija» u. c. prozas publikācijām;

festivālā «Latvijas kinomāksla» — prēmija kinokritikā — grāmatas «Padomju Latvijas kinomāksla» autoru kolektīvam, prēmijas par scenārijiem — dokumentālā kino žanrā — *Borisam Borisovam*, aktierfilmas žanrā — *Aivaram Freimanim*, balva «Lielais Kristaps» — filmai «Dzīvīte» (par Krišjāni Baronu, *Aivara Freimaņa* un *Jāņa Petera* scenārijs).

Aprīlī — festivālā «Baltijas teātru pavasaris — 90» par labāko atzīts *Raimonda Staprāna* lugas «Cetras dienas jūnijā» iestudējums Dailes teātrī.

Maijā — republikas Kultūras komitejas, Komponistu savienības, Bērnu fonda un žurnāla «Zīlīte» bērnu dziesmu konkursā par dziesmu tekstiem: 2. prēmija — *Mārim Rungulim* par «Vēja dziesmu», trešā prēmija — *Rasmai Harju* par «Atvasaras dziesmu», veicināšanas prēmijas — *Leonam Briedim* par tekstu «Baltais sunītis», *Leontīnei Mežsētai* par tekstu «Pūpoliņi» un *Vitautam Ļudēnam* par tekstu «Senmāmiņas pūralāde».

Jūnijā — Anša Lerha-Puškaiša prēmija — *Vikam* par pasaku grāmatu «Dinīts nāk».

Septembrī — Rīgas pilsētas Raiņa literārās prēmijas: *Saulcerītei Viesei* — par Raiņa un Aspazijas daiļrades sistemātisku un sekmīgu izpēti, *Visvaldim Lāmam* — par mūsu tautas likteņgaitu plašu risinājumu prozā un publicistikā.

Žurnāla «Skola un Ģimene», agrofirmas «Ādaži» un Rakstnieku savienības īso stāstu konkursā; otrās prēmijas — *Aivaram Kļavim* par stāstu «Mana māja starp šo zemi un debesīm», *Monikai Zīlei* par stāstu «Upenēm smaržojot», *Annai Grahoļskai* par stāstu «Piedod, zeme» un *Maijai Kreklei* par stāstu «Vēja dzītie mākoņi», trešās prēmijas — *Birutai Blumbergai* par stāstu «Izejamās dienas rītā» un *Normundam Dimantam* par stāstu «Sarkanās dzīres», veicināšanas prēmijas — *Ainai Karelei* par stāstu «Sveiciens no Latvijas» un *Sarmai Kocānei* par stāstu «Tavas mājas».

Oktobrī — Eduarda Veidenbauma literārās prēmijas — *Vladimiram Kaijakam* par garstāstu «Cilda» u. c. darbiem un *Mārtiņam Kalndruvam* par grāmatu «Pēdas gar krastu» (2. d.) un pārējiem darbiem ar lauku dzīves tematiku;

Pastariņa prēmijas — *Arturam Gobam* par dzejoļkrājumu «Dundurdziesma», *Vijai Upmalei* par stāstu «Slepenais rēbuss» un *Laimonim Vāczemniekam* par grāmatu «Bīte runā to pašu, ko es» un viņa pārējiem darbiem bērnu literatūrā; atzinība *Dzintrai Zurauskai* par stāstu «Maksa par nodevību».

Rakstnieku savienības stipendijas (uz vienu gadu) — *Amandai Aizpurietei, Astrīdai Aļķei, Roaldam Dobrovenskim un Velgai Krīlei.*

Annas Brigaderes literārā prēmija — *Harijam Liepiņam* par atmiņu ciklu «Manas dzīves teātris».

Decembrī — Egona Līva prēmija (pirmoreiz) — *Editei Gūtmanei* par Egona Līva atmiņu grāmatas sakārtošanu.

Filmas un izrādes

Filmas

Cita. TV īsf. Antona Broka scen. (Pēc Andra Kolberga stāsta «Makšķernieks un monuments».)

Dievs, svētī Latviju. Dok. f. Tālivalža Margevica scen.

Dzīvīte. Aivara Freimaņa un Jāņa Petera scen. (Par Krišjāni Baronu.)

Es esmu latvietis. Dok. f. Anša Epnera un Imanta Ziedoņa scen. (Par trimdas latviešiem.)

Ievas paradīzes dārzs. Arvīda Krieva un Dāvja Sīmaņa scen. (Pēc Arvīda Grīguļa romāna «Cilvēki dārzā».)

Jānis Peters un mūsu laiks. Dok. f. Māras Misiņas un Birutas Veldres scen.

Latvija. 1989. gada augusts. Dok. f. Tālivalža Margevica scen.

Maija un Paija. Lijas Brīdakas scen. (Pēc Annas Brigaderes lugas.)

Mīts vai realitāte? Dok. f. Teksta autors Visvaldis Lāms.

Ness un Nesija. Mult. f. (Pēc Vika dzejojuma «Zemūdens bara lielā diena».)

Rezglība. Leļļu f. J. Cimermaņa un Pētera Trupa scen.

Saules pilsēta. Dok. f. Ilmāra Latkovska un Romualda Pipara scen.

Sudrabota gaisma. (Rainis.) TV f. Jāņa Kalniņa scen.

Tapers. 2 sērijas. Tālivalža Margevica scen.

Vālsis mūža garumā. 2 sērijas. Dagnijas Zigmontes scen.

Origināllugu un dramatizējumu iestudējumi

Saišinājumi: t. — teātris; NT — Nacionālais teātris; DT — Dailes teātris; JT — Jaunatnes teātris; TV t. — Televīzijas teātris; TT — tautas teātris; k. n. — kultūras nams; t. n. — tautas nams; dr. — drāmas ansamblis; sk. — skola; v-sk. — vidusskola.

- Reinis Ādmidiņš.* Mūsu laikmeta ainiņas. Dialogu cikls. Radio t.
- Ādolfs Alunāns.* Bagāta brūte. Radio t.
- Aspazija.* Rāgana. Jūrmalas TT. — Runā dvēsele — tas ir tavs laiks. Balvu TT. — Vaidelote. NT.
- Anna Babre.* Latgaliešu kāzas. Etnogrāfisks uzvedums. Maltas k. n. (Rēzeknes raj.)
- Fricis Bārda.* Dzīvība. DT. — Rozes baltās, rozes sarkanās. (Lijas Bīdakas kompozīcija.) Limbažu k. n.
- Rūdolfs Blaumanis.* Pie mums, uz zemēm. (Sestdienas vakars. — Pēc pirmā mītiņa.) NT. — Sestdienas vakars. Bozovas dr. (Ludzas raj.) — Skroderdienas Silmačos. Malnavas tehnikums. (Ludzas raj.) — Trīnes grēki. DT; Malnavas tehnikums. (Ludzas raj.)
- Anna Brigadere.* Lolitas brīnumputns. TV t. — Maija un Paija. Liepājas t. — Pie latviešu miljonāra. Saldus TT.
- Aleksandrs Čaks.* Psihiskais uzbrukums. Liepājas t. — Zaļā zvaigzne. Daces Aperānes mūzika. Rīgas muzikāli poētiskais t.
- Minna Dišlere.* Kraujēnu mantinieki. Liepājas t.
- Andrejs Eglītis.* Svešais cirvis cērt un cērt. TV t.
- Anšlavs Eglītis.* Bezkaunīgie veči. NT. — Homo novus. Opetes t. — Par purna tiesu. Liepājas t.
- Evelīne Grāmatniece (Sibilla).* Jaunsaimnieka līgava. Žīguru dr. (Balvu raj.)
- Andris Jakubāns.* Atbrīvosimies jau šovakar. JT.
- Jānis Jaunsudrabiņš.* Jo plīks, jo traks. Krāslavas latviešu kultūras biedrība.
- Jānis Jūrkāns.* Trīs draugi. (E. M. Remarka romāna dramatisējums.) NT.
- Jānis Jūrkāns un Aivars Rijkuris.* Gliemežītis riteņbraucējs. Balvu TT.
- Egils Lukjanskis.* Palīgā sauciens. Stučkas (Aizkraukles) TT.
- Hermanis Paukšs.* Miroņūpis. Balvu TT.
- Aleksandrs Pelēcis.* Raksti sniegā. (Kārļa Pamšes dramatisējums.) Rīgas muzikāli poētiskais t.
- Vilis Plūdons.* Uz saulaino tāli. Balvu TT.
- Pauls Putniņš.* Ar Dievu pie zemes. NT. — Zēlojiet mūs. Valmieras t.
- Rainis.* Pūt, vējiņi. Valmieras t. — Spēlēju, dancoju. NT. — Zelta zirgs. DT.
- Aivars Ruņģis.* Piecas minūtes pirms divpadsmitiem. Radio t.
- Rutku Tēvs.* Curka. Rīgas Mazais latviešu t.
- Mersedē Salnāja.* Nezāļu karaliene. Kuldīgas TT.
- Voldemārs Sauleskalns.* Piemēram, Kātrīna. Salnavas k. n. (Ludzas raj.)

- Uldis Siliņš*. Ik akmeņi raud. Vienas izrādes t.
Lelde Stumbre. Kronis. (1. daļa.) Limbažu TT. — Kronis
 (2. d.) «Kabata».
Linards Tauns. Laulības ar pilsētu. TV t.
Haralds Ulmanis. Saules dēls un Mēness meita. (Rainis un
 Aspazija.) Liepājas t.
Viks. Princese un Puķu Pūķis. Rīgas muzikāli poētiskais t.
Elina Zālite. Maldu Mildas sapņojums. Līvānu k. n.
 (Preiļu raj.)
Mārtiņš Ziverts. Karātavu komēdija. TV t. — Pēdējā laiva.
 NT. — Rīga dimd. TV t.; Ventspils TT. — Zaļā krūze. Vienas
 izrādes t.
Juris Zvirgzdiņš un *Gatis Gudets*. Jubilejas gads. JT; Balvu TT.

Politiskie un kultūrpolitiskie notikumi

5. janvārī — LPSR Ministru Padomes lēmums par apvienības
 «LITTA» nodibināšanu, par tās ģenerāldirektoru apstiprināts Jānis
 Bluka.
 11. janvārī — Latvijas PSR Augstākā Padome ar attiecīgu
 konstitūcijas labojumu atceļ Komunistiskās partijas vadošo lomu
 republikā.
 13.—14. janvārī — Latvijas Zaļās partijas dibināšanas kon-
 gress.
 17. janvārī — republikas Mākslinieku savienības konference,
 tajā MS izstājas no Vissavienības MS.
 23. janvārī — papīra krīze: republikā neiznāk neviens preses
 izdevums.
 26.—27. janvārī — republikas Komjaunatnes 20. kongress, tajā
 Latvijas Komjaunatne izstājas no Vissavienības Komjaunatnes
 organizācijas.
 2. februārī — Daugavpilī un Daugavpils rajonā sākas Kultūras
 fonda pasākums — Spīdolas dienas.
 15. februārī — Latvijas PSR Augstākās Padomes Deklarācija
 jautājumā par Latvijas valstisko neatkarību.
 15. februārī. — Latvijas PSR Augstākā Padome ar attiecīgu
 konstitūcijas labojumu par Latvijas PSR ģerboni, karogu un himnu
 noteic Latvijas Republikas ģerboni, karogu un himnu.
 6. martā — Latvijas PSR Ministru Padomes lēmums par iz-
 devējdarbību.
 9.—11. martā — Rīgā un rajonos — Latvijas Kultūras foruma
 pasākumi.

16. martā — republikas Dizaina savienības kongress, taja deklarē DS neatkarību no Maskavas.

17. martā — Rīgā, Daugavmalā — LTF manifestācija.

18. martā — Latvijas PSR Augstākās Padomes vēlēšanas.

25. martā — 1949. gada 25. marta represiju atcere.

29. martā — Latvijas PSR Ministru Padomes lēmums par apvienības «LITTA» statūtu apstiprināšanu.

30.—31. martā — Rēzeknē — konference par Latgales novada kultūrvēsturi.

Martā — republikas Revolūcijas muzejs reorganizēts par Kara muzeju.

4. aprīlī — LKP Rīgas pilsētas komitejas lēmums pārtraukt «Rīgas Balss» izdošanu.

6.—7. aprīlī — LKP 25. kongress. Kongresa gaitā partija sašķēļas. Par LKP 1. sekretāru ievēlēts Alfrēds Rubiks.

8.—23. aprīlī — pārstāvju vēlēšanas Latvijas Pilsoņu kongresam.

10.—11. aprīlī — Rēzeknē — konference par Latgales novada vēsturi un etnogrāfiju.

14. aprīlī — Latvijas Neatkarīgās komunistiskās partijas dibināšanas kongress. Par LNKP 1. sekretāru ievēlēts Ivars Ķezbers.

14. aprīlī — Latvijas Tautas lietišķās mākslas biedrības dibināšanas kongress.

21. aprīlī — Rīgā — Latvijas visu līmeņu deputātu saiets.

27. aprīlī — Rēzeknē — nodibināts Latgales kultūras centrs. Tā priekšsēdētājs — Osvalds Zvejsalnieks.

28. aprīlī — LKP CK plēnuma lēmums «aizliegt pretpadomju literatūras drukāšanu ar Preses nama tehniku».

3. maijā — atklāta jaunievēlētās Augstākās Padomes pirmā sesija.

4. maijā — Deklarācija par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu.

12.—13. maijā — Latvijas Daugavas vanagu organizācijas dibināšanas konference.

13. maijā — atsākta Mātes dienas svinēšana.

21.—25. maijā — Rīgā — konference «Akmens saglabāšanas problēmas».

25. maijā — LKP CK lēmums pārtraukt līdzšinējās «Cīņas» izdošanu.

26.—27. maijā — Daugavpilī — Latgales Dziesmu svētki.

30. maijā — Latvijas Republikas Augstākās Padomes lēmums par nelikumīgi atsavinātā īpašuma — Laikrakstu un žurnālu izdevniecības — atdošanu Latvijas Republikai.

31. maijā — Latvijas Republikas Ministru Padomes lēmums par telegrāfa aģentūras «LETA» izveidošanu.

1. jūnijā — Teoloģijas fakultātes atjaunošana Latvijas Universitātē. Atjaunotās fakultātes pirmais dekāns — prof. Roberts Akmentiņš.

7. jūnijā — nodibināts Latvijas Izglītības fonds.

14. jūnijā — 1941. gada 14. jūnija represiju atcere.

25.—30. jūnijā — latviešu nacionālā kino nedēļa.

1. jūlijā — Siguldā, Dainu kalnā — atklāts Induļa Rankas veidotais «Austras koks».

5.—8. jūlijā — Rīgā — XX Vispārīgie latviešu dziesmu svētki.

10. jūlijā — Latvijas Republikas Ministru Padomes lēmums par Latvijas laikrakstu un žurnālu izdevniecību.

19.—22. jūlijā — Ventspilī — pilsētas septiņsimtgades svētki.

31. jūlijā — republikas Žurnālistu savienības konference; tajā Žurnālistu savienība izstājas no PSRS Žurnālistu savienības.

(2S priekšsēdētājs — Aivars Baumanis.)

Jūlijā — pēc daudzu gadu pārtraukuma Daugavpilī atkal sāk iznākt laikraksts latviešu valodā — «Daugavpils Vēstnesis».

1. augustā — pārstāj darboties republikas Galvenā literatūras pārvalde («Glavlits»).

2. augustā — Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Ministru Padomes lēmums par akciju sabiedrības «Latvijas laikrakstu un žurnālu izdevniecība» izveidošanu.

15. augustā — Aglonā — gadskārtējie Dievmātes Marijas svētki, šoreiz ar administratīvo un sabiedrisko iestāžu atbalstu.

23. augustā — Latvijas Republikas Ministru Padomes lēmums par Latvijas sauszemes robežu atjaunošanu.

1. septembrī — Rēzeknē — atklāta Latvijas Universitātes Latvijas filiāle, tās dekāns — prof. Manfrede Sneps.

1. septembrī — Jelgavā — atklāta Kultūras fonda Spīdolas skola.

15. septembrī — LNKP (Latvijas Neatkarīgā komunistiskā partija) kļūst par LDDP (Latvijas Demokrātisko darba partiju).

Naktī no 27. uz 28. septembri — Rīgā — Preses namā ienāk (un paliek) «melnās bereles».

3. oktobrī — Latvijas Republikas Augstākā Padome pieņem likumu «Par svētku un atceres dienām».

6.—7. oktobrī — Latvijas Tautas frontes 3. kongress. Par LTF priekšsēdētāju ievēlēts Romualds Ražuks.

28. oktobrī — Romā — traģiskā nāvē mirst Ita Kozakēviča (1955—1990).

Oktobrī — Rīgā — konference «Latviešu nācijas izredzes».

11. novembrī — Lāčplēša dienas svinības.

18. novembrī — Latvijas Republikas proklamēšanas dienas svinības.

23. novembrī — iznāk laikraksta «Diena» pirmais numurs.

Novembrī — LKP CK plēnums no Latvijas laikrakstu un žurnālu izdevniecības direktora amata atceļ Kazimiru Dunduru un viņa vietā ieceļ Arkādiju Vrubļevski.

Līdz 17. decembrim — pēc Latvijas Tautas frontes aicinājuma republikā savākts vairāk nekā miljons parakstu pret Vissavienības līgumu.

20. decembrī — Rīgā, Reiterņa namā — atklāts Latvijas žurnālistu nams.

Dažādi literārās dzīves notikumi

22. janvārī — Latvijas Republikas laikā uzņemtās filmas «Zvejnieka dēls» (pēc Viļa Lāča romāna) 50 gadu atceres sarīkojums.

24. janvārī — rakstnieku sanāksme par grāmatizdošanas jautājumiem, piedaloties arī izdevējiem.

22. februārī — rakstnieku tikšanās ar bij. 24. korpusa karavīriem.

Februārī — Rēzeknē — nodibināta Latgales un latgaļu grāmatu glabātava un lasītava.

Martā — Dobelē — nodibināts literārs klubs «Spalva».

29. aprīlī — Rīgā — 5. grāmatu izsole.

16. maijā — LRS atklāta valdes sēde par grāmatizdošanas jautājumiem.

27. jūnijā — radošo savienību pārstāvju saruna ar LR MP priekšsēdētāja pirmo vietnieku Ilmāru Bišeru.

Septembrī — Rīgā, Jūrmalā un rajonos — Dzejas dienu sarīkojumi.

15.—19. oktobrī — Rīgā un rajonos — Valodas nedēļas pasākumi.

15. oktobrī — Rīgā — Valodas prakses diena.

16. oktobrī — Rīgā — konference «Daiļliteratūras un preses valoda kā laikmeta atspulgs».

19. novembrī — nodibināta poligrāfijas firma «Astra Print Ltd».

23. novembrī — gadskārtējā Teātra darbinieku savienības teātra kritiķu konference.

Novembrī — Jasmuižā (Preiļu raj.) — Latgales grāmatu izstāde.

4. decembrī — ZA Valodas un literatūras institūta, RS un

LU Filoloģijas fakultātes konference «Latviešu literatūras aktuālās problēmas un devums 1990. gadā».

12. decembrī — atklāta RS valdes sēde, tajā apstiprināti jaunie Latvijas Literatūras fonda statūti.

Gada laikā — sākuši darboties daudzi jauni grāmatu apgādi, piederoši gan iestādēm (piem., Raiņa Literatūras un mākslas vēstures muzejam), gan kooperatīviem.

II. Literatūru starptautiskie un starpvalstiskie sakari

Rakstnieku organizācijas

5. februārī — nodibināta PEN kluba Rīgas nodaļa (sākotnējais biedru skaits — 17: Imants Auziņš, Jānis Baltvilks, Alberts Bels, Vizma Belševica, Uldis Bērziņš, Miervaldis Birze, Leons Briedis, Māris Čaklais, Solveiga Elsberga, Guntars Godiņš, Juris Kunnoss, Visvaldis Lāms, Laima Līvena, Jānis Rokpelnis, Knuts Skujenieks, Viesturs Vecgrāvis, Inese Zandere). Par nodaļas priekšsēdētāju ievēlēts Knuts Skujenieks, par viņa vietniecēm Laima Līvena un Inese Zandere.

28. februārī — Vinē — PEN kluba konference. Piedalās arī latviešu rakstnieku pārstāvji.

1. martā — noslēgts sadarbības līgums starp PSRS RS un Latvijas RS.

28.—29. aprīlī — Maskavā — Vissavienības rakstnieku asociācijas «Aprīlis» dibināšanas kongress. Ar šo asociāciju arī latviešu rakstniekiem izveidojas sadarbīgi kontakti.

9.—13. jūlijā — Gijonā (Spānija) — Starptautiskās politisko un detektīvžanru asociācijas saiets; par šīs asociācijas pilntiesīgu locekli uzņem arī Latvijas Detektīvžanru asociāciju.

Augustā — ievēlēta jauna LARA's (Latviešu rakstnieku apvienības) valde; par tās priekšsēdi Kārļa Zvejnieka vietā ievēlēts Viktors Neimanis (Ņujorka, ASV).

29. novembrī — Maskavā — Latvijas radošo savienību Kultūras padomes plēnums.

13. decembrī — noslēgts sadarbības līgums starp Lietuvas RS un Latvijas RS.

Decembrī — noslēgts Latvijas RS un LARA's sadarbības līgums.

26.—27. decembrī — Jūrmalā — II Pasaules latviešu rakstnieku saiets.

Isas ziņas par Latviešu rakstnieku apvienību (LARA)

Tā dibināta 1972. gadā, un tajā ietilpst ap 100 biedru un ap 400 biedru veicinātāju no ASV, Kanādas, Austrālijas un Rietumeiropas. LARA's dibinātāji: Voldemārs Avens, Artūrs Baumanis, Baiba Bičole, Oļģerts Čakars, Kārlis Dzelzītis, Jānis Gorsvāns, Irma Grebzdē, Indra Gubiņa, Andrejs Irbe, Astrīde Ivaska, Ausma Jaunzeme, Valdis Krāslavietis, Tāivaldis Ķīkauka, Jāzeps Leļis, Ivars Lindbergs, Juris Mazutis, Valters Nollendorfs, Valentīns Pelēcis, Gundars Pļavkalns, Dina Rauna (Sniedze Ruņģe), Aivars Ruņģis, Antons Rupainis, Olafs Stumbrs, Ilze Šķipsna, Teodors Tomsons, Benita Veisberga, Ingrida Viksna, Dzidra Zeberiņa, Aina Zemdega un Valdis Zeps. Pirmais priekšsēdis Valters Nollendorfs, pēc viņa — Aivars Ruņģis, Kārlis Zvejnieks, bet tagad — Viktors Neimanis.

In memoriam

1989. gadā miruši:

23. decembrī — Parīzē (Francija) — *Ilona Leimane (Pārupe; 1905—1989)*, dzejniece un prozaīke;

31. decembrī — Ņūdžersijā (ASV) — *Valda Aldzere-Sneidere*, redaktore un publiciste.

1990. gadā miruši:

Janvārī — Toronto (Kanāda) — *Irma Liepsala (Irmgarde Čuba-Grandberga)*, prozaīke;

2. februārī — Tartu (Igaunija) — *Pauls Ariste (1905—1990)*, valodnieks, Tērbatas universitātes profesors, daudz strādājis arī baltistikā;

19. martā — Minhenē (Vācija) — *Vilis Skultāns (1914—1990)*, vēsturnieks un publicists;

26. martā — Stokholmā (Zviedrija) — *Bruno Kalniņš (1899—1990)*, izcilais Latvijas un starptautiskās sociāldemokrātijas darbinieks, arī publicists un tulkotājs;

16. aprīlī — Ņujorkā (ASV) — *Hugo Krūmiņš (1901—1990)*, dramaturgs un dzejnieks;

17. maijā — Stokholmā (Zviedrija) — *Helge Rinholms (1942—1990)*, norvēģu izcelsmes valodnieks, strādājis baltistikā;

21. maijā — Minsterē (Vācija) — *Ādolfs Silde (1907—1990)*, vēsturnieks un publicists;

30. maijā — *Ludmila Kopilova (1940—1990)*, krievu dzejniece un latviešu dzejas atdzejojāja;

31. maijā — Bostonā (ASV) — *Reinis Birzgalis (1907—1990)*, aktieris un grafiķis, savdabīgu dainu ilustrāciju autors;

Jūnijā — (ASV) — *Jānis Lejiņš* (1899—1990), aktieris, gleznotājs un dramaturgs;

4. oktobrī — Stokholmā (Zviedrija) — *Mārtiņš Ziverts* (1903—1990), dramaturgs un drāmas teorētiķis, Latvijas RS biedrs;

Oktobrī — Sidnejā (Austrālija) — *Mintaufs Eglītis* (1911—1990), prozaīķis un grāmatizdevējs;

Oktobrī — (Vācija) — *Oskars Kalējs* (1911—1990), redaktors un publicists.

Memoriāli

Atklāta piemiņas plāksne —

Jūnijā — Rēzeknē, Dārzu ielā 24 — Lidijai Tiņanovai.

Atklāts piemineklis —

8. jūnijā — Rīgā — Annai Kernai (autori Ligita Ulmane un Ojārs Bregis).

Atklāta piemiņas ekspozīcija —

18. maijā — Uderevkā (Belgorodas apg.), vecajā skolā — Krišjānim Baronam.

Piemiņas sarīkojumi

19.—20. martā — Rīgā — latviešu vēsturnieku konference, veltīta Edgara Andersona piemiņai;

1. aprīlī — Rīgā — Tarasa Ševčenko 175. gadskārtas atcere;

11.—15. aprīlī — Šveicē (Raiņa trimdas zemē) — «Forum Lugano» ar devīzi «Latvija Eiropā»;

12. aprīlī — Rīgā — ZA Valodas un literatūras institūta konference, veltīta Borisa Vīpera piemiņai;

Aprīlī — Krāslavā — Tarasa Ševčenko 175. gadskārtas atcere;

30. aprīlī — Panevėžā (Lietuva) — Aspazijas piemiņas vakars;

jūnijā — Rēzeknē — gadskārtējie (piektie) Jurija Tiņanova lasījumi;

6. oktobrī — Ļeņingradā — Raiņa piemiņas vakars;

16. oktobrī — Maskavā — Raiņa un Aspazijas piemiņas vakars.

Nominācijas

Diplomātiskais dienests

15. jūnijā — par Latvijas Republikas MP pastāvīgo pārstāvi Maskavā iecelts Jānis Peters.

Oktobrī — par Latvijas Republikas MP pilnvaroto lietvedi Lietuvā iecelts Alberts Sarkanis.

Zinātņu Akadēmija

Jūlijā — par ZA ārzemju locekļiem ievēlēti valodnieki Velta Rūķe-Draviņa (Zviedrija), Valdis Zeps (ASV) un Trevors Fennels (Austrālija).

Jūlijā — par ZA goda locekli ievēlēts Mārtiņš Zīverts (Zviedrija).

4. decembrī — par ZA goda locekli ievēlēts Anšlavs Eglītis (ASV).

Konkursi un prēmijas

Aprīlī — prof. Annas Ābeles piemiņas fonda balva — Brigītai Bušmanei par grāmatu «Nicas izloksne».

Jūnijā — pasaules latviešu dramaturgu lugu konkursā (Kanādā): 2. prēmija — Gunāram Griežem (ASV) par lugu «Tobago», 3. prēmija — Jānim Jurkānam (Latvija) par lugu «Aizmirstā melodija»; bez tam vēl par ieteicamām atzītas lugas: Arvīda Memēņa (Kanāda) «Karnevāls», Ārija Geikina (Latvija) «Ko tad jūs iesāksit, zemei piederošie», Jāņa Jurkāna (Latvija) «Akacis» un Jāņa Kalnieša (Austrālija) «Agata mantojums».

Septembrī — žurnāla «Skola un Ģimene», agrofirmas «Ādaži» un Rakstnieku savienības īso stāstu konkursā: trešā prēmija — arī Mirdzai Cuibei-Vestenai (Upsala Zviedrijā) par stāstu «Annik, pannik, līkumdesa».

Izrādes

Lidija Auzāne. Zilais tauriņš. Klīvlendas (ASV) latviešu t. viesizrādes Latvijā.

Uldis Bērziņš. Krišjānis Barons. Kalamazū (ASV) latviešu studiju centra viesizrādes Latvijā.

Anšlavs Eglītis. Pēc kaut kā cēla, nezināma. Klīvlendas (ASV) latviešu t. viesizrādes Latvijā.

Lalita Muižniece. Pēdas. Stokholmas (Zviedrija) latviešu t. viesizrādes Latvijā.

Uldis Siliņš. Ir akmeņi raud. Sanfrancisko (ASV) mazā t. viesizrādes Latvijā.

Raimonds Staprāns. Cetras dienas jūnijā. Sanfrancisko (ASV) mazā t. viesizrādes Latvijā.

Lelde Stumbre. Sidnejas (Austrālija) latviešu t. viesizrādes Latvijā.

Kultūrpolitiskie notikumi

26. februārī — Maskavā — Vaclava Havela (Čehoslovākijas prezidenta) un Jāņa Petera saruna.

6. martā — Rīgā — konference «Latviešu zinātne un kultūra ārpus Latvijas».

No 26. marta līdz 5. aprīlim — Minsterē (Vācija) — latviešu izglītības darbinieku konference, piedaloties arī pārstāvjiem no Latvijas.

11.—15. aprīlī — Svecē — «Forum Lugano» (ar devīzi «Latvija Eiropā»).

4. maijā — Rīgā — sākas starptautiskais bērnu un jaunatnes folkloras festivāls.

Maija beigās un jūnija sākumā — Viļņā — Baltijas lingvistu salidojums.

21. jūnijā — Sietlā (ASV) — 12. Baltijas studiju veicināšanas apvienības konference.

25. jūnijā — Rīgā — Vispasaules latviešu kinematogrāfistu saiets.

Jūnijā — 1. Vispasaules latviešu mākslas izstāde.

Jūnijā — Latvijā viesojas Austrālijas latviešu deju un dziesmu ansamblis «Saules josta».

17. augustā — Rīgā — Dānijas kultūras institūta atklāšana. To vada Rike Helmsa.

14. septembrī — Parīzē — parakstīts līgums starp Francijas Valodas un kultūras institūtu un Latvijas Universitāti.

17.—19. septembrī — latviešu grupas brauciens pa baltu cilšu un tautu brīvības cīņu vietām. (Vadītājs — Oļģerts Auns.)

Oktobrī — Lozannā (Francija) — ICOMOS 9. ģenerālā asambleja par kultūras mantojuma saglabāšanu, piedalās arī Latvijas pārstāvji.

Dažādi literārās dzīves notikumi

2. janvārī — Rīgā — tikšanās ar literatūrzinātnieci Vitu Matīsu (Sveice).

27. un 29. janvārī — Rīgā — tikšanās ar rakstnieku organizācijas «Aprīlis» (Maskava) pārstāvjiem.

16.—19. janvārī — Maskavā — Imanta Auziņa un Gunta Valujeva sarunas ar PSRS RS un PSRS Lit. fonda vadītājiem.

Janvāra sākumā — Latvijā viesojas Eduards Freimanis (Kanāda).

Janvāra pirmajā pusē — Latvijā — dzejnieks Juris Kronbergs (Zviedrija).

14. februārī — Rīgā — tikšanās ar literatūrzinātnieku Valteru Nollendorfu (ASV).

21. februārī — Prāgā — PSRS RS delegācijas sarunas ar čehu rakstniekiem. Piedalās arī Latvijas pārstāvis (Imants Auziņš).

22.—23. februārī — Budapeštā — PSRS RS delegācijas sarunas ar ungāru rakstniekiem. Piedalās arī Latvijas pārstāvis (Imants Auziņš).

28. februārī — Maskavā — PSRS RS Kritikas un literatūrzinātnes padomes plēnums. Piedalās arī Latvijas pārstāvji.

28. februārī — Rīgā — somu epa «Kalevala» diena.

Februārī — J. Raiņa Literatūras un mākslas vēstures muzejā iekārtota trimdas literatūras nodaļa.

16. martā — Maskavā — PSRS RS valdes plēnums. Piedalās arī Latvijas pārstāvji.

28. martā — ZA Fundamentālajā bibliotēkā atklāta izstāde «Igaunu, lietuviešu un latviešu literatūru savstarpējie tulkojumi no 1918. līdz 1940. gadam».

31. martā — nodibināts apgāds «Le livre Letton» («Latvijas grāmata»), tā galvenais redaktors Jānis Peters.

Martā — Dānijā — «Literatūras un Mākslas» redakcijas darbinieku grupa (Māris Čaklais u. c.).

19. aprīlī — Rīgā — Valtera Nollendorfa (ASV) vakars.

25. aprīlī — ZA Valodas un literatūras institūta konference «Meklējumi un atradumi» — par ārzemju latviešu literatūru un mākslu.

Aprīļa 2. pusē — Rīgā — Margita Gūtmane (Hamburga, VFR).

Aprīļa beigās un maija sākumā — Rīgā — Mārtiņš Ziverts (Stokholma, Zviedrija).

6.—10. maijā — Somijā — LRS ārlietu nodaļas darbinieki.

15. maijā — Rīgā — LRS kolēģijas sēde par LRS starptautiskajiem sakariem.

15.—22. maijā — Rīgā — Dānijas rakstnieku delegācija.

22. maijā — Rīgā — Jāņa Riekstiņa Latviešu studiju centra (ASV) bibliotēkas vadītāja Maira Bundža.

13.—18. jūnijā — Rīgā — tadžiku grāmatu izstāde.

Jūnija vidū — iznāk («Le livre Letton» apgādā) «Latvju rakstu» faksimilizdevums.

18. jūnijā — Maskavā — PSRS RS Latviešu literatūras padomes sēde — par latviešu trimdas literatūru. Referenti: Reinis Ādmiņš, Irēna Auziņa, Laima Livena.

19. jūnijā — Rīgā — Olafa Stumbrā (ASV) vakars.
26. jūnijā — Rīgā — tikšanās ar Lalitu Muižnieci (ASV).
9. jūlijā — Rīgā — tikšanās ar ārzemju latviešu rakstnieku grupu.
19. jūlijā — Rīgā — tikšanās ar RUH aktivistu, ukraiņu rakstnieku Juriju Ščerbaku.
26. jūlijā — Rīgā — sarunas ar norvēģu rakstnieku pārstāvjiem.
- 25.—30. jūlijā — Rīgā — norvēģu kultūras (arī literatūras) dienas.
- Jūlija 2. pusē — Rīgā — Inta Gāle-Kārpentere, folkloriste (ASV).
- Jūlija 2. pusē un augusta 1. pusē — Latvijā — Tupešu Jānis, folklorists (ASV).
- Augusta sākumā — Somijā — Somu rakstnieku asociācijas PALTA saiets «Kultūras straumes Baltijas jūras austrumu krastā» (piedaloties arī Latvijas pārstāvjiem).
7. augustā — Rīgā — sarunas ar Rumānijas RS vicepriekšsēdi Stefanu Bemulesku.
3. septembrī — Rīgā — tikšanās ar zinātnieku Jāni Peniķi (ASV).
- 9.—13. septembrī — Rīgā — tikšanās ar Dzejas dienu ārzemju viesiem.
19. septembrī — Rīgā — tikšanās ar dzejnieci Lidiju Ventu (ASV).
- 24.—27. septembrī — Kirovā un Slobodskā — Latvijas rakstnieku grupa.
- Septembrī — J. Raiņa Literatūras un mākslas vēstures muzejā izstāde «Uz mājām» (latviešu trimdas rakstnieki).
2. oktobrī — Rīgā — tikšanās ar Tibetas budistu centra pārstāvi.
15. oktobrī — Rīgā — konference «Par vienotu latviešu valodu pasaulē».
19. oktobrī — Rīgā — sarunas ar zviedru rakstnieku grupu.
22. oktobrī — Rīgā — latviešu literatūras tulkotāja Jana Tesaržova (Slovākija).
- 4.—26. oktobrī — Rīgā — Bruklinas (ASV) rakstnieku grupa.
- 1.—3. novembrī — Rīgā — starptautiska konference «Literatūrvēsturisko pētījumu metodoloģija un metodika».
- 5.—10. novembrī — Rīgā — latviešu literatūras tulkotāja Neļija Piguļeva-Miteva (Bulgārija).
- 5.—19. novembrī — Rīgā — latviešu literatūras tulkotājs Zdravko Kisjovs (Bulgārija).

20. novembrī — Rīgā — sarunas ar Lietuvas RS ārlietu daļas vadītāju Arvīdu Vaļoni.

20. novembrī — Maskavā — PSRS Literatūras fonda sēde, piedaloties arī Latvijas pārstāvjiem.

21.—22. novembrī — Maskavā — PSRS valdes plēnums. Tajā piedalās arī Latvijas pārstāvji.

23. novembrī — Maskavā — nodibināta rakstnieku asociācija «Eiropas forums», asociācijas valdē ievēlēts arī Imants Auziņš.

Grāmatas un publikācijas periodikā

Biezāk izmantoto žurnālu un laikrakstu nosaukumu saīsinājumi:
 A — Avots, BrL — Brīvā Latvija, C — Cīņa, Gr — Grāmata,
 JG — Jaunā Gaita, L — Laiks, LJ — Latvijas Jaunatne, LM — Li-
 teratūra un Māksla, NC — Neatkarīgā Cīņa, RB — Rīgas Balss,
 Д — Даугава, ДН — Дружба народов, КнО — Книжное обоз-
 рение, ЛГ — Литературная газета, ЛО — Литературное обоз-
 рение, Р — Родник, РБ — Ригас балсс, СЛ — Советская
 Латвия, СМ — Советская молодежь.

Publikācijas no periodikas uzņemtas ar atlasi: no dzejas dar-
 biem — plašāki liroepiski sacerējumi vai tematiski vienoti cikli,
 no prozas — romāni un garie stāsti, no literatūrkritiskām apce-
 rēm — plašāki analītiski un vērtējoši raksti un nozīmīgākie lite-
 rārie portreti. Raksti, kas no periodikas iegājuši tā paša gada
 grāmatās, netiek minēti.

Pēc «Kritikas gadagrāmatas, 18» nodošanas iespiešanā kon-
 statēti vēl vairāki izdevumi, raksti un recenzijas, kas attiecas uz
 1988. un 1989. gadu.

1988

Grāmatas (trimdas izdevumi)

Ezergailis J. Skices un atmiņas. — Itaka : Uliss, 1988.

Rec.: Kažociņš I. Ezergaiļa grāmata. — JG, 1989, 34. sēj.,
 № 5, 60.—61. lpp.

Ikona G. Pēc negaisa : Dzejoļi — Toronto : [B. i.], 1988.

Rec.: Cīrule A. Dzejniece un gleznotāja jaunatnei. — BrL,
 1989, 21. aug.; Ruņģe V. Maija ziedēšanas melnās ogas. — JG,
 1989, 34. sēj., № 2, 60. lpp.

Kolks R. Pagastvecākā mantojums : [Isromāns]. — [B. v.] : Gaujas apg., 1988.

Rec.: Gulbītis J. Cik līdzīgas šīs gleznas... — BrL, 1988, 17. okt.

Kezbers K. Dēkaiņi un mīlētāji : [Romāns]. — Bruklina : Grām. Draugs, 1988.

Rec.: Lasmanis M. Runātāji un mīlētāji. — JG, 1990, 35. sēj., № 1, 53.—54. lpp.

Ķikure E. Artava : Dzejoļu krāj. — Montreāla : [B. i.], 1988.

Rec.: Rumberga J. Vārdu gleznas dzejā. — L, 1989, 3. jūn.

Lesiņš K. Gredzens un maize : Noveles un stāsti. — [B. v.] : Gaujas apg., 1988.

Rec.: Kadilis J. Liela darbacēliena atskats. — L, 1989, 7. janv.

Medenis J. Raksti : 4. sēj. : Putnu ceļš : Dzeja. — [B. v.] : Aiviekste, 1988.

Rec.: Zeps V. Putnu ceļš. — L, 1989, 23. sept.

Meirāne M. Dūmistaba : Dzejoļi (1977—1987). — Toronto : Valters Ziediņš, 1988.

Rec.: Andrupis J. Maijas Meirānes jaunavīgā dzeja. — BrL, 1989, 23. okt.; Silenieks J. Dūmakas un gaišumi. — JG, 1990, 35. sēj., № 2, 60. lpp.; Bjornsons A. — World Literature Today, 1989, № 2. — Angļu val.

Muižnieks J. Putnu ceļš : Lidotāja atmiņas. — Sidneja : Sidnejas latv. b-bas apg., 1988.

Rec.: Klīdzējs J. Sasmaidīšanās ar nāvi. — L, 1989, 24. jūn.

Stroda M. Mīkstais Juris un citi stāsti. — Stokholma : Zaļmežnieki, 1988.

Strods K. Tas sākās Varakļānos : Atmiņu-izdomu romāns. — [B. v.] : Gaujas apg., 1988.

Rec.: Spoģis A. Neparasts vēsturisks romāns. — L, 1990, 30. aug.; Spoģis A. Neparasts vēsturisku atmiņu romāns. — BrL, 1989, 10. jūl.

Silde Ā. Ardievas Rīgai : [Atmiņas]. — [B. v.] : Grām. draugs, 1988.

Rec.: Zvejnieks G. Biogrāfiskas atmiņas uz vēstures fona. — JG, 1990, 35. sēj., № 1, 57.—59. lpp.

Tomsons T. Kļiedziens : Veci avīžraksti. — Sidneja : Jumaras grām. apg., 1988.

Rec.: Eglītis A. Dzejnieka Tomsona «savdabīgā» proza. — BrL, 1989, 20. martā; Eglītis A. Savdabīga grāmata. — L, 1989, 28. jūn.

Zile H. Atgriešanās dzimtenē : Romāns — [B. v.] : Gaujas apg., 1988.

Rec.: **Rumberga J.** Romāns par citiem laikiem. — L, 1989, 7. okt.

Recenzijas par iznākušajām grāmatām

Наумова М. «Вышла первая книга...» : [Я. Балтвилкс. Где ночует дрема]. — Дет. лит., 1990, № 5, с. 51.

Lasmanis M. Brāzmas atbalss : [R. Birkmanis. Atlikulkām]. — JG, 1989, 34. sēj., № 5, 59. lpp.; **Ruņģe V.** Smieklī caur asarām. — L, 1989, 22. martā.

Silenieks J. Mazs stūritis paradīzes : [J. Gorsvāns. Mans mīlais auša]. — JG, 1989, 34. sēj., № 1, 61.—62. lpp.

Saliņš G. [M. Grīnfelde, V. Rūmnieks. Kāpēc es esmu Caks?]. — World Literature Today, 1989, 63. sēj., № 3, 512.—513. lpp. — Angļu val.

Irbe A. G. Spuldze Kristus vārdā : Neparasta grām.: [I. Gubiņa. Ar gliemežvāku]. — BrL, 1989, 13. febr.; **Lappuses** pasaules grāmatā. — L, 1989, 11. martā. — Paraksts: R. L.; **Lasmanis M.** Ceļotājas stāsti. — JG, 1989, 34. sēj., № 2, 61.—62. lpp.; **Svelpis A.** — Izglīt., 1990, 6. jūn.

Mauliņš J. Latvietes dievlūgšana : [M. Gūtmane. Tā pati diena]. — JG, 1988, 33. sēj., № 3, 51.—52. lpp.

Silenieks J. [A. Jakubāns. Un atkal melnais suns pie kājām]. — World Literature Today, 1989, 63. sēj., № 3, 513. lpp. — Angļu val.

Silenieks J. Caur daudzkrāsainiem stikliem : [V. Janeliņa. Ar un bez rožainiem stikliem]. — JG, 1989, 34. sēj., № 5, 60. lpp.

Lasmanis M. Viegla avantūra ar pasmagām beigām : [G. Janovskis. Helmi]. — JG, 1989, 34. sēj., № 4, 59. lpp.; **Neimanis V.** Starp meliem, ilūzijām un patiesību. — L, 1989, 18. janv.

Krēsliņš J. Izcils veikums trimdas latviešu grāmatniecībā : [B. Jēgers. Latviešu trimdas izdevumu bibliogrāfija]. — L, 1989, 22. jūl.

Saliņa J. [A. Kļavis. Es saucu, lai atsauktos]. — World Literature Today, 1989, № 2. — Angļu val.

Silenieks J. [A. Neiburga. Izbāzti putni un putni būros]. — World Literature Today, 1989, № 2. — Angļu val.

Silenieks J. [P. Pētersons. Meteors. Tikai muzikants]. — World Literature Today, 1989, № 2. — Angļu val.

Lasmane V. Pētījums par latviešu rakstnieku leksiku: [V. Rūķe-Draviņa. Rakstnieks un valoda]. — JG, 1988, 33. sēj., № 4, 63. lpp.

Beldava-Veldre A. Saules dainām saules mūžs arī elektroniskā

laikmetā : [V. Viķe-Freiberga, I. Freibergs. Saules dainas]. — L, 1989, 9. sept.

Lasmane V. Grāmata, kuru ir vērts iegūt: [L. Volkova. Tapšana]. — BrL, 1988, 18. jūl.

Irbe A. G. Ar spožu dakšiņu kā vēdzeli dur : M. Zālītes lūdējas dzejoļi, lai saglābtu tautu : [M. Zālīte. Debesis, debesis]. — BrL, 1989, 23. janv.

Lasmanis M. Divpadsmit dienas Rīgā : [A. Zemdega. Līdz vārtiem — un tālāk]. — JG, 1990, 35. sēj., № 1, 56.—57. lpp.

Salīņa J. [U. Zemzaris. Paradīze mansardā]. — World Literature Today, 1989, № 2. — Angļu val.

Lasmanis M. Nesakārtotā brīvība : [I. Ziedonis. Taureņu uzbrukums]. — JG, 1990, 35. sēj., № 1, 51.—52. lpp.

Silenieks J. [M. Zīvertis. Lugas]. — World Literature Today, 1989, № 2. — Angļu val.

Raksti par latviešu literatūru ārzemju presē

Gulbītis J. Ne tā, kā visi citi : Ko liecina sieviešu tēli M. Zīverta lugās. — BrL, 1988, 4. janv.

Gulbītis J. «Viņa teica kvēlainus vārdus...» : [Par Aspaziju]. — BrL, 1988, 7. martā.

Kārļa Ieviņa — rakstnieka un žurnālista, gleznotāja un vijoļu meistara — simtgade. — JG, 1988, 33. sēj., № 1, 48. lpp.

Kreicers H. Braku kungs viņa kaimiņa skatījumā : [Par R. Blaumani]. — BrL, 1988, 11., 18., 25. janv.

Lasmane V. Lasīsim Blaumani — vēlreiz! — BrL, 1988, 9. maijā.

Liepiņa A. Pie Rūdolfa Blaumaņa Somijā : [80. nāves dienas atcere Punkaharju]. — L, 1988, 21. sept.

Purmale Dz. Rūdolfu Blaumani viņa lielajā gadskārtā godinot : [Sakarā ar 125. dz. d.]. — BrL, 1988, 25. janv.

Runģe V. Literatūra trimdā, modernās trimdas literatūra : definīcijas, piemēri, analīze. — JG, 1988, 33. sēj., № 2, 11.—24. lpp.

Siksna A. [Par dzejn. Ā. Elksni]. — JG, 1988, 33. sēj., № 2, 52.—53. lpp.

Silenieks J. Jaunas iezīmes mūsu teātrī : [Dramaturgi] P. Putniņš un G. Priede. — JG, 1988, 33. sēj., № 5, 61.—62. lpp.

Thars J. Kārļa Ieviņa simtgadība. — BrL, 1988, 7. martā.

Vasko A. Triju rožu bruņinieka jubileja : Manas atmiņas un sarakste ar K. Ieviņu. — BrL, 1988, 1. febr.

Zeberiņš M. Spīdolas vainags : [Par dzejn. V. Tomu]. — JG, 1988, 33. sēj., № 2, 25.—28. lpp.

Zinaīda Lazda — latviešu dvēseles un saules koka dzejniece :
Dzejn. nāves dienu nov. pieminot. — BrL, 1988, 7. nov.

1989

Grāmatas (trimdas izdevumi)

Avens V. Avis : Dzejoļu izlase. 1965—1989. — ASV : LARAs grām. klubs, 1989.

Rec.: **Zirnītis P.** Jāpārtiek no avotiem, kas pašos. — LM, 1991, 23. febr., 5. lpp.

Freimanis G. Mana ceļa vārds ir mīlestība : [Dzeja]. — Toronto : [B. i.], 1989.

Gubiņa I., Janovskis G. Vai ilgi vēl : Dzejoļi. — [B. v.] : Amber Printers and Publishers, 1989.

Rec.: **Ruņģe V.** Svešuma gadu vientulības nasta. — L, 1989, 13. dec.

Irbe A. Divdesmit ceturtais austrumu garums : [Dzeja]. — ASV : LARAs grām. klubs, 1989.

Rec.: **Sidars K.** — L, 1989, 25. nov.; **Silenieks J.** Baltijas jūras dzejnieka jaunākie dzejoļi. — L, 1990, 24. janv.; **Vecgrāvis V.** Zīmes vērojot... — LM, 1990, 30. jūn., 6. lpp.

Kalniētis V. Pali kāpj! : Romāns. — [B. v.] : Gaujas apg., 1989.

Rec.: **Rumberga J.** Grāmata lauku romantikas cienītājam. — L, 1989, 19. aug.

Klīdzējs J. Ievainotā dzīve: [Raksti]. — 2. izd. — [B. v.] : Jāņa Zītera grāmatnīca, 1989.

Rec.: **Soikāne-Trapāne M.** Diagnoze — ievainota pati dzīve. — L, 1989, 25. okt.

Klīdzējs J. Satikšanās Rīgā : Stāstu izlase. — ASV : LARAs grām. klubs, 1989.

Rec.: **Sidars K.** Latvija nāk visur līdz. — L, 1989, 13. maijā.

Medne A., Muižniece M. Mūsu tautasdziesmas. — 2. izd. — Sidneja : Sidnejas Latv. b-bas apg., 1989.

Metimne. Pārļaicībai : Dzejoļi. 1942—1989. — Kanāda : [B. i.], 1989.

Rec.: **Sīmane I.** Mūža pirmais dzejoļu krājums iznācis Kanādā. — BrL, 1990, 8. janv.

Mūks R. Kad vairs nav govju : Dzejoļi. — ASV : Sotoquangu, 1989.

Rec.: **Asare M.** Cilvēka dabiskums nedabiskā pasaulē. — LM,

1990, 3. martā, 7. lpp.; Ruņģe V. Duālistiskais vai pretmetu dzejnieks. — L, 1989, 20. dec.

Pelēcis A. Dzintara rasa : Dzejoļi. — ASV : Ramave, 1989.

Rec.: Klīdzējs J. Sibīrijas dziesmas. — L, 1989, 12. aug.

Ruņģis A. Kā puteklītis pret sauli... : Stāsts drāmas manierē. — ASV : [B. i.], 1989.

Ruņģis A. Piezīmes un uzmetumi : Miniāt. — 1.—2. burtn. — ASV : [B. i.], 1987—1989.

Širmanis J. Daugavieši: [Stāsts]. — [B. v.] : Aut. izd., 1989.

Rec.: Aistars J. Jāņa Širmaņa pārsteigumi. — BrL, 1990, 22. janv.; Aistars J. Pārsteigumi. — L, 1990, 31. janv.

Širmanis J. Slavenais Krikums un citas pasakas. — ASV : [B. i.], 1989.

Vāvere A. Svešatnes albums: Stāsti un noveles. — ASV : LARAs grām. klubs, 1989.

Rec.: Moora A. Svešatnes albumu pāršķirstot. — L, 1989, 22. nov.; Sūrmane B. Ko mums dara svešatne. — JG, 1990, 35. sēj., № 2, 60.—61. lpp.

Zariņš A. Bītes un bumerangs. — ASV : LARAs grām. klubs, 1989.

Rec.: Čākurs J. Latvieši piektajā kontinentā. — LM, 1990, 1. dec., 7. lpp.; Ruņģe V. Austrālijas latviešu dienasgrāmata. — K, 1990, № 11, 139.—141. lpp.

Recenzijas par iznākušajām grāmatām

Gaižiūnas S. [Iznākuši Aspazijas kopotie raksti]. — Pergalē, 1989, № 12, 185.—187. lpp. — Lietuv. val.

Akmentiņš A. Plisums Visuma sirdī : [I. Auziņa. viss; nekā]. — K, 1990, № 5, 143.—145. lpp.; **Zolnerovičs L.** Bez pašapmāna. — LM, 1990, 3. martā, 7. lpp.

Cimdiņa A. Svešvārdi un jaunvārdi: ekshumācija, mītomānija: [G. Berelis. Mītomānija]. — LM, 1990, 17. febr., 6. lpp., **Zelmenis M.** Kāda iesācēja gals. — LM, 1990, 17. martā, 11. lpp.; **Ziedonis R.** Mītomīmika. — LJ, 1990, 30. martā.

Mūks R. «Maigi, noteikti un asi» : [M. Čaklais. Labrīt, Heraklīt!]. — L, 1989, 6. sept.

Mūks R. Bezdibeņa vilinājums : [M. Čaklais. Milnieks atgriežas nōziegumvietā]. — LM, 1990, 30. jūn., 6. lpp.

Dubavs J. Ne tikai spēle : [D. Dreika. Saipus vējiem, taipus lietiem]. — LM, 1990, 3. martā, 7. lpp.

Augstkalna M. [S. Freinberga. Pauls Putniņš un latviešu drāmas divi gadu desmiti]. — Māksla, 1990, № 1, 78.—79. lpp.

Ūdre D. Drūmi krāšņā monumenta piekāvē : [A. Grīns. Dvēseļu putenis]. — LM, 1990, 31. martā, 6. lpp.

Bērsone G. Profesionālis uz laikazoba : [Ē. Hānbergs. Tepat līdzās un ļoti, ļoti tālu]. — K, 1990, № 4, 181.—182. lpp.

Tabūns B. Sistemātisks pētījums prozas poētikā : [H. Hiršs. Prozas poētika]. — Latv. ZA Vēstis, 1990, № 4, 137.—139. lpp.

Rožkalne A. Nevar vērtēt vienpusīgi : [R. Kaudzīte. Izju-rieši]. — LM, 1990, 17. martā, 11. lpp.

Ķikāns V. «Laiks prasa rētas dziedēt» : [V. Krāslavietis. Savāds sapnis]. — Avangards, 1989, 25. nov.; **Zirnītis P.** Lidojums uz apsolītajiem spārniem. — LM, 1990, 4. aug., 7. lpp.

Eglītis A. Tragēdijas un likteņu protokols : [V. Lāms. Kāvu blāzmā]. — BrL, 1989, 28. aug.; **Ruņģis A.** Patiesība, pilna patiesība un nekas cits kā patiesība. — JG, 1990, 35. sēj., № 1, 54.—56. lpp.

Bražis E. «Redzi, kā satek no dvēseles delnā...» : [A. Līce. Es saradojos ar tevi]. — LM, 1990, 16. jūn., 7. lpp.

Berelis G. Romāns pret dokumentu : [A. Liepa. Ekshumācija]. — K, 1990, № 7, 177.—178. lpp.; **Cimdiņa A.** Svešvārdi un jaunvārdi: ekshumācija, mītomānija. — LM, 1990, 17. febr., 6. lpp.; **Hiršs H.** Tautas likteņi. Cilvēku mūži. — Gr, 1990, № 4, 68.—69. lpp.; **Lāms V.** Mūžam mūsējie. — K, 1990, № 7, 176.—177. lpp.

Silbajoris R. Linguistics and Poetics of Latvian Folk Songs. — Journal of Baltic Studies, 1990, 21. sēj., № 1, 74.—76. lpp. — Angļu val.

Berelis G. Mehāniskā proza : [J. Mauliņš. Apakšzemes straumes]. — K, 1990, № 6, 153.—154. lpp.

Петишев А. [Я. Османис. Где ты, море]. — Дет. лит., 1990, № 7, с. 48—49.

Eglītis A. Īstenība par krātiņā turētiem putniem : [A. Ozoliņa. Kā lapas vējā]. — BrL, 1989, 18. dec.; **Krūmiņš A.** Ievē-ribas cienīga grāmata par sāpēm un mīlestību deportāciju laikā. — BrL, 1989, 16. okt.; **Lasmane V.** Kritiskas piezīmes par laikmetīgu grāmatu. — JG, 1990, 35. sēj., № 2, 62. lpp.

Cākurs J. Tikai beigās var saprast sākumu : [J. Plaudis. Sila Runcis]. — LM, 1990, 3. martā, 7. lpp.; **Rožkalne A.** Cik garš var būt romāns? — K, 1990, № 4, 179.—181. lpp.

Geikina S. Ceļa un mājas pretstati : [L. Stumbre. Tā, lai var redzēt ceļu]. — LM, 1990, 17. martā, 11. lpp.; **Lāce A.** Auto-buss miglā, taču tā, ka var saredzēt ceļu. — K, 1990, № 3, 141.—143. lpp.

Lāce A. «Šai drūmā dzertuvē...» : [A. Tarvids. Robežpār-kāpējs. — A, 1989, № 8—12; 1990, № 1—2]. — K, 1990, № 8, 146.—148. lpp.

Eglītis A. Istenība par krātiņā turētiem putniem : [V. Upmale. Zemes sāpe]. — BrL, 1989, 18. dec.

Jegermanis G. Māksla — eksistēšanas, pastāvēšanas veids : [O. Vācietis. Kopoti raksti. 2. sēj.]. — LM, 1990, 31. martā, 6. lpp.

Головина Е. «Чтобы узнать...» : [Викс. Небывалый воробушек]. — Дет. лит., 1990, № 6, с. 47—48.

Olupe E. Psiholoģes skatījumā : [V. Viķe-Freiberga. Dzintara kalnā]. — LM, 1990, 17. martā, 11. lpp.; Veidemane R. «Savas zemes magoniņu...» — K, 1990, № 10, 159.—160. lpp.

Valionis A. [Nokavējusies «Tik un tā» : I. Ziedonis. Viss tiek]. — Pergalē, 1990, № 8, 151.—152. lpp. — Līetuv. val.

Zūzena E. [I. Ziedonis. Wegerichblätter]. — BrL, 1990, 7. maijā.

Skurbe A. Katram savs jaunības putns : [D. Zigmonte. Zilais putns Idalgo]. — RB, 1990, 2. janv.;

Скүрбе А. У каждого своя птица юности. — РБ, 1990, 2 янв.

Silenieks J. [M. Zīverts. Kamerlugas]. — World Literature Today, 1990, 64. sēj., № 2, 338. lpp. — Angļu val.

Latviešu literatūra citās valodās

Grāmatas

Lettische Volksmärchen. [Latviešu tautas pasakas / Sast. O. Ambainis; Tulk. B. Spīlhauza]. — Berlin : Eugen Diederichs Verlag, 1989. — Vācu val.

Freimanis E. Friendship Palace. [Draudzības pils : Romāns / Tulk. R. Fērnlis]. — Canada : An Author's Publication, 1989. — Angļu val.

Ханберг Э. Ржаной хлеб с медом : Рассказы, повесть / Пер. В. Волковской. — М. : Сов. писатель, 1989.

Kolbergs A. Drei Tage zum Nachdenken. [Krimināllieta trijām dienām : Romāns / Tulk. V. Guče]. — Berlin : Verlag Das neue Berlin, 1989. — Vācu val.

Lācis V. Massi ebajumal; Inimesed maskides; Hiline kevad; [Pūļa elks; Cilvēki maskās; Vēlais pavasaris : Romāni un stāsts / Tulk. V. Helde]. — M. : Sov. pisatel, 1989. — Ig. val.

Lācis V. Tiivutud linnud. [Putni bez spārniem : Romāns / Tulk. K. Abens]. — Tallinn : Eesti Raamat, 1989. — Ig. val.

Лам В. Гений домашнего очага : Роман / Пер. Ю. Абызова. — М. : Сов. писатель, 1989.

Poruks J. Palukavartest pārg. [Brūklenāju vainags : Stāsti / Tulk. I. Saksa]. — Tallinn : Eesti Raamat, 1989. — 1g. val.

Sakse A. Blumenmärchen. [Pasakas par ziediem / Tulk. V. Eler-te]. — Berlin: Rütten und Loening [1989]. — Vācu val.

Krājumos un periodikā

Братерства '89 : Лит. зб. — Мінск : Маст. лит., 1989. — Baltk. val.

Saturā aut.: A. Aizpuriete, A. Caks, G. Godiņš, I. Jakaitis, A. Kolbergs, M. Ķempe, H. M. Majevskis, M. Melgalvs, G. Repše, Z. Skujiņš, A. Tarvids, A. Vālodze, I. Zandere, E. Zirnis.

Мамина песня : Колыбел. песни народов СССР. — М. : Дет. лит. 1989.

Saturā: Latv. tautas dziesmas / Atdzej.: J. Abizovs, M. Bori-sova, L. Kopilova, S. Maršaks, D. Samoilovs, F. Skudra, V. Valen-tinovs; Aspazijas, V. Plūdoņa dzejoļi / Atdzej. L. Kopilova, O. Pē-tersone.

Молодая проза Прибалтики / Сост. Е. Сеславина. — М. : Известия, 1989.

Saturā: A. Neiburgas stāsti «Izbāzti putni un putni būros», «Gaišā saule» / Tulk. V. Semjonova, J. Behterevs; G. Bereļa stāsts «Specfonds» / Tulk. A. Ļevkins; A. Tarvida stāsts «Veterāns» / Tulk. Z. Ezīte; R. Kalpiņas stāsts «Atvadīsimies no cinka šine-ļiem» / Tulk. F. Ferbere.

Поэзия 1989 : Алм. Вып. 54. — М. : Мол. гвардия, 1989.

Saturā aut.: A. Aizpuriete, P. Brūveris, K. Elsbergs, I. Jakaitis, J. Kunnoss, E. Mārtuža, M. Melgalvs, E. Zirnis, P. Zirnītis / Atdzej.: N. Babicka, A. Bobrovs, G. Margovskis, Ņ. Stručkova, A. Satalovs, Ņ. Sevcova, I. Valjiskova.

Сказки народов СССР. — М. : Рус. яз., 1989.

Saturā latv. tautas pasakas.

A csodamalom : Balti népmesék. [Brīnumdzirnavas : Baltijas tautu pasakas / Tulk. A., E. Bojtāri]. — Budapest : Akadémiai kiado, 1989. — Ung. val.

Saturā latv. tautas pasakas.

J. Baltvilka dzejoļi / Atdzej. M. Jasnovs. — Колобок, 1989, № 12.

V. Belševicas dzejoļi / Atdzej. L. Sepels. — Looming, 1989, № 2. — Ig. val.

A. Groda stāsts «Tēvzeme» / Tulk. R. Zajančauskaite. — Kauno tiesa, 1989, 17. dec. — Lietuv. val.

O. Gūtmaņa dzejoļi / Atdzej. S. Jonausks. — Baltija, 1989, № 2. — Lietuv. val.

V. Ļūdēna dzejoļi / Atdzej. S. Jonausks. — Mūsu žodis, 1989, 18. nov. — Lietuv. val.

J. Raiņa dzejoļi / Atdzej. R. Baraduļins. — Ветразь. — Минск, 1989. — Baltkr. val.; / Atdzej. J. Behterevs. — Вестник театра, 1989, № 8.

Raksti par latviešu literatūru citu republiku un ārzemju presē

Bauzis V. Dzimtenē viņsaule : [Lit. pētnieka V. Kalves piemiņai. 1913—1989]. — L, 1989, 7. jūn.

Biela A. [Dzejniece] Māra Zālīte Austrālijā. — L, 1989, 11. okt.

Celle M. «Cetras dienas jūnijā» : [Par R. Staprāna lugu]. — L, 1989, 12. aug.

Derums M. Nepietiekami novērtēts rakstnieks : [Par Ģ. Salnāju. 1906—1974]. — L, 1989, 31. maijā.

Eglītis A. «Laika» rakstnieki : [Par laikr. publicēto lit. darbu aut.]. — L, 1989, 8. nov.

Folkmanis I. Māra Zālīte ciemos Anglijā. — BrL, 1989, 17. apr.

Heine E. Rakstnieka Augusta Saulieša 120 gadu atcerei. — BrL, 1989, 18. dec.

Jaunā laika ietekme uz rakstniekiem Latvijā : [Sarunas: M. Zālīte, A. Bels, M. Čaklais]. — L, 1989, 15., 26., 29. jūl.

Ladusāns J. Ārijas Elksnes daudzinajums : [Klīvlendā]. — L, 1989, 13. maijā.

Lasmanis M. Gluži negaidīts notikums : [Sakarā ar K. Zariņa autobiogr. darba «Jāņa Zaļuma dzīvesstāsts» publ.]. — JG, 1989, 34. sēj., № 4, 58. lpp.

Mellakauls V. Savāds cilvēks rakstu druvā : Rakstn. K. Zariņš. — BrL, 1989, 12. jūn.

Reiters L. Dzejnieks Edmunds Zirnītis mūžībā : [1911—1989]. — BrL, 1989, 17. jūl.

Repše G. Savs kaktiņš zem baroka pilīm : [Saruna ar rakstn. G. Repši / Pierakst. I. Raiskuma]. — JG, 1989, 34. sēj., № 2, 21. lpp.

Sāpe O. Mums zudušie : [Dzejn., lit. zinātn. E. Zirniša piemiņai. 1911—1989]. — L, 1989, 28. jūn.

Siksna A. Dzīvība uzveiks un taisnais gars : [Par dzejn. Z. Lazdu]. — BrL, 1989, 4. sept.

Sināte R. Par Andreja Pumpura māti, Miļo māti un «Lāčplēšiem». — L, 1989, 15. nov.

Skujiņš Z. «Mēs neesam maza tauta» : Rakstn. Z. Skujiņa vēlējums, viesojoties 3×3 nometnē Austrālijā. — L, 1989, 11. febr.

Sproģere O. Trauksmainā nemierniece : [M. Bendrupe]. — JG, 1989, 34. sēj., № 1, 55.—57. lpp.

Sudrabiņš J. Latgales dzīves tēlotājs aizsaulē : [Rakstn. J. Buceniekā piemiņai]. — BrL, 1989, 9. janv.

Šimane I. [Rakstniekam un žurnālistam] Kārlim Ķezberam 75 gadi. — BrL, 1989, 20. martā.

Štamers K. Miris publicists Zanis Unāms : [1902—1989]. — BrL, 1989, 25. sept.

Vecgrāvis V. Mājupceļš — Andrejs Eglītis : [Par dzejn.]. — BrL, 1989, 25. sept.

Viksna I. Latviešu mātes un dzejnieces [N. Soikānes 1926—1989] piemiņai. — BrL, 1989, 12. jūn.

Viksna I. Varenības dzejnieka daudzinašana : [J. Medeņa atcere Toronto]. — L, 1989, 4. nov.

Zalāne-Vallēna P. Anna Rancāne — zeme, maize, sāls : [Par dzejn.]. — L, 1989, 22. nov.

Zālite M. Māra Zālite par savām iecerēm un trimdu : [Saruna ar dzejn. M. Zāliti / Pierakst. A. Liepiņa]. — BrL, 1989, 1. maijā.

Zvejnieks K. Četri autori : [Par V. Belševicu, A. Belu, M. Čaklo, M. Zāliti]. — L, 1989, 10. jūn.

Gaižiūnas S. Kultūros tradīcijās baltu literatūrā: XX a. paralelēs ir kontakti. — Vilnius : Vaga, 1989. — Lietuv. val.

Saturā arī par latv. lit.

Radzuobė S. [Raiņa «Daugava» / Tulk. S. Gaižūns]. — Literatūra ir mēnas, 1989, 18. nov., 7. lpp. — Lietuv. val.

Zentelytė A. [Sieviete lietuviešu un latviešu neoromantisma prozā]. — Literatūra : Lietuvių literatūra. — Vilnius, 1989, 31. [1.] sēj., 38.—52. lpp. — Lietuv. val.

1990

Recenzijas par 1990. gadā iznākušajām grāmatām registrētas līdz 1991. g. februārim.

Literārais mantojums

Kopoti raksti

Bārda F. Raksti divos sējumos / [Sast., koment. un priekšv. sarakst. I. Čaklā].

1. sēj.: Zemes dēls : Dzejoļu krāj.; Apceres par filozofiju un estētiku; Recenzijas.

Barons K., Visendorfs H. Latvju dainas : 6. sēj. / [Zin. konsult. K. Arājs]. Faksimilizd.

2. sēj.

Vācietis O. Kopoti raksti : 10 sēj. / Sast. L. Azarova-Vāciete, V. Kaņepe; J. Petera priekšv.

3. sēj. Dzeja / H. Hirša, V. Kaņepes koment.

Izlases, krājumi

Ar gudru prātu var visu : Latv. tautas pasakas / [Sast. O. Ambainis].

Dainas : Kr. Barona «Latvju dainu» izlase / Sast. K. Arājs. — 2. izd.

Izsūtīto dziesmas : [Tekstu krāj. / Sast. un iev. sarakst. E. Roze].

Latviešu tautas teikas : Vēst. teikas : Izlase / [Sast. un iev. sarakst. A. Ancelāne]. — 2. izd.

Latvju dainas Reiņa Birzgaļa ilustrācijās / [J. Anerauda iev.]

Liepu laipa : Tdz. izlase / [Sakārt. un koment. R. Drīzule; S. Lasmanes priekšv.; Z. Mauriņas esejas]. — 2. izd.

Brodele A. Izlase : [Tēlojumi, stāsti, publicist. / Sast. un pēc. sarakst. A. Skurbe].

Brutāne V. Un tikai solījums — dzīve : Dzeja / [Sast. S. Sirsone; P. Zirniša priekšv.]. (Dzeja jaunatnei).

Ermanis P. Es šaubos, es ticu : Dzejas izlase / [Sakārt. J. Kākulis].

Esenberģis J. Baltā roze : Izlase / [Sast. un priekšv. sarakst. G. Bībers]. (Lit. mantojuma mazā b-ka).

Mauriņa Z. Uzdriktēšanās : Izlase, 1929—1944 / [Sast. un iev. sarakst. I. Sokolova; E. Mucenieka bibliogr. un personu rād.].

Rec.: Bikova S. «Tava šūpuliša priekšā...» — K, 1990, № 10, 157.—159. lpp.; Čākurs J. Dzīvesgudra cilvēka darbi. — LM, 1990, 4. aug., 7. lpp.

Rozītis P. Miglas svilpes : Izlase / [Sast. un priekšv. sarakst. L. Bībere].

Dzeja

Skuja H. Kāvu gaismā : Sibīrijas noveles dzejā / [I. Kiršenāles priekšv.].

Rec.: Sirsone S. Vēl viena liecība par sadragātu mūžu. — LM, 1991, 26. janv., 7. lpp.

Proza

Romāni un garie stāsti

Aistars E. Savā zemē : Romāns / [J. Anerauda priekšv.].

Arnīs. Tauriņu kauja : Romāns / [I. Kiršentāles priekšv.].

Dziļums A. Saplēstā krūze : Romāns / [I. Treimanis priekšv.].

Rec.: Cākurs J. Ne pasaciņa — reālistisks romāns. — LM, 1990, 22. sept., 7. lpp.

Erss Ā. Muižnieki : Romāns / [I. Salcevičas priekšv. un koment.; S. Gaizūna priekšv.; A. Mieriņas pēc]. (Romāns — pagātnes liecinieks).

Grīns A. Dvēseļu putenis : Romāns / [H. Hirša priekšv.]. — 2. izd.

Grīns A. Tobago : Vēst. romāns / [I. Kiršentāles priekšv.; M. Auna pēc. un koment.]. (Romāns — pagātnes liecinieks).

Kalnāre I. Aktrise Ragārēs : Romāns.

Kalnāre I. Ieva : [Romāns].

Kalnāre I. Pārraudzes dienasgrāmata : [Stāsts].

Leimane I. Vilkaču mantinieci : Romāns.

Niedra A. Karašu galā : Stāsts.

Plaudis J. Ziemeļnieks : Biogr. romāns / [J. Cākura priekšv.].

V. Bērziņa pēc. un koment.]. (Romāns — pagātnes liecinieks).

Purapuķe J. Sava kaktiņš, sava stūrītis zemes : Iz Baltijas arāju dzīves / [Tekstu publ. sagat. un priekšv. sarakst. E. Knope].

Rutku Tēvs. Trīs vella kalpi : Vēst. romāns no senās Rīgas.

Valdess R. Jūras vilki : Romāns / [J. Zālīša priekšv. un koment.; A. Popes pēc.]. (Romāns — pagātnes liecinieks).

Isproza

Grīns A. Nameja atgriešanās : Stāsti un noveles / [Sast. V. Vecgrāvis].

Jaunsudrabiņš J. Piemini Latviju! : [Tēlojums].

Rainis. Es gribēju jums vēl vairāk dot : Raiņa atziņas / [Sakārt. un priekšv. sarakst. B. Cimermane].

Skalbe K. Mazās piezīmes / [B. Pētersones pēc.].

Zariņš K. Cirka mākslinieks : Stāsti un noveles / [Sast. un priekšv. sarakst. I. Kiršentāle].

Rec.: Cākurs J. Jātiekas vēl. — LM, 1990, 8. dec., 7. lpp.

Dokumentālā proza, publicistika

Via dolorosa : Staļinisma upuru liecības / Sast. A. Līce.

Rec.: Līce A. Asaras, kuras nevar izraudāt. — Gr., 1990, № 2, 64.—65. lpp.

Greste J. Krist un celties : Autobiogr. tēlojumi, portr. un vēstules / [Sakārt. un priekšv. sarakst. L. Volkova].

Rec.: Akmentiņš A. Kad beidzot piecelsimies? — LM, 1990, 22. sept., 7. lpp.

Rainis J. Patnis, dzejnieks, tauta : (No mazāk pazīstamiem darbiem) / [Sast. S. Viese].

Lauva E. Kazahijas gadi : [Bij. ieslodzītās latv. pedagoges un valodnieces atmiņas / J. Liepiņa iev.] — K, 1990, № 8, 37.—95. lpp.

Līvs E. Rēta lūpas iekšpusē : [Dokum. atmiņu stāsts]. — K, 1990, № 1, 10.—103. lpp.

Кайя И. Из дневников : (1918—1921 гг.) / Пер. И. Цигальской; С предисл. Р. Д. — Д, 1990, № 11—12.

Dramaturģija

Akuraters J. Aptumšošanās : Mistērija 5 cēl. ar prologu / [A. Bangas iev.]. — Teātra Vēstnesis, 1990, № 2—3.

Literatūra bērniem

Bite pina zelta kroni : Latv. tdz. / [Sast. Dz. Aulmane].

Kas to Lieldienu iešūpoja : Latv. tdz. un ticējumi.

Nāc nākdama, Jāņu diena : Latv. tdz., ticējumi / [Sast. M. Viksna].

Ods nokrita no ozola : Latv. tdz. / [Sast. un priekšv. sarakst. J. Baltvilks].

Birznieks-Upītis E. Mūsu lācēns : [Stāstiņi].

Blaumanis R. Velniņi : [Pasaka].

Plūdons. Lapsiņa Kūmiņa un Vilks Znotiņš : [Poēma].

Grāmatas un raksti par literāro mantojumu

Materiāli par literatūru un mākslu Latvijā 1941.—1945. gadā / [Sast. A. Rožkalne; V. Hausmaņa iev.].

Rainim — 125 : [Rakstu krāj. / Priekšv. sarakst. V. Hausmanis].

Raiņa un **Aspazijas** gadagrāmata, 1990 / [Sast. G. Grīnuma, S. Viese].

Varavīksne, 1990 : Lit. mantojuma gadagr. / [Sast. un priekšv. sarakst. L. Volkova].

Amoliņa B. Aspazija — spēks un daiļums, un mūžam nerimstošs gars.

Čakars O. u. c. Latviešu literatūras vēsture : No pirmsākumiem līdz 19. gs. 80. gadiem. — 2. pārlab. un papild. izd.

Radzobe S. Brošūra par manu naidu : [Par A. Čaku].

Viese S. Gājēji uz Mēnessdārzu : [Esejas par Raini un Aspaziju].

Rec.: Kavacis A. Dvēseli attīroša grāmata. — LM, 1990, 1. dec., 7. lpp.

Ancītis V. Latviešu literātu biedrošanās : [Vēst. atskats par lit. b-bām]. — LM, 1990, 6. janv., 5., 15.—16. lpp.

Apinis A. Divi pretmeti 17. gadsimtā : [G. Mancelis un J. Reiters]. — Gr, 1990, № 6, 73.—76. lpp.

Bērsons I. Rakstnieki laiku lokos : [1940.—1960. g.]. — LM, 1990, 2. jūn., 5.—6. lpp.

Bula D. Teksta formulas — tautasdziesmu struktūras formants un latviešu folkloristikas izpētes objekts. — Latv. ZA Vēstis, 1990, № 10, 37.—41. lpp.

Daņute I. Izkliegt cilvēciņu : Versija par ekspresionismu divdesmito gadu latv. lit. — K, 1990, № 9, 146.—150. lpp.

Dubiņa I. Spēle Friča Bārdas pasaules izjūtā. — K, 1990, № 9, 150.—153. lpp.

Hausmanis V. Andreja Upīša bezsaules noriets : [Par rakstn. pēdējās lit. krit. grām. tapšanu un nozīmi]. — K, 1990, № 4, 163.—167. lpp.

Ikstēna N. Poruks Zaratustras krustugunīs. — K, 1990, № 9, 154.—156. lpp.

Lācis-Celle M. Mana māte Rūta Skujiņa. — LM, 1990, 20. janv., 10. lpp.

Lasmane S. Donkihlotiskā melanholija : [Par rakstn. un filozofu K. Raudīvi]. — K, 1990, № 6, 146.—152. lpp.

Pijols I. Pētera Birkerta «tiesāšana» : [Par padomju iestāžu represijām pret folkloristu un lit. zinātn. 1947. g.]. — K, 1990, № 5, 154.—158. lpp.

Reidzāne B. Tautasdziesmu tekstu semantiskais aspekts. — Latv. ZA Vēstis, 1990, № 10, 42.—50. lpp.

Rozenbergs J. Kurša. Kurzeme latviešu klasiskajās tautas dziesmās. — Latv. ZA Vēstis, 1990, № 10, 29.—36. lpp.; № 11, 67.—71. lpp.

Trumpe I. Zentas Mauriņas daiļrades metode. — K, 1990, № 9, 157.—161. lpp.

Vāvere V. Andrejs Upīts un viņa loma pēckara gadu literārajā situācijā. — K, 1990, № 4, 167.—169. lpp.

Vējāns A. Jāņa Grīna trīs mūža cēlienī. — K, 1990, № 3, 158.—169. lpp.

Viksna M. Latviešu folkloras krātuve un ZA folkloras fondi. — Latv. ZA Vēstis, 1990, № 10, 66.—74. lpp.

Viķe-Freiberga V. Teiksmainā Saule un Saules mīts. — K, 1990, № 10, 119.—126. lpp.

Sakarā ar Aspazijas un Raiņa 125. dzimšanas dienu

Dobrovenskis R. Fantāzija par Raiņa tēmām. — LM, 1990, 3. martā, 15. lpp.

Gudriķe B. Rainis savas tautas vidū. — Latv. ZA Vēstis, 1990, № 8, 33.—34. lpp.

Hausmanis V. Varas un valsts ideja Raiņa drāmās. — Latv. ZA Vēstis, 1990, № 8, 22.—23. lpp.

Kalniņš J. Rainis un tā sauktā Jansona-Brauna lieta. — K, 1990, № 9, 163.—167. lpp.

Knopē E. Rainis Latvijas Republikas parlamentā. — Latv. ZA Vēstis, 1990, № 9, 20.—32. lpp.

Lapiņa Z. Vai nu es atkal vienotājs? : [Par Raiņa daiļrades nozīmi tautas vienības veidošanā]. — LM, 1990, 17. nov., 6.—7. lpp.

Makare L. Raiņa iecerētais drāmu cikls par Lielo franču revolūciju. — Latv. ZA Vēstis, 1990, № 9, 7.—19. lpp.

Rubesa B. «Tauta» un «tautiskums» Raiņa lugā «Pusideālists». — K, 1990, № 4, 156.—162. lpp.

Svarca K. «Tu, baigais jautājums» : [Par Aspazijas lugu «Sīdriba šķidrums»]. — K, 1990, № 2, 148.—153. lpp.

Viese S. Dzejniece un dzimtene : Ieskats Aspazijas mūža pēdējā posma arhivālijās. — K, 1990, № 3, 149.—157. lpp.

Viese S. Mēnessmeitiņa un Mēnessdārzs : [Mēnessmeitiņas tēma Raiņa daiļradē]. — LM, 1990, 10. martā, 10.—11. lpp.

Zālite M. Rainis un arhetipi : [Par Raiņa dramaturģ.]. — Teātra Vēstnesis, 1990, № 9/10, 57.—60. lpp.

Ziedonis I. Par Raini : No grām. «Mūžības temperaments». — K, 1990, № 4, 150.—156. lpp.

Grīnuma G. [Latviešu tautas dzejnieks Jānis Rainis]. — Latv. ZA Vēstis, 1990, № 8, 6.—21. lpp. — Angļu val.

Добровенский Р. «Огонь и ночь» Яна Райниса. — Д, 1990, № 1, с. 22—24.

Залите М. Райнис и архетипы : [О драматургии Райниса]. — Вестн. театра, 1990, № 3, с. 58—61.

Mūsdienu literatūra

Izlases, krājumi

Dzejas diena : Krāj. / [Sast. un iev. sarakst. L. Briedis].

Latvijai : Dzejoļu krāj. / [Sast. P. Zirnītis; L. Brieža priekšv.]. (Ticība. Cerība. Mīlestība).

Lūgšana : Dzejas izlase : Veltījums F. Dziesmam / [Sast. P. Zirnītis; A. Prēdeles priekšv.]. (Ticība. Cerība. Mīlestība).

Man atņēma visu : Dzejoļi / [Sast. un iev. sarakst. G. Godiņš].
Mātei : Dzejas izlase / [Sast. un iev. sarakst. L. Brīdaka].
Milot : Dzejoļu krāj. / [Sast. un priekšv. sarakst. P. Zirnītis].
(Ticība, Cerība, Mīlestība).

Pasaules spoguļi : [Latv. trimdas aut.] Prozas antol. 2 sēj. /
[Sast., koment. un bibliogr. aut. J. Anerauds].

Piemini Latvijai : Tēvu zemes mīlestības vārdi dzejā un
prozā / [Sast. M. Misiņa].

Imermanis A. Izlase : 2 sēj.

1. sēj.: Hamburgas orākuls : Romāns; Pirmie cēlieni : Dzeja /
I. Isarovas pēcv.

2. sēj.: Mortona piramīda : Romāns; Pēdējie cēlieni : Dzeja.

Kalna N. Un : Lirika 1968—1988 / [O. Gūtmaņa pēcv.].

Zariņš M. Tilti un aizas : Izlase.

D z e j a

Aizpuriete A. Nākamais autobuss : Dzejoļi (1985—1988); At-
dzejojumi.

Rec.: **Aivars E.** Ar dzeju savijusies visa. — LJ, 1990,
10. aug.; **Zaļūksnis Dz.** Ielūgums uz salonu. — LM, 1990,
24. nov., 7. lpp.

Artavs V. Fifty-fifty : Satīra un humors.

Bērza I. Gaujas mūžīgais tecējums : Dzejoļi.

Bērziņš U. Nenotikušie atentāti : Dzeja.

Dinere C. Vaga uz Nekurieni : Dzeja.

Dreika D. Sniegs un pilnmēness : Dzeja.

Eglītis A. Svešais cirvis cērt un cērt : Dzeja. (Latv. trimdas
rakstn. darbī).

Gune V. Velves : Dzeja.

Jakaitis I. Nepabeigts latviešu zodiaks. Gadalaiki : Dzeja.

Jurciņš P. Akmeņi un zvaigznes : Dzejoļi un poēma.

Kaldupe S. Saules priede : Dzejoļi.

Kronbergs J. Par īstenību, četrām sāpēm un bezizejas istabu :
[Dzejoļi / I. Ziedoņa priekšv.].

Ķezbere E. Profils stiklā : Mazas dziesmas.

Martuževa B. Ceļu krusti : Dzeja / [M. Grīnfeldes, L. Līvenas
pēcv.].

More J. Jāņugunis : Dzeja.

Neibarts A. Vārdošana : Dzeja.

Rec.: **Kalniņa I.** Dažas piezīmes ceļā uz Neibartu. — LM,
1990, 13. okt., 11. lpp.

Ozols L. Aķīgs jautājums : [Humors un satīra, fabulas un
parodijas].

Pelēcis A. Zilsilgunda : Kāda veļu laika dziesma / [Z. Kalmaņa pēcv.].

Rec.: **Melgalvs M.** Ticības apliecinājums neziņas laikā. — LM, 1990, 16. jūn., 7. lpp.

Skujenieks K. Sēkla sniegā : [Dzeja].

Zirņītis P. Līcinieks uz sliekšņa: Dzejoļi, 1982—1987.

Rec.: **Zandere I.** Lauskas rindojas virknē un aizlido. — LM, 1990, 13. okt., 11. lpp.

Eglītis A. Audiet mani karogā, sarkanbaltisarkanā : [Dzejoļu grām.]. — LM, 1990, 17. nov., 1., 2., 6.—13., 15. lpp.

Sodums Dz. Dzeja 1955.—1980. : [Dzejoļu grām.]. — LM, 1990, 28. apr., 1., 8.—10. lpp.

Proza

Romāni un garie stāsti

Avotiņa D. Nāk diena pēc dienas : Tril. nobeigums / [Aut. pēcv.].

Kalve A. Gaisa tilts : Romānu Junis.

Liepa A. Kā niedre būsi; Vecjuru saimniece : Stāsti.

Mauliņš J. Tālava : Vēst. romāns. (Stāsti par vēst.).

Puriņš A. Zilā Jumprava : Mazliet ironisks romāns.

Rec.: **Akmentiņš A.** Piemirstā jumprava. — LM, 1990, 16. jūn., 7. lpp.; **Auziņš A.** Vai krustcelēs? — LJ, 1990, 19. okt.

Repše G. Ugunszīme : Romāns.

Rijnieks A. Komandors rudens krustcelēs : Romāns. [Pirmā grām.].

Rec.: **Rožkalne A.** Par agru vai par vēlu? — LM, 1990, 22. sept., 7. lpp.

Varšlavāne D. Dinas vasara : [Stāsts].

Zigmonte D. Parāds : Romāns.

Eglītis A. Omartija kundze : Romāns. — NC, 1990, 2.—6., 9.—13., 16.—20., 23.—27., 30.—31. okt.; 1.—3., 6.—10., 13.—17., 20.—24., 27.—30. nov.; 4.—8., 11.—15., 18.—22., 24., 28.—30. dec.

Janovskis G. Laima : Novele / [A. Vējāna iev.]. — Zvaigzne, 1990, № 14—17.

Kaijaks V. Cilda : Stāsts. — K, 1990, № 5, 7.—59. lpp.

Ozoliņš A. Dukts : [Stāsts]. — K, 1990, № 9, 15.—92. lpp.

Rec.: **Bērziņa A.** Sakarā ar A. Ozoliņu un «Duktu» septembra «Karogā». — LJ, 1990, 29. sept.

Sodums Dz. Lāčplēsis trimdā un varoņu konference : Romāns. — LM, 1990, 27. okt.; 3., 10., 17., 24. nov.

Rec.: Cimdiņa A. Labprātīgās migrācijas. — LM, 1991, 23. febr., 4. lpp.

Turbads J. Kēves dēls Kurbads : [Pasaka / V. Nollendorfa iev.]. — A, 1990, № 10—12.

Upmale V. Lauska : Romāns. 1. d. — K, 1990, № 2—4.

Isproza

Grods A. Blakām ābel[dārzs : Stāsti / [M. Bendrupes priekšv.].

Kūlis E. Dieva dotais : Stāsti.

Liepiņš J. Smalki ļaudis : Pastāsti un atstāsti.

Rec.: Bankovskis P. Finis coronat opus. — LM, 1990, 24. nov., 7. lpp.

Stankevičs A. Ingravas stāsti.

Stāsti. 1990 / Sast. A. Smite.

Rec.: Sekste I. Jaunu tendenču nav, bet... — LM, 1990, 1. dec., 7. lpp.

Viks. Es raudu par tevi, Nik : [Stāsti].

Kalndruva M. Pēdas gar krastu : Otrā atmiņu grām.

Rec.: Čākurs J. Atceļa nav. — LM, 1990, 24. nov., 7. lpp.

Kudapa M. Putniņdancis jeb Kad mēs augām, tad gan tā negāja : [Humoreskas].

Eglītis A. Dvēseļu cietoksnis : Cīņas un sapņi par Latvijas valsti; Latvijas varoņiem Kurzemē, tautas mocekļiem un brīvības cīnītājiem / [J. Kursītes un A. Strautmaņa iev.]. — A, 1990, № 5—6.

Dokumentālā proza, publicistika

Birze M. Dienasgrāmata : 1989. g. jūl.—1990. g. jūn.

Birze M. No katra pagasta pa teikumam : [Esejiska dienasgr.].

Goba A. Ceļš uz Bitarīnu: Senā Tālava O. Ozoliņa vēst. teiku, nostāstu, tdz. pierakstos un atmiņtēlojumos / [J. Kursītes iev.; J. Stradiņa pēc.].

Sokolova I. Sirdssāpe — sirdsprieks : [Atmiņas, esejas].

Alks O. Mūžs viesuļu vērpētēs : Atmiņu stāsts / [A. Skaila lit. apdare un iev.]. — K, 1990, № 3—4.

Aļķe A. Ceļā uz vienu dvēseli un vienu miesu : [Tautu pakļaušanas tendences Krievijā : vēsture un mūsdienas]. — K, 1990, № 3, 130.—136. lpp.

Birze M. Rakstnieka dienasgrāmata. — Izglīt., 1990, 25. jūl., 15. aug., 12. sept., 17. okt., 21. nov., 19. dec.

Ezera R. Visticamāk, ka ne... : (Stundu kalendārs). — Zvaigzne, 1990, № 15—23.

Hänbergs Ē. Klētiņa : Turības un mazturības rēķinu grām. [Fragm. / Ar red. iev.]. — Zvaigzne, 1990, № 2—12.

Kalpiņa R. Latviešu gramatika — 1990 : [Publ. eseja]. — Atmoda Atpūtai, 1990, 20. dec., 5.—10. lpp.

Viķe-Freiberga V. Pelnrušķīte nāciju ballē jeb latviešu kultūra Eiropas kontekstā. — K, 1990, № 9, 168.—171. lpp.

Ziedonis I. Tutepatās : [Dienasgr. un piez. par dižkoku atbrīvošanu un ainavu veidošanu Latv. 70. gados]. — K, 1990, № 10—12.

Rec.: **Cimdiņa A.** Labprātīgās migrācijas. — LM, 1991, 23. febr., 4. lpp.

Zīle J. Aiz kadra palikušie : [Atmiņu stāsts / Ar red. iev.]. — Liesma, 1990, № 8—12.

Dramaturģija

Eglītis A. Lugas / [Sast., iev. un koment. aut. V. Hausmanis].
Jurkāns J. Oāze : Lugas.

Balodis J. Raudzīties nākotnē : Luga 2 d. / Tulk. D. Grīnvalds, M. Zelmenis. — Teātra Vēstnesis, 1990, № 6—7/8.

P. Pētersona dram. leģenda «Mirdzošais un tumši zilais». — Teātra Vēstnesis, 1990, № 11/12.

Literatūra bērniem

Garā pupa : Bērnu dzejas diena : Septītais gads / [Sakārt. U. Auseklis].

Baltvilks J. Zāle visu dienu zaļa : Dzejoļi.

Briedis L. Usainā puķe : Dzejoļi bērniem.

Rec.: **Vāverniece I.** Bērns: vecums vai dvēseles garīgais stāvoklis? — K, 1990, № 12, 169.—170. lpp.

Čaklais M. Apriļa pilieni : Dzejoļi.

Rec.: **Vāverniece I.** Bērns: vecums vai dvēseles garīgais stāvoklis? — K, 1990, № 12, 167.—169. lpp.

Ezera R. Stāsti un noveles / [Sast. E. Zimule]. (Skolas b-ka).

Gūtmane M. Minkāns : [Stāsts].

Indrāne I. Slotu karalis : [Stāsti].

Indrāne I. Tipsis, Topsis un Tedis : [Stāstiņi]. — 3. izd.

Kūlis Ē. Niķa-Stiķa-Riķa-Ciķa pasaciņas.

Osmanis J. Kāpēc — tāpēc: Dzejoļi.

Rungulis M. Ilmārs un Laima : Divi stāsti meitenēm un zēniem.

Viks. Dinīts nākl : Marsiešu pasakas.

Jugāne V. Apjēgt : Lit. kritiķa un izdevēja acīm.

Andrups J. Trimdā pāri vētrainiem ūdeņiem : [Latv. lit. zinātnieks par sevi dzimtenē un trimdā]. — K, 1990, № 8, 171.—176. lpp.

Auziņš I. Savācējlaiks : [Par mūsdienu latv. lit. tendencēm]. — LM, 1990, 2. jūn., 4.—5. lpp.

Beķere I. Japānas daiļliteratūras izdevumi Latvijā. — Latv. ZA Vēstis, 1990, № 6, 62.—67. lpp.

Berelis G. Interpretācijas problēma : Maza apoloģija Nabokovam. — K, 1990, № 3, 136.—140. lpp.

Bērziņa L. Jūsu uznāciens, maestro Eglīti : [Par rakstn. A. Eglīti]. — Māksla, 1990, № 9, 9.—12. lpp.

Birze M. Latviešu literatūra jaunās paaudzes rokās. — C, 1990, 21. jūn.

Boldāne R. Portreta skice pusceļā : [Par latv. jaun. paaudzes dzejniekiem]. — K, 1990, № 9, 125.—129. lpp.

Briedis L. Dante un varžukrupis : Sarunu ar [dzejn.] L. Briedi pierakst. C. Pelīte. — K, 1990, № 8, 141.—146. lpp.

Cimdīga A. Ilgstošā tagadne : [Vēst. izgaismojums G. Janovska romānā «Uz neatgriešanos», A. Tarvida romānā «Robežpārkāpējs» un E. Līva atmiņu stāstā «Rēta lūpas iekšpusē»]. — LM, 1990, 28. apr., 6. lpp.

Caklā I. Paradokss dzejā. — Gr, 1990, № 7, 55.—59. lpp.

Caklais M. Latviešu padomju literatūras viduslaiki : 60. un 70. gadi. — LM, 1990, 2. jūn., 6.—7. lpp.

Godiņš G. Tauriņa vai kaktusa loģika : Dažas piez. par dažām 1989. g. dzejoļu grām. — LM, 1990, 21. apr., 10. lpp.

Ivbulis V. Daudzveidība bez vienības : Mazliet par Rietumu visjaun. literatūrzinātni. — K, 1990, № 1, 154.—166. lpp.

Kalnačs B. Ieskats Gunara Janovska pasaulē. — K, 1990, № 1, 144.—154. lpp.

Kiršentāle I. «Bet patiesība ir tik sarežģīta...» : [Saruna ar lit. zinātnieci I. Kiršentāli / Pierakst. A. Rožkalne]. — LM, 1990, 26. maijā, 6. lpp.

Kubuliņa A. Astrīde Ivaska : [Par latv. trimdas dzejn.]. — Gr, 1990, № 11, 65.—67. lpp.

Kubuliņa A. [Dzejnieces] Vizmas Belševicas iesākumā apgūtais. — A, 1990, № 4, 13.—18. lpp.

Kursīte J. Mūsu dvēseļu cietokšņus atjaunojot : [Par dzejn. A. Eglīti]. — A, 1990, № 5, 1.—2. lpp.

Liepiņš J. Ledum cauri : Apcere par [dzejn.] V. Dreimani. — K, 1990, № 2, 135.—138. lpp.

Liepiņš J. Sausmānu Velta : Apcere par latv. dzejn. Kanādā [V. Tomu]. — K, 1990, № 8, 137.—141. lpp.

Nollendorfs V. Koordinātu krustošanās punkti : [Par žurn. «Jaunā Gaita» lomu dzimtenes un trimdas lit. sakaru stiprināšanā]. — LM, 1990, 2. jūn., 10. lpp.

Olupe E. Ar saknēm Latvijā : [Par Stokholmā izdoto lit. gadagrām. «Zari-90»]. — LM, 1990, 8. dec., 7. lpp.

Puriņš A. Tā pasaule aiz kraujas... : [Saruna ar prozaiķi A. Puriņu / Intervēja A. Rožkalne]. — LM, 1990, 20. janv., 4.—5. lpp.

Rožkalne A. Par divām dienām un dzīvi : Versija par [lit. zinātnieci] I. Kiršentāli. — K, 1990, № 7, 171.—176. lpp.

Rubene M. Tukšums, klusums, nekas : [Par personības izpausmes un stila tendencēm jaun. lit.]. — K, 1990, № 9, 129.—134. lpp.

Ruņģe V. Sākotnējie jaungaitnieki : [Par Kanādas lit. žurn. «Jaunā Gaita» un tā līdzstr. / Ar J. Kursītes un V. Hausmaņa iev.]. — Latv. ZA Vēstis, 1990, № 3, 38.—48. lpp.; № 4, 23.—35. lpp.

Ruņģe S. Slepēnā skaņu mijiedarbe : Daži vērojumi par A. Ivaskas dzeju. — Gr, 1990, № 11, 67.—72. lpp.

Ruņģe V., Ruņģis A. Par rakstīšanu latviski un latviski uzrakstītā tulkošanu. — K, 1990, № 2, 138.—142. lpp.

Ruņģis A. Emigrācijas jaunais autors — savdabīga parādība visai savdabīgā situācijā. — LM, 1990, 15. dec., 6.—7. lpp.

Skujenieks K. Nepārvērsties par mācītu strazdu : [Saruna ar dzejn. K. Skujenieku / Pierakst. C. Pelīte]. — K, 1990, № 5, 135.—143. lpp.

Skurbe A. Dimensijas : [Par dzejn. V. Strēlerti]. — Zvaigzne, 1990, № 9, 8.—9. lpp.

Tabūns B. «...ir kaut kāds lauks starp mums visiem...»: [Par vēstījuma eksperimentu jaun. stāstn.]. — K, 1990, № 11, 141.—145. lpp.

Treimane I. Cilvēki līdzenumos, būros, laivās... : Parafrāze par A. Bela tēmu. — Gr, 1990, № 1, 47.—51. lpp.

Veidemane R. Laiks dzejā un dzejaslaiks. — LM, 1990, 14. jūl., 6. lpp.

Veidemane R. Zvaigznes ērkšķis un zvaigžņu cukurs : (Par stilist. substances jēdzienu poēt. tekstos). — Gr, 1990, № 5, 72.—76. lpp.

Zeile P. Sociālistiskais realisms: mīts, realitāte, retroparādība? : [Raksti]. — C, 1990, 29. maijā; 5., 7., 9. jūn.

Ziedonis I. Ko darīt ar epifāniju pelītēm? : [Saruna ar dzejn. I. Ziedoni / Pierakst. J. Mackova]. — K, 1990, № 12, 161.—167. lpp.

Latviešu literatūra citās valodās

Grāmatas

Чудо-птица : Латыш. нар. сказки / Пер. В. Шлосберг. — М. : Прометей, 1990.

O psikovi a mačiķķe. [Sunītis un kaķītis : Latv. tautas pasakas / Sast. I. Ceipe; Tulk. J. Tesaržova]. — R. : Liesma, 1990. — Slovaku val.

Dripe A. Aukletojo užrašai. [Kolonijas audzinātāja piezīmes : Apraksti / Tulk. R. Zajančauskaite]. — Kaunas : Sviesa, 1990. — Lietuv. val.

Индране И. Донатов топор : Роман / Пер. Л. Лубей. — М. : Сов. писатель, 1990.

Ivask A. Oklahoma Poems. [Oklahomas poēmas]. — Norman : Poetry Around, 1990. — Angļu val.

Маулиньш Я. Ведьма : Роман / Пер. Ж. Эзит. — Рига : Лиесма, 1990. (Приключения. Фантаст. Путешествия).

Maurina Z. Denn das Wagnis ist schön : Geschichte eines Lebens. [Jo risks ir skaists : Kādas dzīves stāsts]. — Memmingen / Allgäu : Dietrich, 1990. — Vācu val.

Петерс Я. Ордена и инфаркты : Речи, эссе, размышления / [Предисл. В. Коротича]. — Рига : Лиесма, 1990.

Петерс Я. Стихотворения / Пер. И. Черевичник. — М. : Сов. писатель, 1990.

Purinis A. Aukso voras juokias. [Zelta zirneklis smejas : Romāns / Tulk. B. Balčiene]. — Vilnius : Vyturys, 1990. — Lietuv. val.

Райнис Я. Избранные произведения : В 2-х т. — М. : Худож. лит., 1990.

Т. 1. Стихи; Т. 2. Воспоминания. Рассказы. Афоризмы и миниатюры. Дневники и наброски. Письма.

Рокпелнис Я. Абориген Риги : [Стихи / Пер.: С. Морейно, Л. Черевичник, О. Николаева, И. Черевичник, О. Золотов, Г. Гондельман; Введ. Л. Бриедиса]. — Рига : Лиесма, 1990.

Розитис П. Валмиерские мальчишки : Роман / [Пер. В. Ругайс; Послесл. Б. Калначи]. — Рига : Лиесма, 1990.

Вацietis О. Стихотворения / [Пер.: Л. Азарова, Т. Глушкова, О. Чухонцев, Л. Копылова, А. Ревнич, В. Михайлов]. — М. : Дет. лит., 1990.

Ziedonis I. Sibalske rozpravky. [Nerātnās sarunas / Tulk. J. Tesaržova]. — [B. v.] : Mlade leta, 1990. — Čehu val.

- Сказки народов Европы.** — Минск : Юнацтва, 1990.
- Saturā latv. tautas pasakas / Tulk. J. Kaķe.
- E. Aivara** dzejoļi / Atdzej. D. Kurja. — P, 1990, № 11.
- A. Aizpurietes** dzejoļi / Atdzej. N. Babicka. — Д, 1990, № 3.
- Aspazijas** dzejoļi / Atdzej. N. Stepakova. — Д, 1990, № 3; / Atdzej. S. Gaizūns. — Literatūra ir menas, 1990, 17. martā. — Lietuv. val.
- I. Auziņa** dzejoļi / Atdzej. L. Romaņenko. — РБ, 1990, 14 сент.
- J. Baltvilka** dzejoļi / Atdzej. K. Nurbadovs. — Jaš kommunist. 1990, 2. jūn. — Turkm. val.
- M. Bendrupes** dzejoļi / Atdzej. O. Zolotovs. — P, 1990, № 3. stāsts «Uz redzēšanos Mik-Tik!» / Tulk. S. Berdigalijevs. — Kommunizmi žoli, 1990, 25. aug. — Kaz. val.
- G. Bereļa** stāsts «Rakstnieks. Vārdi» / Tulk. A. Ļevkins. — P, 1990, № 10.
- U. Bērziņa** dzejoļi / Atdzej. S. Moreino. — P, 1990, № 5.
- I. Bindes** dzejoļi / Atdzej. L. Franka. — Freundschaft, 1990, 20. Jan. — Vācu val.
- L. Briēža** dzejoļi / Atdzej. V. Mikuševičs. — P, 1990, № 5; / Atdzej I. Drozdovs. — СЛ, 1990, 26 сент.; / Atdzej. K. Nurbadovs. — Edebiat ve sungat, 1990, 23. martā. — Turkm. val.
- A. Brodeles** stāsts «Hallo, te Roberts» / Tulk. S. Berdigalijevs. — Kommunizmi žoli, 1990, 15. sept. — Kaz. val.
- P. Brūvera** dzejoļi / Atdzej. D. Kudrja. — Д, 1990, № 2; P, 1990, № 10.
- M. Čaklā** dzejoļi / Atdzej. R. Dobrovenskis. — Д, 1990, № 6; СМ, 1990, 16 июня; РБ, 1990, 15 июня; / Atdzej. V. Mikuševičs. — Огонек, 1990, № 41.
- A. Čaka** dzejoļi / Atdzej. S. Moreino. — Д, 1990, № 12; P, 1990, № 1 / Atdzej. V. Nevskis. — СМ, 1990, 8 марта; stāsti: «Smaržas», «Daba» / Tulk. A. Ļevkins — Диена, 1990, 22 дек.
- A. Egliša** romāns «Līgavu mednieki» / Tulk. L. Gvins. — Д, 1990, № 2—6; stāsts «Portrets» / Tulk. V. Rugāja. — P, 1990, № 11—12; eseja «Naids». — Диена, 1990, 22 дек.
- Ā. Elksnes** dzejoļi / Atdzej. M. Blūmentāls. — СЛ, 1990, 14 сент.
- R. Ezeras** stāsts «Sarkanais terorists» / Tulk. V. Dorošenko. — Диена, 1990, 15 дек.
- O. Gūtmaņa** dzejoļi / Atdzej. D. K. — Klaipedos kelevīs, 1990, 28. febr.; / Atdzej. S. Jonausks. — Mūsų žodis, 1990, 8. sept. — Lietuv. val.
- A. Irbes** dzejoļi / Atdzej. D. Kudrja. — P, 1990, № 12; stāsts

«Diena bija karsta, nakts gaiša» / Tulk. I. Cigaļska. — P, 1990, № 9.

A. Jakubāna stāsti: «Televizora Taņas tante un bezgala simpātiskais aktieris Bojarskis»; «Tā zvaigzne. Tur tālumā» / Tulk. J. Abizovs. — Д, 1990, № 9.

V. Kaijaka stāsts «Laiva». — Совершенно откровенно, 1990, № 4.

K. Kapara stāsti: «Smaids», «Dzērājs», «Saulriets», «Tiesa», «Gads» / Tulk. D. Kudrja. — P, 1990, № 1.

A. Kļavja stāsts «Es saucu — lai atsauktos» / Tulk. Z. Ezīte. — P, 1990, № 2—9.

M. Kudapas humoreskas: «Galvu augstāk», «Pasaules ceļos», «Akcija», «Tēvu iekarojumi». — Днена, 1990, 1, 8, 22, 29 дек.

J. Kunnosa dzejoļi / Atdzej. S. Moreino. — Д, 1990, № 9; P, 1990, № 6.

K. Ķezbera stāsts «Tilts». — Совершенно откровенно, 1990, № 2.

V. Lāma romāna «Kāvu blāzmā» fragm. / Tulk. S. Gaižūns. — Literatūra ir menas, 1990, 9. jūn. — Lietuv. val.

U. Leinerta dzejoļi / Atdzej. D. Kudrja. — P, 1990, № 6.

V. Līvzemnieka dzejoļi / Atdzej. O. Nikolajeva, T. Cvetkova, N. Babicka, P. Gruško. — Д, 1990, № 7; / Atdzej. T. Cvetkova. — CM, 1990, 11 сент.

A. Ločmeļa dzejoļi / Atdzej. I. Drozdovs. — СЛ, 1990, 12 сент.

E. Lukjanska stāsts «Ārpus likuma». — Совершенно откровенно, 1990, спец. лит. изд.

Z. Mauriņas esejas «Kosma pielūdžs» fragm. / Tulk. R. Zančauskaite. — Krantai, 1990, № 4. — Lietuv. val.

A. Neiburgas stāsts «Zelta kurpes, aplis, mīlestība» — P, 1990, № 12.

J. Plotnieka dzejoļi / Atdzej. S. Voļskis, S. Voronovs. — Д, 1990, № 8.

V. Plūdoņa dzejoļi / Atdzej. D. Samoilovs. — Д, 1990, № 2.

J. Raiņa dzejoļi / Atdzej. J. Feoktistovs — Д, 1990, № 6; / Atdzej. R. Dobrovenskis. — Д, 1990, № 9; / Atdzej.: N. Manuhina, V. Brjusovs, B. Timofejevs, V. Jeļizarova. — СЛ, 1990, 11 сент.; / Atdzej. J. Strelkūns. — Kultūros barai, 1990, № 9; / Atdzej. S. Geda. — Literatūra ir menas, 1990, 17. martā. — Lietuv. val.; drāmas «Uguns un nakts» fragm. / Tulk. L. Čerevičņiks. — Д, 1990, № 1; aforismi / Tulk. S. Gaižūns. — Krantai, 1990, № 4. — Lietuv. val.

G. Repšes stāsts «Melnais krēsls» / Tulk. V. Rugāja. — P, 1990, № 7.

Dz. Rinkules-Zemzares stāsti «Papucītis», «Dziestošās zvaigznes» / Tulk. B. Bahovs. — РБ, 1990, 27 июля.

- I. Rojas dzejoļi / Atdzej. S. Voronovs. — CJL, 1990, 18 cent.
- J. Rokpeļņa dzejoļi / Atdzej. S. Moreino. — Д, 1990, № 5; CM, 1990, 21 cent.
- V. Rūjas dzejoļi / Atdzej. I. Drozdovs. — CJL, 1990, 6 cent.
- A. Skalbes dzejoļi / Atdzej. A. Cerevčenko. — CJL, 1990, 20 июля; 14, 26 cent.
- K. Skalbes pasakas: «Kaķīša dzirnavas», «Kēniņa dēla trīs dārgumi» / Tulk. J. Kaķe. — Дет. лит., 1990, № 7.
- Z. Skujiņa stāsts «Ar puķi pie cepures» / Tulk. S. Badetovs. — Жетысу, 1990, 28—30 марта.
- A. Tarvida romāns «Robežpārkāpējs» / Tulk. A. Skorovaja. — P, 1990, № 1—4.
- O. Vācieša dzejoļi / Atdzej. S. Moreino. — Диена, 1990, 1 дек.
- M. Zariņa humor. stāsts «Ceļojums uz Ekstrēmiju» / Tulk. A. Norvaišs. — Pozīcija, 1990, 7. martā. — Lietuv. val.
- I. Ziedoņa dzejoļi / Atdzej. V. Jerjomenko. — Д, 1990, № 4; ЛГ, 1990, 31 янв.; eseja «Zvaigznes bija iznākušas...» — Диена, 1990, 22 дек.; «Dzeltenā pasaka», «Pasaka par pogu». — Работница, 1990, № 6; «Pasaka par Sīkstuli» / Tulk. J. Kovaļs. — Веселые картинки, 1990, № 3.
- R. Ziedoņa stāsts «Ceļabiedri» / Tulk. A. Ļevkins. — Д, 1990, № 10.
- A. Zebera dzejoļi / Atdzej. D. Kudrja. — Д, 1990, № 11; P, 1990, № 7.

Raksti par latviešu literatūru citu republiku un ārzemju presē

- Zālite M. Brīvības tēla pakājē : Runas un raksti / Austrālijas latv. 29. Rakstnieku dienu un LPB Austrālijas kopas izd. — 1990.
Rec.: Ruņģe V. Redzētājas spēka vārdi. — NC, 1990, 25. okt.
- Akmentiņš O. Mirusi rakstniece Ilona Leimane : [1905—1989]. — L, 1990, 3. janv.
- Bechšteters E. Māris Čaklais Kopenhāgenā : [Par dzejn. viešošanās Dānijā]. — BrL, 1990, 7. maijā.
- Belševica V. «Āsara zirnekļa tīklā — tāds ir mans liktenis, ziniet...» : [Par dzejn. K. Elsbergu]. — JG, 1990, 35. sēj., № 1, 23.—25. lpp.
- Čaklā I. Dzejnieka stāja : [Par dzejn. K. Skujenieku]. — JG, 1990, 35. sēj., № 1, 19.—22. lpp.
- Eglītis A. Minigrāmatas un «Miniatūrdzeja» : [Par A. Svābes tanku krāj. «Gong gong» pārpubl. un T. Tomsona krāj. «Miniatūrdzeja»] — L, 1990, 14. martā; BrL, 1990, 16. apr.
- Grinberga A. Ķēžu rāvēja : V. Belševica lasa dzejoļus Stokholmā. — BrL, 1990, 15. janv.

«Nelasi manus dzejoļus, tajos tik maz no manis» : [Par A. Rancānes dzejas vakaru Kalamazū]. — L, 1990, 3. janv.

Rakstnieces Ilonas Leimanes pēdējie gadi Francijā. — BrL, 1990, 15. janv.

Krūmiņš A. Spīdolas vēstītājai : Mirusi [rakstn.] I. Leimane. — BrL, 1990, 15. janv.

Rumberga J. «Es visu mūžu milējusi esmu» : Grand Rapidu lit. draugu pārrunas par Ā. Elksnes dzeju. — L, 1990, 31. janv.

Sinka J. Aspazija Mīnsterē : [Par dzejn. veltītu sarīkojumu]. — BrL, 1990, 2. apr.

Soikāne-Trapāne M. Un gājiens neapstājas : Dzejn. I. Viksnai — 70. — BrL, 1990, 19. martā.

Varonības dzejnieka Jāņa Medeņa atcere Dvīņu pilsētās : [Par piemiņas sarīkojumu Mineapolē]. — L, 1990, 28. martā.

Viksna I. Irmu Liepsalu pieminot : [Rakstn. 1910—1989]. — L, 1990, 27. janv.

Viņiem pienākas būt mājās : J. Kronberga dzejoļi Rīgā. — BrL, 1990, 26. febr.

Jumarts G. [«Viņš ir tavš radnieks...» : Par Raini]. — Kommunizm jalave, 1990, 12. sept. — Čuvašu val.

Butkus V. [Ikdienības okeāna virspusē : Par Raini] — Siaures Atenai, 1990, 12. sept. — Lietuv. val.

Čiplyte J. [Viņu dzīve bija nolemta tautai : Par Raini un Aspaziju]. — Tēvyne, 1990, 25. sept. — Lietuv. val.

Gaižiūnas S. [Aspazija atgriežas Lugano un Panevēžā : Par jubilejas pasākumiem]. — Pergalē, 1990, № 8, 158.—159. lpp. — Lietuv. val.

Gaižiūnas S. [Atzīmējot latviešu rakstnieces Aspazijas 125. dzimšanas dienu]. — Panevežio tiesa, 1990, 17. martā. — Lietuv. val.

Gaižiūnas S. [Garīgais testaments : Par garīguma akcentiem latv. lit. jaunromantisma periodā]. — Krantai, 1990, № 4, 32.—34. lpp. — Lietuv. val.

Gaižiūnas S. [Prans Mašots un latviešu atmodas kultūra : Arī par latv. nac. lit. sākumperiodu — 19. gs. 50.—80. g.]. — Pergalē, 1990, № 1, 89.—93. lpp. — Lietuv. val.

Gaižiūnas S. [Zenta Mauriņa un Lietuva]. — Krantai, 1990, № 4, 68.—69. lpp. — Lietuv. val.

Стахова М. «Солнце учило меня любить...» : [К 125-летию со дня рождения Я. Райниса]. — Библиотекарь, 1990, № 8, с. 62—63.

Хаусманис В. Певец свободы : [К 125-летию со дня рождения Я. Райниса]. — Правда, 1990, 11 сент.

SATURS

[Sastādītāju priekšvārds]	5
---------------------------	---

I. Rakstnieku savienības 10. kongress

<i>Jānis Peters</i> . Nevis fundamentālisms, bet gan demokrātija	7
<i>Imants Auziņš</i> . Savācējlaiks	13
<i>Māris Čaklais</i> . Latviešu padomju literatūras viduslaiki	25

II. Žanru pārskati

<i>Ausma Cimdiņa</i> . Iztikas minimums bez dienišķās maizes	35
<i>Ieva Kalniņa</i> . 1990. gada dramaturģija — jauns rokrakstu literatūras veids latviešu kultūrā	52
<i>Ilgonis Bērsone</i> . Memuāri kā literatūras vēstures palīgmateriāli	66

III. Apceres un viedokļi

<i>Roberts Mūks</i> . Ne garīgumu, bet dvēselīgumu	71
<i>Margita Gūtmane</i> . Trimda — trimdas situācija — trimdas literatūra (Fragmenti)	83
<i>Irene Avena</i> . Cilvēki un tēmas Ilzes Šķipsnas romānā «Neapsolītās zemes»: teksta analīze	120
<i>Benedikts Kalnačs</i> . Ieskats Gunara Janovska pasaulē	135
<i>Mārtiņš Poišs</i> . Mušudievs (Par V. Gouldingu)	161
<i>Miervaldis Birze</i> . Godātie klātesošie!	180
<i>Lilita Kadaša</i> . Vidusceļu meklējot (Piezīmes par Miervalda Birzes prozu)	189
<i>Ieva Lešinska</i> . Atrast pareizo balsi (Par Klāvu Elsbergu)	196

IV. Recenzijas

<i>Gundars Pļavkaļns</i> . Patvaļīga dzeja (Uldis Bērziņš. Pieminēklis kazai. R., «Liesma», 1980; Poētisms baltkrievs. R., «Liesma», 1984)	205
--	-----

<i>Anda Kubuliņa</i> . Noklusētā impulsētāja atgriešanās (Knuts Skujenieks. Sēkla sniegā. R., «Liesma», 1990) . . .	217
<i>Laima Livena</i> . Mēs bijām sviedri uz pieres šim laikam (Broņislava Martuževa. Ceļu krusti. R., «Liesma», 1990) . . .	228
<i>Laima Livena</i> . Mana tauta ir pārziemojusi (Man atņēma visu. R., «Avots», 1990) . . .	232

V. Literārās dzīves hronika

<i>Valdemārs Ancītis</i> . Literārā dzīve 1990. gadā . . .	237
<i>Skaidrite Sirsone</i> . Grāmatas un publikācijas periodikā . . .	260

KRITIKAS GADAGRĀMATA, 19

Sastādītāji B. Tabūns, I. Kronta, I. Čaklā

Redaktore Inta Čaklā. Mākslinieciskā redaktore Maija Dragūne. Tehniskā redaktore Irēna Soide. Korektore Leonīda Kamene. Nodota salikšanai 22.11.91. Parakstīta iespiešanai 26.03.92. Reģistrācijas apliecības № 2-0306. Formāts 84×108/32. Tipogrāfijas papīrs. Literatūras garnitūra. Augstspiedums. 15,12 uzsk. iespiedl.; 15,33 uzsk. krāsu nov.; 16,77 izdevn. l. Pasūt. Nr. 534. Izdevniecība «Liesma», 226256 Rīgā, Aspazijas bulv. 24. Izdevn. № 101/33560/Klm-575. Iespiesta a/s «Preses nams» tipogrāfijā, 226081 Rīgā, Balasta dambī 3.

23,00

[0,60]

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTĒKA

0306099198

